

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

32

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ**Yıl: 16, Sayı: 32, Bahar 2022***Year:16, Number:32, Spring 2022***Sahibi / Owner**

Serander Yayınevi Adına

Sema USTA

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Öğr. Gör. Veysel USTA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi;

hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenmekte ve uygun görülmeyenler yayımlanmamaktadır .

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz İncelemeleri Dergisi

Serander Yayınevi, Soğuksu Mahallesi, Kisarna Cad,

Seyran Sit. A Blok, Kat: 6, D: 11.

Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE. Tel: 0533 421 70 02

Web: www.kainder.com

e-posta: karadenizincelemeleridergisi@yahoo.com.tr

Dizgi / Typed by

Serander Yayınevi/TRABZON

Baskı / Printed by

Erkam Yayın ve Sanayi Ticaret A.Ş. İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv.

Haseyad 1. Kısım No: 60/3C. Başakşehir /İSTANBUL

ISSN: 2146-4642**E-ISSN: 2717-9818****Abone Bedeli / Subscription Rate**

Kurum/Institutional: 200 TL (USD 20)

Normal/Normal: 250 TL (USD 25)

Fiyatı/Price: 100 TL (USD 10)

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

32

HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Bu dergi;

Turkologischer Anzeiger tarafından taranmakta olup
TUBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)
SOBIAD, Acarindex.com, ResearchBib, Directory of Research
Journals Indexing (DRJI) ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.

SERANDER
Trabzon 2022

EDİTÖRLER / EDITOR'S

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Öğr. Gör. Veysel USTA

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇOG (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLİNA (Russian Academy of Sciences)
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO Paris)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim İPEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rustam SHUKUROV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Alexander D. VASİLYEV (Russian Academy of Sciences)
Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür YILMAZ (Samsun Üniversitesi)

TÜRKÇE SORUMLUSU

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

İNGİLİZCE SORUMLUSU

Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil HASANLI

University of London

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Arda BAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan FİDAN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Murat KEÇİŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Yılmaz SEÇİM

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent ŞENER
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif KORKMAZ
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz YILDIRIM
Fırat Üniversitesi

İçindekiler / Contents

SUNUŞ	9
XVII. YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDEKİ TUNA NEHRİ (1683-1700) (Donanma, İskeleler, Zahir Alımı ve Nakliye) <i>OTTOMAN ADMINISTRATION ON RIVER DANUBE IN THE LATE THE XVII. CENTURY (1683-1700) Navy, Piers, Procurement of Grain and Shipping</i> Ali İrfan Kaya	369
TRABZON RUMLARI <i>GREEKS IN TRABZON</i> Nedim İpek	397
1853 KIRIM HARBİ'NDEN SONRA ANADOLU'YA GÖÇ EDEN NOGAYLARIN GEÇİCİ İSKÂN MINTIKALARI: SİNOP ÖRNEĞİ <i>TEMPORARY SETTLEMENTS OF NOGAI IMMIGRANTS TO ANATOLIA AFTER THE 1853 CRIMEAN WAR: THE CASE OF SINOP</i> Umut Çevik	441
XIII. VE XIV. YÜZYILLARDA TRABZON RUM DEVLETİ'NİN BATI SINIRLARI <i>THE WESTERN BORDERS OF THE EMPIRE OF TREBIZOND (THE GREEK STATE OF TRABZON) IN THE 13th and 14th CENTURIES</i> Bekir Sarıyıldız	459
GÜRCÜ AKADEMİSYENLERİN "TÜRKİYE'YE KARŞI MEŞRU TALEPLERİMİZ ÜZERİNE" BAŞLIKLİ MEKTUBU VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER <i>A LETTER BY GEORGIAN ACADEMICS AND THE FOLLOWING DEVELOPMENTS: "OF OUR LEGITIMATE CLAIMS AGAINST TURKEY"</i> Gürbüz Arslan	475
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN KARADENİZ'DE UÇAK GEMİSİ İNŞA PROGRAMI: BOĞAZLAR VE SICAK DENİZ AKDENİZ POLİTİKASI <i>SOVIET UNION'S AIRCRAFT CARRIER BUILDING PROGRAM IN THE BLACK SEA AFTER WWII: STRAITS AND WARM WATERS POLICY AT THE MEDITERRANEAN</i> İsmail Köse	523
CUMHUR REİSİ İSMET İNÖNÜ'NÜN BOLU'YU ZİYARETİ (5-7 Ağustos 1939)	

*PRESIDENT İSMET İNÖNÜ'S TRIP TO BOLU (5-7 AUGUST 1939)***Erol Evcin**..... 547

GİRESUN RESTORAN MUTFAKLARINDA FINDIĞIN KULLANIM ALANLARI

*USE OF HAZELNUT IN RESTAURANT KITCHENS IN GİRESUN***Sibel Ayyıldız****Aybuke Ceyhun Sezgin**..... 591

2018-2019 YÜZEY ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA VEZİRKÖPRÜ ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEKLERİ

*EARLY BRONZE AGE POTTERY IN THE LIGHT OF THE 2018-2019 VEZİRKÖPRÜ SURFACE RESEARCH***Davut Yiğitpaşa****Boran Öntaş** 615

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Tekin Aycan Taşcı 649

KİD Yayın İlkeleri 653

SUNUŞ

Karadeniz İncelemeleri Dergisi'nin Mayıs 2022 tarihli 32. sayısı; Karadeniz havzasına dair altısı tarih, biri uluslararası ilişkiler, biri arkeoloji ve biri gastronomi olmak üzere toplam dokuz bilimsel makale ve bir kitap tanıtımı ile okurlarıyla buluşmaktadır.

Bu sayının ilk makalesi Ali İrfan Kaya'nın "*XVII. Yüzyılda Osmanlı İdaresindeki Tuna Nehri (1683-1700)*" adlı yazısıdır. Yazıda; Osmanlı tarihinde askerî, ekonomik ve sosyal hayatın önemli bir parçası olan Tuna Nehri'nin on yedi yıllık dönemi ele alınmış ve irdelenmiştir. Bu dönemde Tuna Nehri'ndeki donanmada görev yapan kaptan paşalar ve donanma personeli başta olmak üzere donanmadaki gemi ve kayık türleri, bunların bakım, onarım ve inşası, ayrıca iskelelere getirilen zahirenin yıllara göre fiyat dağılımı, zahirenin saklanması ve nakliyesi, nakliye ücretleri, nakliyede ortaya çıkan sorunlar ve sorunların nasıl çözüldüğü değerlendirilmiştir.

Nedim İPEK'in kaleme aldığı "*Trabzon Rumları*" adlı yazıda, Osmanlı Dönemi Trabzon Vilayeti merkez sancağı içinde yaşayan Rum nüfusu ele alınarak irdelenmiştir. Rum nüfusta, özellikle 19. yüzyılda meydana gelen sosyal, siyasal ve iktisadi gelişmelere bağlı olarak meydana gelen hareketliliğinin ele alındığı makalede Birinci Dünya Savaşı, Rus İşgali, Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerindeki gelişmelerin ardından yaşanan mübadele ile bölgedeki Rum nüfus varlığının sona ermesi üzerinde durulmuştur.

Umut ÇEVİK'in "*1853 Kırım Harbi'nden Sonra Anadolu'ya Göç Eden Nogayların Geçici İskân Mıntukaları: Sinop Örneği*" adlı makalesi, Kırım Harbi'nden sonra Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Nogayların Anadolu'ya göç serüveninin bir kesitini ele almıştır. Yazıda, Anadolu'ya göç eden Nogayların geçici iskan bölgelerinden biri olan Sinop'ta geçirdikleri dönem mercek altına alınarak bu süreçte göçmenlere yapılan yardımlar değerlendirilmiştir.

Bekir SARIYILDIZ'ın "*XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Trabzon Rum Devleti'nin Batı Sınırları*" adlı yazısı, IV. Haçlı Seferi sırasında Doğu Roma'nın başkenti olan İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine hanedan ailelerinden biri olan Komnenosların Trabzon merkezli olarak kurdukları Trabzon Rum Devleti'nin sınırları üzerinde durulmuştur. Devletin kuruluş yıllarında Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanan batı sınırlarının, Selçuklular ve Türk beylerinin Karadeniz bölgesine olan ilgisinin artmasına paralel bir şekilde başkent Trabzon'a doğru daralması süreci kronolojik olarak ele alınmış ve irdelenmiştir.

Gürbüz ARSLAN'ın "*Gürcü Akademisyenlerin 'Türkiye'ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine' Başlıklı Mektubu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler*" adlı makalesi, II. Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasının karşılaştığı önemli sorunlardan biri olan ve günümüzde de zaman zaman tartışılmaya devam eden Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebini ele almıştır. Yazar; Sovyetler Birliği'nin doğrudan müdahil olamayarak Gürcü akademisyenler üzerinden tartışmaya açtığı toprak talebine giden süreci, Türk, Gürcü, Rus ve Batı kaynakları üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak literatüre katkı yapacak şekilde değerlendirmiştir.

İsmail KÖSE, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği’nin Karadeniz’de Uçak Gemisi İnşa Programı: Boğazlar ve Sıcak Deniz Akdeniz Politikası” adlı çalışmasında, Rus Çarlığı’nın yıkılmasıyla sekteye uğramış olan Akdeniz’e inme politikasının II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dengelere bağlı olarak Sovyetler Birliği tarafından yeniden gündeme getirilmesini ele almıştır. Yazar; Soğuk Savaş döneminde Akdeniz’deki deniz üstünlüğünün ABD’nin eline geçmesi üzerine Sovyetler Birliği’nin Karadeniz kıyısındaki tersanelerinde uçak gemileri inşa etme çabalarını irdeleyerek bu durumu Akdeniz’de yaşanan ABD-Sovyetler Birliği mücadelesi bağlamında değerlendirmiştir.

Erol EVCİN, “Cumhur Reisi İsmet İnönü’nün Bolu’yu Ziyareti (5-7 Ağustos 1939)” başlıklı yazısında; Atatürk’ün ölümü üzerine TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin II. Cumhurbaşkanı olarak seçilen İsmet İnönü’nün, eşi Mevhibe Hanım’la birlikte Bolu’ya yaptıkları ziyaret değerlendirilmiştir. Yazıda; İnönü’nün II. Dünya Savaşı’nı ayak seslerinin duyulduğu 5-7 Ağustos 1939 tarihleri arasında gerçekleştirdiği bu ziyaretle halkın durumunu yakından görmesine, halkın ise sorunları en yetkili makama doğrudan iletebilmesine vesile olan ve bir tür “güven tazeleme” amacı taşıyan bu gezinin panoraması çizilmektedir.

Sibel AYYILDIZ ve Aybuke CEYHUN SEZGİN’in birlikte kaleme aldıkları “Giresun Restoran Mutfaklarında Fındığın Kullanım Alanları” adlı makalede, dünya üretiminde ilk sırada yer alan ülkemizdeki fındık ürününün mutfak kültüründeki kullanım alanı ve oranının artırılması üzerinde durulmuştur. Giresun merkez ve ilçelerindeki restoranlarda şef ve usta pozisyonlarında çalışan 11 katılımcı ile yaptıkları nitel görüşmelerde elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda fındığın, sütlaç ve kadayıf gibi tatlılarda kullanımının yanı sıra yöresel çorbalarda, çiğköfte, köfte, burger ve hatta bazı restoranlarda makarna, özel salata ve pizza yapımında da kullanıldığı saptanmıştır.

Davut YİĞİTPAŞA ve Boran ÖNTAŞ, “2018-2019 Yüzey Araştırmaları Işığında Vezirköprü Erken Tunç Çağı Çanak Çömlekleri” adlı ortak makalelerinde, verimli topraklara ve yaşanabilir bir iklime sahip bulunduğu kadar yeraltı kaynakları açısından da zengin bir potansiyele sahip Vezirköprü’de, Kalkolitik Çağ ile başlayıp, Tunç, Demir, Hellenistik, Roma ve Bizans Çağı’na kadar kesintisiz devam eden arkeolojik geçmişin bir kesiti üzerinde durulmuştur. 2018 ve 2019 yıllarında yapılan yüzey araştırmasında elde edilen Tunç Çağı çanak ve çömleklerinin, çağdaşı olan diğer yörelerdeki buluntularla karşılaştırılması ve değerlendirilmesinin ürünü olan yazı, yöre arkeolojisine katkı sağlayacaktır.

Tekin Aycan TAŞÇI imzalı yazı ile Gülbadi Alan ve Ayşegül Kuş’un kaleme aldığı “Amerikan Board Belgelerinde Trabzon” adlı kitabın tanıtım ve değerlendirilmesi yapılmaktadır. 1830-1923 yılları arasındaki yaklaşık yüz yıllık süreyi ele alan Alan ve Kuş’un çalışması, Amerikan misyonerlerinin Trabzon’daki faaliyetlerini mercek altına alıp irdelemektedir.

XVII. YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDEKİ TUNA NEHRİ (1683-1700)* Donanma, İskeleler, Zahire Alımı ve Nakliye

*Ali İrfan KAYA***

ÖZ

Osmanlı tarihinde Tuna Nehri, yalnızca donanmanın bulunduğu ve savaşlarda ismi geçen bir nehir değildir. Aynı zamanda nakliye ve ulaşım faaliyetlerinin yürütüldüğü bir su yoludur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde askerî, ekonomik ve sosyal hayatın önemli bir parçası olan Tuna Nehri hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada mali kayıtlar başta olmak üzere XVII. yüzyılın son dönemlerine ait Osmanlı arşiv belgeleri esas alınarak Osmanlı nehir donanması; bu başlık altında, kaptan paşalar, donanma personeli, donanmadaki gemi ve kayık türleri, bunların bakım, onarım ve inşası, ayrıca iskelelere getirilen zahirenin yıllara göre fiyat dağılımı, zahirenin saklanması ve nakliyesi, nakliye ücretleri, nakliyede ortaya çıkan sorunlar ve sorunların nasıl çözüldüğü gibi belli başlı konular ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Tuna Nehri, Tuna donanması, Hububat fiyatları, Nakliye.

OTTOMAN ADMINISTRATION ON RIVER DANUBE IN THE LATE THE XVII. CENTURY (1683-1700) Navy, Pierges, Purchase of Grain and Shipping

ABSTRACT

River Danube was not only a river associated with wars or a port where the navy was located during Ottoman history. It was also a waterway where shipping and transportation activities were carried out. Research indicates a few studies on the Danube, which, however, was an essential spot regarding the military activities as well as the economic and social life of the Ottoman Empire. This study examines the financial records of the late 17th century in the Ottoman archive documents about the Ottoman river navy with its elements such as captain pashas, navy personnel, types of ships and boats in the navy, and their maintenance, repair and construction. In addition, this

* *Gönderim Tarihi: 13.12.2021. Kabul Tarihi: 06.02.2022.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVİN. ae.kaya@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0902-9999.*

study discusses the procurement of grain, concerning the stages from purchase to distribution, delivery to the piers, prices, storage, transportation of the purchased grain in warehouses, and transportation costs.

Keywords: Black Sea, Danube river, Danube navy, Grain prices, Shipping.

Giriş

Almanya'nın Karaorman (Schwarzwald) bölgesinden doğan Tuna Nehri, üç yüzden fazla kolun eklenmesiyle devasa bir su hacmine ulaşmaktadır. Aynı zamanda üzerinde ulaşımın da sağlandığı nehir, bu yönüyle önemli bir su yolu olarak kullanılmaktadır.¹ Roma İmparatorluğu, kavimler göçünün önüne geçmek için Tuna Nehri'ni doğal bir set olarak kullanmıştır. Ancak nehri yeterince kontrol altına alamadığından dolayı ağır bir yıkımla karşılaşmıştır.²

Balkanlar'da 14. yüzyılın sonlarına doğru bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, Tuna Nehri ve çevresindeki yerleşim yerlerini ele geçirmek üzerine bir yayılma stratejisi takip etmiştir.³ Bulgar Prensiği'nin son başkenti olan Niğbolu'nun 1395'te fethedilmesi Tuna Nehri'nin stratejik olarak kontrolü bakımından önemli bir kazanım olmuştur.⁴ Hatta Varna savaşı öncesinde Tuna'da küçük çaplı bir Osmanlı donanmasının varlığından bahsedilmektedir.⁵ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Belgrad'ın fethinin ardından Tuna'daki mevcut Osmanlı donanması güçlendirildi.⁶ Budin'in⁷ 1541'de ve 1543'te Ester-gon'un fethiyle Tuna Nehri ve kolları üzerindeki Osmanlı hakimiyeti Aşağı ve Orta Tuna'yı içine alacak şekilde genişledi. Tuna Nehri hav-zası doğduğu yerden Karadeniz'e kadar Yukarı Tuna, Orta Tuna ve Aşağı Tuna olmak üzere üç havzaya ayrılmaktadır. Yukarı Tuna havzası, nehrin doğduğu yerden Bratislava kasabasının yukarısındaki Devın geçidine kadar ulaşır. Orta Tuna havzası Devın geçidinden Vidin ile Hırsova arasındaki Demirkapı geçidine

¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Çev. Burcu Çığman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya, Ankara 2011, s. 84-86; Mihai Maxim, "Tuna", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XLI, İstanbul 2012, s. 372-374.

² Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016, s. 105-109; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 2006, s. 40, 65-75, 86-118.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: I, Ankara 2015, s.187-252

⁴ Michiel Kiel, "Niğbolu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXXIII, İstanbul 2007, s. 87-89.

⁵ John Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C: II, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s. 508.

⁶ Gülderen Yusuf, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)", *X. Türk Tarih Kongresi C: IV*, Ankara 22-26 Eylül 1986, s. 1773-1794.

⁷ Osmanlı hâkimiyetine girişinden Habsburgların eline geçişine kadar Budin hakkında bakınız. Géza Dávid, "Budin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: VI, İstanbul 1992, s. 348-352.

kadar,⁸ Aşağı Tuna havzası ise nehrin Demirkapı geçidinden Karadeniz çıkışına kadar olan bölümünü içine almaktadır. Tuna Kaptanlığı, Budin'in 1541 yılında fethedilmesiyle teşekkül etmiş ve bu tarihten sonra Osmanlı Tunası Budin'den Karadeniz'e kadar iki kaptanın sorumluluğunda idare edilmiştir. Kaptanlıklardan birincisi nehrin Karadeniz ağzından Vidin'e kadar, ikincisi ise Vidin'den Budin'e kadar olan bölümünde görev yapmıştır. Hatta 1566'da Budin, Mohaç ve Ruscuk'ta üs tutmuş üç ayrı kaptanın görev yaptığı bilinmektedir.⁹

Tuna Nehri ve kollarındaki tersanelerde inşa edilen gemilerle Osmanlı ince donanması desteklenmiş¹⁰ olmasına rağmen, nehrin yukarı havzasının, özellikle Bratislava'dan Viyana'ya kadar tamamen kontrol altına alınamamış olması Osmanlı yayılmasını lojistik destekten mahrum bırakmıştır. Nitekim 1529'daki ilk Viyana kuşatmasında ağır topları taşıyan Osmanlı gemilerinin Habsburglar tarafından engellenmesi nedeniyle kuşatma kaldırılmıştır.¹¹ Yüz elli yıl sonra 1683 yılında Viyana ikinci kez kuşatıldığında yaşanan bozgundaki önemli nedenlerin başında yine yukarı Tuna'nın tam olarak kontrol altına alınamamış olması gelmektedir.¹²

Viyana bozgunundan sonra Habsburglar karşı harekete geçerek dört yıl içerisinde Budin'den Belgrad'a kadar Tuna Nehri boylarındaki bütün yerleşim yerlerini ele geçirmiştir. 1699 yılına kadar devam eden uzun savaş döneminde yaşanan büyük toprak kayıplarının bir neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin Tuna Nehri hakimiyeti Karadeniz çıkışından Belgrad'a kadar sınırlanmıştır.¹³ Bu çalışmada Osmanlı kronikleri ve arşiv belgeleri incelenerek II. Viyana kuşatması (1683) bozgunundan, 1699 Karlofça barış antlaşmasına kadar yirmi yıla yakın bir dönemde, Osmanlı Tunası'ndaki donanmanın genel idaresi, kaptan paşaların ve gemi personeli, donanmada kullanılan gemi ve kayık cinsleri, gemi ve kayıkların inşa, bakım ve onarım faaliyetleri, iskelelerdeki zahire alım-satım faaliyetleri, satın alınan zahirenin saklanması ve nakliyesi, depolama ve nakliyede yaşanan sorunlar hakkında tespitlerin yapılması amaçlanmıştır.

⁸ Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Hâkimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Yılmaz Kurt Armağanı*, C: 1, Ankara 2016, s. 474.

⁹ Filiz Yıldırım, *18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016, s. 24-33. Bu tez daha sonra yazarı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18.Yüzyıl)*, İstanbul 2019.

¹⁰ Ayhan Yılmaz, *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ ve Kanunî Sultan Süleyman, Celalzade Mustafa Çelebi*, İstanbul 2011, s.41; Kayapınar, *a.g.m.*, s.472-521.

¹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: I, s. 329-330.

¹² Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 1007-1009.

¹³ Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, C: IV*, Ankara 2011, s. 2216-2231; A. Haluk Dursun, "Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri ve Kıyıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, C: 12/2, s. 333-339; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 403-404.

1. Tuna Nehri Donanması

1.1. Donanmadaki Kaptan Paşalar ve Gemi Personeli Hakkında

Kaptan paşalar, sınırları içinde buldukları beylerbeyine tabi olurlardı.¹⁴ İlk tayin edilen kaptan paşalara sancakbeyliği payesi verilmiş, ayrıca buldukları üs bölgesine yakın olan bazı sancak ve köylerin gelirleri tahsis edilmiştir.¹⁵ Ele aldığımız dönemde donanmanın kaptan paşaları arasında Bıyıklı (Boşnak) Ali Paşa,¹⁶ Mezemorta Hüseyin Paşa ve Koç (Aşçızâde) Mehmed Paşa yer almaktadır. Bıyıklı (Boşnak) Ali Paşa 1687'de Belgrad'ın Habsburglar tarafından ele geçirildiği sırada kaptanlık görevinde bulunuyordu. Mart 1690'da yerine Cezayir-i Garp Beylerbeyi Mezemorta Hüseyin Paşa atanmıştır. Mezemorta Hüseyin Paşa, göreve başladığında donanmada yaşanan bazı firar olaylarını engelleyerek personel yetersizliğinin önüne geçmiştir. Osmanlı kuvvetleri 1690'da Belgrad'ı Habsburglardan geri aldığıında Mezemorta Hüseyin Paşa donanmasıyla Vidin'e zahire ve mühimmat taşımıştır.¹⁷

Mezemorta Hüseyin Paşa kaptan paşalık görevde bir yıl kaldıktan sonra Rodos sancakbeyliği göreviyle kalyonlara kaptan olarak atanmıştır. Bir mühimme defteri kaydına göre yerine 31 Ocak-9 Şubat 1691'de tekrar Bıyıklı (Boşnak) Ali Paşa atanmıştır.¹⁸ Fakat Bıyıklı (Boşnak) Ali Paşa 1695 yılında her yıl yüz bin kuruşu zimmetine geçirdiği suçlamasıyla azledilerek yerine kalite kaptanlarından Koç (Aşçızâde) Mehmed Paşa tayin edilmiştir.¹⁹ Ali Paşa'nın Belgrad kalesine hapsedilmesine karar verilmişse de affedilerek ilk önce 28 Ağustos 1695'te Pançova Sancağı muhafazasına, ardından 1696 yazında Seddülbahir muhafazasına gönderilmiş, aynı yıl 500 askerle birlikte Özi muhafazasına tayin edilmiştir.²⁰ 1696 sonbaharında Koç (Aşçızâde) Mehmed Paşa da bir süreliğine Özi tarafındaki fırkatelerin başına kaptan olarak tayin edilmiştir.²¹

¹⁴ Kayapınar, *a.g.m*, s.477.

¹⁵ Yıldırım, *a.g.t*, s. 25-26.

¹⁶ Karaçay Türkal, *a.g.t*, s. 1165-1166.

¹⁷ Muzaffer Fehmi Şakar, *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 180.

¹⁸ Mehmet Ali Tan, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis 2015, s. 45, Şakar, *a.g.t*, s. 234.

¹⁹ BOA, A. {DVNS. MHM. d. 106, s.252, hük. 961, 962, 963, Evâsıt-ı M. 1107 (21-31 Ağustos 1695); Mehmet Topal, *Silahdâr, Nusretnâme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001,s.67; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 555.

²⁰ BOA, A. {DVNS. MHM. d. 108, s. 334, hük. 1378, Evâhir-i Za. Sene 1107 (21 Haziran-1 Temmuz 1696).

²¹ BOA, A. {DVNS. MHM. d. 108, s. 411, hük. 1726, Evâ'il-i Ra. Sene 1108 (28 Eylül-7 Ekim 1696).

Tuna donanmasındaki kaptan paşalara ve levendlere salyâne²² şeklinde maaş ödenirdi. Maaşlar için öncelikle Tuna kıyısındaki yerleşim yerlerinden toplanan çeşitli vergilerden pay ayrılırdı. Ruscuk, Niğbolu, Silistre, Yergöğü, Şumnu ve Hezargrad'dan toplanan cizye vergileri; Ruscuk, Niğbolu ve Silistre'nin iskele gümrük gelirleri, avarız, ağıl, ve ağnam vergilerinden pay ayrıldığı görülmektedir.²³ Mesela 8 Ocak 1695 tarihli Tuna Kaptanı Ali Paşa adına yazılan bir tahvil kaydı, levendlere ödenmesi gereken 47.494,5 esedi kuruş tutarındaki maaşlar için Yergöğü, Şumnu ve Hezargrad'dan toplanan cizye vergilerinden ödenek ayrılması hakkındadır.²⁴ Personele ödenen maaşlar mutlaka defterlere kaydedilerek saklanırdı.²⁵ Gemilerde görevli cengci ve kürekçilerin ücretleri birer kefil getirmeleri şartıyla peşin ödenir, görevden kaçmaları halinde verilen ücretler geri alınırdı.²⁶ Gemi personeli yaşlandığında emekli edilerek maaşa bağlanırdı.²⁷

Tuna donanmasında görevli kaptan ve personel, sefer mevsimi geldiğinde buldukları ikâmet yerlerinden ayrılarak donanmaya dahil olurlardı.²⁸ Donanmada bulunan kalite, şayka, üstüaçık ve diğer gemi-kayık kaptanlarının kendilerine ait üçer gemisi bulunmaktaydı.²⁹ Donanmanın nehirdeki etkinliği düşünüldüğünde gemi kaptanlarının işini düzgün yapması ve nehir hakkında

²² Salyâne: Tanzimat'tan önce bir kısım memurlara ve hizmetlilere yıllık olarak verilen ücret, İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2016.

²³ Tuna donanması şaykalarının kürekçi ücretlerinin ödenmesi için Silistre vilâyetinden toplanan 1109 yılı ağnam ve resm-i ağıl vergisinden 350 esedi kuruşun Tulca Kaptanı Halil eliyle gönderilmesine dair düzenlenen tahvil, *BOA*, İE.BH.Dosya No:07, Gömlek No: 0562.1, 10 B. 1109 (22 Ocak 1698). Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya harçlık verilme üzere 25 Mayıs 1690'da Ruscuk'tan toplanan avarız, sürsat ve nüzül bedellerinden 300.000 akçe ayrıldığına dair bir tahvil, *BOA*, İE.BH. Dosya No: 04, Gömlek No: 0384.1, (Mayıs 1690); Niğbolu İskeleyi gümrüğünden mevâcib için 175687 pâre (bir pâre 3 akçedir) ödenmesine dair Tuna Kaptanı Ali Paşa adına yazılan bir tahvil, *BOA*, İE.BH. Dosya No: 05, No: 04, Gömlek No: 35.05, 6 Ş. 1104 (12 Nisan 1693); Yergöğü, Ruscuk, Şumnu ve Hezargrad Yahudilerinden toplanan cizye vergisinden 3.005,5 kuruş alınmasına dair Tuna Kaptanı Ali Paşa adına yazılan bir tahvil, *BOA*, İE.BH. Dosya No:05, Gömlek No: 0435.03, 12 Ca. 1106 (29 Aralık 1694); Niğbolu iskeleyi mukataasından Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya 200.000 akçe salyâne verilmesi hakkında yazılan tahvil, *BOA*, İE. Dosya No: 06, Gömlek No: 0505.01, 17 B. 1105 (14 Mart 1694).

²⁴ *BOA*, İE.BH. Dosya No: 05, Gömlek No: 0435.07, 22 Ca. 1106 (8 Ocak 1695).

²⁵ Bu defterlere kaptanların kullandığı gemi cinsleri de yazılmıştır, *BOA*, AE.SAMD.II, Dosya No:019, Gömlek No:02026.01, 5 Ca. 1105 (2 Ocak 1694).

²⁶ *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 108, s. 371, hük. 1516, Evâhir-i Z. Sene 1107 (21-30 Temmuz 1696).

²⁷ Silistre'de şayka kaptanı olan Hacı Ali'nin yazdığı arzuhale göre kendisinin Titel muharebesinde bulunduğu, artık yaşlandığından dolayı kendisine İstanbul Gümrüğü'nden maaş bağlandığı, ancak bu parayı almaya gelemediğinden kendisine Niğbolu gümrüğünden maaş verilmesi için deftere derkenar yazıldığı hakkında bir belge, *BOA*, İE.BH. Dosya No: 010, Gömlek No: 0866.01, 19 C. 1109 (2 Ocak 1698).

²⁸ *BOA*, C.BH. Dosya No: 0187 Gömlek No: 08777.01, 3 Ca. 1104 ile 9 Ca. 1104 (10 ile 16 Ocak 1693); *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 110, s. 328, hük. 1462.

²⁹ *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 106, s. 253, hük. 965, Evâsıt-ı M. Sene 1107 (21-31 Ağustos 1695).

bilgi ve tecrübe sahibi olmaları, donanma personelinin de üzerlerine aldıkları görev ve sorumlulukları en iyi şekilde yerine getirmeleri gerekiyordu. Bu o kadar önemliydi ki personel yakından takip edilir, görevini ihmal edenler hakkında Tuna kaptanına bilgi verilir.³⁰ Tuna donanmasının personel ihtiyacı karşılanamadığı hallerde deniz donanması mensuplarından bir kısmı Tuna donanmasına kaydırılmakta,³¹ hatta denizcilik hakkında bilgi sahibi olan Anadolu'daki bazı kıyı kentlerinde yetişmiş gençler levend olarak kaydedilebilmekteydi.³² Bazı durumlarda Eflak Beyliği'nden de personel temin edilirdi. Nitekim Veziriazam Fâzıl Mustafa Paşa 1690 yılı seferine çıkmadan önce Tuna donanmasının acil personel ihtiyacını karşılamak amacıyla Eflak Beyliği'nden iyi yetişmiş dümenci talep etmiştir.³³

1.2. Donanmadaki Gemilerin Kışlatılması, Bakım, Onarım ve İnşası

Tuna donanmasına ait gemi ve kayıklar kış mevsimi geldiğinde Belgrad, Ruscuk ve Yergöğü gibi Tuna kıyısındaki kentlerde nehir kenarında karaya inşa edilmiş olan barınaklarda muhafaza edilirdi. İncelenen arşiv kayıtlarına göre stratejik önemi oldukça fazla olan Osmanlı-Habsburg sınırındaki Belgrad'da her yıl 10 kalite ve 5 büyük fırkate hazırda bekletilirdi. 1698 yılında Belgrad'da kışlağa çekilen gemilerdeki 10 tunç koğuş topu, 76 yan top, 65 tunç ve demir saçma top, 12 demir enik ve 75 tunç enik top sökülerek Belgrad tophanesinde saklanmış, mühimmatları ise ayrı bir depoya konulmuştur.³⁴ Barınakların yağmur, güneş ve kardan korunması amacıyla etrafları kerpiç duvarla örülür ve üzerleri tahta ile kapatılırdı. Güvenlikleri ise hususi olarak görevlendirilen muhafızlar tarafından sağlanırdı. Barınaklardaki gemi ve kayıkların bir sonraki döneme hazır olmaları amacıyla bakım ve onarımları titizlikle yürütülürdü. Nitekim 1698 yılı şubat ayında gemilerin yeterince muhafaza edilmediği gerekçesiyle kaptan paşa ağır bir şekilde ikaz edilmiştir.³⁵ Kışlağa konulan

³⁰ Hırsova Kaptanı İbrahim şaribü'l hamr olduğundan zâhire naklemeden uğradığı iskelelerde zorla halktan yemek alıp, orada bulunan insanlara şarap getirterek eziyet ettiğine dair Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya yazılan buyuruldu, *BOA*, İE.BH.05.0417.01, 22 Ş. 1103 (9 Mayıs 1692); İstanbul'da inşa edilen 40 adet kalite ve 10 fırkate'ye İstanbul'dan kaptan tayin edilmeyerek Tuna'nın ahvalinden haberdar, iş bilen kaptanların Tuna Kaptanı Ali Paşa tarafından belirlenmesine dair bir belge, *BOA*, AE.SAMD.II, Dosya No: 020, Gömlek No: 02172.01, 5 Ca. 1105 (2 Ocak 1694).

³¹ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 06, Gömlek No: 0504.01.

³² İlhan Gök, Ersin Kırcı, *103 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul 2016, s.276, (5-14 Şubat 1695).

³³ Tan, *a.g.t.*, s. 45.

³⁴ *BOA*, C.BH, Dosya No: 181, Gömlek No: 08494, 7 Ca. 1110 (11 Kasım 1698).

³⁵ Tuna kapudanına hüküm ki: Ruscuk'da olan Donanma-yı Hümâyûn'um sefinelerinin âdet-i kadîme üzere üstleri örtülmeyüp, içlerine kar ve yağmur yağup, köhne ve fersûde olmalarına bâ'is olduğundan gayri bekciler dahî ta'yîn olunmayup, şöyle durdukları istimâ' olunmağla itâba müstahak olmuşundur.,*BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 110, s. 270, hük. 1241, Evâhir-i B. Sene 1109 (1-11 Şubat 1698); Başka bir belgede kış mevsiminin gelmesi nedeniyle fırkatelerin üzerlerinin örtülerek kar ve yağmurdan korunmalarında levendlerin

gemiler, mevcut mühimmatlarıyla birlikte teslim alınırdı. Gemileri teslim alan görevliler arasında kale dizdarı, kale muhafızı ve kaptan paşanın zabiti gibi memurlar bulunmaktadır. Teslim alınan gemi ve içindeki her türlü malzeme kadı huzurunda kayda geçilirdi.³⁶

Tuna donanmasında kullanılacak büyük savaş gemilerinin önemli bir kısmı İstanbul ve İzmit gibi merkezî tersanelerde inşa edilerek³⁷ Karadeniz üzerinden Tuna'ya gönderilirdi.³⁸ Tuna Nehri üzerinde bulunan küçük işletmelerde ayrıca şaykalar için de inşa, bakım ve onarım hizmetleri verilmekteydi.³⁹ Nitekim Tuna kenarındaki bazı sancak ve köyler şayka imali ve sefinelerin inşasında ihtiyaç duyulan malzemeleri temin etmekle görevliydi. Ocaklık olarak nitelenen bu yerler görevleri karşılığında avarız, bedel-i nüzül gibi vergilerden muaf tutulurlardı. Belgrad, Böğürdelen, Fethülislam, Flordin, Güvercinlik, Hırsova, İbrail, İpek, İsakçı, Karaferye, Kobliç, Niğbolu, Özice, Rahova, Ruscuk, Semendire, Silistre, Varna, Vidin ve Yergöğü gibi Tuna kenarındaki yerleşim yerleri şayka imal eden ocaklık yerlerdi.⁴⁰ Ayrıca Eflak Beyliği her yıl personel, mühimmat ve zahiresiyle birlikte tam donanımlı 15 oturaklı beş şaykayı inşa ederek donanmaya göndermekle mükellefi.⁴¹ Üretilen bir şaykanın maliyeti yıllara ve inşa maliyetlerine göre değişirdi. 1690 yılında inşa edilen bir şaykanın personel ve mühimmatıyla birlikte maliyeti ortalama 1.485 kuruştı.⁴² 1694 yılında Eflak Beyliği'nde inşa edilen 13-14 oturaklı bir şaykanın maliyeti, personel ve mühimmatıyla birlikte 2.800 esedî kuruştı.⁴³ Şayka imalatında bazen kıyı halkından bir veya birkaç kişi görevlendirilebilirdi. Mesela 1693 yılında Silistre'den Mirza adlı bir şahıs, Niğbolu'dan Ömer Ağazade Abdullah Ağa ve Ömer Ağazade Hasan Ağa, cengci, kürekçi ve

görevlendirilmesinden bahsedilmektedir, *BOA*, İE.BH, Dosya No:7, Gömlek No: 574, 5 Za. 1103 (19 Temmuz 1692).

³⁶ *BOA*, C.BH, Dosya No: 181, Gömlek No: 08494, 1 Ca. 1110 ile 2 Ş. 1109 (5 Kasım 1698 ile 3 Şubat 1699); 1696 yılında Belgrad'da 10 kalitenin kışladığına dair bir hüküm, *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 108, s.79, hük. 306 Fî Evâhir-i C. 1107 (26 Ocak-4 Şubat 1696).

³⁷ İstanbul'da inşa edilen ve gönderilmesi ferman olan kalite ve firkatelerden beş tanesinin Tuna Nehri'ne gönderilmesine dair, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 7, Gömlek No: 584, Yine Tuna donanması için Tersâne-i Âmire'de inşa edilen firkate ve kaliteler için marangoz ve burgucu gönderilmesi hakkında bir hüküm, Evâ'il-i B. 1105 (26 Şubat 1694-7 Mart 1694); Gök, Kırca, *a.g.e.*, s.180; İznik-mid'de inşa edilen firkate, kalite ve işkampoyelerin masraflarının Kocaeli'den toplanan 1699 yılı cizye bedelinden karşılanmasına dair, *BOA*, İE.BH.012.01042.01, 4 Receb 1109 (16 Ocak 1698).

³⁸ 1688 yılında İstanbul'daki Tersane-i Âmire'de inşa edilen on adet firkatenin Karadeniz üzerinden Tuna Nehri'ne gönderilmesi hakkında bir hüküm, Evâ'il-i C. 1100 (23 Mart- 1 Nisan 1689), Ali İrfan Kaya, *Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak 98 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul 2019, s. 491,

³⁹ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 011, Gömlek No: 01030.01, 11 R. 1108 (7 Kasım 1696).

⁴⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 131-132; Ocaklık terimi hakkında ayrıca bakınız, Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXXIII, İstanbul 2007, s. 317-318.

⁴¹ *BOA*, C.BH, Dosya No: 00081, Gömlek No: 03854.001, 1105 (1694)

⁴² *BOA*, İE.BH, Dosya No:05 Gömlek No:0407.01, 19 N. 1101 (26.06.1690).

⁴³ *BOA*, C.BH, Dosya No: 081, Gömlek No: 03854.01. (1694)

dümencileriyle birlikte tam donanımlı birer şayka imal etmekle görevlendirilmişlerdir.⁴⁴ Daye Hatun Hassı Köyü halkı her yıl personeliyle birlikte (bir kaptan, 20 cengci ve 20 kürekçi) tam donanımlı bir şayka inşa etmekle görevliydi.⁴⁵ Nehir yakınlarında bulunan bazı vakıfların da şayka inşa faaliyetinde yer aldıkları görülmektedir. Mesela İsaçık'ta bulunan Sultan Osman Han Vakfı mütevellisi tarafından 1.655 esedî kuruş harcanarak bir şayka yaptırılmıştır. Bu şaykanın personeli bir kaptan, bir dümenci, bir topçu ve 35 kürekçiden oluşmaktadır.⁴⁶ Başka bir belgedeki kayıtlara göre 1695 yılında 2.288 kuruş harcanarak personeliyle birlikte bir şayka inşa edilmiştir.⁴⁷

Donanmaya ait gemi ve kayıkların onarım işleri Tuna kaptanları nezaretinde yürütülür, ihtiyaç duyulması halinde masraflar Eflak Beyliği'nden alınan cizye vergisinden karşılanırdı.⁴⁸ Özellikle XVII. yüzyılın sonlarındaki arşiv belgelerine bakıldığında Tuna donanmasına ait gemi ve kayıkların bakım, onarım ve inşasında ihtiyaç duyulan para ve malzemenin temin edilmesinde Eflak Beyliği'nin üzerindeki sorumluluğun oldukça fazla olduğu görülmektedir.⁴⁹ Örneğin 1694 ve 1695 yıllarına ait mali belgelerde, donanmaya ait şayka ve üstüaçıklar için ücreti karşılığında 2000 adet küreğin Eflak Beyliği'den gönderilerek Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya teslim edilmesi hakkında kayıtlar bulunmaktadır.⁵⁰ 1695 yılında inşa edilen şaykalardan beşinin

⁴⁴ Ve sinîn-i sâbika üzere Silistre sâkinlerinden Mirza nâm kimesneye on beş oturak bir kıt'a ve sene-i sâbıkada iki kıt'a şayka, Niğbolu sâkinlerinden Ömer Ağazade Abdullah Ağa bu senelik bir kıt'a ve yine Niğbolu sâkinlerinden Ömer Ağazade Hasan Ağa dahi bir kıt'a şayka cümlesi on beş oturak olub cengci ve kürekçi ve dümencileri mükemmel ve mühimmat ve levâzımlarıyla tekmil görüb ve zâhirelerin virüb bilâ noksan nevrüz-ı firûzda Tuna Kapudanı Ali Paşa yanına irsâl ve mevcûd eylemek üzere emr-i şerif yazılmak bâbında fermân devletlü ve sa'âdetlü sultânım hazretlerindir. 29 M. Sene 1105 (30 Eylül 1693), *BOA, İE.BH*, Dosya No: 00006, Gömlek No: 00519.001, sayfa 2b.

⁴⁵ *BOA, İE.BH*, Dosya No: 013, Gömlek No: 01154.01, 4 Ca. Sene 1104 (11 Ocak 1693).

⁴⁶ *BOA, İE.BH.010.0902.01*, 1 L. 1109-9 Ş. 1110 (12 Nisan 1698-10 Şubat 1699).

⁴⁷ *BOA, C.BH*, Dosya No: 0255, Gömlek No: 11815.01, (24 Kasım 1695-5 Ocak 1696); Eflak tarafından gelen yapağı, kürek ve 2800 kantar peksimedîn Tuna donanmasına ait firKate ve şaykalara yüklenmesi, *BOA, İE.BH*, Dosya No: 05, Gömlek No: 0440.03, 25 C. Sene 1106 (10 Şubat 1695).

⁴⁸ Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya 1690 yılında üstüaçık kayıkların inşası için verilen paranın yetmemesi nedeniyle zahire nakliyesinde ödenmesi gereken navlun ücretlerinin bir kısmına ve prostoyka ücretlerine para kalmadığından, 1102 yılına ait Eflak Voyvodalığı cizyesinden 5000 kuruşun aktarılması hakkında, *BOA, AE.SAMD.II*, Dosya No: 06, Gömlek No: 0518.01, 27 Safer Sene 1102 (30 Kasım 1690); Tuna üzerinde bulunan at kayıklarının satın alınması ve tamir bedellerinin Eflak cizyesinden karşılanmasına dair, *BOA, AE.SAMD.II*, Dosya No:03, Gömlek No:0218 (8 Ocak 1692); Eflak ve Boğdan'da 17 adet sefinenin inşa edilmesine dair, *BOA, İE*, Dosya No: 05, Gömlek No:0415.01, Fî 12 Z. 1103 (25 Ağustos 1692).

⁴⁹ *BOA, AE.SAMD.II*, Dosya No: 00006, Gömlek No: 00518.001, (20 Eylül 1690) ; *BOA, AE.SAMD.II*, Dosya No: 00003, Gömlek No: 00218, (31 Aralık 1691); *BOA, C.BH*, Dosya No: 00223, Gömlek No: 10360.001 (28 Mart 1694).

⁵⁰ *Ber müceb-i Defter-i Hazîne-i Âmir*

kaptanlarının ücretleri, peksimetin, tentenin, kınabın,⁵¹ sancaklık ve bayraklığın tamamı,⁵² şayka ve üstüaçıkların inşasında kullanılacak kerestenin önemli bir kısmı Eflak Beyliği'nden temin edilmiştir.⁵³

Masrafları en aza indirmek amacıyla artık donanmada kullanılmayan gemilerden sökülen sağlam parçalar yeni gemilerin inşasında kullanılırdı. 1693 yılında 28 fırkatenin 12'si sökülmüş ve sağlam demirleri 16 fırkatenin inşasında kullanılmıştır. Gemilerden sökülen bazı alet edevatlar ise tamir edilmek üzere bir kenara ayrılmıştır.⁵⁴ Gemi personelinin peksimet ihtiyacı altı ay yetecek şekilde karşılanır, bazen tedbir olarak yedi aylık olarak temin edilmesi söz konusu olurdu.⁵⁵

Berâ-yı Lâzime-i (...) Donanma-yı Hümâyûn-ı Nehr-i Tuna ve sefâyin-i üsti açık, berâ-yı lâzime-i sefer-i hümâyûn. *El vâki' 5 Z. Sene 1105 (28 Temmuz 1694), Kürek, aded: 2000-be her dâne fi 1 rub' Gurus-ı esedi: 500. Hazîne-i Eflak. Fî (...)* sene 1104 havâle-i sebeb-i emr-i defter. *Fî 7 Z. Sene 1105 (30 Temmuz 1694).* Evvel baharda Nehr-i Tuna'ya ihrâc olunacak donanma-yı hümâyûn şaykalarının ve üsti açık sefinelerinin kürekleri tedârîki lâzım olmağ ile bahâsı bin yüz dört Eflak cizyesi mâlından virilmek üzere iki bin kürek tedârîk ve Tuna Kapudanı Ali Paşa'ya teslim eylesesiz deyü târih-i mezbûrede emr-i şerîf virildüğü defterde (...) zikr olunan iki bin kürek Tuna Kapudanı Ali Paşa kabz eyledüğüne emr-i şerîf ile ma'an temessükünde mukayyddir irâd masraf [silinmiş] mezkûresi ricâ ider fermân sa'âdetlü sultânım hazretlerindir. *Fî 4 C. Sene 1106 (20 Ocak 1695).*

Sene-i sâbık üzere bahâsı mukarrer ola.

Be cihet-i Bahâ-yı kürek berâ-yı sâbıkahâ-yı Donanma-yı Hümâyûn

Aded: 2000-be her dâne fi 1 rub', gurus-ı esedi: 500

Sene-i sâbık üzere bahâsı hesab olundukda yalnız beş yüz gurus ider fermân sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

Fî 16 N. Sene 1106. (30 Nisan 1695), BOA, C.BH, Dosya No: 0223, Gömlek No: 10360.01.

⁵¹ Kınab: Kenevirde kaba şeyler dikmeğe veya bağlamağa yarayan ince sicim veya kalın iplik., Parlatur, *a.g.e.*, s. 896.

⁵² Elli adet at kayığının inşasında kullanılmak üzere Eflak'tan kereste gelmesine dair Tuna Kaptanı Ali Paşa'nın yazdığı arz, *BOA, AE.SSÜL.II, Dosya No: 012, Gömlek No: 01161.01, (30 Mayıs 1691);* Eflak tarafından gelen yapağı, kürek ve 2800 kantar peksimed'in Tuna donanmasına ait fırkate ve şaykalara yüklenmesine dair, *BOA, İE.BH, Dosya No: 05, Gömlek No: 0440.03, (10 Şubat 1695).*

⁵³ *BOA, İE.BH, Dosya No: 010, Gömlek No: 0834.01, (18 Kasım 1697); BOA, İE.BH, Dosya No: 08, Gömlek No: 0688.01, (12 Aralık 1697-13 Aralık 1697).*

⁵⁴ *BOA, İE.BH, Dosya No: 06, Gömlek No: 0519.01.*

⁵⁵ Arz-ı bende-i be mikdâr budur ki inşâ'allâhu te'âlâ evvel bahar-ı huçeste âsârda vâki' sefer-i hümâyûn için Nehr-i Tuna'da hidmet idecek dört kıt'a kalite ve yirmi sekiz kıta fırkate ve yirmi kıta şayka ki mecmû'ı elli iki kıta Tuna donanması sefinelerinin cengci ve kürekçilerine yevmiye yarımsar vukiyye peksimed hesabı üzere rûz-ı hızırden rûz-ı kasıma varınca altı aylık peksimedleri defter olunduğu üzere sekiz bin iki yüz iki buçuk kantar olmuşdur hâliyâ Kapudan Ali Paşa kulları levendâtının ekseri İstanbul'da nevrûzdan tutulub ve kasımdan sonra Belgrad'da meks ve kışlağa dahl olunca altı aydan ziyâde kırk elli gün dahi mürûr itmekle bir nizâ' olmamak üzere yedişer aylık peksimed virilür deyü sene-i sâbık üzere yedi aylık virilmek için cevâb ider ma'lûm devletleri buyuruldukda kaç aylıktan hesab olunub virilmek bâbında fermân-ı âlileri buyurulmağın Silistre ve Ruscuk ve Nigbolu iskelelerinde mevcûd olan peksimed'in fermân üzere fermân-ı âlileri ihsân buyurulmak bâbında fermân devletlü ve sa'âdetlü sultânım hazretlerindir. Tezkere sah virildi, 9 Ca. Sene 1104 (16 Ocak 1693), *BOA, C.BH, Dosya No: 00187, Gömlek No: 08777.001.*

1.3. Tuna Donanmasındaki Gemi ve Kayık Türleri, Yıllara Göre Donanma Mevcudu

Nehirde kullanılış amacı bakımından çok sayıda kayık ve gemi çeşidi bulunurdu. Tuna donanmasında en çok kullanılan muharip sınıfı kayık ve gemiler arasında şayka, fırkate ve kaliteler bulunmaktadır. Donanmanın en küçük muharip sınıfı nehir vasıtları olan şaykalar altı düz ve geniş bir yapıya sahiptir.⁵⁶ Şaykaların üretimleri aynı zamanda nehir kenarındaki küçük işletmelerde de gerçekleştirilmekteydi. İnşa edilen şaykaların ortalama uzunluğu 13 ile 25 metre arasında değişmektedir. Fırkatele çektiği türü muharip gemiler olup, savaş gemileri arasında en hafif ve en süratli olanıdır. Uzun ve dar yapıda olan bu gemiler hızlı hareket etme kabiliyetine sahip olduklarından Tuna Nehri'nde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Fırkatelelerin personel sayısı ebatlarına göre değişmektedir. Küçük fırkatelelerde 80, orta fırkatelelerde 100 ve büyük fırkatelelerde 130 personel bulunurdu. Kaliteler 19-24 oturaklı olup, XVII. yüzyılda 32 ile 36 metre arasında inşa edilirdi. Bu dönemde baş kısımlarında bir top bulunurdu. Bir kalitede iki topçu ile birlikte ortalama 220 personel vardı. Donanmanın nakliye işlerinde ise genel olarak üstüaçıklar kullanılıyordu. Üstüaçıklarda bir reis, bir dümenci ve sekiz kürekçi bulunurdu. Silahdârın kayık olarak tabir ettiği üstüaçıklarla deve, araba, top ve asker gibi her çeşit nakliye gerçekleştirilirdi.⁵⁷

Bu dönemde Tuna kaptanlığında bulunan kayık ve gemilerin sayısı yıllara göre değişmekle birlikte incelenen arşiv belgelerine göre 1692 yılında işe yarar kayık ve gemi mevcudu yalnızca 97'dir. Ayrıntılı bir şekilde ifade etmek gerekirse 1692'de 4 büyük kalite, 12'si kullanılamaz 28 Fırkate, 29'u kullanılamaz 59 üstüaçık ve 47 şayka bulunmaktadır. Donanmanın kayık-gemi mevcudunda 1693 yılında belirgin bir artış olmuştur. Donanmada 10 kalite, 40 fırkate, 80 üstüaçık ve 8'i taşımada kullanılan 58 şaykadan oluşan toplam 188 gemi ve kayık bulunmaktadır.⁵⁸ 1695 yılında 60 şayka, 20 fırkate, 10 kalite ve 80 üstüaçıktan oluşan 170,⁵⁹ 1696 yılında 64 şayka, 34 fırkate ve 100 üstüaçıktan oluşan 198 adet gemi ve kayık bulunmaktadır.⁶⁰ Mali bir kayda göre 12 Aralık 1697'de Tuna donanmasında 10 kalite, 33 fırkate, 39 şayka ve 100

⁵⁶ Parlatır, *a.g.e.*, s. 1561.

⁵⁷ Karaçay Türkal, *a.g.t.*, s. 1496; Üstüaçıkların dışında aktarma, at kayığı, ateş gemisi, borozan, celiye, çam kayığı, kancabaş, kırlangıç, palaşkerme, çapçak, çekevele gibi yelkenli ve kürekli cinsinden kayık ve gemiler de bulunmaktaydı. Geniş bilgi için bakınız, İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul 2007, s.107-170; BOA, A.{DVNS. MHM. d. 104, s. 43, hük. 177, (5-14 Temmuz 1692); Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 126-137.

⁵⁸ BOA, A.{DVNS. MHM. d. 104, s.43, hük. 177, 20-29 L. Sene1103 (5-14 Temmuz 1692), BOA, İE.BH.06.0519.01, 27-29 M. 1105 (28-30 Eylül 1693).

⁵⁹ BOA, A.{DVNS. MHM. d. 106, s. 6, hük. 10, Evâsıt-ı Ş. Sene 1106 (26 Mart- 5 Nisan 1695).

⁶⁰ BOA,ADVNS.MHMD.d.108, s. 79/hük: 306, Evâhir-i C. Sene 1107 (26 Ocak-4 Şubat 1696); Borozan gemileri üç ambarlı olup Tuna'da zahire ve odun taşımakta kullanılırdı, Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 2003, s.92.

üstüaçıktan oluşan 182 parçalık gemi ve kayık bulunmaktadır.⁶¹

2.Nakliye ve Ulaşım, Yaşanan Sorunlar

Tuna Nehri'ndeki resmî nakliye işleri esas olarak Tuna donanmasına ait nehir vasıtalarıyla gerçekleştirilirdi.⁶² Tuna üzerindeki son Osmanlı kalesi olan Belgrad, batıya düzenlenen seferlerde ordunun toplandığı son karargâh, aynı zamanda eldeki son Macar toprağı olan Temeşvar'la kara bağlantısının sağlandığı bir yerdi. Batıya düzenlenen seferlerde yola çıkan ordu Belgrad'da yeniden toplanır, eksik olan çeşitli erzak ve mühimmat ihtiyaçları karşılanırdı. Bu süreçte nehir taşımacılığındaki yoğunluk artardı. Ordunun en önemli tüketim maddeleri arasında yer alan hinta (buğday), şair (arpa), dakik (un) ve peksimetin taşınması oldukça önemliydi. Bu nedenle doğrudan nehir yoluyla taşınan malzemeler Belgrad'a ya da Belgrad'ın karşı yakasında bulunan Yenipalanka'ya indirilerek depolara konur, ihtiyaç halinde kara yoluyla Temeşvar'a dahi gönderilirdi.⁶³

Tuna Nehri'nin genel idaresi Tuna kaptanı tarafından yürütülmektedir. Ancak nehirde başka bir üst düzey memurun daha bulunduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu memurun başlıca görevi Kili ile Vidin arasındaki iskele ve nehir taşıtlarının işleyişini belli bir düzen içinde sağlamaktı. Nehir ve deniz gemilerini iskelelere sevk eder, gemilerde bulunması gereken personelin taksimini yapar,

⁶¹ *Berâ-yı Lâzime-i Donanma-yı Hümayûn-ı Nehr-i Tuna ve sefâ-yin-i üsti açık, der sefer-i hümayûn, der sene 1109...*

Bâ fermân-ı âlî fi 28 Ca. Sene 1109 (12 Aralık 1697),

Berâ-yı kalitehâ, kut'aât: 10, Kinnab, aded:10.000

Berâ-yı firkatehâ-yı mîrî, kut'aât: 33, Kinnab, aded: 26400

Berâ-yı şaykahâ-yı mîrî, kut'aât:39, Kinnab, aded:27300

Kürek, aded-390

Berâ-yı

Lâzime-i sefâ-yin-i üsti açık, kut'aât:100

Kinnab, aded:40000

Kürek, aded:800

An mâl-ı cizye-i Eflak, Sene 1109 ve Sene 1110.

İnşâ'allâhu te'âlâ bin yüz dokuz senesinde Nehr-i Tuna üzerine ihrâc olunacak Donanma-yı Hümayûn kalite ve firkate ve şaykaları ve üsti açık sefineleri ve mîrî zahâyir sefineleri ve mîrî borozanlar için iktizâ iden dört yüz yedi bin dört yüz elli aded kinnab ve bin yüz doksan aded kürek vâriyet-i Eflak'dan tedârik olunmak fermân olmağın asıl fermânı baş muhâsebede hıfz olunub mukaddemâ kalemine virilen kâime mücebince havâlesi yazılmak için tezkere virildi. Fi 29 Ca. Sene 1109 (13 Aralık 1697), BOA, İE.BH, Dosya No: 00010, Gömlek No: 00850.001.

⁶² Bu tespitin yapılmasına dair bir örnek: Sefer nedeniyle ihtiyaç duyulan zâhire ve mühimmâtın bir an önce Belgrad'a nakledilmesi hususunda Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya yazılan hüküm, BOA, A. {DVNS. MHM. d. 104, s. 33, hük.147, (5-14 Haziran 1692).

⁶³ Temeşvar'da zahire sıkıntısı çeken askerler için, Tuna donanmasına bağlı zâhire gemileriyle Belgrad'a taşınan buğdaydan 20.000 kilenin ayrılarak karşı yakada bulunan Yenipalanka'ya nakledilmesi, bir ambar çatılarak üzerlerinin sazlık ile örtülmesi, kış günlerinde bu erzakın günlüğü beş pâre karşılığında halk tarafından kara yoluyla Temeşvar'a taşınması hakkında bir belge, BOA, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0812, (21 Haziran 1697).

her bir iskeleye satın alma memuru görevlendirir ve çalışmalarını takip ederdi. Nehir gemilerini Karadeniz çıkışından Vidin'e kadar sevk ve idare ederdi. Nehir ağzında çalıştıkları sürece deniz gemilerini de aynı şekilde sevk ve idare ederdi. Bu görevi yürüten memur, kimseye hariçten bir hizmet vermez, gemileri başka işlerde kullanmazdı. Çatmazade Mustafa adlı bir memurun hicri 1104 yılından 1107 yılına kadar bu görevde kaldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Çatmazade Mustafa'nın nehir hakkında sahip olduğu bilgi ve tecrübeye bakıldığında böyle bir memuriyete atanacakların yeterince bilgi birikimine sahip olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.⁶⁴

Nehirde yaşanması muhtemel bir taşkında iskelelere kadar çıkan su, nehir kenarında bulunan depolara zarar verebilirdi. Nitekim 1695 yılında Tuna Nehri 25-30 yıl aradan sonra taşmış, Niğbolu iskelesini aşan sular depolara kadar ulaşmıştır. Kadı nezâretinde toplanan heyet tarafından yapılan tespitlere göre depolardaki buğdayın 1.500 İstanbul kilesi ve arpanın 300 İstanbul kilesi zarar gördüğü ortaya çıkmıştır.⁶⁵

Karadeniz üzerinden gelen nakliye gemilerinin taşıdıkları mallar denize yakın olan Ruscuk, Silistre, İsakçı ve İsmail'deki iskelelere indirilerek depolara taşınır, ardından nehir nakliyesinde kullanılan gemi ve kayıklara aktararak nehrin yukarıdaki yerlere ulaştırılırdı.⁶⁶ Savaş dönemlerinde deniz gemileriyle taşınan tonlarca ihtiyaç malzemesi denize yakın olan iskelelere kadar getirilirdi. Veziriazam Fâzıl Mustafa Paşa'nın 1691 yılında düzenlediği Avusturya seferi esnasında yalnızca Ruscuk iskelesine 18 deniz gemisiyle 10.326 İstanbul kilesi buğday ve 819 kile un taşınmıştır.⁶⁷

Zahirenin taşınması sırasında her hangi bir nedenden dolayı ıslanması büyük bir sorundu. Bu nedenle bazı tedbirler alınması gerekiyordu. Mesela firkatelerde taşınan zahire orta ambara yüklenir, reislik olarak tabir edilen baş ve kış ambarlara ise yalnızca kaptanların zahireleri yüklenirdi. Firkatelerin diplerine ve güverte üstlerine yükleme yapılmazdı.⁶⁸ Gemilerde taşınan un ise

⁶⁴ Dergâh-ı Mu'allâ gediklilerinden Çatmazâde Mustafa'nın Tuna yalılarında sefâyin ihrâcında, zâhire naklinde vukûf ve şu'ûr tahsil eylediğinden ve hidmet-i mezbûrun üstesinden gelmeye kâdir olmasından bahisle 1104, 1105, 1106 yıllarında olduğu gibi 1107 yılında da görevlendirildiği ve tecdîd-i berât belgesi, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0787.1-2, (1 Ocak 1696 ve 16 Ocak 1696); *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0770.01-2, (1 Ocak 1696).

⁶⁵ Niğbolu iskelesindeki depolardan aynı zamanda nehir üzerinde çalışan değirmenlerin buğday ve arpa ihtiyacı da karşılanırdı, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0771.01, (Temmuz-Ağustos 1695).

⁶⁶ Hırsova, Silistre ve Ruscuk'ta bulunan dakik, hınta, şair ve peksimedîn Belgrad'a nakledilmesi için Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya yazılan hüküm, *BOA*, AE.SSÜL.II, Dosya No: 02, Gömlek No: 019, (13 Mart 1691); *BOA*, C.BH, Dosya No: 0204, Gömlek No: 09542.01, (22 Haziran 1691).

⁶⁷ *BOA*, C.BLD, Dosya No: 063, Gömlek No: 03110.01-2, 1102-1103, (1691).

⁶⁸ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 07, Gömlek No: 0586.01, Evâsıt-ı C, Sene 1106 (26 Ocak-5 Şubat 1695).

büyük bir olasılıkla fiçılara konurdu.⁶⁹ Bazen gemilerde taşınan zahire sıcakların da etkisiyle aşırı derecede ısınır ve bozulma riski ortaya çıkardı. Bu durumda ısınan zahire güvenli bir iskeleye boşaltılarak havalandırılırdı. Bazen ısınma nedeniyle boşaltılan zahirenin yerine yenisi yüklenirdi.⁷⁰

Savaş zamanlarında ordunun başlıca ihtiyacı olan hububat ve peksimet çoğunlukla Tuna donanmasına ait kayık ve gemilerle taşınırdı.⁷¹ Nakliye işlerinde çalışan sivil gemilere navl-i sefîne, prostoyka⁷² ve taamiyye⁷³ ücretleri ödenir, verilen ücretler kadı huzurunda kayıt altına alınır.⁷⁴ Nakliye ücretlerinin bir rayıcı vardı.⁷⁵ Mesela 1696 yılı ortasında bir kantar peksimetin Silistre iskelesinden Belgrad'a kadar taşıma bedeli 2,72 kuruş, bir İstanbul kilesi dakikin taşıma ücreti ise 12 kuruştur. Her prostoykaya ödenen ücret 10'ar kuruş, ayrıca her personel için ödenen taamiyye ücreti 40,5'er kuruştur.⁷⁶

Tuna kaptanı, nehirde seyreden gemi ve kayıkların güvenliğini sağlar, aynı zamanda tüccar gemilerinden alınan gümrük vergilerini kontrol eder.⁷⁷ Tuna kaptanının ayrıca devlet için nakliye yapan sivil gemilere kendi bütçesinden ödeme yapma yetkisi de vardı. Bütçenin yetmediği hallerde Eflak Beyliği cizyesinden para havale edilirdi.⁷⁸

⁶⁹ Dakikin (un) fiçılarda taşındığı tespitini destekleyecek bir veri: Vidin kalesinden ele geçirilen dakikten, üç adet çekirdiye beşer fiçi, kaptan paşa çekirdisine yedi fiçi dakik verilmesi, *BOA*, İE. Dosya No: 010, Gömlek No: 0840.01, (25 Mayıs 1697); *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0770.01.

⁷⁰ Niğbolu iskelesinden bâzergân gemileriyle Vidin'e nakledilen zâhirenin, gemilerde fazla durmasından dolayı aşırı ısınma nedeniyle bozulma ihtimalinin ortaya çıkması üzerine zâhirenin Vidin iskelesinde emin bir yere indirilerek yerine orada bulunan zâhireden yüklenmesi hakkında bir belge, *BOA*, AE.SSÜL.II, Dosya No: 029, Gömlek No: 02919.01, (Ağustos 1690).

⁷¹ Bu tespit yapılmasına dair bir örnek, sefer nedeniyle ihtiyaç duyulan zâhire ve mühimmâtın bir an önce Belgrad'a nakledilmesi hususunda Tuna kaptanı Ali Paşa'ya yazılan hüküm, *BOA*, A.{DVNS. MHM. d. 104, s. 33, hük. 147, 20 N. Sene 1103 (5-14 Haziran 1692).

⁷² Mellah olarak da ifade edilen, ücret karşılığında iskelelerde gemilere yüklenen ve gemilerden boşaltılan mühimmat ve zahirenin taşıma işleri için istidham edilen hizmetli sınıftır. Yıldırım, *a.g.t.*, s. 171.

⁷³ Yemeklik, yemek parası, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998, s. 1008.

⁷⁴ 1694 yılında Zıştovi iskelesinden Vidin'e götürülecek 200 kantar peksimetin navl-ı sefîne ücreti 45 kuruş, gemideki sekiz kişinin ücreti 36 kuruş olmak üzere toplam 93 kuruşluk bedelin Tuna Nehri'nde gemi işleten Süleyman Reis'e ödenmesine dair yazılan bir temessük, *BOA*, AE.SAMD.II, Dosya No: 08, Gömlek No: 0819.01, (Eylül 1694).

⁷⁵ Bir hüküm tezkeresi, navl-ı sefîne ve prostoyka ücretlerinin önceki yıldan daha fazla verilmemesi hakkındadır. *BOA*, İE.BH, Dosya No: 04, Gömlek No: 0377.01, 22 B. Sene 1102 (21 Nisan 1691).

⁷⁶ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0770.01, Şevval-Zilkade. Sene 1107 (Haziran 1696).

⁷⁷ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 06, Gömlek No: 0489.01, 8 Şevval. Sene 1105(4 Nisan 1694).

⁷⁸ Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya iki adet üstüaçık at kayığı inşa ettirmesi için verilen akçenin yetmemesi nedeniyle zahire gemilerine verilmek üzere kendisine Eflak cizyesi malından

Girdap geçişleri nehir ulaşımında önemli bir kavşak noktasıydı. Kış mevsiminde nehrin donması ya da su seviyesinin düşmesi, girdaplardan geçişi neredeyse imkansız hale getiriyordu. Belgrad gibi önemli bir garnizonun ihtiyaçları düşünüldüğünde nakliyenin kesintisiz olarak sürdürülmesi elzem bir işti. Bu yüzden yılın belli dönemlerinde girdap geçişleri olanaksız olsa bile nehir yoluyla taşınan malzemeler girdaplar bölgesine kadar getirilir, kıyıda bekleyen arabalara nakledilerek kara yoluyla Belgrad'a taşınırdı. Nakliye arabalarına günlük olarak kira bedeli ödenirdi. 1695 yılında kiralanan 40 nakliye arabasına 20 gün için 26.400 akçe ödeme yapılmıştır.⁷⁹

Girdaplardan geçişlerde⁸⁰ olası bir hasarı en aza indirmek için nehir taşıtlarının hareket kabiliyeti önem arz ediyordu. Bir nehir vasıtasının boyutu küçüldükçe manevra kabiliyeti o nispette artardı.⁸¹ Yine de alınan bütün tedbirlere rağmen nehir vasıtalarının altı girdaplardan geçiş esnasında çeşitli nedenlerden dolayı nehir tabanına çarptığında hasar görülür, içeri sızan su, malzemeleri ıslatırdı. Bu durumda gemi-kayık reisleri durumu kadıya bildirir, kadı başkanlığında *vukuf ve şu'uru*⁸² olan güvenilir kişilerlerden oluşan bir heyet zararın ne kadar olduğunu tespit ederdi.⁸³

Girdap geçişlerinde gemilerin güvenliği girdap ağalığı tarafından sağlanırdı. Gemiler her geçişte girdap ağalığından yardım almak zorundaydı.

para havale edilmesine dair, *BOA*, AE.SAMD.II, Dosya No: 06, Gömlek No: 0518.01, 27 S. Sene 1102 (30 Kasım 1690).

⁷⁹ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0764.01, 10 Ca. Sene 1107 (17 Aralık 1695)

⁸⁰ İbrahim Kaptan'ın arzında söylediği gibi "...İnşâ'allâh mîrî zâhireyi 16 kt'a sefineye yükleyip Timurkapı girdabından geçişte her türlü gayret gösterilecektir.", *BOA*, İE.BH, Dosya No: 07, Gömlek No: 0603.01, (27 Nisan 1698).

⁸¹ 1693 yılında 15 oturaklı şaykaların inşa edilmesi istenmiş olmasına rağmen yazılan arzda 15 oturaklı şaykanın uzun ve ağır olduğu, bu nedenle boğazlardaki manevra esnasında sıkıntı çekildiği haberlerinin gelmesi üzerine bir adet 14 oturaklı, dört adet 13 oturaklı şaykaların inşa edilerek Tuna Kaptanı Ali Paşa'ya teslim edilmesine karar verildiğine dair, *BOA*, C.BH, Dosya No: 081.03854.01, (28 Eylül 1693-18 Ocak 1694); *BOA*, C.BH Dosya No: 081, Gömlek No: 03854.01, (28 Eylül 1693); *BOA*, C.BH, Dosya No: 0255, Gömlek No: 1815.01, (12 Kasım 1693); *BOA*, İE.BH, Dosya No: 06, Gömlek No: 0519.01, (12 Kasım 1693); *BOA*, İE.BH, Dosya No: 06 Gömlek No: 0519.01, (30 Eylül 1693); İE.BH, Dosya No: 06, Gömlek No: 0519-3, (23 Ekim 1693).

⁸² Kişi ya da kişilerin bir konu hakkında bilgi sahibi ve bilinçli olduğunu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Ehl-i vukuf: Bilirkişi, Ferit Devlilioğlu, *a.g.e.*, s.1152.

⁸³ Mustafa Reis Belgrad'a 600 İstanbul kilesi şair götürdüğü esnada girdaplardan geçerken nehrin ve rüzgârın şiddeti nedeniyle suyun gemiye dolmasıyla şairin bir kısmının ziyan olduğunu bildirmiş, bunun üzerine kadı eşliğinde yapılan keşifte 18,5 İstanbul kilesi şairin zarar gördüğü tespit edilmiştir. *BOA*, AE.SAMD.II, Dosya No: 09, Gömlek No: 0948.01, (1 Ağustos 1692); el-Hâc Mustafa Ağa'nın sefinesiyle Niğbolu iskelesinden aldığı mîrî şairi Tuna girdaplarından geçişi sırasında gemisinin su alması nedeniyle şairin bir miktarının çürüdüğünü bildirmesi üzerine kadı eşliğinde yapılan keşifte 66 İstanbul kilesi şairin çürüdüğü tespit edilmiştir, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 06, Gömlek No: 0497.01, (6 Kasım 1692), Başka bir belge serisinde girdaplardan geçen gemilerin zararları hakkında kadı hüccetleri bulunmaktadır, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 08, Gömlek No:0736.1-2, (1695-1696 yıllarına ait hüccetler).

Girdaplarda gayrimüslimlerden seçilen kılavuz kaptanlar gemiyi yönlendirirdi. İhtiyaç halinde gemiler ücret karşılığında cerahorlar⁸⁴ tarafından kınnaplarla çekilirdi.⁸⁵ Kınnaplar İstanbul'dan gönderildiği gibi Eflak Beyliği'nden de temin edilirdi.⁸⁶ Cerahorların aylık ücreti 1691 yılında 5 kuruştur.⁸⁷

Osmanlılarda “Demirkapı” olarak adlandırılan bu girdaplar Turnu Severin ile Hırsova arasında bulunmaktadır. Bu bölgede oldukça daralan nehrin genişliği yetmiş-seksen metreye kadar düşmektedir. Yukarı doğru gidildiğinde Tahtalı, İnlık ve Demirkapı adlı girdaplar geçilmektedir. Tahtalı girdabına bu ismin verilmesinin nedeni nehirde balık sırtına benzer tahta gibi döşeli, su yüzeyine yakın taş ve kayaların bulunuyor olmasıdır. İkinci olarak geçilen İnlık girdabı ise haydut saldırılarının en fazla olduğu yerdi.⁸⁸ 1692 yılında ortaya çıkan bir haydutluk vakasından sonra İnlık'e Şanis adasından yüz asker sevk edilmiş ve nehre iki şayka yerleştirilmiştir.⁸⁹ Girdapların sonuncusu olan Demirkapı'da da nehir yüzeyine çok yakın kayalar bulunmaktadır. Kış mevsiminde suların çekilmesiyle birlikte yüzeye çıkan bu kayalar çok tehlikeli olurdu.⁹⁰

Girdaplarda güvenliğin sağlanmasında küçük ve manevra kabiliyeti yüksek olan şaykalar tercih edilmiştir.⁹¹ Her yıl şaykalardan oluşan bir filo

⁸⁴ Bu isim Osmanlılar tarafından ordu hizmetinde kullanılan Hristiyan esirler için kullanıldığı gibi, mevcut asker sayısı yetmediğinde ücretle toplanmış askerlere de aynı isim verilirdi, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: I, Ankara 1993, s. 280.

⁸⁵ Tuna donanması gemilerinin girdaplardan yukarı çekilmesi için cerahorların görevlendirilmesi hakkında Çardak, Silistre, Zıstovi, Niğbolu ve Vidin'deki kadınlara, yeniçerilere ve iskele eminlerine yazılan bir emir, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 07, Gömlek No: 0587.01 (31 Ocak 1696); Ayrıca Bkz. Emre Kılıçaslan, “XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, 2010, s. 59-76.

⁸⁶ Tuna girdaplarından geçen zâhire gemileri için ihtiyaç duyulan kınnapın İstanbul'dan firkatelerle gönderildiğine dair, *BOA*, İE.BH, Dosya No: 05, Gömlek No: 0445.01, (17 Haziran 1697).

⁸⁷ *BOA*, İE.BH, Dosya No: 05, Gömlek No: 0440.05 (16 Nisan 1691).

⁸⁸ Kılıçaslan, *a.g.m.*, s. 59-76; İnlık'te 1692 yılı başlarında büyük bir olasılıkla kış mevsiminden istifade eden üç bin kadar Avusturya ve Macar haydutları bir mağaraya yerleşmiştir. Yanlarında getirdikleri top ve tüfeklerle tabyalardan ateş açarak gemi geçişlerini engelliyorlardı. Haydut tehlikesinin ortadan kaldırılması için Özi Beylerbeyi Kaşlı Mahmut Paşa komutasındaki bir kuvvet İnlık'e gönderilirken nehir üzerinden de Tuna Kaptanı Bıyıklı Ali Paşa görevlendirilmiştir. Ancak Mart-Nisan aylarında Tuna Nehri'nin buzları tam olarak çözülmemesi nedeniyle donanmanın hareket etmesi oldukça zor olmasına rağmen Ali Paşa'nın kesinlikle İnlık'e gitmesi ve geç kalmaması istenmiş, hatta idamla cezalandırılacağı dahi söylenmiştir, *BOA ADVN.S.MHM.d.* 102, s. 177, hük. 694, (7 Mart 1692); s. 179, hük. 703, (9-18 Mart 1692), s. 219, hük. 841, (Nisan-Mayıs 1692).

⁸⁹ Gönderilen emir üzerine karadan gelen Osmanlı kuvvetleri uygun bir yol bularak haydutların tabya ve metrislerini dağıtmıştır. Haydutların gizlendiği mağara 3 Mayıs 1692'de ele geçirilmiş ve ağzı taşla kapatılmıştır. Aynı zamanda Tuna kaptanı da bir firkate ve yirmi şaykayı üç kola ayırarak nehir kontrolünü sağlamıştır, Karaçay Türkal, *a.g.t.*, s. 1426-1428; Özcan, *a.g.e.*, s. 425.

⁹⁰ Kılıçaslan, *a.g.m.*, s. 59-76.

⁹¹ *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 108, s. 379, hük. 1543, 1544, (31 Temmuz-9 Ağustos 1696); *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 110, s. 163, hük. 743, s. 165, hük. 754; Osmanlıların kullandığı

girdapların güvenliğini sağlamakla görevlendirilirdi. Bu şaykaların kaptanlarına günlük 40 akçe ödenirken baş kaptan olarak seçilen Semendire kaptanına ise 60 akçe ödenirdi.⁹² Girdapların yakınlarında Fethülislam, Hırsova, İnik, Porça, Tahtalı, Güvercinlik, Flordin, Demirkapı ve Şanis'ten oluşan kale ve palankalar bulunmaktaydı.⁹³ Girdapların güvenliği açısından stratejik bir öneme sahip olan bu kale ve palankaların bakımlarının sürekli yapılması gerekiyordu.⁹⁴ Bahsi geçen kale ve palankalardan birçoğu savaş döneminde Habsburgların eline geçmeleri ya da güvenlik nedeniyle boşaltıldıklarından dolayı kısmen harap olmuşlardı. Osmanlı kuvvetleri tarafından tekrar geri alınan bu kale ve palankaların tamir edilmesine ve içlerine muhafız birliklerin yerleştirilmesine,⁹⁵ ayrıca 1694'te Tahtalı girdabının üst tarafındaki Dobra ve Güvercinlik yakınlarındaki İpek adlı mahalde birer palankanın daha inşa edilmesine karar verilmiştir.⁹⁶ Girdapların yakınlarındaki kale ve palankalarda yapılan tamirat ve onarımlar sayesinde girdap geçişleri aksatılmadan devam etmiştir.⁹⁷

Nehirdeki diğer güvenlik sorunlarının başında, nehirde kol gezen haydutlar gelmekteydi. Özellikle kontrolün aksadığı dönemlerde nehirde tekneleriyle dolaşan haydutlar, fırsat bulduklarında karaya çıkarak yağma yapar, tekrar nehre çekilerek gözden kaybolurlardı. Nehir yoluyla kaçma fırsatı bulamadıklarında kara yolunu kullanırlardı.⁹⁸ Haydutlar bazen nehrin iki yakası arasında casusluk faaliyetlerinde de bulunuyorlardı. Haydutların önüne geçmek

şayka, Kazakların kullandığı “çayka” adlı tekneler örnek alınarak inşa edilmiştir. Bu tekneler altı düz ve hafif bir şekilde imal edildiğinden dolayı manevra kabiliyeti yüksekti., Geniş bilgi için bakınız, Victor Ostapchuk, “XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Kuradeniz’i”, *Türk Denizcilik Tarihi 1*, Ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 241-253; A. Caferoğlu, “Çayka’dan Şayka’ya”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Yıl: 1970, s. 1-11.

⁹² Özcan, a.g.e, s. 620.

⁹³ Demirkapı yakınlarında bulunan Flordin kalesine barut ve kurşun nakledilmesi hususunda Vidin mirlivâsının arzı, *BOA*, AE.SMMD.IV, Dosya No:018, Gömlek No: 01951, (18 Temmuz 1688); Şanis, Demirkapı, Fethülislam ve Flordin palankalarında bulunan neferlerin yoklanarak, eksiklerin tamamlanması hakkında Tuna Kaptanı Mehmed Paşa’ya yazılan hüküm, *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 110, s.164, hük. 749, (24 Kasım-4 Aralık 1697).

⁹⁴ Kale ve palankalar klasik dönemin en önemli savunma ve güvenlik amaçlı yapıları olduğundan sürekli tamir ve bakımlarının yapılması gerekiyordu. Bir kale tamiri örneği için bakınız, Muhittin Kul, “Muhassara ve Deprem: Kal’a-i Ağrıboz Tamiratları (1688-1715)”, *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 69-97.

⁹⁵ Karaçay Türkal, a.g.t, s. 1426-1428; Özcan, a.g.e, s. 425.

⁹⁶ Özcan, a.g.e, s. 50.

⁹⁷ *BOA*, A. {DVNS. MHM. d. 106, s. 65, hük. 234, s. 74, hük. 269, (4-13 Mayıs 1695); *BOA*, İE.BH, Dosya No: 09, Gömlek No: 0796, (12 Haziran 1696); Tuna kenarındaki kalelerin tamir ve inşası sırasında nehir güvenliğinin Tuna kaptanlığı tarafından sağlandığına dair bir örnek: 1689’da Niğbolu Kalesi’nin tamir edilmesi sırasında Tuna kaptanı güvenliğin sağlanmasına destek olmuştur, Reşat Çelik, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-90)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis 2015, s.66.

⁹⁸ Kaya, a.g.e, s. 250, Evâhir-i M. Sene 1100 (14-24 Kasım 1688).

amacıyla nehirdeki bütün kayıkların 1689 yılından itibaren iskelelerin dışındaki yerlerde kıyıya yanaşmaları yasaklanmıştır.⁹⁹

Nehrin köprü olmayan yerlerinde bir yakadan ötekine geçişler gemi ve kayıklarla yapılmaktaydı. Özellikle sefer dönemlerinde askerlerin karşı yakaya geçişi çok zaman aldığı için oldukça zahmetli bir işti. Diğer taraftan Osmanlı asıl kuvvetlerine destek için gelen Tatar kuvvetlerinin de Tuna Nehri kıyılarına gelmesiyle birlikte nehir geçişlerindeki yoğunluk nedeniyle yaşanan sorunlar büyük boyutlara ulaşırdı. Kırım kuvvetleri, kuşbakışı Macaristan'a daha yakın olmasına rağmen açlık, güvenlik ve susuzluk sorunlarıyla karşılaşmamak için Karpatlar istikametinde gitmek yerine, daha uzun olmasına rağmen Tuna Nehri kıyılarına inerlerdi.¹⁰⁰ Dolayısıyla nehir geçişlerindeki yoğunluğun azaltılması ve geçişlerin hızlandırılması amacıyla 1688 yılında Ruscuk ve Yergöğü arasındaki uygun bir yerde köprü yapımına karar verilmiş, köprü inşasını yürütmekle Hacı Siyavuş Ağa görevlendirilmiştir.¹⁰¹ Köprü yapımına başlamadan önce bazı incelemeler yapıldıktan sonra inşaatta çalışacak neccâr¹⁰² ve ırgatların ne kadar isteneceği, kullanılacak araç gereç ve malzemelerin miktarı ve bunların nerelerden temin edileceğinin yazıldığı bir defter hazırlanmıştır. Defterin birer sureti fermanlara eklenerek Eflak ve Boğdan, İstanbul ve Tuna kenarındaki Niğbolu, Tırnova, Ruscuk, Silistre, Eskiçuma, Şumnu, Hezargrad, Zıştovi, Yergöğü ve Alakilise'ye gönderilmiştir. Boğdan Beyliği'nden 250 neccâr ve 600 muhafız ile birlikte Yergöğü kalesindeki muhafızların köprü inşasının yapılacağı yere gönderilmesi planlanmıştır. Defterin son sayfasındaki kayıtlara göre Silistre önünde boş bekleyen ne kadar gemi var ise köprü'nün yapılacağı mahalle gitmeleri istenmiş, ayrıca katledilen Kara Mustafa'nın¹⁰³ muhallefatından kalan on dört ve on iki bölümlü dört çadır ile birlikte bir obanın Siyavuş Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir.¹⁰⁴

⁹⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 461, Evâhir-i Ca. Sene 1100 (12-22 Mart 1689).

¹⁰⁰ Karaçay Türkal, *a.g.t.*, s. 969.

¹⁰¹ Kaya, *a.g.e.*, s. 454-455, s. 511-512.

¹⁰² Dülger, marangoz, *Devellioğlu, a.g.e.*, s. 815.

¹⁰³ Belgede geçen mağzûben katledilen Kara Mustafa adlı kişi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olmalıdır. Zira 25 Aralık 1683 yılında Belgrad'da idam edilmesinin ardından yerli kaynaklarda kendisinden "Maktul" sıfatıyla bahsedilmektedir. Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXIX, İstanbul 2009, s. 246-249.

¹⁰⁴ Bahsi geçen defterin çeviriyazısı şöyledir:

Sayfa 1.

Ruscuk ögünden Nehr-i Tuna üzerine müceddeden yapılması fermân olunan cisr için virilen fermânın defteridir el vâki' sene 1100.

Sayfa 2a.

Hüve

Defter-i mühimmât-ı an (...) lâzime-i cisr, mübâşeret-i el Hâc Siyavuş Ağa

An cânib-i Asitâne-i Sa'âdet

Âhen-i hâm, kantar: 350, üç yüz elli kantardır.

Köprü âlât-ı yevmiyye, aded: 15, yalnız on beşdir

Urgan-ı sâlâr, aded: 250, yalnız iki yüz ellidir.

Sitre-i kebir, aded: 50, yalnız ellidir.

- Burgu-yı arın-ı kebîr, aded: 50, yalnız ellidir.*
Burgu-yı vas'at, aded: 100, yalnız yüzdür.
El keseri, aded: 100, yalnız yüzdür.
Kebîr oluklu keser, aded: 50, yalnız ellidir.
Bıçkı, aded: 20, yalnız yigirmiştir.
Varye, aded: 20, yalnız yigirmiştir.
Küskü, aded: 50, yalnız ellidir.
Frenği âlât-ı esparza? aded: 10, yalnız ondur.
Âhen-i şâha?, aded: 7, üç dânesi altışar vukiyye, dördü yüzer vukiyyedir.
Vech-i meşrûh üzere zikr olunan mühimmât için Asitâne kâ'immakâmına ve tersane emînine hitâben emr-i şerîf virilmiştir.
An cânib-i Eflak
Bulvân? aded: 700, be her bulvân? mi'mâr zirâ'ı ile yigirmi altışar zirâ' olmak üzeredir.
Korkulukları için kiriş aded: 3.000, be her dânesi mi'mâr zirâ'ı ile on dörder zirâ' olmak üzeredir.
Kazıklık, aded: 1500, be her dânesi mi'mâr zirâ'ı yigirmi beşer zira olmak üzeredir.
Kazık, aded: 3000, be her dânesi mi'mâr zirâ'ı ile yigirmiştir zirâ' olmak üzeredir.
Kazıklık, aded: 2000, be her dânesi mi'mâr zirâ'ı ile on beşer zirâ' olmak üzeredir.
Demürcü ocağı, aded: 6, be her ocağı sekizer nefer olmak üzeredir.
Elvâh, aded: 17500, be her dânesi mi'mâr zirâ'ı ile on dörder zirâ' olmak üzere dört parmak kalınlığı ile iki kiriş eni ola.
Elvâh; levhânın çoğulu, düz satırlar, üzerine yazı yazılan, resim yapılan şeylerdir, Devellioğlu, a.g.e, s. 216.
Tahtaların altına lâzım gelen kiriş, aded: 1700, yalnız bin yedi yüzdür.
Yosun, kifâyet mîkdârı
Neccâr, nefer: 100, yalnız yüz neferdir.
Irgad, nefer: 400, yalnız dört yüz neferdir.
Zikr olunan mühimmât mu'accelen tedârik ve irsâli için Eflak voyvodasına emr-i şerîf gönderilmiştir.
An Kazâ-i Silistre
Altışar kulaç asma ipi, aded: 100, yalnız yüzdür.
Seksener kulaç asma ipi, aded: 90, yalnız doksandır.
Kırkar kulaç asma ipi, aded: 40, yalnız kırkır.
An Kazâ-i Tırnova
Neccâr, nefer: 50, yalnız ellidir.
Irgad, nefer: 150, yalnız yüz ellidir.
Sayfa 2b.
An Kazâ-i Ruscuk
Neccâr, nefer: 40, yalnız kırkır.
Irgad, nefer: 100, yalnız yüzdür.
An Kazâ-i Niğbolu
Neccâr, nefer: 30, yalnız otuzdur.
Irgad, nefer: 100, yalnız yüzdür.
An Kazâ-i Silistre
Neccâr, nefer: 30, yalnız otuzdur.
Irgad, nefer: 50, yalnız ellidir.
An Kazâ-i Zıştovi
Neccâr, nefer: 20, yalnız yigirmiştir.
Irgad, nefer: 30, yalnız otuzdur.
An Kazâ-i Şumnu
Neccâr, nefer: 30, yalnız otuzdur.

Irgad, nefer: 50, yalnız ellidir.

An Kazâ-i Hezargrad

Neccâr, nefer: 40, yalnız kırkıdır.

Irgad, nefer: 60, yalnız altmışdır.

An Kazâ-i Eskicum'a

Neccâr nefer: 20, yalnız yigirmidir.

Irgad, nefer: 30, yalnız otuzdur.

An Kazâ-i Alakilise

Neccâr, nefer: 20, yalnız yigirmidir.

Irgad, nefer: 30, yalnız otuzdur.

An Kazâ-i Yergöğü

Neccâr, nefer: 50, yalnız ellidir.

Irgad, nefer: 150, yalnız yüz ellidir.

Bi hesâb:

Neccâr, nefer: 330, yalnız üç yüz otuz neccârdır.

Irgad, nefer: 750, yalnız yedi yüz elli ırgaddır.

Zıkr olunan neccâr ve ırgad müceddeden ihrâcı için kazâlara başka başka emr-i şerif virilmiştir.

An Kazâ-i Silistre

Ocağ-ı âhen-i girân aded: 4, yalnız dört ocak olub be her ocağı sekizer nefer olmak üzeredir.

An Kazâ-i Niğbolu

Ocağ-ı âhen-i girân, aded: 4, yalnız dört ocak olub be her ocağı sekizer nefer olmak üzeredir.

An Kazâ-i Ruscuk

Ocağ-ı âhen-i girân, aded: 2 yalnız iki ocak olub be her ocak sekizer nefer olmak üzeredir.

An cânib-i Boğdan

Neccâr, nefer: 250, mühimmâtıyla iki yüz elli neferdir.

Silahor, nefer: 600, mühimmâtıyla altı yüz neferdir.

An Kazâ-i Yergöğü, tabya aded: 1

Yergöğü kal'ası neferâtı tâ'ife-i mezbûru muhâfaza eylemek üzere emr-i şerif virilmiştir.

Zıkr olunan âhen-ger ocakları mu'accelen ihrâcı için ve Boğdan cânibinden dahi neccâr ve silahor ihrâcı için başka başka emr-i şerif yazılmışdır.

An cânib-i Hazîne-i Birûni?

İstanbul kâğıdı, deste: 15, yalnız on beş destedir.

Kumaş mektub kesesi, deste: 20, yalnız yirmi destedir

Kazak, aded: 200, yalnız iki yüz dür

Tahrill, dirhem, aded: 30, yalnız otuz dirhemdir

Kırmızı şem', dirhem, aded: 150, yalnız yüz elli dirhemdir

Dibek, kıyye: 2, yalnız iki vukıyyedir,

3a.

An Kazâ-i Silistre

Boş gemi

Silistre ögünde her ne mikdâr boş gemi var ise cısır-i mezbûr yapılacak Ruscuk nâm mahalle irsâl ve cısır mübâşiri el- Hâc Siyavuş Ağa'ya teslim olunmak üzere emr-i şerif virilmiştir.

Mağdüben katl olunan Kara Mustafa'nın metrûkâtından alınmak üzere

On ikişer ve on dörder hazneli çadır, aded: 4, yalnız dört çadırdır

Oba, aded: 1 yalnız bir obadır

Muhallefâtı her kande ise mevcûd olan yerde cısır ağası el Hâc Siyavuş Ağa'ya virilmek üzere emr-i şerif.

Başka bir kaynakta Sultan II. Mustafa'nın birinci Macaristan seferinde Belgrad'da toplanan Osmanlı kuvvetlerinin Paçova yakasına geçişini hızlandırmak için Belgrad'ın yarım saat aşağısında bulunan Vişnice Köyü yakınlarında bir köprünün inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Büyük bir olasılıkla yüzer bir köprü olarak inşa edilen bu köprünün yapımında Belgrad iskelesinde bulunan tombaz ve çeşitli malzemeler de kullanılmış olmalıdır.¹⁰⁵

3. İskele ve Depolar, Zahire Alımı ve Fiyatları

Nehir yoluyla taşınacak zahirenin satın alınması ve saklanması Tuna Nehri kıyısındaki iskele ve depolar kullanılmaktaydı. Halkın iskelelere getirdiği ürünler görevli memurlar tarafından satın alınır,¹⁰⁶ depolara konur ve ardından nakliye için nehir vasıtalarına yüklenirdi. Bu iskelelerin başında Kili, İsmail, İsakçı, Niğbolu, Semendire, Ruscuk, Babadağı ve Silistre gelmektedir.¹⁰⁷

Özellikle savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için devlet tarafından satın alınan zahireye ödenen ücretlerin, zahirenin çevredeki piyasa değerini belirlediğini söylemek mümkündür.

Elimizdeki veriler ışığında genel olarak 1691 yılında bütün iskelelerde hıntanın (buğday) bir İstanbul kilesi ortalama 60 akçeye ve şairin (arpa) bir İstanbul kilesi 40 akçeye satın alınıyordu.¹⁰⁸ 1692 yılında İsakçı ve İsmail'de hıntanın bir İstanbul kilesi 60 akçeye, İsmail'de şairin bir İstanbul kilesi 40 akçeye satın alınıyordu.¹⁰⁹ Aynı yıl Silistre, Ruscuk ve Niğbolu'da hıntanın bir İstanbul kilesi 80 akçe, şairin bir İstanbul kilesi 40 akçeye satın alınmıştır.¹¹⁰ 1693 yılında Silistre'de hınta ve dakikin bir İstanbul kilesi 32 akçe, şairin bir İstanbul kilesi 16 akçeye satın alınmıştır. Ruscuk'ta hınta ve dakikin bir İstanbul

İstanbul'dan gelecek demür vakt-i zamânıyla gelüb irişmez ise gelen demürden almak üzere kifâyet mikdârı demür viresin ve kifâyet mikdârı kömür viresin deyü Eflak voyvodasına bir kıt'a emr-i şerîf.

Babadağı Kazası'ndan her ne mikdâr nefer köprücü var ise ücretleri mirîden virilmek üzere ihrâc ve Ruscuk nâm mahalle gönderesin deyü kâdisına hitaben bir kıta emr-i şerîf virilmiştir.

Bâzı kimesnelere ilbas itdirmek için Hacı Siyavuş Ağa'ya virilen hil'atlar

Mücebince bâ ser muhâsebeye kayd u hıfz olunmak Buyuruldu Fî 10 B. Sene 1100, BOA, AE.SSÜL.II, Dosya No: 08, Gömlek No: 0776.

¹⁰⁵ Topal, *a.g.t.* s.60-61, s. 65-67; Özcan, *a.g.e.* s. 556.

¹⁰⁶ BOA, İE.BH, Dosya No: 010, Gömlek No: 0835.01, 20 Za. Sene 1108 (10 Haziran 1697).

¹⁰⁷ BOA, İE.BH, Dosya No: 05, Gömlek No: 0420.01, 29. Z. 1101 (3 Ekim 1690); Tuna Nehri donanması hizmetinde bulunan levendlerin peksimedlerinin Niğbolu, Semendire ve Ruscuk iskelelerinden, ayrıca Eflak Voyvodahı'ndan 5000 kantar peksimedini yüklenmesi, BOA, İE.BH, DosyaNo: 0440, Gömlek No: 01, 25 C. Sene 1106 (10 Şubat 1695).

¹⁰⁸ Belgede sehven 60 kuruş olarak yazıldığı düşünülmektedir BOA, İE.BH, Dosya No: 04, Gömlek No: 0381.01, 23 Receb Sene 1102 (22 Nisan 1691); 1 İstanbul kilesi 4 şinik ağırlığındadır, Halil İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 73, 1991, s.21-49; 1 şinik ise takriben 8 kg. ağırlığındadır, Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul 2011, s.651-652.

¹⁰⁹ BOA, A. {DVNS. MHM. d. 102, s. 167, hük. 660, Evâ'il-i C. 1103. (19-28 Şubat 1692).

¹¹⁰ BOA, A. {DVNS. MHM. d. 102, s.167, hük. 660 Evâ'il-i C. 1103 (19-28 Şubat 1692).

kilesi 40 akçe, şairin bir İstanbul kilesi 20 akçe; Hırsova, İbrail ve Babadağı'nda hinta ve dakikin bir İstanbul kilesi 60 akçeye, şairin bir İstanbul kilesi 30 akçeye satın alınmıştır.¹¹¹ Bu verilere göre genel olarak 1693 yılında zahire fiyatlarının düştüğü görülmektedir.

Tablo 1: Üç Yıllık Dönemde İskelelerden Satın Alınan Zahire Fiyatlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	İskele	Hınta (Buğday)- 1 İstanbul Kilesi	Dakik(Un)- 1 İstanbul Kilesi	Şair (Arpa)- 1 İstanbul Kilesi
1691	İsakçı	60 Akçe	-	40 Akçe
1692	İsakçı	60 Akçe	-	-
	İsmail	60 Akçe	-	40 Akçe
	Silistre	80 Akçe	-	40 Akçe
	Rusçuk	80 Akçe	-	40 Akçe
	Niğbolu	80 Akçe	-	40 Akçe
1693	Silistre	32 Akçe	32 Akçe	16 Akçe
	Rusçuk	40 Akçe	40 Akçe	20 Akçe
	Hırsova	60 Akçe	60 Akçe	30 Akçe
	İbrail	60 Akçe	60 Akçe	30 Akçe
	Babadağı	60 Akçe	60 Akçe	30 Akçe

İskeleler aynı zamanda gümrük vergilerinin de alındığı yerlerdi. Doğrudan İstanbul'a giden tüccar gemilerinden vergi alınmazken, başka bir yere giden tüccar gemilerinden ise vergi alınır.¹¹²

Değerlendirme ve Sonuç

Tuna Nehri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki hakimiyet sahasının genişlemesindeki en önemli lojistik destek kollarından birisi olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarında on altı yıl devam eden büyük savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı büyük toprak kayıplarına rağmen Tuna Nehri'ndeki Osmanlı donanmasının varlığı, Karadeniz'den Belgrad'a kadar nehir üzerindeki ticaret, nakliye ve ulaşım faaliyetlerini sürdürülebilir kılmıştır.

Tuna Nehri'ndeki nakliyenin güven içerisinde yürütülmesi doğrudan Tuna kaptanlığının sorumluluğu altındaydı. Dolayısıyla donanmaya ait gemilerin bakım, onarım ve inşası, donanma personelinin ihtiyaçlarının karşılanması oldukça önemli bir işti. Nitekim savaşların getirdiği ağır ekonomik yüklere rağmen Tuna'daki Osmanlı donanmasının mevcudunun 1692 yılı dışında sürekli olarak 170'in üzerinde olması, nehirdeki Osmanlı donanma gücünün sürekliliğini ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Nehir kıyılarındaki iskele ve depoların varlığı, zahirenin satın alınması ve saklanması önemli bir olanak sağlıyordu. Zahire ve gıda malzemelerinin

¹¹¹ BOA, AE.SAMD.II.04.0342.01-2, 15 R. 1105 (14 Aralık 1693).

¹¹² BOA, İE.BH. Dosya No: 06, Gömlek No: 0489.01, 08 Ş. 1105(4 Nisan 1694).

satın alımı ve nakliyesinde memurların tuttuğu kayıtlar, hububat fiyatları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Nehir güvenliği ve idari işler doğrudan Tuna kaptanı tarafından yürütülürken, kadılar ise çeşitli hukuki işlemlerin çözümünde görev almışlardır. Nehirdeki güvenlik, idari ve hukuki düzenin bir sonucu olarak nehirde rastgele bir işleyişin olmadığı, bütün faaliyetlerin idarî ve hukukî bir düzen içerisinde gerçekleştiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri (A. {DVNS. MHM.d.): 102; 104; 106; 108; 110.

Ali Emiri Sultan Ahmed II (AE.SAMD.II): 019/02026.01; 020/02172.01; 03/0218; 04/0342.01-2; 06/0518; 09/0948.01; 08/0819.01;

Ali Emiri Sultan Mehmed IV (AE.SMMD.IV): 018/01951.

Ali Emiri Sultan Süleyman II (AE.SSÜL.II): 012/01161.01; 02/019; 029.02919.01.

Cevdet Bahriye (C.BH): 081/03854.01; 0187/08777.01; 0204/09542.01; 0223/10360.01; 0255/11815.01.

Cevdet Belediye (C.BLD): 063/03110.01-2.

İbnü'l-Emin (İE): 010/0840.01; 05/0415.01.

İbnü'l-Emin Bahriye (İE.BH): 04/0377.01; 04/0381.01; 04/0384.1; 05/0407.01; 05/0417.01; 05/0420.01; 05/0435.03; 05/0435.05; 05/0435.07; 05/0440.05; 05/0445.01; 05/0440.03; 05/0475.01; 06/0489.01; 06/0495.01; 06/0497.01; 06/0519.01; 06/0519.3; 06/0545.01; 06/0557.03; 07/0562.01; 07/0586.01; 07/0587.01; 07/0603.01; 07/574; 07/584; 08/0688.01; 08/0736.1-2; 09/0764.01; 09/0769.01; 09/0770.01-6; 09/0771.01; 09/0787.1-2; 09/0812; 10/921.02; 010/0834.01; 010/0835.01; 010/0841.01; 010/0850.01; 010/0900.01; 010/0902.01; 011/01030.01; 011/0976; 012/01042.01; 013/01154.01; 0440/01.

2. Kitap ve Makaleler

AYHAN, Yılmaz, *Celalzade Mustafa Çelebi, Muhteşem Çağ ve Kanuî Sultan Süleyman*, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2011.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

BOSTAN, İdris, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul 2007.

CAFEROĞLU, A., "Çayka'dan Şayka'ya", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1970, ss. 1-11.

CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, C: II-IV Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 2011.

ÇELİK, Reşat, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-90)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis 2015.

DÁVID, Géza, “Budin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: VI, İstanbul 1992, ss. 348-352.

DAVİES, Norman, *Avrupa Tarihi*, Çev. Burcu Çığman-Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu ve Suat Kaya, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

DURŞUN, A. Haluk, “Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri ve Kıyıları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C: XII/II, 2012, ss. 333-339.

GÖK, İlhan-KIRCA, Ersin, *103 Numaralı Mühimme Defteri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 73, 1991, ss. 21-49.

KARAÇAY TÜRKAL, Nazire, *Silahlâr, Zey-i Fezleke*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

KAYA, Ali İrfan, *Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak 98 Numaralı Mühimme Defteri*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

KAYAPINAR, Ayşe, “Osmanlı Hâkimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Yılmaz Kurt Armağanı*, C: 1, Ankara 2016, ss. 472-521.

KILIÇ, Orhan, “Ocaklık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXXIII, İstanbul 2007, ss. 317-318.

KILIÇASLAN, Emre, “XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 25, 2010, ss. 59-76.

KİEL, Michiel, “Niğbolu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXXIII, İstanbul 2007, ss. 87-89.

KUL, Muhittin “Muhasara ve Deprem: Kal’a-i Ağriboz Tamiratları (1688-1715)”, *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, ss. 69-97.

MAXİM, Mihai “Tuna”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XLI, İstanbul 2012, ss. 372-374.

OSTAPCHUK, Victor, “XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz’i”, *Türk Denizcilik Tarihi I*, Ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, Boyut Yayınları, İstanbul 2009, ss. 241-255.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXIX, İstanbul 2009, ss. 246-249.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: I, MEB yayınları, Ankara 1993.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2016.

TAN, Mehmet Ali, *99 Numaralı Mühimme Defteri (91-180)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis 2015.

TOPAL, Mehmet, *Silahlâdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Pardigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

VASİLİEV, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

YILDIRIM, Filiz, *18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016.

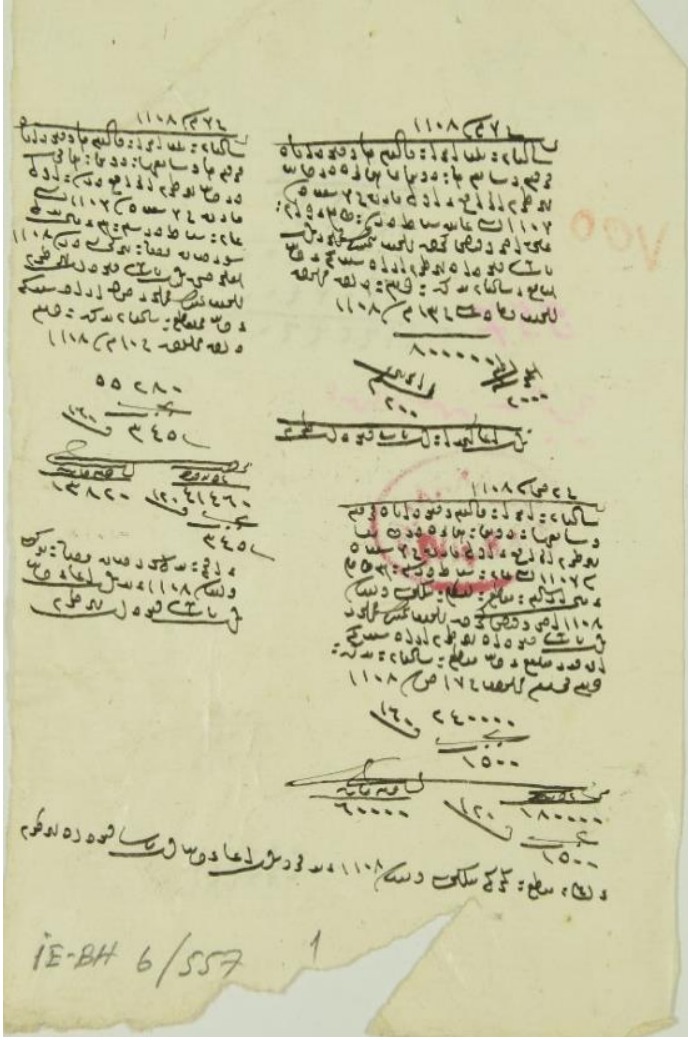
YILDIRIM, Filiz, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

YUSUF, Gülderen, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)", *X. Türk Tarih Kongresi*, C: IV, Ankara 22-26 Eylül 1986, ss. 1773-1794.

ZİNKEİSEN, John Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C: II, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Ekler:

Ek 1: Tuna donanmasına mensup kalite emirleri, fırkate ve şayka kaptanlarına salyâne verilmesi hakkında 1108 (1697) tarihli malî kayıt.¹¹³

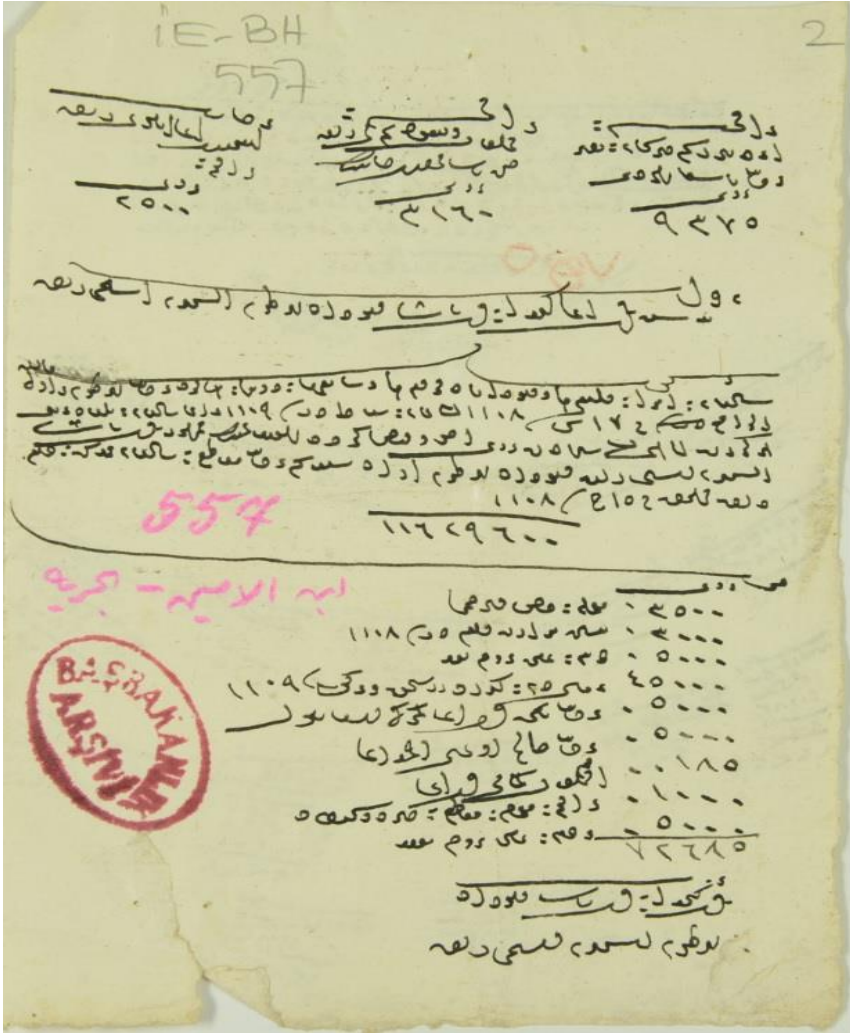
¹¹³ BOA, İE.BH. Dosya No: 6, Gömlek No: 557.

Ek 2: Silistre iskelesinde satın alma memuru olan İsmail Ağa, Silistre’de satın aldığı iki yüz doksan dört kantar peksimedi Belgrad’da bulunan görevli memurlara teslim etmek üzere navl-ı sefîne ücreti yüz sekiz guruş bir semen, dokuz neferin prostoyka ücretleri doksan guruş ve ta’âmiyye ücretleri kırk buçuk guruş olmak üzere toplamda iki yüz otuz sekiz buçuk guruşu İsmail Ağa’dan teslim aldığına dair yazılan bir hüccet, 25 Zilkade Sene 1107 (26 Haziran 1696).¹¹⁴

¹¹⁴ BOA, İ.E.BH, Dosya No: 5, Gömlek No: 770.

Ek 3: Tuna donanmasına mensup kalite emirleri, firkate ve şayka kaptanlarına verilecek olan salyâne ücretleri hakkında 15. C. 1108 (9 Ocak 1697) tarihli bir mali kayıt.¹¹⁵

¹¹⁵ BOA, İE.BH, Dosya No: 6, Gömlek No: 557.

TRABZON RUMLARI*

Nedim İPEK**

ÖZ

Fethi müteakip izlenen nüfus politikası sonucu Rumların bir kısmı ülkenin çeşitli bölgelerine sürgün edilirken, başta Orta Karadeniz ve sair yerlerde yaşayan Türkler de Trabzon'a sürgün edildi. Bu uygulamalar sonucu Trabzon'un nüfus yapısı değişmeye başladı. Neticede 19. yüzyılın başında bugünkü Trabzon vilayeti dahilindeki nüfus Ermeni, Rum ve Türklerden oluşmaktaydı. Nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Rumlar daha ziyade Trabzon şehri ile Yomra, Maçka ve Akçaabat dahilindeki yerleşmelerde yaşıyorlardı. Bölgenin toprakları verimli olmadığından ahalinin bir kısmı çareyi gurbette buluyordu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkler ile Rumlar arasında belgelere yansıyan bir çatışma olmamıştır. Rumlar, Rus işgali ile emperyal güçlerle işbirliği yaparak "Pontus" isimli bir Rum devleti kurmayı hayal ettiler. Bu amaçla genel savaşta Rusya, Milli Mücadele döneminde İtilaf devletleri ile işbirliği yaptılar. Hedeflerine ulaşamayınca Milli Mücadele sonrası çareyi Kafkaslara ve Yunanistan'a firar etmekte buldular. Bütün bu olaylara rağmen yerlerini terk etmeyenler ise mübadele sözleşmesini müteakip Yunanistan'a sevk edildi. Neticede Trabzon'un nüfusu homojen bir hal aldı.

Anahtar Sözcükler: Rum, Pontus, göç, mübadele.

GREEKS IN TRABZON

ABSTRACT

Upon the population policy held after the conquest, some Greeks were exiled

* *Gönderim Tarihi: 07.03.2022. Kabul Tarihi: 20.03.2022.* Makalenin amacı Trabzon vilayetinin bugünkü sınırları dahilinde yaşayan Osmanlı tebaası Rumların nüfus hareketini tespit edip değerlendirmektir. Fetihten 19.Yüzyıla kadar Rum ahalinin hareketliliği mevcut çalışmalardan aktarılırken 1800-1923 yılları arasındaki süreç referans eserlerin yanı sıra kaynaklardan tespit edilip değerlendirilecektir. Trabzon'daki Osmanlı tebaası Rum nüfus ile ilgili kaynaçadan da anlaşılacağı üzere tez, monografik eser, makale, bildiri metni ve ansiklopedi maddesi olmak üzere birçok çalışma mevcuttur. Ansiklopedilerdeki Trabzon maddelerini bir taraf bırakacak olursak konuyu bir bütün olarak ele alan akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmalardaki tespitler bütün dikkate alınarak değerlendirildiğinde konunun daha iyi algılanacağı kanaatindeyiz. S. R. Mintslov'un bu çalışmasından haberdar eden, hususi kütüphanesindeki verileri paylaşan ve metni baştan sona okuyup katkılarda bulunan sayın Veysel Usta'ya teşekkür ederim.

** *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN. nedimipek@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9239-1333*

to various parts of the country, whereas Turks living in the Middle Black Sea and other places were moved to Trabzon. As a result of these implementations, the population structure in Trabzon changed. The population in Trabzon province at the time consisted of Armenians, Greeks and Turks. Turks being the majority of the total population, the Greeks mostly lived in the city of Trabzon and the settlements within Yomra, Maçka and Akçaabat. Since the land was not fertile enough for agriculture, many people migrated afterwards. There was no conflict between Turks and Greeks until the First World War, as evidenced by the documentation. With the Russian occupation, the Greeks were encouraged to revive Pontus Greeks by cooperating with the imperial powers. During the National Struggle, Russia cooperated with the Entente powers to help them achieve this goal, but they eventually failed. They fled to the Caucasus and Greece after the National Struggle. The remaining residents were sent to Greece under the terms of the population exchange agreement. As a result, the population of Trabzon became almost homogeneous.

Keywords: Greek, Pontus, immigration, population exchange.

Giriş

Trabzon ve çevresi ilkçağlardan itibaren iskân sahasıdır. Bölgeden birçok etnik unsur gelip geçmiştir. MÖ. 63 yılında bölge Roma hâkimiyetine girdi. Roma döneminde farklı etnik unsurlardan oluşan bölge sakinleri arasında 324 yılından itibaren Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Trabzon ve çevresine 6. Yüzyılda Bulgar, 12. yüzyılda Kuman ve Kıpçak toplulukları yerleşti veya yerleştirildi. Bu topluluk Araplar tarafından Roma devletinin tebaası anlamına gelen Rum olarak isimlendirilmiştir¹. Rumlar Trabzon'un fethini müteakip Osmanlı tebaalığına geçti. Belirtmek gerekirse Türkler Anadolu'da fetih hareketine başladıklarında Roma hakimiyetinden çıkan yerlerdeki Rumların çoğu batıya doğru çekilmiştir. Söz konusu çekilme İstanbul'un fethedilmesiyle nihayetleneyecektir. Çünkü Rum nüfusun çekilebileceği *Ortodoks rejimini* benimseyen bir devlet kalmamıştı. Bu nedenle fethi müteakip Trabzon'un Rum nüfusu yerini terk etmemiştir. Öte yandan hatırlamak gerekirse Osmanlı, hakimiyeti altındaki Rumlara millet statüsü tanımıştı. Ancak Osmanlı nüfus politikası gereği fethettiği yerde devletin kurucu unsuru olan ve millet-i hakime olarak tanımlanan Müslüman unsuru bulundurma politikası gütmüştür. Bu çerçevede Trabzon ve havalisine Anadolu'nun çeşitli yerlerinden sürgün yöntemiyle Türk nüfus aktarılmıştır. 15 ve 16. yüzyıllarda Trabzon sancağına tahminen 882 Hıristiyan da yerleştirilmiştir². Keza Trabzon Rumlarının bir

¹ M. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 399.

² Hanefi Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 112.

kısmı da başta İstanbul olmak üzere batıya sürgün edilmiştir. Eflak Buğdan prenslerinin çoğu Trabzon kökenli ailelerden gelmekteydi³.

İkinci göç dalgası 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında yaşanacaktır. Celali hadiseleri, kamu görevlilerinin suiistimalleri, Kazak baskısı, kıtlık, salgın hastalık ve eşkıyalık, dışa ve içe yönelik sürgün ve iskân politikaları söz konusu göç dalgalarının sebebini oluşturacaktır. Netice itibarıyla Trabzon ve Rize taraflarında cizye mükellef sayısı 15 binden 2.500'e kadar gerilemiştir. Bu dönemde özellikle gayrimüslim nüfusun bir kısmı 17. yüzyıl boyunca gerçekleşen Kozak akınları ve salgın hastalıktan korunmak adına Ahyolu, Edirne, Varna ve Filibe taraflarına göç etmiştir⁴.

1. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Rum Nüfusu

19. Yüzyılda bölgenin nüfusuyla ilgili en güvenilir kaynaklar nüfus sayım defterleri ve nüfus kütükleridir. 1830'lu yıllarda gerçekleştirilen nüfus sayımı ve nüfus yoklamalarından anlaşıldığı kadarıyla Rum nüfusu merkez kazanın yanı sıra Akçaabat, Maçka ve Yomra dahilinde bulunmaktaydı. Vakfikebir'de Rum nüfus mevcut olmayıp Sürmene ve Of kazalarında ise az miktardadır.

1.1. Merkez Kaza

Osmanlı idari yapısında sık sık değişiklikler yapılmıştır. Bu nedenle 1800- 1923 yılları arasında vilayetin sınırları da bir hayli sık değişmiştir. Buradaki tespitleri 1910 sınırlarını göz önünde bulundurarak yaptık. Dolayısıyla bu başlık altında şehir ile Vakfısagır ve Yomra'ya ait yerleşmelerdeki Rum nüfus değerlendirilmiştir.

1.1.1. Şehirdeki Rum Nüfusu: Yukarıda özetlenen nüfus hareketleri sonucu gayrimüslimlerin şehrin nüfusundaki payı 1486'da % 73, 1515-1532 yılları arasında %78'dir. Bu oran 1583'e kadar %45'e kadar gerilemiştir⁵. Rumların Hıristiyan nüfus içerisindeki payı 1486'da % 80.66, 1583'de ise %78.39'dur⁶. 15. ve 16. yüzyıllarda başka yerlerden Trabzon şehrine 776 Hıristiyan gelmiştir⁷. Hanefi Bostan'ın tespitine göre bu süreçte şehirden 2.000-2.500 kişi sürgün edilmişti⁸. 17. ve 18. yüzyıla ait nüfus tahminleri genelde avarız ve cizye kayıtlarına dayanmaktadır. Avarız kayıtlarına göre 17. yüzyılda 401'i yükümlü, 46'sı muaf olmak üzere Trabzon kazası dahilinde 447 Hıristiyan avarız hanesi bulunmaktaydı⁹. 17. yüzyılın sonu itibarıyla şehrin 12 mahal-

³ Özsüer, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu'nun Deniz Feneri*, İstanbul 2019, s. 33.

⁴ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...* s. 420- 430.

⁵ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...* s.13.

⁶ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon...*, s.159.

⁷ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon...*, s.114.

⁸ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...*, s.17.

⁹ Hanefi Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007, s.132.

lesinde 214 Rum ve 4 Ermeni avarız hanesi mevcut idi. 1643-1655 yılları arasında ise 838 cizye mükellefi vardı¹⁰.

Şehrin 18. yüzyıl nüfusu ile ilgili elimizde bir veri bulunmamaktadır. 19. yüzyılın başı ile ilgili seyahatnamelerde nüfus tahminleri mevcuttur. Pierre Jarome Dupre'ye göre 1803'de şehir nüfusunun %15,6'sı (2.500 kişi) Rum'dur¹¹. 1836 kayıtlarına göre aşağıdaki tabloda detaylı olarak görüleceği üzere şehrin on mahallesinde Rum tebaa yaşamaktaydı. Bunun dördünde Ermeni nüfus da bulunmaktaydı. Bu mahallelerde toplam 1.512 erkek yaşamaktaydı. Mevcut nüfusun %34.65'i çocuktur. Yetişkin nüfusun %30.68'i yüksek, %22'si orta ve %10.25'i düşük gelir grubuna mensuptu. Şehirde bunun dışında 302 Katolik erkek nüfus da bulunmaktaydı.

Tablo.1: Trabzon Şehrindeki Rum ve Katolik Nüfusun Mahallelere Dağılımı¹²

Mahalle	Millet	Ala	Evsat	Edna	Sabi	Muaf	Ceman
Tuzluçeşme	Rum	77	96	31	112	4	320
Berberoğlu	“	57	24	4	52	-	137
Kemer kaya	“	79	53	21	76	6	235
Ayvasıl	“	53	28	19	48	4	152
Eksottha	“	47	32	19	51	4	153
Çömlekçi	“	65	49	27	69	5	215
Frenk hisar	“	40	24	6	54	8	132
... ¹³	“	46	27	28	62	5	168
İskenderpaşa ve sairede Millet-i Katolik		50	111	32	98	11	302

Charles Texier'e göre 1839'da şehrin nüfusu 8 bin kişiydi. Bunun 1.500'ü Rum'dur¹⁴. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Trabzon şehrinde 1841 yılı itibarıyla 1.581'i Rum, 878'i Ermeni ve 305'i Katolik olmak üzere toplam 2.764 Hıristiyan erkek mevcuttu. (Bk. Tablo 2). Kadın ve erkek nüfusun eşit olduğu varsayımından hareketle şehirdeki gayrimüslimlerin 5.528 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Dokuz mahallede ikamet eden Rumların gayrimüslim nüfusu içerisindeki payı %69,8'di. Karl Koch'a göre 1843'de şehirde bin Rum hanesi vardı¹⁵. Rumlar daha ziyade sahil bandındaki mahallelerde ikamet etmek-

¹⁰ Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar..." s. 141- 143.

¹¹ Hanefi Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları ve Şehrin Nüfusu (Fetihten 20. Yüzyıla), *Trabzon'da Fetih ve Şehir*, Trabzon 2021, s. 167; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Trabzon 2012, s. 51- 52.

¹² BOA, Nfs. d. 1152: H. 29. 12. 1251.

¹³ Bu kısımda dört sayfa eksik

¹⁴ Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları..." s. 167; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Trabzon 2012, s. 51-52.

¹⁵ Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde*, Trabzon 1999, s.121-122; Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları..." s. 158.

teydiler. Feruhan Bey'e göre şehrin nüfusu 33 bin kişidir. Feruhan Bey etnik dağılımı hane üzerinden vermektedir. Buna göre üç bin hane Türk, bin hane Rum, 588 hane Ermeni, 140 hane Katolik Ermeni, 9 hane Protestan mevcuttu. Ayrıca Yunanistan, İran, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya, Belçika ve Prusya tabiiyetine mensup olanlar vardı. Rumlar Çömlekçi, Kanita, Frenk, Tuzluçeşme, Taşlık ve Kemer kaya mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Meydan, İskenderpaşa, Barbaroğlu, Ayvasıl, mahalleleri ile Hacıkasım ve Yeni mahallede Ermeni, Katolik, Rum ve Türkler bir arada yaşamaktaydılar¹⁶.

Tablo.2: Trabzon Şehrindeki gayrimüslim nüfus (1841)¹⁷

Mahalle	Rum	Nüfus	Mahalle	Ermeni	Nüfus
Tuzluçeşme	“	335	Berberoğlu	“	88
Berberoğlu	“	149	Kemer kaya	“	88
Kemer kaya	“	243	Ayvasıl	“	153
Ayvasıl	“	156	Hacı Kasım	“	82
Boztepe-i bala maa Hacı Kasım	“	177	İskenderpaşa	“	147
Eksotha	“	159	Meydan	“	170
Çömlekçi	“	226	Yeni	“	150
Frenk hisar	“	136	Toplam	“	878
Toplam	“	1.581	İskenderpaşa ve sairede Millet-i Katolik	Katolik	305
			Genel toplam		2.764

Merkez sancak dahilindeki Rum nüfusun çoğunluğu Trabzon ve Akçaabat merkezde ikamet etmekteydi. Şehirde ikamet eden Rumlar çiftçilik ve bahçıvanlığın yanı sıra zanaatkar ve esnaflık veya kamu görevlisi olarak geçimlerini temin ediyorlardı. Örneğin Rum kaptanlar kendilerine ait teknelerle İstanbul ve Trabzon arasında tekneçilik yapıyorlardı. İnşaat sektöründe de Rumlar ön plandaydılar¹⁸. Ticaret oldukça büyük bir yere sahipti. İstanbul'a kenevir, ip, balık, ağları, bez, tütün, balmumu, maden ihraç edilmekteydi. İstanbul'dan gümüş ve kumaş ithal ediliyordu. Köle ticareti de vardı. Rumlar ekonomik açıdan daha ziyade zengindiler¹⁹.

Şehirde geçimini sağlayamayanlar çareyi gurbetçilikte buluyorlardı. Erken yaşta evlenen Rum gençleri düğünden 6 ay sonra hayatlarını kazanmak adına gurbete çıkıyorlardı. Köydeki işleri çekip çevirmek kadınlara kalıyordu. Mevsimlik işlerde istihdam edilenler genellikle 6 ay sonra geri dönüyorlardı.

¹⁶ Usta, *a.g.e.*, s.129.

¹⁷ BOA, Nfs. d. Nu. 1153; H. 29. 12. 1256.

¹⁸ Hülya Akbulut, *Şerhiye Sicillerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Gayrimüslimler (1800- 1850)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007, s. 47.

¹⁹ Akbulut, *a.g.t.*

Uzak yerlerde kendiışlerini kuranlar 6 ay ile üç yıl arasında değişen süre içerisinde çalıştıktan sonra sılaya dönüyorlardı. Gerekirse bir süre sonra tekrar gurbete çıkıyorlardı. Gurbete gidenlerin temel hedefi 50 yaşından sonra ölünceye kadar geçimlerini temin edecek birikimi sağlamaktı. Gurbette ilk etapta hanlarda kiraladıkları odalarda barınıyorlardı. İstanbul'a gidenler yeteneklerine göre hamal, kayıkçı, arabacı, hallaç, bekçi, abacı, kuyumcu, kazancı, berber, tencere ustası, kalfası veya çırağı olarak çalışmaktaydılar. Ayrıca beylik sefinesinde hizmetçi, donanmada veya Tersane-i Amire'de istihdam edilenler de vardı²⁰. Yakınını ziyaret veya alacağını tahsil etmek maksadıyla İstanbul'a gidenler de bulunmaktaydı. Hicri 1256 tarihli nüfus defterine göre Trabzon şehrinden İstanbul'a 165 kişi gitmiştir²¹. İstanbul'un yanı sıra Sinop, Kırım ve Kudüs'e gidenler de vardı. Gurbetçilerin bir kısmı bilahare aile fertlerini de yanlarına alıyor ve bir daha geri dönmüyordu²².

Gurbetçi göçüne rağmen 1840-1870 yılları arasında Trabzon'daki Rum nüfus arttı. Şehirdeki Rum nüfusu İngiliz Konsolosu Stevens'in raporlarına göre 1860'da 10 bin kişiye ulaşmıştır²³. Palgrave'e göre ise 1867'de 3.280'i erkek ve 3.421'i kadın olmak üzere toplam 6.701 Rum vardı²⁴. 1869-1875 yılları arasında yayımlanan vilayet salnamelerine göre şehirdeki erkek nüfusu 1.776 ile 1.799 arasında değişmekteydi. 1876 itibarıyla Trabzon'un 16 mahallesinde 4.068 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttu²⁵. Kadın erkek nüfusun eşitliğinden hareket edecek olursak şehirdeki gayrimüslimlerin 8.136 kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo.3: 1876'da Trabzon Şehrindeki Gayrimüslim Nüfus²⁶

MAHALLE	Gm	MAHALLE	Gm	MAHALLE	Gm
Çarşı	20	Tekke	56	Kemerkaya	219
Yenicuma	142	Kasımağa	171	Frenkhisar	858
Ayvasıl	299	Debbağhane	26	Ayafilbo	301
Muhiddin	433	Eksotha	264	Protestan	40
Boztepe-i bala	120	İskenderpaşa	675	Toplam	4.068
Boztepe-i zir	11	Tuzluçeşme	283		

1880 tarihli arşiv kaydına göre Trabzon kasabasında 37 Protestan, 443 Katolik, 1.675 Ermeni ve 1.827 Rum erkek nüfus mevcuttu. Kadın erkek nüfusun eşit olduğu varsayımından hareketle kasabada 3.654 Rum'un yaşadığını

²⁰ BOA, Nfs. d. Nu.13404, 13405 (H. 1253- 1254); 13413, 13415.

²¹ BOA, Nfs. d. Nu.7104.

²² Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Çeviren. Devrim Evcı, Ankara 1997, s. 29-42.

²³ Bostan, "Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları..." s. 159.

²⁴ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 52.

²⁵ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 263.

²⁶ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995. Haz. Kudret Emiroğlu. s. 209- 212.

söylemek mümkündür²⁷. Trabzon şehrindeki Rum nüfus 1893'de 7.000 ve 1903'de 8.500 kişiydi²⁸. Şehir ve merkez köylerdeki toplam Rum sayısı 12.544 kişiydi. Bu da mevcut nüfusun %26'sını oluşturmaktaydı²⁹.

1.1.2.Kırsaldaki Rum Nüfusu: Fetihten 20. yüzyıla gelinceye kadar doğal olarak idari sınırlar birçok kez değişmiştir. Bu ise kaynaklara dayalı olarak idari birimlerin nüfus gelişim ve değişimlerini hesaplamayı ve izlemeyi zorlaştırmaktadır. 1486-1909 yılları arasında Yomra, Vakfısagır, Akçaabat ve Maçka nahiye statüsündeyken merkez kazaya bağlıydı. Burada 1914 sınırları esas alınarak değerlendirme yapılacaktır.

Yomra nahiyesindeki Hıristiyan nüfus 1486-1583 arasında 9.535'den 15.224 kişiye çıkmıştır³⁰. Merkez kazaya tabi Yomra ve Vakfısagır nahiyeleri dahilindeki köylerde 1486'da 9.535 gayrimüslim yaşamaktaydı. Bu rakam 1583'ekadar 15.224 kişiye çıkmıştır. Söz konusu köylerde yaşayan ahalî tarım ve hayvancılık yapmak suretiyle geçimlerini temin ediyordu. Mevcut köylerin bir kısmında göçebe statüsünde geçimini temin etmeye çalışanlar da vardı. Yeterli geliri olmayan ailelerde yaşı müsait olan erkekler şehir halkı gibi nafakasını temin için gurbete gidebilmekteydi. 1515 ve 1554 kayıtlarına göre Yomra'dan Giresun'a 10 hanede 50 kişi, nefsi Canca'ya 4 hanede 20 kişi gidip yerleşmiştir³¹.

Hicri 1251 tarihli nüfus defterlerine göre Vakfısagır nahiyesinin 9 köyünde Rum nüfus mevcuttu. Bu köylerde yerleşik veya göçebe statüsünde 1.085 Rum erkek bulunmaktaydı. Kadın ve erkek nüfusun eşitliği ilkesinden hareket edecek olursak toplam Rum nüfusun 2.162 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Vergi kayıtlarına göre mevcut nüfusun % 30.5'i çocuk nüfustur. Vergi mükelleflerinin % 4.24'ü yüksek, %27.2'si düşük ve %66.9'u orta gelir grubuna dahildi. (Bk. Tablo.4)

Tablo.4: Trabzon Kazası Vakfısagır Rum Nüfusu³²

Köy	Millet	Ala	Evsat	Edna	Sabi	Muaf	Ceman
Anifa	Rum	-	40	17	49	-	106
Anifa'da kain göçebe taifesi	“	-	5	4	3	-	12
Hoskirasya	“	-	58	42	50	-	150
Hospitalavrak	“	4	35	27	45	2	113
Samaruksa-i sagır	“	8	83	31	13	6	141

²⁷ Heathy W. Lowry-Feridun Emecen, “Trabzon”, *DVİA*, 41, İstanbul, s. 302- 304.

²⁸ Bostan, “Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları...”, s. 159.

²⁹ “Maa Kura Trabzon Kasabasının Nüfusu”, *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1318*, s. 113.

³⁰ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s. 191.

³¹ Bostan, *a.g.e.*, s. 118, 120.

³² *BOA*, Nfs. d. Nu.1152: H. 29. 12. 1251/ Nfs. d. Nu. 1160 ile aynı (29.12.1258) Vakfısagır Nahiyesi (Nfs. d. Nu. 1129: H. 29.12.1251); Nfs. d. Nu. 1157, 1158.

Zulneraid / Zulserabir	“	1	28	3	28	1	61
Anıbladır (Gabladır)?	“	2	34	6	25	-	67
Ohser ve Gorya	“	2	36	8	25	-	71
Mesariya Ali Çelebi	“	7	76	20	75	1	179
Livera	“	11	161	68	116	2	358
Toplama		35	588	226	429	11	1.461

1835 tarihli kayıtlara göre Yomra dahilinde toplam 814 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttu. Kadın erkek nüfusun eşitliği varsayımından hareketle toplam gayrimüslim nüfusun 1.628 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut nüfusun %43'ü çocuk nüfustur. Çalışan nüfusun %1.51'i yüksek gelir, %68.25'i orta gelir ve %26.78'i düşük gelir mensubudur. Yomra'nın 8 köyünde Rum nüfus mevcuttu.

Tablo.5: Yomra'da Gayrimüslim Nüfus (1835)³³

Yomra Nahiyesi Köyleri	Millet	Ala	Evsat	Edna	Çocuk	Muaf	Toplam ³⁴
Hostimasya	Rum	3	30	22	29	1	85
Komera	“	-	18	11	15	1	45
Kuhali	Rum	-	27	15	40	-	82
Kuhla	“	-	26	4	27	-	57
Mesona	“	-	14	3	21	1	39
Varvara	“	-	25	9	10	1	45
Kan	Rum ve Ermeni	-	22	6	19	1	48
Dirona	Rum ve Ermeni	-	18	5	20	-	43
Zimleha	“	-	14	3	15	-	32
Kalefka	Ermeni	-	60	11	79	10	160
Zazana	“	-	12	6	9	-	27
Toplam		7	316	124	351	16	814

1830 ve 1840 kayıtlarına göre Vakfısagır ve Yomralı gurbetçiler daha ziyade İstanbul'u tercih etmişlerdir. İstanbul'a gidenler kazancı, abacı, tüccar, halaç, halaç çırağı, terzi, kalaycı, kazancı dükkânlarında usta, kalfa veya çırak olarak istihdam edilmişlerdir. Özellikle Liveralı gurbetçilerin kazancılık alanında uzmanlaştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Tersane-i Amire'ye sevk edilen Rumlar da vardı. Şehirde veya köyde geçimini temin edemeyenlerin bir kısmı da

³³ BOA, Nfs. d. Nu.1159: H. 29. 12. 1251.

³⁴ Birinci rakamlar 1100, ikinci rakamlar 1160 numaralı nüfus defterlerine aittir.

çözümü idari birim dahilindeki diğer bir yerleşmeye veya Kırım ve İstanbul gibi başka bir vilayete gitmekte bulmuştu³⁵. 1840 tarihli nüfus yoklama defterine göre Vakfisağır nahiyesinin beş köyünden 85 kişi İstanbul'da çalışmaktaydı³⁶.

1869-1870 tarihi itibarıyla Yomra ve Vakfisağır nahiyelerindeki toplam Rum erkek nüfusu 2.455 kişidir³⁷. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 1877 tarihli vilayet salnamesine göre Yomra nahiyesi dahilinde 34 köy Müslim ve gayrimüslim ahalinin birlikte ikamet ettiği yerleşmelerdir. İki köyde ise sadece gayrimüslimler oturmaktaydı³⁸.

Tablo.6: Yomra ve Vakfisağır Köylerinin Nüfusu (1877)

Köyler	Müs	Gm	Köyler	Müs	Gm	Köyler	Müs	Gm
Oğuz	“	“	Dirona	“	“	Munda	“	“
Hara	“	“	Kohali	“	“	Zulmera	“	“
Digene	“	“	Şana	“	“	Tos	“	“
Varvara	“	“	Samaruksa-i sağır	“	“	Anifa	“	“
Süfla	“	“	Samaruksa-i kebir	“	“	Gurobi		“
Zimleha	“	“	Kuhla	“	“	Anbela	“	“
Mesona	“	“	Komera	“	“	Ohsa	“	“
Kan	“	“	Kavala	“	“	Guryeni	“	“
Kalafka	“	“	Hosmeşlosi	“	“	Guzari	“	“
Ayven		“	Koran		“	Livera	“	“
Bacılak	“	“	Zafnos	“	“			
Sifter	“	“	Kirasya	“	“			
Kodilmaa Demircili	“	“	Mesariya	“	“			

1880 tarihli arşiv kaydına nazaran Yomra dahilindeki Rum erkek nüfusu 2.844 kişidir³⁹. 1881-1893 verilerine göre merkez kazadaki Rum nüfusu 13.027'si kadın ve 14.561'i erkek olmak üzere toplam 27.588 kişidir. Bu rakam 1914 yılında 23.806'ya gerilemiş gibi gözüküyor⁴⁰. Merkez kazanın nüfusundaki azalmanın sebebi Maçka'nın merkeze tabi nahiye iken müstakil kaza yapılması olmalıdır. Zira merkez ve Maçka kazalarının toplam nüfusu 15.799 kişi artmıştır.

³⁵ BOA, Nfs. d. Nu. 13407.

³⁶ BOA, Nfs. d. Nu. 7104 (H. 1256).

³⁷ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286, s. 64- 65.

³⁸ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 263.

³⁹ BOA, Y. Prk. Um. Nu. 2/ 40: 26. 8. 1296 tarihli. Bkz. Ahmet Köksal, “Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu 1876-1878”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 8, S: 18, 2013, s. 99-130.

⁴⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003. s. 178, 218.

1.2.Akçaabat Kazası

Akçaabat nahiyesindeki gayrimüslim nüfus 1486- 1583 arasında 549'dan 695 kişiye çıkmıştır⁴¹. 1515, 1554 yıllarında sürgün ve gönüllü göç yöntemiyle Akçaabat'tan Nefs-i Canca, Giresun, Tirebolu ve Görele'ye 100 hanede 409 Hristiyan göç edip yerleşmiştir⁴². 1835 ve 1842 nüfus kayıtlarına göre Akçaabat kazasının merkezi Polathane kasabasında Rum mahallesi tamamen Rumlardan müteşekkildi. Galinoz mahallesinde ise Müslim ve Rum nüfus karma olarak ikamet ediyordu. Kasabanın Rum erkek nüfusu 347-350 kişi arasında değişmekteydi. Rumlar kazaya tabi 18 köyde Müslümanlarla birlikte ikamet ediyordu. Beş köy ise Rum, Ermeni ve Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Sadece bir köy tamamen Rum nüfustan müteşekkildi. Akçaabat'ın Rum erkek nüfusu ise 1.692 kişidir. Kadın erkek nüfusun eşit olduğu varsayımından hareket edecek olursak kazadaki Rum nüfusun 3.380 kişi olduğunu söyleyebiliriz⁴³. Bunun % 44'ü çocuk nüfustur. Vergi dağılımına göre Rum nüfusun % 4.8'i yüksek gelir, % 59.3'ü orta ve %35.8'i düşük gelir grubuna girmektedir⁴⁴.

Tablo.7: Akçaabat Kazasının Nüfusu

Polathane kasabası Mahalle	Millet	1835 ⁴⁵	1836 ⁴⁶	1842 ⁴⁷	1847 ⁴⁸	1876 ⁴⁹
Rum	Rum	192	155	193	161	“
Galinoz	Rum	155	148	157	157	“
Merkez kaza						
Ahanda	Rum	24	24	24	18	
İstirkiya	Rum	59	50	71	57	“
Karziya	Rum	80	77	81	78	“
Mersin	Rum	75	73	77	90	“
Kalerya	Rum	66	48	63	38	“
Çaşura	Rum	31	30	32	32	“
Fiz	Rum	75	71	95	84	“
Visera	Rum	22	22	27	24	“
Asoli	Rum	62	62	58		
Kalenima	Rum	69	63	78	60	“
Bodamiya	Rum	23	28	29	30	“
Ayagorgor Nahiyesi						

⁴¹ Bostan, 15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında..., s. 179.

⁴² Bostan, a.g.e., s.118- 120.

⁴³ Fethi Gedikli, “1847 Tarihinde Akçaabat'ın Nüfusu: Kaza-i Akçaabat Der Liva-i Trabzon Ber Muceb-i Tahrir-i Cedid, Sene: 64, Akçaabat Yazıları, 2, İstanbul 2010, s. 56.

⁴⁴ BOA, Nfs. d. Nu. 1129: H. 29.12.1251.

⁴⁵ 1835 ve 1842 verileri: Akçaabat Kazası (Akçaabat Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835-1845), Yay. Haz. Ali Mesut Birinci, Mustafa Çakıcı, Zehra Topal, İstanbul 2012, s. 42-43.

⁴⁶ BOA, Nfs. d. Nu. 1129: H. 29.12.1251.

⁴⁷ Akçaabat Kazası (Akçaabat Vakfikebir Nüfus Kütüğü), s. 42- 43.

⁴⁸ Gedikli, a.g.m., s. 56.

⁴⁹ Askerlik bedeli ödeyenlerin sayısı.

Soğuksu	Rum	96	96	98		
Kisarna	Rum	119	117	132	120	“
Zangarya	Rum	41	37	43	49	
Mahmad	Rum	15	15	16	13	“
Argalya	Rum	105	92	90	73	“
Ağrit	Rum	73	63	71	92	“
Holamana	Rum	102	99	92	85	“
Manlavit (Mağlavit)	Rum	4	4	4		
Karlık	Rum	38	38	39	50	“
Kireçhane ve Çukurçayır	Rum	206	203	220	189	“
Çukurçayır	Rum	12	12	11		“
Kalcıya	Rum	12	12	23	21	“
İle	Rum	24		30		“
Divranos	Rum				32	“
Hadik	Rum				41	
Bolita	Rum				96	“
Toplam		1.780		1.842		
Serasor						“
Cankariya						“
Mayer						“
Haraka						“
Frankali						“
Cavana						“
Şumerya						“
Kanlika						“

Akçaabat kazası vilayetin sair yerlerine göre tarım alanı itibarıyla daha verimli ve ailelerin geçimini temin edebilecek mahiyettedir. Bununla beraber ailelerin yetişkin erkekleri geçimlerini temin etmek amacıyla gurbete gitmekteydiler. 1847 tarihli tahrir göre Rum nüfus kazanın merkezi Polathane kasabasının yanı sıra 23 köyünde meskundu. Rum ailelerin hane fert sayısı 5.2 kişidir. Gurbetçilerin kazanın Rum nüfusuna oranı %15.91'dir. Bunun da çoğunluğunu Polathane kasabası erkek nüfusu oluşturmaktaydı. Kasabanın dışında 11 köy gurbetçi çıkarmıştır. Nüfus yoklama defterlerinden gurbetçilerin mesleklerini ve gittikleri yerleri tespit etme imkânı bulabilmekteyiz. Gurbetçiler daha ziyade Sinop, Kırım ve İstanbul'a gitmekteydi. Gurbetçilerin kahir ekseriyetinin İstanbul'a gittikleri anlaşılmaktadır. Meslekleri tüccar, silah taciri, terzi, halaç, berber, kayıkçı şeklinde sıralanmaktadır⁵⁰. 1840 tarihli nüfus defterine göre İstanbul'da bulunan Akçaabatlı Rum vergi mükelleflerinin yerleşme alanı, meslek dağılışı ve fert sayıları 8 numaralı tabloda gösterilmiştir⁵¹. Akçaabat ahalisinden Kafkasya ve Rusya'ya gurbete gidenler de

⁵⁰ BOA, Nfs. d. Nu. 13413 (H. 1255); Nfs. d. Nu. 13415.

⁵¹ BOA, Nfs. d. Nu. 7104 (H. 1256).

vardı. Sohum, Kafkasya ve havalisine giden Akçaabatlı Rumlar beraberlerinde tütün fidelerini de götürmüşlerdir. Belirtmek gerekirse gurbetçi Osmanlı amelesi genel savaş sonrası geri dönüşlerinde Rusya'da ettikleri tütünlerden elde ettikleri tohumları da getirdiler ve Akçaabat'ta ektiler. Bu ise Akçaabat tütününün kalitesini düşürdü⁵². Zeytin sahilin önemli bir ürünüydü. 1886'da Akçaabat sahillerinde 120 bin zeytin ağacı vardı. Bu ağaçlar Rus işgali döneminde tahrip edildi. Mübadele ile metruk zeytinlikler muhafaza edilemedi. Müslümanlar kurumaya başlayan ağaçları kestiler. Böylece zeytinlikler yok oldu⁵³.

Tablo.8: İstanbul'daki Akçaabatlı Rum Esnaf ve Zanaatkar (1840).

Yerleşme	Meslek	Kişi Sayısı
Polathane kasabası	Kayıkçı, berber ustası, abacı, terzi, yemenici, Halaç, berber kalfası	40
Galinoz	Kayıkçı, terzi, Halaç, abacı, berber	28
Holamana		3
Kisarna		7
İstirkiya	Halaç, sefine taifesi, kazgancı, terzi	30
Mersin	Terzi, kayıkçı	21
Kireçhane ve Çukurçayır	Halaç, Kalaycı, abacı	24
Soğuksu		4

1869-1870 tarihlerinde Akçaabat nahiyesinin Rum erkek nüfusu 2.433 kişiydi⁵⁴. 1876 salnamesine göre Akçaabat'ın 32 yerleşmesinde Rum nüfus yaşamaktaydı⁵⁵. Bunun 8'inde Rum, Ermeni ve Müslim bir arada ikamet etmekteydi. Diğerlerinde Rumlar Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydılar. 1880'de ise kaza dahilinde 1.362'i Ermeni ve 2.536'sı Rum olmak üzere toplam 3.898 gayrimüslim nüfus mevcuttu⁵⁶. 1881-1893 nüfus sayımlarına göre kaza dahilindeki Rum nüfusu 1.838'i kadın ve 1.997'si erkek olmak üzere toplam 3.835 kişidir. 1914'te Rum nüfus 6.561'e çıkmıştır⁵⁷.

Kazanın merkezi Pulathane kasabası Türk hâkimiyeti öncesi kurulmuş bir yerleşmedir. Bu yerleşme Akçaabat ismiyle de isimlendirilmiştir. Akçaabat, Rus işgali döneminde Dürbinar, Orta mahalle ve Nefsipulathane mahallelerinden oluşuyordu. Bölgeyi 1796'da veba salgını etkilemişti. Çevredeki köylerden İspanabol köyü bu salgından olumsuz etkilenmiş ve hane sayısı 34 den 3'e

⁵² Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011, s. 33, 255.

⁵³ Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁴ *Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286*, s. 64, 65.

⁵⁵ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 251-257.

⁵⁶ *BOA*, Y. Prk. Um. Nu. 2/40.

⁵⁷ *Karpat, a.g.e.*, s. 178, 218.

inmiştir. Bunun üzerine 1829 yılında bir köy halinde idare edilemeyeceği gerekçesiyle Dürbinar mahallesine ilhak olundu. Kıranba, Çolaklı, Bodamiya ve Lazlar, Nefs-i Pulathane dahilindeydi. Dürbinar mahallesi ise Kozakiya, İspanabol, Zorasa, Yaylacık, Kireçhane, Harmançık, Dere (Yemen), Ayliya ve Abeda isimli semt veya mevkilerden oluşuyordu. Kasabada 1880’de belediye teşkilatı kuruldu. Mart 1885’de kaza merkezi oldu, iskele, millet bahçesi ve gazhane inşa edildi. Bu kurumlar işgal döneminde tahrip edildi⁵⁸.

1.3. Of Kazası

15 yüzyılda Of kazasındaki nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturuyordu. Gayrimüslimlerin kazanın nüfusundaki payları gittikçe düşmüştür. 1486-1583 yılları arasında Müslim nüfus %1230 oranında artmıştır. Gayrimüslim nüfus ise aynı yıllar arasında ancak % 4.07 oranında yükselmiştir. Müslüman nüfusun artışında veya gayrimüslim nüfusun azalışında ihtida vakaları hayli sınırlı kalmıştır. Müslüman nüfusun artışında içe iskân oldukça etkilidir. 1681 kayıtlarına göre Hıristiyan nüfus sayı itibarıyla Müslüman nüfusun gerisine düşmüştür. Gayrimüslim nüfus 1583-1618 yılları arasında %536 azalmıştır. Celali hadiseleri bu azalışta oldukça etkilidir. Ayrıca kıtlık ve askerilerin baskıları firari sayısını arttırmıştır. Halk Osmanlı bürokratinin tanımlamasıyla perakende olmuştur⁵⁹.

1486-1583 de Of’taki gayrimüslim nüfus, 13.091’den 14.095’e çıkmıştır⁶⁰. 16. yüzyılın ilk yarısında Of’tan Nefs-i Canca, Giresun, Tirebolu ve Görele’ye 16 hane Hıristiyan göç etmiştir⁶¹. 17. yüzyılda kaza dahilinde 69’u mükellef, biri muaf olmak üzere toplam 70 avarızhane mevcuttur⁶². Of kazası dahilindeki Hıristiyan nüfus 16. yüzyılın son çeyreğinden 17. asrın ilk çeyreğine kadar yaklaşık 40 yıllık dönemde 1.819 haneden 441 nefere düşerek yaklaşık %85 nispetinde azalmıştır. Bu azalışın sebebi mevcut çalışmalarda askerilerin sivilere baskısı, Celali eşkıyasının gasp ve yağması ve Kazak saldırıları şeklinde sıralanmıştır. Of kazasında gayrimüslim nüfusun azalış hızı 17. yüzyılın ortalarına doğru arttı. 17. yüzyıl ortalarında Of’un 14 köyünde gayrimüslim nüfus yaşıyordu. Kazanın merkezi Of, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bir kasabadır⁶³. Gayrimüslimler 19.yüzyılda Of’un sadece sekiz köyünde ikamet etmekteydiler⁶⁴. Söz konusu köylerde genellikle Müslümanlarla

⁵⁸ Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 52-68, 161.

⁵⁹ Bostan, “15- 16. Yüzyıllarda Of Kazası”, *Başlangıçtan Günümüze Her Yönüyle Of*, Trabzon 2016, s. 53, 57, 61, 67, 68.

⁶⁰ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s. 207.

⁶¹ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s. 120, 118.

⁶² Bostan, “Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz...” s.132.

⁶³ Kenan İnan, *17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisat Hayat*, Trabzon 2013, s. 312. Of kasabasının kuruluşu hakkında bk. Feridun Emecen, “Of Kasabasının Çıkışı Üzerine Notlar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1/1, Trabzon 2006, s. 45- 54.

⁶⁴ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, Ankara 1995, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 263.

birlikte yaşamaktaydılar⁶⁵. Of kazası dahilindeki köylerde 1870’de 358, 1880’de 432 Rum erkek vardı⁶⁶.

Of ahalisi her sene Kafkasya ile Rusya’nın güney eyaletlerine, Romanya’ya ve Osmanlı coğrafyasındaki birçok şehre çalışmak amacıyla gitmekteydiler. Kasaba halkı kuyumculuk, bakırcılık, saatçilik ve sair zanaatkarlıkla meşguldüler⁶⁷.

Tablo.9: Of Kazası Dahilinde Rum Nüfusun Sakin Bulunduğu Yerleşmeler

Köy	Rum	Müs.	Köy	Rum	Müs.
Halt	“	“	Zisino	“	“
Kuruç	“	“	Zurel		
Yığa	“	“	Kırında		
Konta	“	“	Çalek	“	“

1881-1893 verilerine göre kaza dahilindeki yerleşmelerde 351 kadın ve 446’sı erkek olmak üzere toplam 797 Rum yaşamaktaydı. Bu rakam 1914’de 1.819’a çıktı⁶⁸.

1.4. Sürmene Kazası

Sürmene kazasının merkezi birçok kez değiştirilmiştir. 1458’de Sürmene’nin merkezi Halanik köyünün sahil kesimine taşınmıştı. Burada 1583’te bir nahiyenin teşkil edildiği anlaşılmaktadır.1838-1840 yılları arası merkez Araklı Burnu’ndaki Konakönü’ne taşındı. Sürmene’nin statüsü 1873 yılında kazaya tahvil edildi. Kazanın merkezi 1915 yılında Humurgan köyüne taşındı. Kayıtlara göre Humurgan 1583’de Zahura köyünün bir mahallesi konumundaydı⁶⁹.

1486-1583 yılları arasında Sürmene’deki gayrimüslim nüfus 870’den 1.045 kişiye çıkmıştır⁷⁰. 1515 ve 1554 yıllarında Sürmene’den Giresun, Tirebolu ve nefsi Canca’ya 15 hanede 76 Hıristiyan gidip yerleşmiştir⁷¹. 17. yüzyılda 242’si mükellef, 43’ü muaf olmak üzere kaza dahilinde 285 avarızhane mevcuttu⁷².

19. Yüzyılda Sürmene’de 13 köyde Rum nüfus yaşamaktaydı. Söz konusu köylerde genellikle Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydılar. Ancak mahallelerde iç içe mi yoksa ayrı ayrı mı yerleşmiş oldukları kaynaklardaki verilerden anlaşılmamaktadır. 1876’da Humurgan, Zaruha ve Gölonsa köyleri

⁶⁵ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322.

⁶⁶ Tarihi Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286, s. 64 65; BOA, Y.Prk.Um. Nu. 2 /40.

⁶⁷ Tarihi Trabzon Vilayeti Salnamesi1322, s. 140.

⁶⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003. s.178, 218.

⁶⁹ *Sürmene Nüfus Defteri (1834) (Sürmene, Araklı, Köprübaşı)*, Yay. Haz. Dündar Alıkcı-Emrullah Alemdar-Salih Sancak, İstanbul 2013.

⁷⁰ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s.195.

⁷¹ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s.118, 120

⁷² Bostan, “Fetihten Yunan İsyanına Kadar...”, s.132.

birleştirilerek Sürmene belediyesi kuruldu. Kasabadaki Rumlar terzilik, demircilik ve bakırcılık ile meşguldüler. Sürmeneli zanaatkarlar Hopa, Arhavi ve Viçe kasabalarına gurbetçiliğe gidiyorlardı⁷³.

Sürmene ahalisi geçimlerini ziraat, denizcilik ve gurbetçilikle sağlıyordu. Kayıkçı, marangoz, dülgere, katırcı, kunduracı, demirci, bakırcı esnafının yanı sıra kaşık, çatal, bıçak işleme zanaatıyla uğraşanlar da vardı. Kafkasya, Kırım ve Karadeniz sahilinde bulunan diğer yerleşmelere gidenler de pek çoktu⁷⁴.

Tablo.10: Sürmene Kazasının Gayrimüslim Nüfusu⁷⁵

Köy	1849- 1850		1876		Köy	1849- 1850		1876	
	Nüfus		Rum	Müs		Nüfus		Rum	Müs
Mahtela			“	“	Gölansaiislami			“	“
Pervane	31	Ermeni	“	“	Gölansairumi			“	“
Halanikirumi	51	Rum	“	“	Aho	510	Rum	1	“
Humurganirumi	299	Rum	“	“	Zida				“
Zikor/ Zikoli???			gm	“	Karakanzi			“	“
Meksizze			gm		Mazanla	25	Rum		
Kumanit	14	Rum							

Kaza dahilinde 1870'de 1.824, 1880'de 1.768 erkek Rum nüfus vardı⁷⁶. Kazanın Rum nüfusu 1881- 1893 sayımına göre 2.339'u kadın ve 2.624'ü erkek olmak üzere toplam 4.963kişiydi⁷⁷.

1.5. Maçka Kazası

Merkez sancak dahilinde Rum nüfusun en yoğun olduğu bölge Maçka'dır. Maçka idari açıdan Osmanlı döneminde nahiye ve kaza statüsüne sahipti. Maçka'nın idari statüsü 1461-1585 yılları arası nahiye; 1585-1728 yılları arası kazadır. Muhtemelen Gümüşhane sancağı dahilindeki maden ocaklarının emek ihtiyacını karşılamak üzere 1728'de Gümüşhane'ye bağlandı. Tanzimat döneminde taşrada gerçekleştirilen idari reformlar çerçevesinde Maçka eskiden olduğu gibi tekrar Trabzon merkeze bağlandı. Aslında bu tarihlerde maden ocakları kapanmaya başladığından emek ve ameleye de ihtiyaç kalmamıştı. Netice itibarıyla 1851-1908 yılları arası Trabzon'a tabi nahiyedir. 1908'de kaza yapıldı. Bu statüsü Cumhuriyet döneminde de devam etti⁷⁸.

⁷³ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322.

⁷⁴ Tarihli Vilayeti Salnamesi 1322, s. 142.

⁷⁵ BOA, Nfs. d. Nu. 1163 (H. 1266), Nfs. d. Nu. 1148 (H. 1258); Nfs. d. Nu. 13304, 13307, 13311

⁷⁶ Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286, s. 64 65; BOA, Y.Prk.Um. Nu. 2/40.

⁷⁷ Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), s. 178, 218.

⁷⁸ Hanefi Bostan, “15-19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı”, Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 1, Ankara 2009, s.192-193.

1486'da Maçka'ya tabi 50 köyde 9.223 Rum sakindi⁷⁹. Bu rakam 1583'de 13.315 kişiye çıkacaktır. 1486- 1583 yılları arasında Maçka'nın köy sayısı 42 ile 55 arasında değişmekte olup 1683'de 42'ye kadar gerilemiştir. 1486'da mevcut nüfusun %90'ı Hıristiyan, %10'u Müslim iken bir asır sonra bu oran %85'i Hıristiyan, %15'i Müslim şeklindeydi. Celali dönemi sonrası mevcut nüfusun %57'si Müslim, %43'ü Hıristiyan'dır.

17. yüzyılın sonlarında Maçka kazası dahilindeki 42 köyde 119'ü mükellef ve 234'ü muaf olmak üzere toplam 353 Hıristiyan avarızhane mevcuttu. Avarız vergisinden muaf tutulanlar derbentçi ve köprücüdür. Bunlar İpek Yolu'nun ulaşımına açık tutulması ile görevlendirilmişlerdir⁸⁰.

1835 sayımına göre kazanın 22 köyünde 4.463 Rum ve 60 Ermeni vardı. 1842-1845'de Maçka kazasında toplam 40 köy bulunmaktaydı. Bunun onbeşinde Müslim ve gayrimüslim birlikte yaşamaktaydı. 11'inde ise sadece gayrimüslim ahali bulunmaktaydı. Rum erkek nüfusu 4.922 kişiydi. 1849 yılına ait nüfus kayıtlarına göre kaza dahilinde 37 köy ve bu köylere tabi 25 mahalle vardı. Bu yerleşmelerde toplam 4.987 gayrimüslim erkek mevcuttu. Bunun 271'i kaza dışında ticaret yaparak geçimini temin ediyordu⁸¹. Bu nüfusun %32'si (1.599 kişi) genç, %36.5'i (1.741 kişi) çocuk, %26'sı (1.303 kişi) yaşlı, %5.5'i (271 kişi) ise gurbetçi idi⁸².

1876'da 41 köyde 5.973, 1897'de 6.307 Rum erkek mevcuttu. Rumlar bu köylerden 21'inde Müslüman, üçünde Müslim ve Ermeni, birinde ise Ermenilerle birlikte ikamet etmekteydiler. Maçka nahiyesinin Rum nüfusu Hicri 1305 tarihli vilayet salnamesine göre kadın ve erkek olmak üzere 12.894 kişiydi. 1895-1903 yılları arasında ise 12.870 (6.820 erkek, 6.045 kadın) ile 15.863 (8.008 kadın, 7855 erkek)⁸³ kişi arasında değişmekteydi.

Tablo.11: Maçka Kazası Köylerindeki Rum Nüfusu

Köyler	1486 ⁸⁴	1683 Hane ⁸⁵	1835 ⁸⁶	1258- 1261 ⁸⁷	1876 ⁸⁸
Ağursa	90	6	150	74 hane	170
Anbela	72				
Armenos (Galyan'ınmah.)			639		92
Başmaçuka	124	24			

⁷⁹ Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 192-193.

⁸⁰ Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 201.

⁸¹ Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 193-216.

⁸² Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 209-213.

⁸³ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322*, s. 165.

⁸⁴ Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 209-213.

⁸⁵ Bostan, "15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri...", s. 209-213.

⁸⁶ BOA, Nfs. d. Nu. 1100 (H. 1251).

⁸⁷ BOA, Nfs. d. Nu. 1101 (29.1.1251); 1103 (29.12.1261)

⁸⁸ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1876*; Adnan Durmuş, *Maçka Nüfus Defteri 1835*, Trabzon 2016, s. 265- 266.

Bogaç		5			
Bondila			461	531	926
Canbur / Canboz		58	132	158	130
CibanosHristiyan Kuşçu				111	744
Cankar / Çankoz					43
Çali	159	2			
Davari / Zavari	15				
Dirane	99	3		65	
Diron	55	5			
Çikanoz					5
Eskalit	25				
Evlaniye	361	15			
Fandak					56
Galyane	778	40	250	925	238
Gozari / Hozari	357	6			
Hacevara	350	14	341	59	18
Hadiye		3			
Hakoz / Havroz	94				
Haldiyan	60				
Hamsiköy (Hapsi)	31	27		370	502
Haviya / Kanavura	19				
Hamurya	149	15	106	277	473
Hortokob-ı bala	917	13		221	194
Hortokob-ı vasat					132
Hortokob-ı edna					41
İlaksa	320	14			8
İsbela Hristiyan	216	17	106	108	155
İsbala					
İskobiya	35	3	67	52	71
İskoki	25	9			
İstela	24				26
İstiloko	201				
Kapuköy (Zuza)	374	8	290	278	478
Katoli	40	24			
Kıransa	5				
Kilat					75
Kodila					64
Konaka				211	194
Kong	39	10			
Kosorola		4			
Kospidiyos	202	7	308	311	392
Kostere				26	62
Kozma /Zanoy			150		158
Kudala			119		106
Kudula				171	123
Kusera	54				

Larhan	62	8	246	250	325
Livera		16			
Lolongena					24
Mandıranoy (Zaranos?)	69	10		52	150
Melanlı					68
Mendandoz					73
Mesehor Hristiyan					33
Mesarya	485	7			
Mozando	105				
Mudanyo	109				
Mulaka		8			
Murli	116				
Nuhetsa	131				
Olasa Hristiyan	380	16		175	205
Paparza			35	61	55
Pırastiyos	117				2
Sahnoy	40				
Sanota / Sanuta					98
Savri	268			62	
Semaruksa	617	5			
Siganay	96	4			
Şıra	500	4			
Terastano	87	8			
Valena					2010
Varyan	20				
Zanha	255	6	256	107	162
ZanoyHristiyaniZanoy-ı Kozma	228	6		197	64
Zanoy (Sanoy)				62	
Zurha		6	95		115
Zavlarkonaki	118			69	
Zurha	102	6		102	116
Manastırlar			56	32	

Yukarıda verilen istatistiklerden de anlaşılacağı üzere tarihi süreç içerisinde meydana gelen nüfus hareketleri sonucu Maçka'nın sınırları dahilindeki yerleşme sayısı ve nüfusu değişkenlik göstermiştir. Nahiye veya kaza dahilindeki yerleşmeler idari açıdan daha ziyade nüfusunun büyüklüğüne göre köy veya mahalle olarak işlem görmüştür. Bu nedenle fiziki olarak uzak bir yerleşme, kendine en yakın köye mahalle olarak bağlanabilmektedir. Bu konuda bir örnek vermekle yetineceğiz. 1912 yılı kayıtlarına göre Hortokop, Kilan köyünün mahallesi durumundadır. Hortokopluların ifadesine göre iki yerleşme arasında bir dere mevcuttu. Ancak Hortokop sakinlerinin verdikleri dilekçeye göre mahallenin aslında fiziki olarak Kilan köyü ile bir bağlantısı olmayıp köye bir saat mesafededir. Bu nedenle Hortokop sakinleri mahallelerinin Kilan'dan ayrılarak müstakil hale dönüştürülmesini; imam, muhtar ve ihtiyar heyetinin

seçilip tayin edilmesini istiyorlardı⁸⁹. Yine köylünün ifadesine göre Hortokop mahallesi 60 haneydi. Mahallenin nüfus ve tapu işlemleri ayrı yürütülüyordu. İbadetlerini Canburlansa köyünün camisinde gerçekleştiriyorlardı. Bu tarihlerde Hortokoplular bir cami inşa etmeyi de planlamışlardı. Sadece nikah işlemleri için Kilat muhtarlığına gidiyorlardı⁹⁰. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere müstakil statüdeki köyler nüfusu azaldığında idari açıdan başka bir köyün mahallesi olarak kayıt altına alınabilmiştir. Öte yandan idari birimin sınırları da zamanla genişletilebilmiş veya daraltılabilmektedir. Örneğin 1830-1832 yıllarında Livera, Mesarya Hoşoğlan, Meserya Mesih, Guzari, Mezeler, Kartel ve Meserya-i Ali Çeli isimli yedi köy Maçka'dan alınıp Trabzon'a bağlandı⁹¹. 1915 yılında ise Livera, Gozni, Hozari, Ecela, Ohsa, Limli, Nuhasna, İslam ve Rum İzafe, köyleri Maçka kazasına bağlandı. Cevizlik kasabası ise 8 Nisan 1915 tarihli irade ile⁹² kazanın merkezi yapıldı.

Maçkalıların geçim kaynaklarını hayvancılık, tarım, gurbetçilik, maden işçiliği, terzilik, kalaycılık, hallaçlık, bakırcılık, tütüncülük, rençberlik şeklinde sıralayabiliriz. Yağı, peyniri, keteni meşhurdur. Rumlar arasında bakırcılık zanaati bir hayli gelişmişti⁹³. 15 ve 16. yüzyıllarda Maçka'dan çalışmak amacıyla Gümüşhane ve Niğde'deki maden ocaklarına gidenler olmuştur. Örneğin 1554'de Maçka'dan nefsi-i Canca'ya 50 hanede toplam 257 kişi gidip yerleşmiştir⁹⁴. Keza bu dönemde Konya, Trabzon ve İstanbul'a gidenlere de tesadüf edilmekteydi. 1610-1613 yılları arasında eşkıya saldırısı sonucu bölge halkı perakende oldu. Maçka ve havalisini terk edenler Filibe, Ahyolu, Varna ve Edirne'ye kadar ulaşabilmiş ve buralara yerleşmişlerdi. 1828-1829 yıllarında ise Ruslar Gümüşhane sancağı dahilinden iki bin madenci ailesini Rusya'ya göçürecekler⁹⁵. Maçkalı ahali tütün ticareti veya sair alanda çalışmak amacıyla Yalta, Kırım, Sivastopol, Sünne, Anapa ve Varna'ya gidebilmiştir⁹⁶.

Rusya'da bulunan Maçkalıların bir kısmı da kamu yatırımlarında istihdam imkânı bulmuştur. Örneğin: 23 Temmuz 1855 tarihli Trabzon vilayeti tahririne göre Rus sahillerinde projelendirilen yol inşaatındaki ameleye oldukça iyi bir yevmiye ödenmekte olduğu şayiisi üzerine Yomra, Vakfısagır, Maçka ve Gümüşhane mülhakatından Santa, Torul, Kurum kazası gayrimüslim ahalisinden bazıları posta vapurları ile Kemhal isimli iskeleye ulaşmaya çalışmışlardır⁹⁷.

⁸⁹ BOA, Dh. İd. Nu. 188/1: Trabzon Vilayetine (9 Temmuz 1329).

⁹⁰ BOA, Dh. İd. Nu. 188/ 1: Köylülerin Müşterek İstidası.

⁹¹ Neemi Bulakçıbaşı, *H.1245-1247 (1830- 1832) Tarihli 1960 Numaralı Trabzon Şeriyeye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018, s. 453.

⁹² BOA, Dh. İ. Um. Nu. 45 /13: Trabzon Vilayetine 30 Mart 1331.

⁹³ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüman. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 40.

⁹⁴ Bostan, *15. ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında...*, s. 118, 120.

⁹⁵ Bostan, " 15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus...", s. 209- 213.

⁹⁶ BOA, Nfs. d. Nu. 12806; BOA, Dh. Mkti, Nu. 2202 /114; Hr. Th. Nu. Nu. 226/ 64; Hr. Uhm. Nu. 242/53; 261/40; 268 / 45; 271/18; 271/75; 288/20; 285/58; 271/18.

⁹⁷ BOA, Hr. Mkt. Nu. 378/ 36: 8.11. 1277.

Bazı Maçkalılar 19. yüzyılın ilk yarısında bakırcılık, terzilik, kalaycılık, hallacılık, abacılık, rençperlik ve ticaret yapmak üzere İstanbul'a gitmişlerdi. Kalaycı esnafından olanlar ise Bolu, Eğri, Çerkes, Gerede, Gölpazarı, Adapazarı ve Boyabat'a gurbete gitmişlerdir. Nüfus defterlerinden kalaycılık yapmak üzere Maçkalıların Kastamonu, Adapazarı, Taşköprü, Bolu, Karaman, İstanbul, Çerkeş, Bursa, Safranbolu, Tosya, Eflak ve Gerede'ye gittiklerini tespit edebilmekteyiz. 1845'de Maçkalı 47 kişi kalaycı, abacı, madenci, gemici, papuççu, terzi, halaç olarak Kırım, İstanbul ve Karaman'a gitmiştir. İstanbul'da ise 66 Maçkalı kazancı tespit edebilmekteyiz. Tütüncülük ve rençperlik için de Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey sahillerine gidenler vardı⁹⁸. Trabzon'daki Rus ve Yunan konsolosları ise ahaliyi göç etmeye teşvik ediyorlardı. Terk-i diyar yöntemiyle göç edenlerin yol masraflarının karşılanacağını vaat ediyorlardı⁹⁹.

1912 yılı itibarı ile Maçka kazasının nüfusu 36.313 kişidir. Bunun 11.123'ü Müslim, 19.190'ı gayrimüslim idi. Müslüman nüfusun kaza nüfusunda payı %30.63'e düşmüştü. Oysa yukarıdaki istatistiklerden de anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın sonlarında Müslümanların genel nüfus içerisindeki payı 2/3 idi. 1914 sayımına göre Maçka kazası dahilindeki Rum nüfusu 19.575'e yükselmiştir¹⁰⁰.

Rum nüfusun çoğalma sebeplerinden birisi irtidat ve tanassur vakalarındaki artıştır. Şakir Şevket *Trabzon Tarihi* isimli eserinde “*Berber okula gittikleri, camide namaz kıldıkları Ahmed ve Hasan'a, Ragıp Paşa'nın valiliği döneminde Nikola ve Yorgi denmeye başladı*” diye yazmaktaydı¹⁰¹. Aynı durumu 1912'de Trabzon belediye tabipliğini yapan ve Maçka'nın sağlık durumunu teftişe çıkan Trabzon belediye tabibi “*Hamsiköy'de adı Kostı, baba adı Ahmet. Buradaki ekseriyetin adı Petro, Nikola; babalarının ismi ise Ali, Veli*” şeklinde dile getirmekteydi. Belediye tabibine göre Rum papas ve münevveratı köylülerin cehaletinden istifade ederek bölgedeki Müslümanların %60'ını irtidat edebilmişti¹⁰². 1817-1819 'da bölgeyi gezen Bjikyan, söz konusu topluluğu *Gromtsi* diye isimlendirmektedir. Onun ifadesiyle bu topluluk yarı Hıristiyan yarı Müslüman; kalben Hıristiyan, zahiren Müslüman'dı¹⁰³.

⁹⁸ BOA, Mf. Mkt. Nu. 697/ 19: Babıaliye Maarif Nezaretinden 26 Şubat 1319; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322*, s. 120-123.

⁹⁹ BOA, Hr. Mkt. Nu. 637/54: 16 Nisan 1286.

¹⁰⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 178, 218.

¹⁰¹ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001, s. 105-106; Berk Yılmaz, “Rus İşgalinde Maçka'da Yaşanan Hadiseler ve İşgalin Sözlü Kültür Ürünlerine Yansımaları”, *Zamanın İzlerinde İşgal, Göç ve Muhacirlik*, Trabzon 2016, s. 219.

¹⁰² Mesut Çapa, *TBMM'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler, Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2007, s. 415.

¹⁰³ Bijişkyan, a.g.e.,s. 59; Mehmet Bilgin, *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar*, İstanbul 2010, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 115.

İngiliz diplomatları bu gibileri *iki dinli* veya *kripto*¹⁰⁴ olarak tanımlıyordu. 1857 tarihli İngiliz konsolosluk raporlarına göre Hamsiköy, Bondica, Sersa, Larhani, Aursa, Zavera, Galiana, Kapıköy, Hacevera, Samaruksa ve Cavara'da Gümüşhane orjinli toplam 807 aile iki dinliydi. İki dinlilerin Gümüşhane sancağı dahilindeki sayıları 2.425 hane kadardı. Bunların çoğu Gümüşhane'nin Kurum köyünde ikamet etmekteydi. Kurum köyü Trabzon ve Erzurum arasında iki bin haneli bir köydü. İngiliz konsoloslughuna ait 1867 tarihli rapora göre bunların çoğu Rumdu. Geçmişte bu halk Rum olarak yaşadı. Rus propagandası sonrası Rum aileler Hıristiyanlıklarını ilan etmeye başladılar. Çoğu da Rus tabiiyetine geçti. Amaç askerlikten yırtmaktı. Bu kişilerin Müslim ve Hıristiyan kimliğini yansıtan iki ismi vardı. Bunlar imdadiye vergisine tabi olup askerlikten muaf tutulmaktaydılar. 1873 tarihli İngiliz raporlarına göre Hıristiyanlığı yaşayabilmek için Rusya'ya firar ediyorlardı¹⁰⁵.

Bu topluğa mensup olanlar kendi aralarında evleniyorlardı. Osmanlı bürokratları bunları buçuk *İslamiyet* olarak tanımlıyordu. Bu aileler İngiliz, Fransız ve Rus himayesine güvenerek Kırım Savaşı sonrası kendilerini Hıristiyan olarak tanımlamaya başladılar. Bu ailelerin Hıristiyanlığa geçiş talepleri 1856-1910 yılları arası sürmüş ve Fransa'nın diplomatik baskısı sonucu kabul edilmiştir¹⁰⁶.

İrtidatın artmasının sebeplerinden birisi misyonerlik faaliyetleridir. Bölgedeki metropolitlik, manastırlardaki keşişler, kiliselerdeki papazlar ve muhafazakar Rumların misyonerlik faaliyetleri irtidat vakalarını arttırmıştır. Maçka dahilindeki meskun Rumlar oldukça muhafazakardı. Bunda kaza dahilindeki Sümela, Vazelon ve Peristera isimli üç manastırın etkisi tartışmasızdır. Sümela'nın 15, Vazelon'un 20 ve Peristera'nın 11 köyü vardı¹⁰⁷. En meşhuru Sümela (Meryemana) Manastırı idi. Bu manastırın kaza dahilinde çok geniş arazileri mevcuttu. Manastır yetkilileri bu arazileri daha fazla ücret ödedikleri Müslüman emeği kullanarak işlemeyi tercih ediyorlardı. Amaç, çalışmaya gelen Müslümanları Hıristiyanlığa meylettirmek ve ibadet vakitleri emekçi Müslümanların manastırları ziyaretlerini temin etmektir. Kimliğinden ve kültüründen bihaber Müslümanlar söz konusu telkinata karşı herhangi bir muhakeme yapamamakta ve adeta gayri ihtiyari olarak İslamiyeti terk ederek kendilerini Hıristiyanlığın avucuna bırakmaktaydılar. Meryemana Manastırı'nın

¹⁰⁴ Trabzon'daki Stavriotiler, Krumlular, Kıbrıstaki Linobambakiler için bk. Halide Aslan, "Osmanlı Döneminde Trabzon'da İhtida ve Kriptoluk", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler*, 2, Trabzon 2016; Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 14; Ahmed Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 8; İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 481-487; Aydın Özgören, "İki Din Taşıyan İstavrililer ve Propaganda", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, (2019), s. 153- 174.

¹⁰⁵ Bilgin, *a.g.t.*, s. 110.

¹⁰⁶ Bilgin, *a.g.t.*, s. 117.

¹⁰⁷ VitalCuinet, *La Turquie'de Asie*, 1, Paris 1892, s. 7.

bulunduğu Kumpitiyus köylüleri arasında Müslüman bulunmuyordu. Vazelon Manastırı'nın bulunduğu Hamuryan köyünde ise az sayıda Müslüman kalmış idi. Çocuk sahibi olmak isteyen, şifa bulmak isteyen veya sadece ziyaret amacıyla söz konusu manastırları bir hayli Müslüman ziyaret etmekteydi¹⁰⁸.

Tanassurda bölgedeki kilise adamları da etkilidir. Özellikle gurbetçi Rumların katkıları ile kaza dahilinde irili ufaklı 700'e yakın kilise ve şapel inşa edilmişti. Hatta bazı ailelerin kendilerine mahsus şapelleri bile vardı. Ayrıca hemen her köyde Rum cemaatine ait mektep vardı. Söz konusu kilise ve mektepler sayesinde kazanın Rum sakinleri Rumca ve Rum kültürüne sahiptiler. Belirtmek gerekirse söz konusu köylerdeki Müslümanlar cami ve sıbyan mektebi olmadığından kimliklerinden bihaber yaşıyorlardı. Bu nedenle misyonerlerin ve papazların çalışmaları sonucu irtidat edebiliyorlardı. Bu konuda tanzim edilen rapora göre tanassurun önünü almak için bu tür ziyaretler ve faaliyetler engellenmeli, bölge Müslümanları İslami bilgiyle donatılmalıydı.

Tanassurun sebepler dinden birisi de Müslüman erkeklerin askerlik yükümlülüğünden kurtulmak arzusuuydu. Daha 1837'de çoğunluğu Rum olmak üzere ülke genelinden 1.491 kişi bahriyeli olarak askere alınmıştı. Bunun bin kişisi Canik ve Trabzon sancaklarının sahil kesiminden temin edilmişti. Her ne kadar 1847 yılında da bahriye yazımı kararlaştırıldı ise de Hıristiyanların tepkisi sebebiyle uygulama ertelendi. 1855'de Trabzon'a bağlı kaza ve köylerde yaşayan Müslüman ve Hıristiyan ahaliden asker toplandı. Hıristiyan tüccarlar dahi silahaltına alındı. Bu şekilde işe yaramaz 20 bin kişi toplandı¹⁰⁹.

Trabzonlu Hıristiyanlar diğerleri gibi ne pahasına olursa olsun bir yolunu bulup askere gitmemek için çeşitli yöntemlere başvurdular. 1851'de kura usulüyle Trabzon'dan asker yazımı yapılacağını öğrenen gayrimüslimler askerlikten *yırtmak* için Rus ve Yunan konsolosluklarından "patenta" adı verilen bir çeşit himaye belgesi alıp Rusya'ya gitmekteydiler. Örneğin Torul ve Maçka da 70-80 kişi Hicri 1273 tahriri (1856-1857) esnasında askerlikten kurtulmak amacıyla zahiren Müslüman, batunen Hıristiyan olduklarını iddia edebilmişlerdir¹¹⁰. Tutuklanıp Trabzon'a sevk edilen söz konusu asker firarileri kovuşturmadan ve askerlik yükümlülüğünden kurtulabilmek adına tebdil-i din ederek Rus himayesine girdiklerini iddia ediyorlardı. Rus konsolosluğu bu gibilerin iddiaları doğrultusunda belge tanzim etmekten geri durmuyordu¹¹¹.

Trabzon, Yomra, Maçka, Dorul ve Gümüşhane'nin bazı köylerinde mütemekkin "*Rum mezhebine*" mensup ahali 1828-1829 yıllarında ihtida etmişti. Abdullah Saydam'ın çalışmasından da anlaşılacağı üzere Trabzon'da

¹⁰⁸ BOA, Mf. İbt. Nu. 412/40: Maçka Kaymakamlığının Trabzon Vilayetine gönderilen 22 Eylül 1328 tarihli yazısı.

¹⁰⁹ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 41, 52, vd.

¹¹⁰ BOA, Dh. Mkt. Nu. 2499 / 35: Adliye Nezareti Tezkiresi 31 Mayıs 1317.

¹¹¹ Örneğin Kars tarafında katırcılık yapan bir kişi askerlikten kurtulmak için pasaport alıp Kırım'a gitmiş. Bir süre orada kalıp daha sonra geri dönmüş. (13.8.1860) BOA, Hr. Sys. Nu. 1362/ 7.

ihtida vakaları hayli sınırlıdır¹¹². Bu gibiler zorunlu askerlik yükümlülüğü karşısında askerlikten kurtulmak maksadıyla irtidat ettiklerini ilan eder oldular. Ama bununla yetinmeyip nüfus sayımlarında bu değişikliği sicillere de yansıtmaya başladılar. Neticede bu gibi şahısların hem Rumca ve hem Türkçe isimleri oldu. Resmi makamlara göre gayrimüslimlere tanınan askerlikten muafiyet tanassur edenlere de tanınırsa bu durum topluma kötü bir örnek olacaktı¹¹³. Bu gibi uygulamaların artmaması için Maçka ve Gümüşhane dahilinde kozmopolit köylerde cami ve mekteplerin devreye konarak kültürel eğitime ağırlık verilmesi ve tanassur edenlerin zamanı gelince askere alınmasına karar verildi¹¹⁴.

Ahmet Faik Günday'ın tespitlerine göre Yomra, Tonya ve Şarlı'da da tanassur edenler olmuştu. Tanassur vakaları toplumsal çatışmaya da sebebiyet veriyordu. Ölen kişinin Müslümanlar İslam, Rumlar Ortodoks olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun üzerine gerçek durumu tespit için soruşturma açılmaktaydı. Yapılan kovuşturmada bazı kişiler resmî kayıtlarda Müslüman gözükmekle, kendileri Ortodoks olduklarını iddia edebiliyorlardı. Özellikle Meşrutiyet döneminde irtidat vakaları arttı. İrtidat vakalarının görüldüğü köylerde cami ve Müslümanlara ait mektep bulunmuyordu. Buna mukabil Ortodoksların yaşadığı her köyde papaz ve kilise mevcuttu. Maçka Ortodoksluk âleminde Kudüs ve Aynaroz'dan sonra 3. mukaddes yerdirdi. Maçka müstakil metropolitlikti. Bunun kudsiyeti, havarilerden birinin oraya gittiği inancıydı. Çarlık Rusya'sı Maçka kilise ve manastırlarına sarf edilmek üzere her sene birkaç yüz bin ruble yardımda bulunurdu. Trabzon'un zengin Rumları da büyük paralar bahşediyorlardı. Netice itibarıyla Maçka Ortodoks kilisesi çok zengindi. Belirtmek gerekirse Osmanlı idaresi çözümü Maçka'nın idari statüsünü kazaya tahvil etmek, mülkiye mezunu bir kaymakam atamak, Müslümanların ikamet ettiği köylerde mektep ve cami açmakta buldu¹¹⁵.

2. Rus İşgali Dönemi

Trabzon Türk hâkimiyetine geçtikten sonra Türkler ile Rumlar arasında günlük yaşamda hiç şüphesiz karşılıklı ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkilerin hangi boyutta gerçekleştiğini ortaya koyan kaynaklar ve çalışmalar bulunmamaktadır. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Müslümanlar ve gayrimüslimler klasik dönemde genel itibarıyla yasal bir zorunluluk olmamakla beraber ayrı yerleşmelerde ikamet etmekteydiler. Görece şehrin merkezlerinde bir araya gelmekteydiler. Tanzimat ile beraber mahallelerin toplumsal yapısı kozmopolit bir konuma dönmeye başlamıştır. Bu süreçte Rum, Ermeni ve Türkler

¹¹² Abdullah Saydam, "Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1794-1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 155 (Nisan 2005), s. 47- 72.

¹¹³ BOA, Y.Mtv. Nu. 209 / 89: Başkitabete Tezkire (25 Teşrinisani 1316)

¹¹⁴ BOA, Dh. Mkt. Nu. 656 / 25. 6 Şubat 1318 / 19 Nisan 1319).

¹¹⁵ Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011, s.36.

yukarıdaki nüfus tablolarında da görüleceği üzere aynı yerleşmede bir arada yaşar oldular. Mahallenin toplumsal yapısı daha ziyade ailelerin ekonomik durumlarına göre şekillenir oldu. Mahallede ikamet edenler ne ölçüde bir birleriyle temas ediyorlardı. Bu soruların cevabını bilemiyoruz.

İki toplum arasındaki kaynaklara yansıyan ilk çekişme 1870'li yıllarda cereyan etmiştir. Rumlar Boztepe mevkiinde 13. yüzyılda bir kilise inşa etmişlerdi. Fetihle beraber bu saha meralık alana dahil edildi. Trabzonlu Rumlar her yıl belirli günde burada dini tören düzenlemekteydiler. Burada Sultan Orhan zamanında Trabzon'a geldiği kabul edilen Ahi Evren Dede adına bir mezar da bulunmaktaydı. Müslümanlar da yılda bir gün buraya çıkıp Kur'an-ı Kerim okumaktaydılar. Müslümanlar mezarın çevresini ağaçlandırmış ve bir su kuyusu açmışlardı. Gayrimüslimler bu tesisleri yıkınca Müslümanlar ile Rumlar arasında bir çatışma çıktı. Ancak olay büyümeden önlendi¹¹⁶. Bu olayın iki grup arasında genel bir ayrışma sebebiyet verip vermediğini bilemiyoruz. Bilinen işgal döneminde Rusların propaganda amaçlı hazırladıkları dokümanter filmde Ahi Evren Camii önünde Türk sancağına el koyma hadisesini yansıtan görüntüye de yer verilmiş olmasıydı¹¹⁷.

19. yüzyıldan itibaren Hıristiyan kimliğinin yanı sıra şehirdeki Rum cemaati ve misyonerlere ait mektepler vasıtasıyla Rumların sözde eski çağdaki Yunanlıların torunları oldukları inancı yeni nesillere aktarılmaya başlandı. Atina'dan gelen öğretmenlerden birisinin kaleme aldığı *Pontus ve Trabzon* isimli kitap, Trabzon Rumlarının kimlik algılarının değişiminde etkili oldu. Bu topluluğu Ruslar Ortodoks, Batılılar Yunan olarak tanımlamaktaydılar¹¹⁸.

Trabzonlu Rumlara Yunan kimliği kazandırmak hususunda en önemli kurumlardan birisi Trabzon Rum Mektebi'ydi. Bu mektebin kurucusu 1690'da Eflak'a gidip Bükreş Akademisi'ni kurmuştu. Söz konusu mektep özellikle 19. yüzyılda Trabzon Rum kamuoyu için oldukça önemli faaliyetlerde bulundu. 1843'de Trabzon'un tepelerinde bir hayli görkemli bir bina inşa ettirildi. Aslında cemaatler 19. yüzyıldan itibaren birbirlerine olan üstünlüklerini toplumsal kimliklerinin sembolü olan azametli görünümüne sahip binalar inşa ederek göstermekte sanki birbirleriyle yarışıyorlardı. Belki de bu sebeple diğer cemiyetler mektebin Rum cemaatini güçlü göstereceğine inandıkları bu binada faaliyet göstermesine muhalefet ettiler. Rum cemaati bu tepkilerin sürmesini arzu etmediği için sahilde yeni inşa edilen daha gösterişsiz bir binada eğitim öğretime başladı¹¹⁹. Genel savaşın arifesinde talebe sayısı 1800'ü bulmuştu. Mektebin yönetim ve muallimlerinin hedefi Rum kimliğini Yunan kimliğine

¹¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, Trabzon 2013, s. 165.

¹¹⁷ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, s.395; Melek Öksüz, "Trabzon'un Düşüşü" Adlı Dokümanter Film Işığında Trabzon'da Rus İşgalinin Düşündürdükleri 18 Nisan 1916, *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, s. 230.

¹¹⁸ Özgür Yılmaz, "Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri 19. Yüzyılda Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, s. 179.

¹¹⁹ Esra Özsüer, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu'nun Deniz Feneri*, İstanbul 2019, s. 33- 40.

dönüştürmekti. Bu sayede Rum cemaati kendisini Osmanlı milletine ait bir unsur olmaktan çıkarıp Yunan devletinin bir ferdi gibi algılayacaktı. Bu kimlik bilincinin oluşumunda Atina'da eğitim gören ve bu mektepte çalışan Trabzonlu Rum öğretmenler oldukça faal ve etkiliydiler. Yine bunların öncülüğünde Trabzonlu Rumlar lakaplarındaki *oglou* (oğlu) ekini atıp *idis*, *adis*, *pulos* eklerini aldılar. Böylece Rum isimleri sözde Yunanlılaştırılıyordu¹²⁰.

Genel savaşa kadar iki toplum arasında kamuyu rahatsız edecek, devlet arşivlerine veya basına yansıyan bir çatışma söz konusu değildir. Bununla beraber 1821-1900 yılları arasında meydana gelen özellikle Mora ve Girit isyanları ile 1897 ve 1912-13 savaşları ülke genelinde Türklerle Rumların birbirinden uzaklaşmasını sağlayan olaylar olarak ortaya çıkıp gelişmiştir. Örneğin Trabzon kamuoyu 1821-1830 yılları arasında Mora'daki gelişmelerden ne kadar haberdardı ve bu olaylar Trabzon halkını ne şekilde etkiledi? Şimdilik bu soruların cevaplarını bilemiyoruz. Bildiğimiz Girit isyanı ve Müslümanların adadan kovulması Trabzon Rumlarınca olumlu karşılanmıştı¹²¹. Bununla beraber Trabzon Rumları 1890'lı yıllarda Ermenilerin gerçekleştirdikleri isyanda Türklerin yanında yer aldılar¹²². 1910 yılında Girit'in ilhakı kararı üzerine aralarında Trabzon'un da bulunduğu belli başlı limanlarda Babıali'nin muhalefetine rağmen Yunan gemilerine ve emtiasına karşı boykotaj uygulandı. Bu boykotaja Trabzon'daki kayıkçılar iştirak ettiler. Rum kökenli denizcilerin boykotajcılarının arasında olup olmadığını bilemiyoruz. Belirtmek gerekirse Giresun limanında gayrimüslim kayıkçılar da bu boykotaja iştirak etmişlerdi¹²³. Trablusgarp Savaşı esnasında Trabzon'da toplanan yardım kampanyalarına Rum esnaf ve zanaatkarlar, sağlık personeli kurumsal ve bireysel bazda iştirak ettiler. Söz konusu yardım kampanyasına katılımın siyaseten mi gönülden mi iştirak edildiğinin tespit edilmesi ise hemen hemen imkansız gibi görünmektedir¹²⁴. Balkan savaşlarının sonuçları Trabzon'da teessürle karşılandı. Kamuoyunu yatıştırmak için yerel idarecilerin önderliğinde Müslim, gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın kanaat önderleri ile toplantılar tertip edildi. Bu arada Fener Patrikhanesi ve Rusların güdümündeki bazı Rumlar İttihat Terakki Cemiyeti üyelerinin Trabzonlu Rumlara baskı uyguladığını ve muhtemel bir katliamın icra edileceğini dile getiriyorlardı. İnandırıcı gözükmek için de şehir ve çevresinde

¹²⁰ Özsüer, *a.g.e.*, s. 73-80.

¹²¹ Özgür Yılmaz, "Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri 19. Yüzyılında Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, s. 173.

¹²² Nedim İpek, "Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31, Trabzon 2021, s.11- 40.

¹²³ Ömer Fatih Başkan, *İttihat ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908- 1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2019, s. 85, 89. Rıza Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, İstanbul 2003, s. s. 45-74.

¹²⁴ Melek Öksüz, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyetine Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Trabzon 2016.

Türkler ile Rumlar arasında meydana gelen bazı adli vakaları kanıt olarak göstermekteydiler¹²⁵.

Tartışılmaz olan Rus işgalinin iyi ilişkilerin bozulmasında dönüm noktasını oluşturduğu idi. Aslında Meşrutiyet döneminde canlanmaya başlayan pontusçuluk fikri Balkan savaşları sonrası güvenlik kuvvetleri ile Rumların çatışmasına dönüşmüş, genel savaşla birlikte bölgenin asayişini tehdit eder noktaya gelmişti. 27 Mayıs 1914'de Trabzon'da tutuklu Rumların Lazistan eşkiyası ile değiştirilmesi kararlaştırıldı. Aynı tarihlerde Rum esnafa karşı boykot başlatıldı. Rum dükkânlarından alışveriş yapanlar alenen tehdit edildi. Genel savaş ilan edilince Rumlar firar etti. Sahil güvenliğini sağlamak amacıyla Rum kayıkçılar sıkı takibe alındı. 12 Mart 1916'da Doğu Karadeniz Rumları iç bölgelere sevk edildiler. Kamacan Dağı, Deve Boynu, Kolaf Dağları, Zigana ve Haros dağının çevresindeki Rum köyleri sevkiate dahil edildi¹²⁶.

Nisan 1916'da valilik merkezi Ordu'ya nakledilirken, Müslüman ahali kendi tanımlamalarıyla muhacirliğe *çıkktı*, yani *muhacerete* başladı. Rus Askeri Bölge Şefi Mintslov'a göre şehirde sadece 50 Müslüman aile kalmıştı. Ermeniler ise bir yıl önce sevk ve nakledilmişlerdi. Minslov Trabzon'un mücavir alanını doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırarak kilise kayıtları üzerinden toplumun nüfus ve ekonomik durumunu tespiti yönelik bir inceleme yaptırmıştı. İncelemeye doğuda genellikle Trabzon şehrinin yanı sıra Yomra ve Maçka'ya tabi toplam 124 köy, batıda Akçaabat kazası dahilindeki 83 köy dahil edilmiştir. Bu çalışmaya göre doğuda 24.502 Türk, 12.378 Rum ve 129 Ermeni, batıda 17.731 Türk, 7.923 Rum ve 36 Ermeni vardı¹²⁷. Bu verilere göre Trabzon ve mücavir alanında Rum nüfusun payı %50'ye çıkmıştır. Bu durum, Trabzonlu Müslüman erkeklerin seferberlik sebebiyle silah altında olması ve arda kalanların çoğunun da muhacir olarak batıya göç etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle birçok Türk köyü tamamen dağılmış bir durumdaydı. Seferberlik ve muhacirlik kadın erkek dengesini de değiştirmiştir. Netice itibarıyla kadınlar erkek nüfustan 6, 7 kat fazladır. Şehirdeki Rumların çoğu tüccar ve varlıklıydı. Mücavir alandaki Rum köyleri de Türk köyelerine nazaran zengindi¹²⁸.

Rus işgal kuvvetleri kontrolü ele geçirinceye kadar bir taşkınlığa yer vermemek ve otorite boşluğu oluşmasına engel olmak üzere Türk emniyet ve jandarma kuvvetleri gerekli tedbirleri alarak tedrici bir şekilde Ordu'ya çekildi.

¹²⁵ Osman Köse, "Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Samsun 2009, s. 235-249.

¹²⁶ Rum sevkiate için bk. Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki, *OTAM*, 4/4, Ankara 1993, s.91- 97; Dilek Kantarcı, 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'da Dilek Kantarcı, 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'da *Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, s. 50- 53.

¹²⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011, s. 293. S. R. Mintslov'un bu çalışmasından beni haberdar eden ve hususi kütüphanesindeki verileri benimle paylaşan sayın Veysel Usta'ya teşekkür ederim. Ayrıca bk. Kantarcı, *a.g.t.*, s. 50-53.

¹²⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011, s. 293.

Vali Cemal Azmi Bey şehrin idaresini Rus işgal idaresi kuruluncaya kadar can ve mal emniyetini sağlamak amacıyla Türk ve Rum kanaat önderlerinden oluşan bir heyete bıraktı. Bu ortamda Trabzon'un işgal süreci başladı. Lermioğlu'nun gözlem ve yorumlarına göre "işgalden önce son gece Müslümanlar şehri terk etmiş, minarelerden ezan okunmaz olmuş, Trabzon Rumları ise neşe ve zevk içinde hora tepiyorlar, işgal kuvvetlerini karşılamaya hazırlanıyorlar bir kısmı da daha şimdiden Türklerin terk ettiği dükkân, mağaza ve evleri yağmalama peşindeydi. 17 Nisan 1916 tarihinde Taksim başında yollara halılar serilmişti. Her Rum evinin penceresinde Rum bandırası dalgalanıyordu¹²⁹. Akçaabat'ta da halkın çoğu hicret etmişti. Kasabada sadece Rumlara ait dükkân ve fırınlar açıktı. Rum mahallelerinde günlük hayat normal devam ediyordu. Rumlar bu ortamda tamamen lakayt bir tavır içerisindeydiler. Üste seviniyorlardı bile. Her birinin gözünde sinsi bir sevincin izleri parlıyordu. İşgal esnasında kiliselerde toplanmışlar kendilerini güvende hissediyorlardı¹³⁰. Yerli Rumlar Ruslara haber göndererek Türklerin şehri tahliye ettiğini, dolayısıyla bombardıman edilmemesini rica ettiler¹³¹. Ruslar 18 Nisan 1916'da şehri işgal etti. Başta metropolit olmak üzere Rumlar Değirmendere mevkiinde Rus işgal kuvvetlerini karşıladılar. Rus yetkililer ve kalabalık buradan Rum kilisesine geçtiler. Hrisantos ve beraberindeki 20 papaz Rus ordusunun zaferine ve Hristiyan halkın Türk boyunduruğundan kurtarılmasına dua etti. Rumlar Uzun Sokak'ta (Meydan'ın girişinde, Erzurum Caddesi'nin Meydan'a bağlandığı yerde) Türk bayraklarını işgal kuvvetlerinin ayakları altına serdiler. Rumlar metropolit ve papazlar olduğu halde Rus işgal kuvvetlerini sevinç çığlıkları ile karşıladılar. Rus ordusuna pencerelerden çiçekler attılar. Melek Öksüz'e göre bu sahne, beş asır Osmanlı idaresinde yaşayan Rumların ciddi bir ayrışma sürecine girdiğini ve bir arada yaşama kültürünü kaybettiğini düşündürüyordu. Hrisantos ve 20 papaz şehre giren Rus kumandanına bağlılıklarını sundular. Hristiyanların sözde Türk boyunduruğundan kurtarılmasına dualar edildi. İşgal döneminde Rumlar metruk binaları tahrip ettiler. Resmî kurumların tabelaları değiştirildi. Öksüz bu durumu Türk- Rum ayrışmasının göstergesi olarak tanımlıyor¹³².

İşgali müteakip Rus askerî idaresi kuruldu ve Rus kanunlarının geçerli olduğu ilan edildi. Trabzon'un askeri valisi Alman asıllı General Şvartz idi. Ruslar bir süre sonra Karay asıllı Türkçe bilen Dr. Kefeli'yi belediyenin başına getirdi.¹³³ Trabzon isimli Rusça ve Türkçe iki ayrı gazete yayınlandı¹³⁴. Şehir

¹²⁹ Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

¹³⁰ Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

¹³¹ Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basımına Göre Birinci Dünya Savaşında Trabzon'da Rus İşgali", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17, Trabzon 2014, s. 92.

¹³² Öksüz, *a.g.m.*, s. 221, 229

¹³³ Halit Dündar Akarca, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17, Trabzon 2009, s. 135.

¹³⁴ Atilla Ekrem Yavuz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da Çıkarılan Rus İşgali Gazetesi Trapezondskiy Voenniy Listok (1-125. Sayılar/ Kasım 1916- Mart 1917)*, Yayınlanmamış

halkına gece bekçisi vergisi, çevre temizlik vergisi, şehir su şebeke vergisi gibi ilave vergiler kondu. Rus askerî birlikleri bahçe ve bostanları ekmeye başladı. Muhacerete çıkan Türklere ait ambarlardaki fındıkların satılmasına karar verildi¹³⁵. Osmanlı döneminde camiye dönüştürülmüş olan kilise binalarında namaz kılınması yasaklandı¹³⁶. Söz konusu binalardaki Hıristiyan fresk ve mozaikleri meydana çıkarıldı. Sokak isimleri değiştirildi¹³⁷. Bazı cami yapıları ahıra dönüştürülmüş, türbe ve mezarlıklar tahrip edilmişti¹³⁸. Şehri modernize etme adına Yenicuma, Tavanlı, Tekke, Boztepe ve Hacı Kasım mahalleleri yıkıldı. Bu yıkımda Ermeni ve Rum ikametgâhlarına pek dokunulmadı. Tekâlif-i harbiye adı altında tüm tüccarların mallarına el kondu. Emval-i metruke Rum ileri gelenleri tarafından gasp edildi. Metruk evler yağma edilip ele geçen mallar kadınlar pazarında satıldı¹³⁹. Rumlar Ruslarla işbirliği yaparak Türklere ve Müslümanlara özellikle Maçka'da her türlü eziyeti reva gördüler. Benzer olaylara Rus işgal birliklerindeki Ermeni subay ve erleri de iştirak ediyordu. İşgal döneminde tehcir edilen veya firar eden Ermenilerden fırsatını bulanlar geri döndü. Trabzon'daki Ermeni komitacılar karşı geride kalan Türklerin koruyucusu yalnız Bakü İslam Cemiyeti idi. Trabzon'un işgalinden sonra kurulan ve genel merkeze bağlı olarak çalışan bu yarı resmî hayır cemiyetinin başında Rus ordusuna mensup Azeri asıllı bir süvari albayı bulunuyordu. Cemiyet, Türkleri Ortahisar ve Kaleiçi gibi savunması kolay olan yerlere toplayıp, silahlandırarak kendilerini koruyabilmelerine yardımcı olmuştu¹⁴⁰. Şehirde ve kırsalda asıl tahribat Bolşevik ihtilalinin verdiği otorite boşluğunda oldu. Bu durumda başıboş kalan Çarlık ordusundaki Rus ve Ermeni asıllı askerler yağma ve katliama giriştiler. Bu faaliyetlere Rum çete mensupları da iştirak etti¹⁴¹. Bu çeteler işgal döneminde Rus subaylarının yönetiminde Müslüman köylerine saldırarak sivil halkı öldürdüler ve meskenleri tahrip ettiler¹⁴². İşgal döneminde bir taraftan Türklere karşı psikolojik baskı ve ötekileştirme yöntemine başvurulurken, diğer taraftan Türk mal varlıklarına el konmakta veya tahrip edilmekte, bu uygulamalara karşı çıkanlar katledil-

Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019; Veysel Usta, "Rus İşgali Altında Osmanlı Alfabetesiyle Yayımlanan Bir Gazete: Trabzon", *Kebikeç*, 51, 2021, s. 173-187.

¹³⁵ Yavuz, *a.g.t.*, s. 37.

¹³⁶ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 228.

¹³⁷ Öksüz, *a.g.m.*, s.215-233.

¹³⁸ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 16.

¹³⁹ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden...", s. 143, 146.

¹⁴⁰ Mesut Çapa, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, 433, Ankara 1999, s. 267-274.

¹⁴¹ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, s. 269- 287.

¹⁴² Goloğlu, *a.g.e.*, s. 228.

mekteydiler. Öte yandan Rumlar casusluk faaliyetlerinde bulunuyordu¹⁴³. Nihayet 24 Şubat 1918'de Türk kuvvetleri şehri teslim aldı. İşgal döneminde sivil halka zulmeden Rumlar, Ruslarla çekildiler veya şuraya buraya kaçıştılar. Bu ortamda Özgür Yılmaz'ın tespitlerine göre 80 bin Rum Ruslarla birlikte göç etmişti¹⁴⁴. Firari Rumların metruk emval ve gayrimenkulleri kamu tarafından muhafaza edilmeye çalışıldı¹⁴⁵. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Akçaabat Rumlarının hemen hepsi gitmişti. Vakfikebir, Sürmene ve Of kazalarında hemen hiç Rum kalmamıştı. Maçka'da ise 15 bin kadar Rum vardı¹⁴⁶.

İşgal döneminde Lermioğlu'nun yorumlamasıyla Türk otoritesinin bir daha geri dönmeyeceği düşüncesinde olan Rumlar ve Rus ordusu ile buralara gelen Ermeniler göç etmemiş Türklere baskı ve zulm yaparken ellerindekini ise gasp ediyorlardı. Bunları Rus ordusundaki Türk kökenli askerler ve yetkililer korumaya çalışıyordu. Rus askerlerini müteakip kasabadaki Rumlar ya deniz yolu ile firar ediyor veya kara yolu ile Trabzon'a doğru göç ediyorlar.¹⁴⁷

3. Mütareke Dönemi

Rus askerleri Trabzon'u tahliye ettikten sonra Türk idaresi tekrar kuruldu. Ekim 1918 tarihi itibarıyla askerî sebeplerle dahile sevk edilenlerin ecebi tabiiyetinde olanlarla *düşmanla* işbirliği yapanlar hariç, evlerine dönebilecekleri kararlaştırıldı. Geri dönenlerin yol emniyetleri sağlanmaya çalışıldı¹⁴⁸. Ticaret için belgeli olarak Sohum, Tiflis ve Rumeli taraflarına gidip savaş sebebiyle geri dönemeyenler firari kapsamında değildi. Bunlardan Trabzon'da gayrimenkulleri olanların geri dönmesi Osmanlı merkezi idaresince makul karşılandı. Yerel idareciler ise iaşede yaşanan darlık sebebiyle Trabzon'a dönüşü pek de uygun bulmaz. Buna rağmen iç kesimlere sevk edilenler memleketlerine iade edilmeye çalışıldı¹⁴⁹. Bu arada Trabzon'a kabul edilmedikleri iddiası ile İstanbul'a gelenler oldu. Bu ortamda merkezi idare mülki veya askerî sebeple tespit edilen şahısların memleketlerine serbestçe gitmesine izin verilmesini; hariçten gelecek olanlara da kanuni bir engeli olmadıkça ülkeye girişlerinin yasaklanmaması hususunda uyardı¹⁵⁰. Öte yandan önceden dahile nakledilip yerlerine iade

¹⁴³ Veysel Usta, "Mübadeleye Giden Yol: Hatıralara Göre Rus İşgali Sırasında Rumların Türklere Yaptığı Mezalim", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, s.249.

¹⁴⁴ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 161-196.

¹⁴⁵ BOA, Dh. Şfr. Nu. 86/62: Nisan 1334.

¹⁴⁶ Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", 356, *Türk Kültürü*, Ankara 1992, s.734.

¹⁴⁷ Geniş bilgi için bk. Lermioğlu, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁴⁸ BOA, Dh. Şfr. Nu. 91/ 150: 1 Eylül 1334); Dh. Şfr. Nu. 92/319; 92/310; 92/330: 31 Teşrinievvel 1334.

¹⁴⁹ BOA, Dh. Şfr. Nu. 94/279: Dahiliye Nezaretinden Batum Mutasarrıflığına (Kanun-ı evvel 1334); Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 48-59.

¹⁵⁰ BOA, Dh. Şfr. Nu. 95/ 238: Dahiliye Nezaretinden Trabzon Vilayetine (25 Kanunısani 1335).

edilmesi kararlaştırılan Rumlara ait emval ve emlakın iade ve teslimi hususunda ilgililere gerekli talimatlar verildi¹⁵¹. İaşe sıkıntısı çekilen yerlere geri dönüş kontrollü olacaktı. Trabzon bu yerler arasındaydı. Rum mülteciler Trabzon'a Şam, Reşit Paşa, Giresun, Kızılırmak ve Turan isimli gemilerle taşındı. Bunların nakil ücretleri bütçeden karşılandı¹⁵². Yunanlılara ait gemiler de muhacir nakliyatına iştirak etti. Mesut Çapa Mondros sonrası Trabzon vilayetine dönen Rumların sayısını sekiz bin kişi olarak vermektedir. Bunun 1.314'ü vilayet halkındandı¹⁵³. Merkezi ve yerel yetkililer mülteci, iaşe ve sair sorunları çözmeye çalışıyorlardı. Gayrimüslimlerin sağlık ve iaşe sorunlarını çözümlmek adına Yunan Kızılhaçı ve Amerikan yardım kuruluşu da devredeydi. Yunan Kızılhaçı Trabzon'da 80 yataklı bir hastane açarken, Amerikan aşevi de günde 3.500 Rum ve Ermeni'nin iaşesini temin ediyordu. Bu ortamda Trabzon Rumları siyasi etkinliklerden de geri durmuyorlardı. Örneğin Trabzon'da Rumlar Yunanistan'ın bağımsızlığı günü olan 7 Nisan 1919'da coşkun gösterilerde bulundular. Rum okullarına Yunan bayrakları çekildi. İzmir'in işgalini şenliklerle karşıladılar. Trabzon'da yayımlanan *Faros* ve *Epohi* isimli gazeteler işgali destekleyen makaleler yayımladı. Ayrıca Trabzon'da Yorgo Mihalidi matbaasında basılan *İstikbal* gazetesi Rum müretteplerin boykotu yüzünden bir süre yayımlanamadı¹⁵⁴.

İzmir'in işgali ile İngiltere ve Yunanistan Batı Anadolu'da İyonya isimli yapay bir ulus devlet kurmak veya bölgeyi ilhak etmek amacıyla ilk adımı atarken, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde de Pontus ismiyle yapay bir devlet kurmayı planladı. Bu planda Trabzon'un konumu ikircikli idi. Bir projeye göre Trabzon Ermenilere bırakılacak, diğer bir projeye göre de Pontus'a dahil edilecekti. Yapay ulus devletlerin inşasında izlenen metot birbirine benzetmekteydi. İlk önce devletin kurulacağı harita çiziliyordu. Sınırları belirlenen bölgeye eskiçağlarda kullanılan isim veriliyordu. Devletin kurucu unsurunun tarih öncesinden beri bu sahada yaşadığı, Türk hakimiyeti altında insani haklarını kaybettiği, Osmanlı idaresinin bu topluluğa baskı ve zulüm yaptığı propagandası ile hem dünya kamuoyunda ve hem de gayrimüslimler arasında bu fikrin genel kabul görmesi sağlanıyordu. Bundan sonra söz konusu sahadaki Müslümanlar ile gayrimüslimler birbirine karşı ötekileştirilerek yan yana yaşayamayacakları ve ayrıştırılmaları gerektiği fikri işlenmekteydi. Bu ise silah ve mühimmat açısından desteklenen Ermeni ve Rum çeteleri vasıtasıyla temin edilmeye çalışılacaktı.

Bu projenin gerçekleştirilmesi için yapılması gereken ilk iş Pontus olarak belirlenen sahadaki Rum nüfusu çoğunluk haline getirmektir. Mütareke döneminde İtilaf temsilcileri, Rum din adamları ve Rum cemiyetleri tasarlanan Pontus devletini kurabilmek amacıyla Trabzon'a Rum nüfus göçürmeye

¹⁵¹ BOA, Dh. Şfr. Nu. 93/74: Dahiliye Nezaretinden Trabzon'a şifre telgraf.

¹⁵² BCA Nu. 272. 74.68.40.16: 5 Şubat 1335.

¹⁵³ Mesut Çapa-Veysel Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde Pontus Meselesi*, s. 18.

¹⁵⁴ Özel, a.g.e., s. 45.

çalışıyorlardı. Rum nüfus kaynaklarından birisi memleketi Trabzon vilayeti olup zaman içerisinde legal veya illegal yollarla göç eden veya güvenlik sebebiyle İç Anadolu'ya sevk edilen Rumlardı. Bir diğer kaynak Rusya, Avrupa ve Amerika'daki Rum ve Yunan nüfusuydu¹⁵⁵.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu projenin en önemli unsuru Rum nüfus kaynağıdır. Yararlanılması düşünülen nüfus kaynaklarından birisi Güney Rusya, Güney Kafkasya ile İç Anadolu'daki Rumlardı. Bu nüfusun Doğu Karadeniz'e göçürülmesi için projeler geliştirildi. Bu düşüncenin fikri alt yapısını oluşturmak adına 4 Mart 1919'da İstanbul'da Pontus isimli bir gazete yayımlanmaya başlandı. Gazetenin amacı ilk sayısından anlaşıldığı kadarıyla Rum cumhuriyeti kurma fikrini Rumlara benimsetmekti¹⁵⁶. Bu nüfusu bölgeye göçürmek için hususi cemiyetler kuruldu. Bunlardan birisi Rum Göçmenler Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Mondros sonrası Fener'e tabi Trakya ve Anadolu metropolitlerinin ortak çabaları ile oluşturulmuştu. Amaç genel savaşta Yunanistan, Adalar, Güney Rusya ve diğer yerlere göç ettiği kabul edilen Rumların eski yerlerine gelmelerini sağlamaktı¹⁵⁷. Nurettin Paşa hatıratında bu teşkilatın esas çalışmalarının Rum nüfusunu arttırmak konusunda yoğunlaştığını ifade etmektedir. Rum Göçmenleri Cemiyeti'nin gayesi de bu alanda Rum nüfusunu arttırmak, Anadolu'nun en uzak yerleri ile Rusya'daki Rumları ve Yunanlıları getirip buralara yerleştirmektir. Bu şekilde arka arkaya kafilelerle Rum ve Yunan koloniciler getirilmişti¹⁵⁸. Bir diğer cemiyet Küçük Asya adını taşımaktaydı. Bu cemiyetin amacı da Anadolu'nun çeşitli yerlerine Rum göçmen yerleştirmektir. 1908'de kurulmuş olan Meşru Müdafaa Cemiyeti ise 20 yaş üstü Rum gençlerini silahlandırmayı hedeflemişti¹⁵⁹. Fransız Bastar gazetesindeki habere göre Yunan idaresi ABD'deki tahmini beş bin Yunan'ı Yunanistan üzerinden Anadolu'ya getirmeye çalıştı. Osmanlı idaresi bu siyaseti akamete uğratmak adına cebebi tabiiyetine mensup Yunan ve Rumların Anadolu'ya girmesine engel olmak amacıyla bir takım tedbirler almaya çalıştı¹⁶⁰.

25 Nisan 1920 tarihli belgeye göre Yunanistan yetkilileri işgal ettiği ve ele geçirmeyi planladığı topraklardaki nüfus açısından azınlıkta olan Rum unsuru arttırmak adına Amerika'dan Yunanistan'a hicret eden Yunanlılar ile güney Rusya'daki Rum ve Yunanlıları Trabzon ve İstanbul havalisine

¹⁵⁵ Selçuk Ural, Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetine Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltilmeye Yönelik Çalışmalar”, *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, s.269- 287; Mehmet Okur, “Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikası”, *38. İcanas Bildiriler*, Ankara 2012, s. 2223- 2224.

¹⁵⁶ Özel, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁵⁷ Hikmet Öksüz-Hayati Aktaş, “Pontus Meselesinin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz- Amerikan Belgelerine Yansıması”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 314-315.

¹⁵⁸ Ali Güler, “Milli Mücadelede Rum-Yunan Terör Örgütleri, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 362.

¹⁵⁹ Öksüz-Aktaş, *a.g.m.*, s. 314- 315.

¹⁶⁰ BOA, Dh. Şfr. Nu. 101/38; Dh. Kms. Nu. 53-3/64; 49-2 /42); Ural, *a.g.m.*, s. 225-247.

yerleştirmeyi planladığı istihbar edilmişti. İstanbul idaresi bu ortamda müttefik devlet temsilcilikleriyle işbirliği yaparak bunların Anadolu'ya getirilmesini önlemeye çalışmaktaydı¹⁶¹.

Bu arada Doğu ve Orta Karadeniz sahasında Hıristiyan nüfusu arttırmak amacıyla İtilaf temsilcileri ile Yunan makamları çeşitli projeler geliştirdiler. Bu projelerden birisi Karadeniz'in kuzey sahilleri ile Kafkasya'daki Rum nüfusun söz konusu sahaya göçürülmesiydi. İtilaf temsilcilerine göre Sohum ile Kars arasındaki sahada yaklaşık 200 bin Rum vardı. Projenin uygulanabilmesi için hemen propaganda faaliyetlerine geçildi. İtilaf temsilcileri bunların tehcir edilen veya firar eden Osmanlı vatandaşı Rumlar olduğunu iddia ediyorlardı. Hatta İngiliz mümessili mütarekeden sonra Kafkasya'da bulunan 500 hane Rum'un Trabzon'a döneceklerini tebliğ etti. Batum'daki Rumlar Yunan torpidolarının eşliğinde Trabzon limanına sevk edilmeye başlandı. Yunan makamları Yunan donanmasının söz konusu topluluğa güvenliğini sağlamak amacıyla eşlik ettiğini ilan etmişti¹⁶².

Bolşevik ihtilali üzerine Rus hâkimiyetindeki Rumlar ve Yunanlılar Poti ve Batum'a iltica etmeye başladılar. Babıali, 9 Şubat 1920'de işe malzemesinin yetersizliği sebebiyle bu nüfusun Osmanlı topraklarına getirilmemesi hususunda İtilaf komiserlerine görüş bildirmişti. Keza Karadeniz sahillerinden sorumlu Türk mülki amirlerine de bu gibi nüfusun Türk sahillerine çıkmasına engel olunması talimatı verilmişti¹⁶³. Sahil bandında karakol ve sahil güvenlik unsurlarının yeterli olmaması üzerine söz konusu Rum koloni ve çeteci mensuplarını engellemek adına Topal Osman Giresun'da sahil muhafaza müfrezelerini oluşturdu¹⁶⁴.

Pontus hülyasının gerçekleştirilmesi için bu faaliyetlerin yanı sıra güçlü devletlerin ve dünya kamuoyunun desteğinin alınması gerekiyordu. Bunun için Patrikhane Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Rumlarının emellerini savunmak amacıyla Hrisantos'un da üye olarak bulunduğu bir heyet gönderdi. Hrisantos hareketi öncesi Trabzon Rumlarına kurtuluş ve zafer gemileriyle dönmeyi vaat etti. Bu arada Trabzon Rumlarının taleplerini beyan eden bir raporu Amiral Caltrophe'a sunarlar. Hrisantos bu projelere Batı'nın desteğini alabilmek için 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtıradan Pontus olarak tanımlanan sahadan sözde Türk baskı ve zulmü sebebiyle tarihi süreç içerisinde 250 bin Rum'un Kafkasya ve Rusya'ya göç etmek zorunda kaldığını iddia ediyordu¹⁶⁵. Hrisantos, aynı muhtıradan genel savaş öncesinde Rum nüfusun çoğunlukta olduğu algısını yaratabilmek adına bölgenin nüfus istatistiğini şu

¹⁶¹ BOA, Dh. Şfr. Nu. 106/ 68: Vilayetlere Tezkire 17 KS 1336 tarihli tezkire.

¹⁶² Cengiz Mutlu, Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918- 1922), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 106.

¹⁶³ BOA, Dh. Şfr. Nu. 107/ 46: Kastamonu, Trabzon Vilayetleriyle Bolu ve Canik Mutasarrıflıklarına (19.5.1338).

¹⁶⁴ Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, Trabzon 2011.

¹⁶⁵ Mehmet Okur, Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusçuluk Faaliyetleri, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 259.

şekilde çarpıtmaktaydı: Trabzon'da 340 bin *hakiki Müslüman'a* karşı, 200 bin *Sürmeneli*, 50 bin Kafkasyalı, 200 bin *Oflu* ve beş bin *Stavriyun Hristiyan* vardı. Mevcut Müslümanların çoğu da aslen Rum'du¹⁶⁶. Rusya'daki Rum nüfusa dikkat çeken politikacılardan birisi de Venizelos'dur. Aslında Venizelos'un önceliği Batı Anadolu bölgesidir. Buradaki nüfus dengesini Yunanistan lehine bozabilmek için İzmir bölgesindeki Türkler ile Samsun havalisindeki Rumların mübadelesi düşüncesini Avrupa diplomatları ile paylaşır. Fakat bir süre sonra bu düşüncesinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Ekim 1920'de Lloyd George'a çektiği telgrafta Doğu Karadeniz'de Pontus isimli bir devlet kurulabileceğini bildirir. Bu düşünceye göre 1915-1920 yılları arası sözde Türk mezalimi sonucu Güney Rusya'ya kaçan yaklaşık 800 bin Rum Doğu Karadeniz'e getirilip yerleştirilebilirdi. Bu devlet kurulursa Türkiye ile Rusya arasında bir tampon bölge de oluşturulmuş olacaktı. Venizelos'un bu teklifi İngiliz kabinesince gerçeğe bulunmadı¹⁶⁷.

10 Temmuz 1919 tarihli *Sabah* gazetesinde *Karadeniz Muhacirleri* başlıklı yazı oldukça ilginçtir. Yazıda ocaklarından tebid edilmiş olan Rumların bir an önce memleketlerine iadeleri isteniyordu. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Yunanistan Kafkasya dahilindeki Yunan nüfusunun da Karadeniz'in güney sahillerindeki Türk yerleşmelerine iskânını hedefliyordu. Kafkasya'daki bu nüfusun çoğu genel savaş öncesi geçim sıkıntısına düşen Yunanistan vatandaşlarının Rusya'nın güney sahillerine ve Kafkasya'ya hicret etmeleriyle oluşmuştu. Bunlar uzun süre Rusya'nın hâkimiyetinde kalmış ve Ruslaşmıştı. Bunların Anadolu'da iskânı doğru değildi¹⁶⁸. 1919 kışına kadar Rusya'dan Trabzon'a dört bini aşkın Rum geri dönüş yapmıştı¹⁶⁹. Ayrıca aynı dönemde 897 Ermeni de dönmüştü¹⁷⁰.

Milli Mücadele döneminde vilayet dahilindeki Rum çeteleri özellikle ticari yol boylarında adam öldürme ve mal gasp etme gibi faaliyetlerde bulunuyorlardı¹⁷¹. Aynı tarihlerde Pontusçu Rumlar ve Ermeniler motorlarla gizlice Batum'dan Türk sahillerine çıkmaya çalışmaktaydılar¹⁷². Hrisantos Paris'te beklentisi karşılanmayınca geri dönüşünde Rumların eski imtiyazlarının

¹⁶⁶ Hrisantos'un muhtırasının bir değerlendirmesi için bkz. Veysel Usta, "Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansına Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, 6/2, (2011), s. 973-984; Okur, *a.g.m.*, s. 259.

¹⁶⁷ Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919- 1923)*, Ankara 2011, s. 70-120.

¹⁶⁸ *Sabah*, 10 Temmuz 1919.

¹⁶⁹ Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918- 1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst 2011, s. 108.

¹⁷⁰ Mutlu, *a.g.t.*, s. 108.

¹⁷¹ Çapa-Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde...*, s. 161.

¹⁷² Çapa-Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde...*, s. 121; Lazistan Mutasarrıflığından Trabzon Vilayet Makamına Acil Tel 4 Mart 1337. Osmanlı, Rum göçünü tamamen yasakladı. Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Pontus Hareketinin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2008, s. 244.

verilmesi şartıyla Türk makamlarına uzlaşma teklifinde bulundu¹⁷³. Aynı zamanda Yunan emellerine hizmet etmekten vefat eden Rumların ailelerini ziyaret etmekte onlar adına kiliselerde özel ayinler düzenlemekteydi¹⁷⁴. Hrisantos'un asıl amacı Türk kamu oyunu oyalamaktı. Bir süre sonra projesine destek bulmak amacıyla Kafkasya'ya bir seyahat düzenledi ve çeşitli teşebbüslerde bulundu. Trabzon'daki Rumların bir kısmı özerk Pontus fikrini desteklememiş ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak TBMM ile iyi ilişkiler kurmak istedi. Trabzon'un 13 Rum köyü halkı adına, 1919'da İtilaf devletleri temsilcilerine ve Türk makamlarına çekilen telgrafta; milli varlıklarını Osmanlı'ya borçlu olduklarını vurguluyorlardı. 1921 yılında ise Trabzon ve çevresi Rum cemaati adına İtilaf makamlarına çekilen telgrafta Londra Konferansı'nda TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey'e tam yetki verildiği ifade ediliyordu. Aynı yıl, Maçka Rumları adına TBMM'ne yapılan başvuruda Fener fesat *ocağı* olarak tanımlanırken Türk-Ortodoks Patrikliğinin kurulması isteniyordu¹⁷⁵. Bu arada Türk aydınları da bu konuda fikirlerini beyan etmeye başlamışlardı. Örneğin, Faik Ahmet 26 Nisan 1921'de İstikbal gazetesi vasıtasıyla Osmanlı vatandaşı Rumlara iki yol önerir: Türk hâkimiyetini kabul edip buldukları yerde yaşamını sürdürmek veya Yunanistan'a göç etmektir¹⁷⁶.

Doğu Karadeniz'de yapay bir Hıristiyan devleti oluşturulamayacağı anlaşılınca bu sefer merkez Trabzon'dan Batum'a kaydırıldı. Doğu Karadeniz Projesi sonuçsuz kalınca bu sefer Batum'daki Hıristiyan nüfusu arttırarak Türklerin bu sahaya yayılmasını önlemek ve burada bir Pontus idaresi kurmak için faaliyetlerde bulunuldu. Bu politika çerçevesinde sadece 1-18 Temmuz 1919 tarihleri arasında resmî verilere göre 1.840 Rum Batum'a gitmişti. Ancak firar yöntemiyle gidenlerin sayısı on bin kişiyi aştığı tahmin edilmekteydi. Keza 18 Aralık 1919'da İngiltere ve Yunanistan'ın desteği ile Batum'da Sarraf Yuvanidis Efendi'nin başkanlığında Pontus Rum Hükümeti kuruldu¹⁷⁷. Batum'da Trabzon ve sair yerlerden gelen gençlerle Pontus Cumhuriyeti için askerî birlik kuruldu (20 Aralık 1919)¹⁷⁸.

Amerikan Kolejinde bir Türk hocanın öldürülmesi üzerine başlatılan ve Nurettin Paşa'nın idaresindeki Merkez Ordusu tarafından pontusçulara karşı sürdürülen harekât ve bunların yargılanması için Amasya İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına Yunanistan'ın tepkisi gecikmedi. Yunan savaş gemileri Karadeniz'deki sahil kasabalarına saldırdı. Bunun üzerine 12 Haziran 1921'de Karadeniz savaş bölgesi ilan edildi. Dört gün sonra askerlik çağındaki bütün

¹⁷³ Özel, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁷⁴ BOA, Dh. Şfr. Nu. 658 / 26: Telgraf (Rumi 3.2.1336).

¹⁷⁵ Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi", *Türk Kültürü*, 356, Ankara 1992, s. 734.

¹⁷⁶ Asuman Demircioğlu, Faik Ahmet Bey'e Göre Milli Mücadele'de Pontus Meselesi ve Patrikhanenin Faaliyetleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 240.

¹⁷⁷ Ural, *a.g.m.*, s. 244.

¹⁷⁸ Mithat Sertoğlu, "Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 11, İstanbul 1968, s. 2-7.

Rum nüfusun iç bölgelere nakledilmesine karar verildi¹⁷⁹. Bu kapsamda Trabzon Rumları Zigana ve Gümüşhane güzergâhından iç bölgelere sevk edildiler. Bu uygulamaya Gümüşhane Rumları da dahil edildi¹⁸⁰. İlk postada gelen kabile Bayburt'ta iki gün istirahat etti. Bu kafilenin arasında terzi ve kunduracılar vardı. Bunlardan bir kısmı Bayburt'ta kalmak istedi. Kaymakam birkaç terzi ve kunduracıya meslektaşlarıyla birlikte dükkân açmaları ve yeteri kadar Türk çocuğunu yanlarına çıkar almaları ve ucuz fiyatla halkın hizmetinde bulunmaları kaydıyla Bayburt'ta kalmalarına müsaade etti¹⁸¹.

1920 yılında Trabzon mülki idare yapılanmasında idari birimlerin sınırları değiştirildi. Gümüşhane ve Lazistan sancakların statüsü müstakil sancağa dönüştürülürken Şebinkarahisar ve Ordu müstakil sancakları da kuruldu¹⁸². Buna göre Trabzon 1920 itibarıyla Merkez, Of, Akçaabat, Sürmene, Vakfikebir ve Maçka kazalarından müteşekkil bir vilayet konumundaydı. 1914'de bu sınırlar içerisinde 300.309 Müslim, 61.536 Rum, 18.995 Ermeni olmak üzere toplam 380.840 kişi yaşamaktaydı. 1914-1920 yılları arası kaydedilen nüfus yoklamalarına göre vilayetin nüfusu 341.550 Müslim, 59.025 Rum ve 19.334'ü Ermeni olmak üzere 419.909'a çıkmıştı. Buna göre vilayetin nüfusu net 39.069 kişi artmış görünmektedir. Ancak Müslüman nüfusun bir kısmı silah altında, bir kısmı da henüz muhaceretteydi. Rumların bir kısmı da işgal sonrası Rusya'ya firar etmişlerdi. Netice itibarıyla resmî makamların tahminine göre 1921'de vilayet dahilinde yaklaşık 160 bin Türk, 30 bin Rum ve 500 Ermeni kalmıştı¹⁸³.

4. Mübadele Dönemi

Milli Mücadele sonrası kalıcı barışı müzakere etmek amacıyla Lozan görüşmeleri başladı. Bu müzakereler esnasında 30 Ocak 1923'te Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi imza edildi. Buna göre Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman Türkler karşılıklı yer değiştireceklerdi. Trabzon'daki Rumlar da bu sözleşme kapsamındaydı.

İstiklal Harbi'nin sona erdiği günlerde Karadeniz bölgesinde kalan Osmanlı vatandaşı Rumlar mübadele sözleşmesini müteakip Karadeniz limanlarından Yunan bandıralı gemilerle Yunanistan'a nakledileceklerdi. Özellikle Samsun ve Trabzon limanlarında büyük yığılmalar meydana geldi. Gümüşhane Rumları Trabzon üzerinden sevk edildiler. Muhtelit komisyon Mayıs 1924 tarihine kadar Trabzon limanından 1.500 Rum'un nakline karar verdi. Bu karara göre Gümüşhane sancağı dahilindeki 25 köyde yaşayan Rumlar Şubat- Mayıs 1924 tarihleri arasında tedrici bir şekilde tahliye edileceklerdi.

¹⁷⁹ Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)*, Ankara 2011, s. 70-120.

¹⁸⁰ Uğur Üçüncü, "Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 23, Trabzon 2017, s. 133.

¹⁸¹ Celal Ferdi Kocal, *Ömrümün 90 Yılından Bazı Hatıralar*, İstanbul 1983, s. 102-103.

¹⁸² BCA, Nu. 30.18.1.1/ 1.8.11; 30.18.1.1/ 1.4.5: 5 ve 18 Ağustos 1920 tarihli kararname.

¹⁸³ Veysel Usta Arşivi: 16 Haziran 1337 tarihli belge; Şark Cephesi Kumandanlığına Gönderilen 18 Haziran 1337 tarihli belge.

Ancak söz konusu köylerin tahliyesi şubat ayına sıkıştırılmaya çalışıldı. Bu uygulamaya muhtelit komisyonun Yunan delegeleri¹⁸⁴ ve Trabzon'un ileri gelenleri karşı çıktılar. Bunlardan birisi de Faik Ahmet'tir.

Faik Ahmet Gümüşhaneli Rumların defaten sevklerini iki açıdan mahzurlu bulur. Birincisi Trabzon'da büyük bir kalabalık oluşturacaklardı. Eğer hemen vapurlara bindirilmezlerse Trabzon şehrinin nüfusu artacaktı. Bu ise kamu sağlığı ve iâşe açısından çeşitli sorunların yaşanmasına vesile olabilecekti. Öte yandan Rumların terk ettiği meskenler yerli ahali tarafından yağma edileceğinden mübadil Türklerin yerleşmesine elverişli ev kalmayacaktı. Bu nedenle Trabzon valiliği mevcut Rumlar nakledilmeden şehre yeni kabilelerin gelmesine izin vermedi. Mücavir alandan gelen mübadeleye tabi Rumların sayıları hakkında kesin rakamlara ulaşmak hemen imkansızdır. 3 Şubat 1924 tarihine kadar Trabzon'da biriken mübadil Rum sayısı 952 kişidir. İzmir'de Tevfik Rüştü'ye çekilen 3 Şubat 1924 tarihli telgrafa göre Gümüşhane vilayeti 629 Rum'un Trabzon'a gitmesine müsaade etmiş ve bunlar iki kabile halinde 2 Şubat'ta Trabzon'a gelmişlerdi. İstikbal gazetesine göre 4 Şubat 1924 tarihine kadar Trabzon limanına 800 kişilik Rum kafilesi gelmişti. Bununla beraber birkaç gün içerisinde Gümüşhane'den gelen mübadillerin sayısı 1.600'e ulaştı. 8 Şubat 1924 tarihinde Trabzon sahillerinde mübadeleye tabi Rum sayısı iki bini bulmuştu. Bunların çoğu geçici olarak Çömlekçi'ye yerleştirildi¹⁸⁵. 12 Şubat 1924 tarihli belgeye göre de Gümüşhane'den mübadeleye tabi 720 Rum Trabzon şehrine nakledilmişti¹⁸⁶. Samsun'daki Tali Mübadele Komisyonu üyeleri Loid vapuru ile Trabzon'a gelip Rumların sevk ve mübadele işlerini tanzime başladı. 25 Şubat'ta yeni gelen 500 kişilik Rum kafilesi izdihamı arttırdı¹⁸⁷. 28 Şubat 1924 tarihine kadar Gümüşhane'den Trabzon'a gelen Rumların yekûnu 5.291 kişiye ulaştı. Bunların dışında Trabzon'un yerli ahalisinden 189 ve mücavir alandan gelen 800 Rum sevk edilmeyi bekliyordu¹⁸⁸. Bunların iâşesi Türk makamlarına ait olmadığı için bütçeye bu hususta herhangi bir tahsisat konulmamıştı¹⁸⁹. Kendilerine Amerikan Muavenet Cemiyeti ve Amerikalı misyonerler yardım ettiler. Mübadele sonrası Amerikalı misyonerler faaliyetlerini sona erdirdi¹⁹⁰. Mart 1924 itibarıyla mübadil Rumları Yunanistan'a götürecek olan 4.500 yolcu kapasiteli gemi Pire'den hareket etti. Mart 1924'e kadar Trabzon'da 7 bin Rum birikmişti. Nakil için en az üç vapur gerekiyordu.

¹⁸⁴ BCA, No. 272. 11. 17. 78. 6.

¹⁸⁵ BCA, No. 272. 17. 75. 2: İzmir'de Tevfik Rüştü'ye çekilen 3 Şubat 1340 tarihli telgraf; Mesut Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskan", *Atatürk Yolu*, Kasım 1991, 2/8, s. 634-636.

¹⁸⁶ BCA No. 272. 11. 17. 78. 6: Trabzon Vilayetinden gelen Telgraf (28.2.1340).

¹⁸⁷ Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele...", s. 2/8, 632- 639.

¹⁸⁸ BCA No. 272. 11. 17. 78. 6: Trabzon Vilayetinden gelen telgraf (28.2.1340).

¹⁸⁹ BCA. No. 272. 11. 17. 77.8. Trabzon Vilayetine İmar Vekaletinden 12.2.1340 tarihli şifre telgraf.

¹⁹⁰ Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Yabancılar, Konsoloslar ve Göçmenler", *15. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, Ankara 2010, s. 2191.

Bunların Trabzon'da uzun süre bekletilmesi salgın hastalığın gündeme gelmesine sebebiyet verebilecekti. Muhtemel bir salgına yer vermemek için çevre sağlığı kurallarının titizlikle uygulanmasına çalışıldı¹⁹¹. 30 Mart 1924 tarihli *İstikbal* gazetesine göre bunlardan 2.400'ü Yunanistan'a gitmek üzere vapura bindirilip yola çıkarılmıştı¹⁹².

Trabzon şehri ve mücavir alanında bekleyen mübadil Rumların bir an evvel nakledilmeleri gerekiyordu. Bunların uzun müddet Trabzon'da barındırılmaları hem kamu sağlığını tehdit etmekte ve hem de kendilerinin çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına sebebiyet vermekteydi¹⁹³. Ancak Trabzon'daki mübadil Rumların karşılaşacakları olumsuz bir durum dünya kamu oyununda Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratacağı gibi Yunanistan'da bulunan mübadeleye tabi Türklerin de aleyhine olacaktı. Bu nedenle Trabzon valilik yetkilileri gerekli tedbirlerin alınması ve herhangi bir sızıltıya meydan bırakılmamasını istemekteydi¹⁹⁴. Trabzon'daki Gümüşhaneli Rumların son kafilesi Mayıs 1924'de şehri terk etmiştir¹⁹⁵.

Sonuç

Trabzon eski çağlardan beri yerleşim alanıdır. Bu nedenle değişik etnik unsurların güzergâhında yer almıştır. Bölgenin kozmopolit toplumsal yapısı Roma hâkimiyeti döneminde Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte homojenleşecektir. Bu nüfusa Müslümanlar Rum adını vermekteydiler. Osmanlı fethi müteakip burada geleneksel nüfus politikasını uygulamıştır. Bu çerçevede Trabzon ve havalisindeki Rumların bir kısmı başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerine sürgün edilecektir. Yine aynı yöntemle Trabzon'a Türk nüfus sürgün edilip yerleştirilmiştir. 15. yüzyıldan 20. yüzyıla gelinceye kadar nüfus yapısının bir hayli değiştiğini ve yerleşmelerde Türk nüfusun çoğunluk haline geldiğini tespit etmekteyiz. Bu değişimde ihtidanın payı yok denecek kadar azdır. Asıl gerekçe Celali hadiseleri, dağlı eşkıyalık faaliyetleri ve serbest ekonomik sistemin tatbikiyle birlikte Trabzon'dan dışarıya yönelik göçlerdir. Özellikle Trabzon ve havalisinin verimli topraklara sahip olmaması gurbetçiliği tetiklemiştir. Gurbetçiler kısmetlerini *aramak* için başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı kentlerine, Kafkasya'ya ve Kırım'a yönelmişlerdir.

19. yüzyılda patrikhaneye tabi mekteplerde Rum kimliği muhafaza edilmeye çalışılırken 19. yüzyıldan itibaren başta Trabzon Rum Mektebi vasıtasıyla Rumlara Helen kimliği kazandırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan Müslümanlar din değiştirmeye özendirilmiştir. Bununla beraber Türk ve Rum toplumu arasında kaynaklara yansıyan ötekileştirme Rus işgali ile başlayacaktır.

¹⁹¹ *İstikbal* 4 Şubat 1924, 1 Mart 1924.

¹⁹² *İstikbal* 30 Mart 1924.

¹⁹³ BCA, Nu. 272. 11. 17. 78.6: Atina'da Muhtelit Mübadele Komisyon Türk Heyetine Şifre Telgraf; BCA, 272.00.00.11.17.80.20.

¹⁹⁴ BCA, Nu. 272. 11. 17. 76.10: Dahiliye Vekaletine 10.2.1340 tarihli telgraf; Dahiliye Nezaretine Mübadele ve İskan Vekaletinden Tezkire (9.2.1340)

¹⁹⁵ Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da...", s. 634- 636.

Rus işgali sona erince özellikle sahil bandındaki Rumların işgalci kuvvetleri takip ederek Kafkasya'ya göç ettiğini tespit ediyoruz. Bütün bu gelişmelere rağmen yerinden ayrılmayan Rumlar ise mübadele ile Yunanistan'a nakledileceklerdir. Netice itibarıyla Trabzon vilayetinin nüfus yapısı tamamen homojenleşmiştir.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
 BCA
 BOA
 Dh. İd.
 Dh. İ. Um.
 Dh. Mkt
 Dh. Şfr.
 Hr. Mkt.
 Hr. Sys.
 Hr. Th.
 Hr. Uhm.
 Mf. İbt.
 Mf. Mkt.
 Nfs. d.
 Y.Mtv.
 Y. Prk. Um.

2. Kitap ve Makaleler

AKARCA, Halit Dündar, “İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916- 1918)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, Trabzon 2009, ss. 141- 152.

AKBULUT, Hülya, *Şeriyeye Sicilllerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Gayrimüslimler (1800-1850)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007.

Akçaabat Kazası (Akçaabad-Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835-1845), Yay. Haz. Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Zehra Topal, İstanbul 2012.

ASLAN, Halide, “ Osmanlı Döneminde Trabzon'da İhtida ve Kriptoluk”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler*, 2, Trabzon 2016, ss. 1269-1280.

AUGUSTİNOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, Çev. Devrim Evcı, Ankara 1997.

BALCIOĞLU, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki, *OTAM*, 4/4, Ankara 1993, ss. 91- 97.

BAŞKAN, Ömer Fatih, *İttihat ve Terakki Dönemi Protestolar, Mitingler, Nümayişler ve Boykotlar (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2019.

BAŞKAYA, Muzaffer, “İngiliz Basınına Göre Birinci Dünya Savaşında Trabzon'da Rus İşgali”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17, Trabzon 2014, ss. 85-99.

BEYOĞLU, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011.

BİJİŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüman. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969.

BİLGİÇ, Bestami S., *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)*, Ankara 2011.

BİLGİN, Mehmet, *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010

BOSTAN, M. Hanefi, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012.

BOSTAN Hanefi, “Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 125- 152.

BOSTAN, Hanefi, “15- 19. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 1, Ankara 2009, ss. 193-216.

BOSTAN, M. Hanefi, “15-16. Yüzyıllarda Of Kazası”, *Başlangıçtan Günümüze Her Yönüyle Of*, 2016, ss. 35- 110.

BOSTAN, Hanefi, *15. Ve 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002.

BOSTAN, Hanefi, “ Trabzon Şehrine Yönelik İskan Uygulamaları ve Şehrin Nüfusu” (Fetihten 20. Yüzyıla), *Trabzon'da Fetih ve Şehir*, Trabzon 2021, ss. 139-172.

BULAKÇIBAŞI, Necmi, *Hicri 1245- 1247 (1830-1832) Tarihli 1960 Numaralı Trabzon Şeriyeye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018.

CUINET, Vital, *La Turquied'Asie*, 1, Paris 1892.

ÇAPA, Mesut, “İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân”, *Atatürk Yolu*, 2/8, Ankara 1991, ss. 631- 642.

ÇAPA, Mesut, Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların TBMM'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu, *Ondokuz Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 2000, ss. 53-66.

ÇAPA, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Rum-Pontus Meselesi”, *Türk Kültürü*, 356, (Aralık 1992), ss. 729-739.

ÇAPA, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Yabancılar Konsoloslar ve Göçmenler”, 15. *Türk Tarih Kongresi (11- 15 Eylül 2006)*, Ankara 2010, ss. 2179- 2213.

ÇAPA, Mesut,-Veysel Usta, *Ortahisar Tarih Müzesi Arşiv Belgelerinde Pontus Meselesi*, İstanbul 2017.

ÇAPA, Mesut, “TBMM'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 409-424.

ÇAPA, Mesut, “Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları”, *Türk Kültürü*, S: 433, Ankara 1999, ss. 267- 274.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, Faik Ahmet Bey'e Göre Milli Mücadele'de Pontus Meselesi ve Patrikhanenin Faaliyetleri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 239-245.

EMECEN, Feridun, “Of Kasabasının Çıkışı Üzerine Notlar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1/1, Trabzon 2006, ss. 45- 54.

GEDİKLİ, Fethi, “1847 Tarihinde Akçaabad'ın Nüfusu: Kaza-i Akçaabad Der Liva-i Trabzon Ber Muceb-i Tahrir-i Cedid, Sene: 64, *Akçaabat Yazıları*, 2, İstanbul 2010, ss. 55-79.

GOLOĞLU, Mahmut, *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, Trabzon 2013.

GÜLER, Ali, “Milli Mücadelede Rum- Yunan Terör Örgütleri, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 335-385.

GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.

İPEK, Nedim, “Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31, Trabzon 2021, ss. 11-40.

İstikbal Gazetesi

KANTARCI, Dilek, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'da Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

KARAGÖZ, Rıza, “Osmanlı Devleti'nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, İstanbul 2003, ss. 45-74.

KARPAT, Kemal H. Karpata, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.

KOCAL, Celal Ferdi, *Ömrümün 90 Yılından Bazı Hatıralar*, İstanbul 1983.

KÖKSAL, Ahmet, “Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu 1876-1878”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 8, S: 18, 2013, s. 99-130.

KÖSE, Osman, “Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Samsun 2009, ss. 235- 249.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011.

LERMİOĞLU, Muzaffer, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011.

LOWRY, Heathy W.- EMECEN, Feridun, "Trabzon", *DVIA*, C: 41, İstanbul, ss. 302- 304.

MUTLU, Cengiz, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998.

OKUR, Mehmet, Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusçuluk Faaliyetleri, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, s. 249-276.

OKUR, Mehmet, Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikası, 38. *Icanas Bildiriler*, Ankara 2012, ss. 2209-2229.

ORTAYLI, İlber, Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, ss. 481- 487.

ÖKSÜZ, Hikmet-AKTAŞ, Hayati, “Pontus Meselesinin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz- Amerikan Belgelerine Yansıması”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 307- 334.

ÖKSÜZ, Melek, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyetine Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Trabzon 2016.

ÖKSÜZ, Melek, “Trabzon'un Düşüşü” Adlı Dokümanter Film Işığında Trabzon'da Rus İşgalinin Düşündürdükleri 18 Nisan 1916”, *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, ss. 215-233.

ÖZEL, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.

ÖZGÖREN, Aydın, “İki Din Taşıyan İstavrililer ve Propaganda”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, (2019), ss. 153-174.

Sabah Gazetesi

SAYDAM, Abdullah, “Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1794-1850)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 155 (Nisan 2005), ss. 47-72.

SERTOĞLU, Mithat, “Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 11, İstanbul 1968, ss. 2-7.

Sürmene Nüfus Defteri (1834) (Sürmene, Araklı, Köprübaşı), Yay. Haz. DüNDAR Alıkcı-Emrullah Alemdar-Salih Sancak, İstanbul 2013.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001.

TOPALLI, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, Haz. Veysel Usta, Trabzon 2011.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1995.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1286, 1318, 1322.

URAL, Selçuk, “Mütareke Döneminde Pontus Hareketinin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Ed. Veysel Usta, Ankara 2007, ss. 225-247.

URAL, Selçuk, Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar”, *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, ss. 269-287.

USTA, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde*, Trabzon 1999.

USTA, Veysel, “Mübadeleye Giden Yol: Hatıralara Göre Rus İşgali Sırasında Rumların Türklere Yaptığı Mezalim”, *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, ss. 245-256.

USTA, Veysel, “Rus İşgali Altında Osmanlı Alfabetesiyle Yayımlanan Bir Gazete: Trabzon”, *Kebikeç*, 51, 2021, ss. 173-187.

USTA, Veysel, “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu”, *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Trabzon 2021, ss. 371-406.

USTA, Veysel, “Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansına Sunduğu Muhtıranın Tenkidi”, *Turkish Studies*, 6/2, (2011), ss. 973-984.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 23, Trabzon 2017, ss. 107-142.

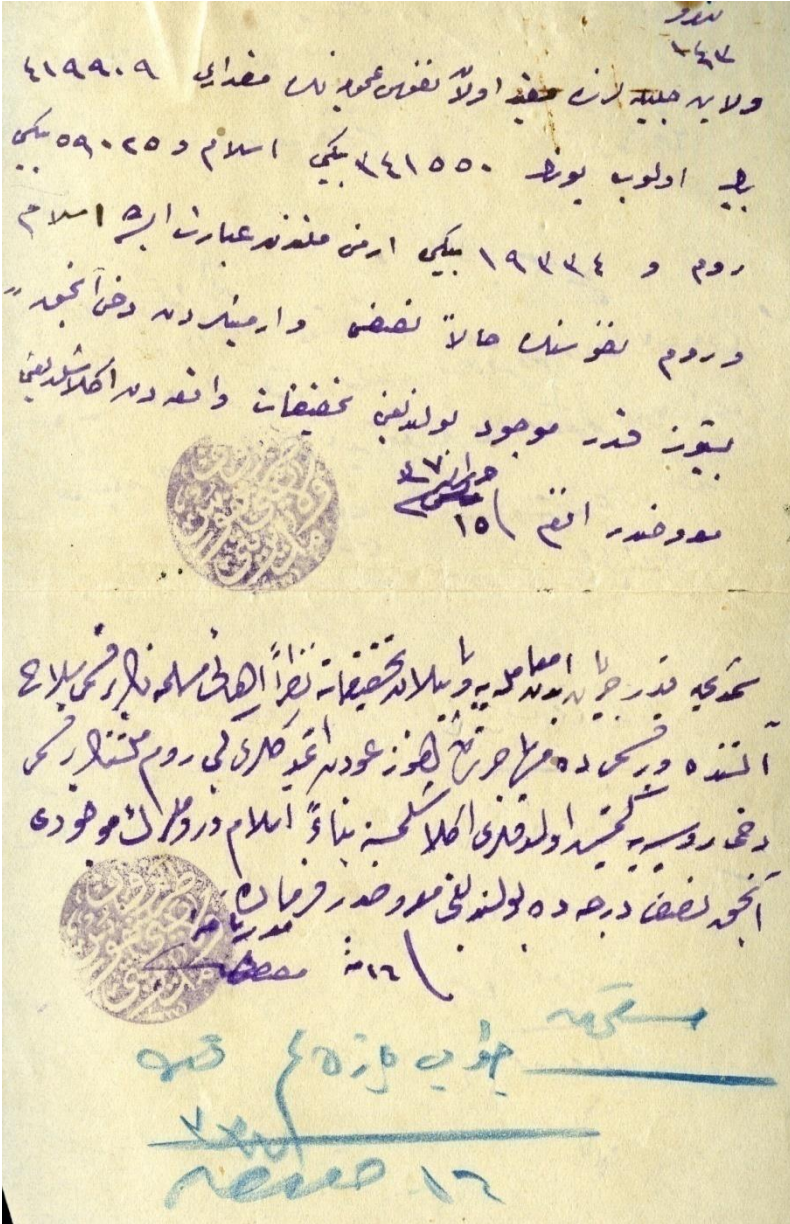
YAVUZ, Atilla Ekrem, Birinci Dünya Savaşında Trabzon'da Çıkarılan Rus İşgali Gazetesi Trapezondskiy Voennyi Listok (1- 125. Sayılar/ Kasım 1916- Mart 1917), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

YILMAZ, Berk, “Rus İşgalinde Maçka'da Yaşanan Hadiseler ve İşgalin Sözlü Kültür Ürünlerine Yansımaları”, *Zamanın İzlerinde İşgal, Göç ve Muhacirlik*, Trabzon 2016, ss. 217-230.

YILMAZ, Özgür, “Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri 19. Yüzyılında Trabzon Rumları Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, ss. 161-196.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

EK: 1

Trabzon Vilayeti Nüfusu hakkında belge. (Veysel Usta Özel Arşivi.)

EK: 2

۱۸۸۸
۱۸۸۰

ه

شبهه (عبدالله)

مستند

شهر تبریز توکل نامه

بج ۱۰۰ ص ۱۸۸۸ شبهه : ولایه داخله اوچ بوز قورمیه
 بیه بوز الی نفوس اسلام والی حقوزیه بیدی سیه نفوس اوم
 و اوره حقوزیه اوچ بوز اوتوز دت نفوس ارمی که حقما دت بوز
 اوره حقوزیه حقوز بوز حقوز نفوس و جلا تیع مقدا نوره
 اهالی مسلمت بر کسی حاله سلاح آتیه او بر کسی ده ملاحظه
 هوز عودت امید طری کی روم ملک ده بر کسی طر برونک خلاص
 انا سده روس اوردل بیزر روسیه فار احاد و سقداری
 اطلانحه اولد بقده اسلام و روملرک خلاصاً الیوم موجودی
 نفوس مقید لر یه نظماً نصف درجه ده اولد بقی وار مقید لر
 آخیر بیه بوز قدر نفوس موجود بولدی بقی نفوس مقید لر یه خاده
 قلمند اقم

نیمصیف

۴۷۲

بازار تبریز

۱۸۸۸

Trabzon Vilayeti Nüfusu hakkında belge. (Veysel Usta Özel Arşivi.)

1853 KIRIM HARBİ'NDEN SONRA ANADOLU'YA GÖÇ EDEN NOGAYLARIN GEÇİCİ İSKÂN MINTIKALARI: SİNOP ÖRNEĞİ*

Umut ÇEVİK**

ÖZ

Kırım Harbi, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Nogaylar için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaş, binlerce Nogay'ın yurtlarını terk ederek, Osmanlı Devleti'ne göç etmelerine neden olmuştur. 1859 yılında Kafkaslardaki direnişin sembolü Şeyh Şamil'in Ruslar tarafından ele geçirilmesi ile birlikte başlayan ilk göç hareketi, 1862 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Kırım'dan yola çıkarılan Nogaylar, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde karaya çıkmıştır. Sinop iskelesi de Nogayların, Osmanlı topraklarına ayak bastıkları limanlardan biridir. Ancak Sinop, Nogaylar için belirlenen daimî iskân mıntıklarından değildir. Osmanlı Devleti, Nogayların yanı sıra aynı dönemde göç etmek zorunda kalan bir kısım Çerkes'in Sinop'ta iskân edilmesini, Nogayların ise belirlenen daimî iskân mıntıklarına sevk edilinceye kadar geçici bir süre Sinop'ta barınmalarını kararlaştırmıştır. Bu sırada, bütün mal varlığını kaybeden ve fakir durumda olan birçok Nogay, özellikle açlık ve hastalık sebebiyle son derece zor durumda kalmıştır. Makalemizde Nogayların Sinop'tan daimî iskân bölgelerinesevkleri ve Sinop'taki geçici iskânları sırasında yapılan yardımlar incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Nogay, Sinop, Göç, İskân, Kırım

TEMPORARY SETTLEMENTS OF NOGAI IMMIGRANTS TO ANATOLIA AFTER THE 1853 CRIMEAN WAR: THE CASE OF SINOP

ABSTRACT

The Crimean War is a milestone for Nogai history in the northern Black Sea. It caused thousands of Nogais to leave their homes and migrate to the Ottoman Empire. The first migration movement started with the capture of the Sheikh Shamil, the symbol of the resistance in the Caucasus, by the Russians

* *Gönderim Tarihi: 07.01.2022.Kabul Tarihi: 14.02.2022.*

** *Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, umutcvk@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1837-0547.*

in 1859, and migration continued intensely until 1862. The Nogais, who set out from the Crimea, landed in many regions of the Ottoman geography, especially in Istanbul. Sinop pier is also one of the ports where the Nogais set foot on the Ottoman lands. However, Sinop is not one of the permanent settlement areas determined for the Nogais. Therefore, the Ottoman Empire decided that some Circassians who had to immigrate in the same period would be resettled in Sinop in addition to the Nogais, who would take shelter in Sinop temporarily until they were transferred to the designated permanent settlement areas. Meanwhile, many Nogais lost their wealth and were miserable due to hunger and disease. This article examines the dispatch of the Nogai immigrants from Sinop to the permanent settlement areas and the aid made during their temporary resettlement in Sinop.

Keywords: Noghai, Sinop, Migration, Settlement, Crimea

Giriş

Nogay adının, Altın Ordu Devleti'nde 1267 ve 1299 yılları arasında büyük bir nüfuz kazanmış, Emir Nogay'dan geldiği düşünülmektedir¹. Nogay, etnik bir isim olarak ilk defa Rus kaynaklarında kullanılmıştır. Doğu kaynaklarında ise Nogaylar, daha çok Mangıt² ismiyle tesmiye edilmiştir³.

¹ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 129.; Ahmet Temir, "Moğol veya Türk-Moğol Hanlığı", *Türkler*, C. VIII, 1999, s. 426.; A. Zeki Velidi Togan, Nogay adının menşininin Kara Nogay Han'a dayanabileceği fikrini ileri sürmüştür. Togan, Altın Ordu Devleti'nde hâkimiyetin Şıban Han'ın oğullarından Hızır Han'a geçtiği dönemde Seyhun havzasında yaşayan Sol Kol boylarının bir kısmının, kendilerine Tokay Temür oğlu neslinden Su Baş oğlu Kara Nogay'ı, han olarak kabul ettiklerini ve Emir Edige zamanında Mangıt boyunun büyük bir nüfuzla eriştiğini, diğer boyların da Mangıtlara iltihak ettiğini ve bütün boyların bir taraftan Mangıt ismiyle anılırken diğer taraftan ise Kara Nogay Han'a atıfla Nogay ismiyle adlandırılmış olabileceğini belirtmiştir. Bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C: I, İstanbul 1981, s. 35-36.

² Moğol Kabilelerinden biri olan Mangıtlar, Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Türk boylarıyla karışık İslamlaşmışlardır. Moğolların efsanevi ataları olan Alan-koa'nın evlatlarından Nirunlara bağlanan Mangıtlar'ın ataları, Alan-koa'nın yedinci göbekten torunu Tumine'nin dokuz oğlundan en büyüğü Caksu'nun; Nuyaktin, Urut ve Mangkut adlı üç oğlundan kendi isimleriyle birer uruğ teşkil etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Tayciutlarla yaşayan Mangıtlar'dan Huyıldar Seçen'in takipçileri Cengiz Han'a katılırken, kalanların büyük bir kısmı Cengiz Han'ın Tayciutları yenmesinden sonra öldürülmüştür. Cengiz Han'ın ölümünden sonra bütün Moğol ulusları içerisinde bir miktar Mangıt yaşamıştır. Ancak Mangıtlar, ağırlıklı olarak Çuçi ulusu içerisinde yer almış ve Altın-Ordu sahasında etkili olmuşlardır. Bkz. Derya Derin Paşaoğlu, "Nogayların Hanlık Veya Ulus Olma Sorunsalı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 35, S. 60, s. 282; Hayrunnisa Akbıyık, "Mangıtlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 27, Ankara 2003, s. 570; Mangıt boyunun yanı sıra Nogay Ulusu, Açıkulak Nogay, Ak Nogay, Alçın, Argun, Barın, Burcak, Canbulat, Cambayluk, İrdişan, Karaağaç ya da Karagaş, Kara Mirza, Kara Nogay, Katay Kasay ya da Hıtay, Kazbulat, Kıpçak, Kundur, Mamay, Mansur, Novruz, Ordamambet, Şırın, Tohtamış, Tokuz ya da Toguz, Uruk, Yedicek, Yedişkol veya Yedişkul, Yedisana ve Yembulak boylarından oluşmaktadır. Bkz. Nesrin Güllüdağ, "Nogay Türkleri", *Türkler*, C: XX, 1999, s. 556.

Moğolca bir isim olan Nogay, “köpek” anlamına gelmektedir⁴. Mangıt boyuna mensup Emir Nogay, devlet yönetiminde kendisine karşı gelen hanları değiştirmiş ve iktidarı elinde tutmayı başarmıştır. İktidarı öylesine büyük bir güce ulaşmıştır ki, birçok yabancı devlet, onu hükümdar olarak kabul etmiş, elçiler ve hediyeler göndermiştir. Nogay’ın temsilcileri de bir hükümdar elçisi gibi karşılanmıştır. Emir Nogay, her ne kadar bir hükümdar muamelesi görmüş olsa da aslında Deşt-i Kıpçak bölgesinin ordu komutanıdır⁵. Geleneklere göre, Cengiz Han soyundan olmadığı için meşru bir hanlık iddiasında bulunamamıştır⁶. Tokta Han’ın (1290-1312) hükümdarlığı sırasında asi emirlerin kendisine sığınmasını kabul etmiş ve bu durum da Tokta Han ile savaşmasına neden olmuştur. Dinyeper’in Kukanlık(Kükenlik, Kökenlik) adı verilen bir mahalde 1299-1300 yılları arasında gerçekleşen savaşta, askerleri tarafından muharebe alanında terk edilmesi sonucu, esir düşmüş ve öldürülmüştür⁷. Karadeniz’in doğu ve kuzeyinde yaşayan boylar, Nogay’ın idaresi altında toplanmış ve ölümünden sonra bu ad ile anılmıştır⁸.

Emir Nogay’ın ölümünün ardından Nogayları iktidarı altında toplayan Altın Ordu Emiri, Edige olmuştur. Bazı kaynaklara göre Emir Edige, Nogay Ulusu’nun atası olarak ileri sürülmekte ve 1391 yılında Nogay Ordası’nı kurduğu kabul edilmektedir⁹. Edige, Mangıtların lideri Kutlu Kıya’nın oğludur.

³ Wilhelm Barthold, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, Çev. Hasan Eren, Ankara 2006, s. 22; Derin Paşaoğlu, “*Nogayların Hanlık Veya Ulus Olma Sorunsalı*”, s. 284.

⁴ Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul 2007, s. 11.

⁵ A. Yu. Yakuboskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 1976, s. 66; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara 1987, s. 85; Ahmet Temir, “Orta Asya ve Kıpçak Bozkırlarında Kurulmuş Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C: I, Ankara 1992, s. 436.

⁶ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 129. Yakuboskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 69; Ufuk Tavkul, “Kafkasya ve Kırım Çevresinde Nogaylar”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C II, S: 2, 2013, s. 340.

⁷ Emir Nogay, ordusu bozguna uğrayıp dağıldığı zaman savaş sahasında yalnız kaldığı bir sırada, Tokta Han’ın ordusundan bir Rus askeri yanına gelmiş ve askerden kendisini Tokta Han’ın yanına götürmesini istemiştir. Ancak Rus askeri, Emir Nogay’ı dinlememiş ve başını keserek öldürmüştür. Nogay’ın kesik başıyla Tokta Han’ın huzuruna çıkan bu Rus askeri, Nogay gibi şanı büyük bir kimseye saygısızlık yaptığı gerekçesiyle Tokta Han’ın verdiği emirle öldürülmüştür. Bkz. W. De Tiesenhause, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 210-211, 278; Alpargu, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁸ Dilek Ergönenç Akbaba, “Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C: II, S: 2, 2013, s. 235; Temir, “*Moğol veya Türk-Moğol Hanlığı*”, s. 426.

⁹ Trepavlov, tarihsel belleğin Mangıt Yurt (Nogay Ordası) tarihinin başlangıcını Edige figürüyle özdeşleştirdiğini, Moskova’da Nogay muhbirlerinden derlenen XVII. yüzyılda yazılmış Rodoslovtsy’de, Edige’nin Nogay Ordasının kökeni olarak ele alındığını ve Edige’in emriyle sol kanat aşiretlerinin 1391’de gerçekleştirdiği göçün neredeyse Nogay Ordasının kuruluş tarihi olarak resmîyet kazandığını belirtmiştir. Bkz. V. V. Trepavlov, “The Formation and Early History of the Manghit Yurt”, *Research Institute for Inner Asian Studies*, Indiana 2001, s. 12-13; Ayrıca Mehmet Alpargu, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış “Cenabi” adlı eserde de aynı yönde bilgiler bulunduğunu paylaşmaktadır. Bkz. Alpargu, *a.g.e.*, s. 22.

Edige'nin Mangıt lideri Kutlu Kıya Beyin oğlu olması, Nogay Ulusu içerisinde Mangıtların hâkim ulus konumuna gelmelerine ve bu durum doğu kaynaklarında Nogayların, Mangıt olarak bilinmelerine neden olmuştur¹⁰. Bununla birlikte Edige, her ne kadar Mangıt olarak anılmış olsa da aslında ailenin soyu Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır¹¹. Emir Edige, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca Altın Ordu Devleti'nin taht kavgalarından fayda sağlayarak nüfuzunu arttırmış ve tahta desteklediği hanları çıkarmayı başarmıştır. Ancak taht üzerinde sahip olduğu bu büyük güç, onun ölümüne yol açmıştır. Altın Ordu Devleti'nin tahtına Kerim Berdi'nin geçmesinin ardından kardeşi Kepek Han kendisine karşı muhalif bir tutum içerisinde girmiştir. İki kardeş arasında taht için rekabet yaşanmış olsa da her ikisi de Emir Edige'ye karşı husumet beslemişlerdir. Mevcut durum Kerim Berdi'nin ölümünün ardından da devam etmiş ve Emir Edige, birçok kez savaşmak zorunda kaldığı Toktamış'ın¹² (1379-1397) oğullarından Kadir Berdi tarafından 1419 yılında öldürülmüştür.¹³

1. Nogayların, Ruslarla Olan Münasebetleri ve Zorunlu Göçlere Tabi Tutulmaları

Nogaylar, İdil ırmağının doğusunda, Saraycık merkez olmak üzere Yayık ve Emba ırmakları civarında ve doğuda Sir-Derya'ya uzanan bölgelerde yoğun olarak yaşamışlardır¹⁴. Fakat tarih boyunca doğuda Altay dağlarından batıda Tuna nehrine kadar çok geniş bir coğrafyayı savaş, açlık ve kıtlık gibi nedenlerle devamlı surette göç sahası olarak kullanmışlardır. Bununla birlikte Rusların Kazan Hanlığı'nı işgal ettikleri döneme değin, kuzeyde Kama ırmağına kadar uzanan bölge de göç sahaları içerisinde bulunmaktadır¹⁵.

¹⁰ Derya Derin Paşaoğlu, "Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusu'ndaki Yeri", *Crimean Historical Review*, C: I, 2016, s. 29.

¹¹ Emir Edige'nin Hz. Ebubekir'e dayanan şeceresi hakkında ayrıntılı bilgi için: Bkz. Derin Paşaoğlu, "Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusu'ndaki Yeri", s. 30-31.

¹² Toktamış Han, 1381'de Sağ kol Beyi Kıyat Mamay'ı Kalka savaşında mağlup ettikten sonra bütün Cuci Ulusu'nun hâkimi olmuştur. Timur ile önce 1391 Kunduzça (Kundurça) sonra da 1395 Terek'de girdiği savaşlarda mağlup olmuş ve tahtını kaybetmiştir. Toktamış Han'ın Kadir-Berdi dışında Celaleddin, Kebek, Cebbar-Berdi, Kerim-Berdi ve Küçük Sultan adlarında altı oğlu daha bulunmaktadır. Küçük Sultan dışında diğer oğulları 1412-1419 yılları arasında Altın-Orda Hanı olmuşlardır. Bkz. Mustafa Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", *Türkler*, C: 8, Ankara 2002, s. 405.

¹³ Yakuboskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 293-295; Alpargu, *a.g.e.s.*, s. 22-27.; Derya Derin Paşaoğlu, *Abdülgaffar Kırmı'nın Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 299-301; Trepavlov, Emir Edige'nin vefat tarihini 1420 yılı olarak vermektedir. Bkz. Trepavlov, *a.g.e.s.*, s. 17.

¹⁴ Derya Derin Paşaoğlu, "19. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyinden Türkiye'ye Yapılan Göçlere Karakteristik Yaklaşım", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu 12-14 Aralık 2019, Bildiriler Kitabı*, Ed. Kenan İnan-Deniz Çolak, Trabzon 2020, s. 520.

¹⁵ Tavkul, *a.g.m.*, s. 341; Nogayların yaşadıkları coğrafya ve göç sahaları hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz. Trepavlov, *a.g.e.s.*, s. 4-12.

Astrahan'ın işgal edilmesinin ardından, Ruslar tarafından XVI. yüzyılın ortalarında İdil ırmağının batısına göç ettirilmişlerdir. 1557-1558 yıllarında yaşanan kıtlık da aşağı İdil bölgesine olan göçün yoğun bir şekilde artmasına neden olmuştur¹⁶. Bunun yanı sıra Nogaylar arasında ortaya çıkan siyasi bölünme, göçü etkileyen diğer bir önemli faktördür. Nogayların başı Yusuf Mirza ve kardeşi İsmail Mirza arasında yaşanan anlaşmazlıklar, Yusuf Mirza'nın öldürülmesine yol açmıştır¹⁷. Düşman iki kol halinde ayrılan Nogayların Rus karşısı olan kısmı, 1557-58 yıllarında İdil ırmağının batısına geçerek, Kırım Hanı Devletgerye'ye sığınmışlardır. Devletgerye de kendisine sığınan ve "Küçük Nogay Ulusu" olarak adlandırılan Nogayları, Kabardey ülkesi ile Azak kalesi arasında bulunan topraklara yerleştirmiştir. Daha sonra Rus Kazaklarının özellikle Dinyeper Irmağı boylarını kullanarak Kırım Hanlığı'na saldırımları ve Nogayları Kırım'dan uzak tutmak amacıyla yedi boy, Besarabya-Bucak bölgesine iskân edilmiştir. Yedisan ismiyle telaffuz edilen bölgeye göçün yaşanması ile birlikte Karadeniz'in kuzeybatısı, büyük bir Nogay nüfusuna sahip olmuştur¹⁸.

Rusların yayılmacı politikası ve baskısı karşısında Nogaylar, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile iş birliği yapmıştır. 1569 yılında gerçekleştirilen Ejderhan Seferi sırasında Kadı Mirza komutasında yaklaşık otuz bin Nogay atlısı, Ruslara karşı savaşmıştı. Ancak seferin akamete uğraması, gün geçtikçe Rusların Nogaylar üzerindeki baskının artmasına yol açtı. 1580'de Rus Kazakları, Saraycık şehrini ele geçirdi ve Nogayların Türkistan ile münasebet kurmasını engelledi. Ayrıca 1586'da Rusların Yayık nehrinin orta kısmında "Yayitsk" adıyla müstahkem bir mevki kurması, Nogaylar üzerindeki baskının daha artmasına neden oldu. 1601 yılında ise, yaşanan kıtlık nedeniyle Nogaylar, Kuban bölgesine göç etmek zorunda kaldı. Nogayların boşalttığı arazilere Ruslar yerleşti. 1605'te Terek nehrindeki Rus kalesinin yıkılması ve Rusların Kafkaslardan uzaklaştırılmaları, Nogayları Rus tahakkümünden kurtulmaları için cesaretlendirdi. Bazı Nogay mirzaları bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'ndan yardım talebinde bulunuldu. Ancak beklenen yardım gelmediği gibi aynı dönemde yaşanan Kalmuk saldırıları nedeniyle boylar, dağınık bir vaziyette yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldı. Nogayların bir kısmı İdil nehrinin her iki yakasında, diğer bir kısmı Kuban arazisinde, başka bir kısmı da Kırım hanları tarafından Tuna boylarına yerleştirildi¹⁹.

1768 Osmanlı harbinden galip çıkan Ruslar, Nogayların bazı boyları ile münasebetlerini geliştirmeye çalıştı. 1770 yılında Yedisan ve Bucak Nogayları ile bir dostluk antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Nogaylar, Osmanlı

¹⁶ Togan, *a.g.e.*, s. 138-139.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli, XIX. Yüzyıla Kadar)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: XXIII, S: 3-4, Temmuz-Aralık 1965, s. 100-101.

¹⁸ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 242-243; Mehmet Alpargu, "Nogaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 33, İstanbul 2007, s. 203.

¹⁹ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 284.

Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı Rusların yanında yer alacaktı²⁰. Ayrıca 1771'de Nogaylar, Rusların himayesi talep etti. Anlaşmaya varılması üzerine Kırım Hanlığı ordusundaki Nogaylar, Rus tarafına geçti. Bununla birlikte taraf değiştirmeleri karşılığında Bucak bölgesinden göç ederek, eski yurtlarına dönmeleri ve Can Membet Bey idaresinde müstakil bir Nogay Hanlığı kurulması kararlaştırılmıştı. Fakat bazı mirzaların Can Membet Bey'in hanlığını kabul etmeleri şüpheli görüldüğünden dört boyun Kuban boyuna yerleştirilmesi ve başlarına da Kırım hanları sülalesinden birinin getirilmesi uygun görüldü. Kuban'a yerleştirilen Nogaylar, burada General Suvorov komutasındaki Rusların ihanetine uğradı ve birçoğu öldürüldü.²¹

1783 yılında yaşanan katliamdan kurtulabilen Nogaylar, Osmanlı Devleti'ne iskân edilmek istediklerini belirten bir talepte bulunmuştu. Kabardey topraklarından Karadeniz sahiline kadar olan bölgelerden sorumlu olan Ferah Ali Paşa'ya yapılan bu müracaat, Ruslar ve Çerkesler arasındaki bölgelere Nogayların yerleştirilmesinin devletin menfaatine olacağı düşünülerek kabul edildi. Yaklaşık on binlik dört gruba ayrılan Nogaylar, Abzeh ile Besleney, Temirgoy ve Hatukay Çerkeslerinin yaşadıkları bölgelere ve Anapa limanına yakın bir yere yerleştirildi²². Diğer taraftan canlarını kurtarıp Kırım'ın batısına kaçabilenler başta Dobruca ve Besarabya olmak üzere Balkan coğrafyasına dağıldı²³.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde de Kafkaslar ve Balkanlar üzerinde devam eden Rus yayılcı politikası, Nogayların sık sık göç etmesine ve Osmanlı Devleti'ne sığınmasına neden olmuştu. Ancak, Osmanlı topraklarına gerçekleştirilen en büyük göç hareketi, Kırım Harbi'nden sonra Rusların, Kafkasları ve Kırım'ı tamamen Ruslaştırma politikasını tavizsiz bir şekilde uygulamaya karar vermesiyle başlamıştı. Savaşın sonuna doğru Rusların, Kırım Tatarlarını Kazan bölgesine sevk edeceği söylentisinin yayılması üzerine, Tatarlar arasında Dobruca'ya göç başlamıştı. Rusların, ordularında kendilerine hizmet edenlerin isterlerse Silistre'ye yerleşebileceklerini ilan etmeleri üzerine göç dalgası gittikçe büyümüş ve yaklaşık 16.000 kişi, Dobruca'ya göç etmişti. 1859'da ise, Kafkaslardaki Çerkes direnişinin lideri Şeyh Şamil'in esir düşmesi, bu bölgedeki on altı bin Nogay'ın Osmanlı Devleti'ne sığınmak üzere Kırım'a gitmesine neden oldu. Kırımlıların da göç için hazırlık yapması üzerine Ruslar, göçü kısıtlama kararı aldı. 1860 Mart'ında mevcut nüfusun sadece onda birine göç izni verileceği ilan edildi. Ancak yoğunlaşan göç dalgası, kontrolün kaybedilmesine yol açmıştı. Bu nedenle aynı yılın sonlarına doğru Ruslar, göç kısıtlamasını kaldırdı. Sonuç olarak, Kırım Harbi ile 1862 yılları arasında, 369.028 nüfustan oluşan Nogay ve Kırım Tatarı, Osmanlı Devleti'ne göç

²⁰ Ali Asker, Sevinç Aliyeva, "Nogay Kıyımı Rusya İmparatorluğu'nun Nogayları İmha Eylemi ve Günümüzdeki Yankıları", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2012, s. 44.

²¹ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 286-287.

²² Tavkul, *a.g.m.*, s. 341.

²³ Güllüdağ, *a.g.m.*, s. 560.

etti²⁴. Bununla birlikte Rus kaynaklarına göre ise 1865 yılına kadar 30.650 Nogay'ın, Osmanlı Devleti'ne sığındığı görülmektedir²⁵.

2. Nogayların, Sinop'tan Daimî İskân Mıntıklarına Sevki

Rusya'nın işgalinden sonra genellikle Kerç, Kefe ve Kırım sahillerinden deniz yoluyla göç etmek zorunda kalan Nogayların büyük bir kısmı, İstanbul'a karaya çıkmaktaydı. Burada kayıt altına alınmakta, yiyecek ve barınma sorununu çözüldükten sonra daimî iskân mintıklarına sevk edilmekteydi. İstanbul ile birlikte Köstence, Varna, Amasya, Mersin, Gemlik, Silifke, Kastamonu, Adana, Çankırı ve Antalya geçici iskân mintıkları olarak belirlenmişti. Bununla birlikte Karadeniz'in kuzeyinden yola çıkan vapurlar, olumsuz hava koşulları, kaza veya arıza nedeniyle genellikle Trabzon, Samsun ve Sinop limanlarını da durak noktası olarak kullanmaktaydı. Nogaylar, Trabzon ve Samsun'da olduğu gibi Anadolu'daki iskân mintıklarında yerleştirilinceye kadar, Sinop'ta da geçici olarak iskân edilmekteydi²⁶.

Yanlarında binlerce Çerkes ve Kırım Tatarı olduğu halde yurtlarını terk etmek zorunda kalan Nogay muhacirleri, vapurlar tarafından yukarıda geçen sebeplerden dolayı, Sinop limanında karaya çıkartılmaktaydı. Göçün yoğun bir şekilde devam etmesi, limanda muhacirlerin birikmesine ve yeterli düzeyde iskân sahasının bulunamamasına yol açmaktaydı. Bu durum muhacirlerin beslenme ve sağlık sorunlarını da beraberinde getirmekteydi. Gün geçtikçe limanda biriken muhacirlere bir hal çaresi bulunması amacıyla Sinop kaymakamlığı tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilen bir tahriratta, üç bin kadar muhacirin Sinop'a geldiği, yeni gelenler ile birlikte yaklaşık sekiz-on bin kadar muhacirin Sinop'ta bulunduğu ve gelebilecek muhacirler ile bu sayının daha da artacağı ifade edildikten sonra merkez kazada muhacirleri barındıracak yeterli miktarda han ve hane olmadığı gibi Sinop halkının da genel anlamda fakir olduğu için muhacirlere gerekli yardımları yeterince yapamayacağı bildirilmişti. Kaymakamın talebi üzerine Muhacirin Komisyonu, Sinop'ta bulunan Çerkeslerin merkez kazada uygun han ve hanelere yerleştirilmesini ya da civar köy ve kasabalarda iskân edilmesini, Nogayların ise Konya, Adana ve Ünye taraflarına sevklerini uygun gördü. Ayrıca, sevk için Hazine-i Hassa

²⁴ Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 122; Derin Paşaoğlu, "19. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyinden Türkiye'ye Yapılan Göçlere Karakteristik Yaklaşım", s. 519; Abdullah Saydam, "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı*, C: IV, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 679-680.

²⁵ Sevinç Qasımova, "XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: IV, S: 13, Aralık 2017, s. 598; Safarov Rafik Firuzoğlu, 1859-1861 yılları arasında Stavropol Eyaletinden 28.000 nüfus da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'ne göç eden Nogayların yaklaşık 70.000 kişi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Safarov Rafik Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler", *Osmanlı*, C: IV, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 690.

²⁶ Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, s. 198-199.

Kumpanyası'na ait iki adet vapurun bir an önce yola çıkarılmasına ve Karadeniz'de halen işlemekte olan Tersane-i Amire vapurlarının alabildikleri kadar Nogay'ı, İstanbul'a sevk etmek üzere Sinop limanına uğramasına ve ilgili durumun Kastamonu Mutasarrıflığı ve Sinop Kaymakamlığına bildirilmesine karar verildi.²⁷

Gerekli bütçenin tedarik edilmesinden sonra Tersane-i Amire Kumpanyasının İsterlozi adlı vapuru, muhacirleri sevk için görevlendirildi. Aynı zamanda Sinop Kaymakamı'na gönderilen bir yazı ile İsterlozi Vapurunun yola çıktığı ve Nogayların gelen vapurla İstanbul'a sevk edilmesi bildirildi²⁸. Ancak kaymakamlık, mevcut kış şartları nedeniyle sıhhatleri oldukça bozulan muhacirleri bir an önce sevk etmeye karar vermişti. İsterlozi, Sinop'a doğru yolda iken, Sonbari isimli bir vapurla sekiz yüz yetmiş muhacirin, İstanbul'a gönderildiği ve bin iki yüz nüfusun hali hazırda beklediği kaymakamlık tarafından Muhacirin Komisyonuna iletilmişti²⁹. Bununla birlikte 9 Şubat 1863 tarihli bir belgeye göre yirmi dört aileden toplam iki bin yedi yüz yirmi sekiz kişilik bir nüfus, Sinop'tan İstanbul'a sevk edilmişti³⁰.

İstanbul, Nogayların daimî iskân bölgesi değildi. Nogaylar, bir süre burada ikamet ettikten sonra iskân bölgelerine kara ya da deniz yoluyla sevk edilmekteydi. Dolayısıyla Sinop'a yakın bölgelerde belirlenen iskân mntıkalarına İstanbul üzerinden sevkiyat yapılması, hem devlet bütçesine ayrı bir yük getirmekte hem de muhacirlerin uzun süren yolculuklarda perişan olmasına yol açmaktaydı. Bu nedenle Anadolu'nun iç bölgelerinde iskân edilecek Nogayların, Sinop'tan karayoluyla gönderilmesine karar verildi. Ayrıca yoğun göç dalgası, binlerce insanın Sinop limanında birikmesine, sağlıksız koşullar altında uzun bir süre nakledilmeyi bekleyen muhacirlerin şikâyetlerinin artmasına da neden olmaktaydı. Bir an önce muhacirleri iskân etmek isteyen Muhacirin Komisyonu, Konya başta olmak üzere Kırşehir, Adana, Urfa gibi yerleri Sinop'tan gönderilecek Nogaylar için daimî iskân mntıkası olarak belirledi.³¹

Bu kapsamda komisyon tarafından Konya Valisi Ragıp Paşa'ya gönderilen 21 Nisan 1861 tarihli bir yazıda, Sinop'tan yola çıkarılan Canboyluk kabilesinin Hoca Bedrakay cemaatinden yirmi yedi hanelik yüz elli nüfusun,

²⁷ BOA, A.MKT.NZD. 297-26, 7 Cemazeyi'l-evvel 1276/2 Aralık 1859; A.MKT.NZD. 300-10, 6 Cemazeyi'l-ahir 1276/31 Aralık 1859; A.MKT.MHM. 174-22, Cemazeyi'l-ahir 1276/31 Aralık 1859; A.MKT.NZD. 302-9, 25 Cemazeyi'l-ahir 1276/19 Ocak 1860.

²⁸ BOA, A.MKT.MHM. 175-64, 28 Cemazeyi'l-ahir 1276/22 Ocak 1860.

²⁹ BOA, A.MKT.NZD. 302-28, 27 Cemazeyi'l-ahir 1276/21 Ocak 1860; A.MKT.NZD. 302-60, 29 Cemazeyi'l-ahir 1276/23 Ocak 1860.

³⁰ BOA, ML.MSF.D. 16768, 19 Şaban 1279/9 Şubat 1863.

³¹ Nogayların daimî iskân mntıkları arasında Adana, İç-İl, Konya, Kırşehir, Ankara, Kengri, Dobruca, Varna, Karasi, Bursa, İzmit, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Amasya, Çorum, Uzunyayla, Kastamonu, Bolu, Edirne, Tekfurdağı, Halep, Urfa, Harput ve Erzurum bulunmaktaydı. Bkz. Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, s. 348.

Konya Eyaleti dâhilindeki Kırşehir'e iskân edilmesi bildirildi³². Konya Valisi ve Sinop Kaymakamı Aziz Efendi'ye yazılan aynı tarihli başka bir belgede ise üç hanede otuz altı nüfustan oluşan Menli Bey ailesinin, Konya dâhilinde Acıgık kazasında iskân edilmiş akrabalarının yanına nakledilmek istedikleri belirtildikten sonra, nakil ve iskân için muhacirlere gerekli yardım yapılması isteniyordu³³. Benzer şekilde Canboyluk kabilesinin Hoca Hacı Kabul Efendi takımına mensup on dört hanede kırk yedi nüfus, Sinop'un havasına uyum sağlayamadıkları gerekçesiyle nakledilirken³⁴, aynı kabileden seksen üç hanelik dört yüz on altı nüfus da Konya civarında iskân edilmek üzere nakilleri gerçekleştirildi³⁵. Ancak yevmiyelerinin ödenmemesi gibi durumlarda, muhacirlerin iskân mntıklarına gönderilmesinde bazı aksaklıklar yaşanmaktaydı. Örneğin Hoca Ebu Talib Efendi takımı, Sinop Kaymakamına maddi durumlarının çok zor olduğu mealinde başvuruda bulunmuş ve gerekli yardım yapıldıktan sonra yola çıkmak istediklerini ifade etmişti. Muhacirlerin isteği bir yazı ile Muhacirin Komisyonuna bildirildi³⁶. Komisyon tarafından Kastamonu Valiliği ve Sinop Kaymakamlığına verilen cevapta, Ebu Talib takımının yevmiyelerinin ödenmesi ve bir an önce Konya'ya sevk edilmeleri istenmekteydi³⁷. Gelen yazı üzerine gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, otuz bir haneden oluşan Ebu Talib takımı, Konya'ya gönderildi³⁸. Aynı dönemde Ebu Talib takımının hemen ardından Canboyluk kabilesine mensup yüz on altı kişilik bir grup daha, Konya'ya sevk edildi³⁹.

Belgelerden anlaşılacağı üzere Konya, Sinop'tan sevk edilen muhacirlerin en çok iskân edildiği bölge olarak gözükmektedir. Ancak, Anadolu'nun muhtelif vilayet ve kazalarında da Nogaylar iskân edilmiştir. Nogayların diğer iskân mntıklarına gönderilmelerinde özellikle kendi istekleri belirleyici unsur olsa da bazı durumlarda yoğun göç dalgası nedeniyle tutulan kayıtların hatalı olması da sevk edilen bölgelerin seçimini etkilemiştir. Bu kapsamda Gelemid kabilesinden Hacı Murad Bin Hacı Palavuş ve ailesi, Sinop'a geldikleri sırada Çerkes oldukları zannedilerek, Çerkes kaydı tutulmuş ve Çerkeslerin Sinop'ta iskân edilmesi kararı nedeniyle Sinop'tan ayrılmasına izin verilmemişti. Ancak kabilenin geri kalan kısmının kayıtlarında bir hata yapılmadığı için Adana'ya sevk edilmişlerdi. Hacı Murad, söz konusu hata nedeniyle akrabalarından ayrı düştüğünü ve Adana'da iskân edilen abisi Hacı Mehmed'in yanına gitmek istediğini kaymakamlığa bir arzuhal ile bildirmişti. Durumun Muhacir Komisyonuna iletilmesi üzerine komisyon, Adana Valisi'nden söz konusu şahsın ve kabilenin kendi bölgesinde iskân edilip, edilmediği hakkında bilgi

³² BOA,A.MKT.MHM. 760-95, 10 Şevval 1277/21 Nisan 1861.

³³ BOA,A.MKT.MHM. 215-58, 10 Şevval 1277/21 Nisan 1861.

³⁴ BOA,A.MKT.MHM. 222-57, 3 Zilhicce 1277/12 Haziran 1861.

³⁵ BOA,A.MKT.MHM. 761-7, 19 Zilhicce 1277/28 Haziran 1861.

³⁶ BOA, A.MKT.MHM. 230-35, 3 Safer 1278/10 Ağustos 1861.

³⁷ BOA, A.MKT.UM. 501-36, 19 Rabiu'l-evvel 1278/24 Eylül 1861.

³⁸ BOA,A.MKT.NZD. 368-1, 20 Rabiu'l-evvel 1278/25 Eylül 1861.

³⁹ BOA, A.MKT.MHM. 237-24, 29 Rabiu'l-evvel 1278/4 Ekim 1861.

istemmişti⁴⁰. Valilikten gelen olumlu cevap üzerine, Sinop Kaymakamı Aziz Efendi'ye yazılan bir tahriratla Hacı Murad ve eşinin Adana'ya gönderilmesinde bir beis olmadığı bildirilmişti⁴¹. Bununla birlikte uzun bir müddet boyunca sevklerini bekleyen muhacirlerin bir kısmı, Uzunyayla bölgesine gönderilmişti. Buradan da iskânlarına memur edilen Mirliva Ömer Paşa ile birlikte Harput, Diyarbakır ve Urfa'ya hareket etmeleri istenmişti⁴².

Bazı belgelerde Nogay Tatarı olarak kayıt altına alındığı görülen Kırım muhacirleri de ilk önce Sinop'tan İstanbul'a ve buradan da Trakya ve Rumeli'ye sevk edilmişlerdi. Örneğin Yedisian Kabilesi reisi Bazar Ali, Muhacir Komisyonuna Varna'ya sevk edilmeleri hususunda bir dilekçe ile başvuruda bulunmuştu. Bazar Ali dilekçesinde, 184 nüfus olarak Sinop'a çıktıklarını, içlerinden 77'sinin yol masraflarını kendileri karşılayarak, Varna'nın Mecidiye kazasına sevk ve iskân edildiklerini ifade ettikten sonra, Sinop'ta fakirlikten dolayı 107 nüfusun kaldığını ve perişan halde olduklarını, dokuz araba ve on sekiz hayvanla birlikte yol masraflarının karşılanarak, Mecidiye kazasına nakillerini talep etmişti⁴³. Muhacirin Komisyonu, Bazar Ali'nin dilekçesini inceledikten sonra Kaymakam Aziz Bey'e gönderdiği takirde, muhacirlerin Mecidiye'ye sevk edilmesinin külfetli olacağı, mümkünse Sinop kaza merkezinde ya da çevresinde uygun bir arazide iskân edilmeleri, iskânları söz konusu değil ise yevmiyelerinin ödenmesini ve yol masraflarının kendilerinden temin edilmek üzere, gemi ile Köstence limanına nakledilmesi için gereğinin yapılmasını bildirmişti⁴⁴. Bununla birlikte 1861 kışında Sinop'a çıkan Karasu ahalisinden on altı hanede elli iki nüfus, Edirne ve civarında iskân edilen akrabalarının yanına gitmek isteğinde bulunmaları neticesinde İstanbul'a sevk edilmişlerdi⁴⁵.

3. Nogaylara Sinop'ta Misafir Edildikleri Süre İçerisinde Yapılan Yardımlar

Vatanlarını terk etmek zorunda kalan binlerce Nogay ve Çerkes'in, yola çıkarılmadan önce bütün mal varlıklarına Ruslar tarafından el konulmuştu. Birçoğu Sinop limanına ayak bastığında hayatlarını idame ettirecek, varlığa sahip değildi. Daimî iskân bölgelerine sevk için bekleyen Nogayların, vapur masraflarını karşılayacak paraları dahi yoktu. Binlerce muhacirin barınma ve beslenmesi, iskân için toprakların belirlenmesi ve iskân bölgelerine sevk masrafları, Osmanlı ekonomisine büyük bir yük getirmekteydi. Ancak kış mevsiminde hastalık, barınma ve beslenme sorunları ile uğraşan muhacirlerin bir an önce iskân bölgelerine sevk edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Meclis-i Ala'da

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD. 394-8, 20 Receb 1278/21 Ocak 1862.

⁴¹ BOA, A.MKT.MHM. 238-40; 540-56, 28 Receb 1278/28 Ocak 1862.

⁴² BOA, A.MKT.UM. 566-68, 20 Zilkade 1278/19 Mayıs 1862.

⁴³ BOA, A.MKT.NZD. 348-4, 25 Ramazan 1277/6 Nisan 1861.

⁴⁴ BOA, A.MKT.UM. 467-92, 15 Şevval 1277/26 Nisan 1861.

⁴⁵ BOA, A.MKT.MHM. 219-75, 9 Zilkade 1277/19 Mayıs 1861.

yapılan görüşmeler neticesinde muhacirlerin nakli için görevlendirilen Hazine-i Hassa ve Tersane-i Amire vapur masraflarının Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanması kararlaştırıldı⁴⁶. Bununla birlikte devletin ekonomik durumu, muhacirlerin sevinde kullanılacak vapurların masrafları için gerekli paranın bulunmasında çeşitli zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Muhacirin Komisyonu tarafından Maliye Nezareti'ne yazılan bir tezkirede bu durum dile getirilmişti. Söz konusu yazıda Sinop'ta bulunan muhacirlerin vapur masrafları için maliyenin hiç olmazsa beş yüz kese akçe yardımda bulunması talep edilmişti⁴⁷. Aynı zamanda İstanbul'a muhacir sevkiyatına devam eden İsterlozi vapurunun navlun ücretinin ödenmesinde de gecikme yaşanmaktaydı. Mevcut durum, Nogayların daimî iskân yerlerine bir an önce ulaştırılmasında aksamalara yol açmaktaydı. Sevkiyatın düzenli bir şekilde devam edebilmesi için Muhacirin Komisyonundan İsterlozi vapurunun bin beş kuruşluk navlun ücretini ödemesi istenmişti⁴⁸.

Vapur ücretleri devlet tarafından karşılanan Nogayların, sevk edilinceye kadar barınma ve beslenmesi büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Maddi kuvvete sahip olanlar günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmekte iken fakir olanlar, zor şartlar altında sevklerini beklemekteydi. Maddi güçlük yaşayanlara herhangi bir suistimale karşı, fakirlik pusulası verildi. Fakirlik pusulası sahiplerine beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri amacıyla Sinop kaymakamlığı tarafından günlük bir miktar ekmek dağıtıldı⁴⁹. Sevk sırasını bekleyen tüm muhacirlere günlük ihtiyaçları, Sinop'ta ikametleri sırasında vefat edenlerin defin ücretleri ve vapurların navlun ücretleri için Muhacirin Komisyonu bütçesinden kaymakamlık mal sandığına kaynak aktarıldı. Örneğin aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Sinop'ta bir müddet ikamet ettikten sonra İstanbul'a gönderilen 2.728 muhacire, kişi başı 6 ile 28 kuruş arasında değişen yevmiye miktarı için 24.692 kuruşluk bir bütçe ayrılmıştı. Aynı grup içerisinde Sinop'ta bekleyişleri süresince vefat eden otuz beş kişinin defin masrafları için de 1.636 kuruşluk bir kaynak aktarılmıştı. Böylece İstanbul'a sevk edilen Nogaylara Sinop mal sandığından toplam 26.328 kuruşluk bir yardımda bulunuldu. Konya'ya sevk edilenler için ise Sinop'taki 10 aylık ikametleri ve yol masraflarını karşılamak üzere 52.812 kuruşluk yevmiye tahsis edildi.

⁴⁶ BOA,A.MKT.MHM. 201-87, 22 Cemazeyi'l-evvel 1277/6 Aralık 1860.

⁴⁷ BOA,A.MKT.MHM. 174-77, 15 Cemazeyi'l-ahir 1276/9 Ocak 1860.

⁴⁸ BOA,A.MKT.MHM. 216-88, 19 Şevval 1277/30 Nisan 1861.

⁴⁹ BOA,A.MKT.MHM. 206-44, 5 Receb 1277/17 Ocak 1861.

Tablo 1- İstanbul'a Sevk Edilen Nogaylara Yapılan Yardımlar⁵⁰

Aile İsmi	Nüfus	Kişi Başı- (Kuruş)	Toplam (Kuruş)
Abdülmuttalib Efendi Takımı	70	12	840
Mirza Ahmed Efendi Fukarası	46	12	552
Mirza Seyyid Ahmed Fukarası	61	12	332
Seyyid Mustafa Takımı Fukarası	58	12	696
Molla Ahmed Takımı Fukarası	38	15	570
Hacı Receb Takımı Fukarası	72	15	1.080
Mirza Abdürrahman Takımı Fukarası	95	28	2.660
Mirza Yusuf Efendi Takımı	80	12	960
Mirza Musa Takımı Fukarası	75	12	900
Timur Halkı Takımı Fukarası	80	12	960
Timur Halkı Takımı Fukarası	28	19	532
Abdülsalih Efendi Takımı Fukarası	38	19	722
Molla Ebu Talib Cemaati Fukarası	114	7	798
Molla Hacı Efendi Takımı	76	7	532
Mahmudiye Halkı Fukarası	155	7	1.085
Mahmud Efendi Takımı	259	7	1.813
Hacı Osman Efendi Takımı Fukarası	27	7	189
Beşir Halkı Fukarası	300	6	1.800
Arifi Kabilesi Fukarası	52	6	312
Mirza Satı Takımı Fukarası	196	11	2.156
Halid Timur Takımı Fukarası	71	11	781
Mirza Sami Takımı Fukarası	260	6	1.560
Kuban Takımı Fukarası	254	6	1.524
Molla Şaban Takımı Fukarası	223	6	1.338
Kasım Mehmed Efendi Takımı			
<i>Toplam</i>	2.728	-	24.692
<i>Defin Ücretleri</i>	35	-	1.636
<i>Genel Toplam</i>	-	-	26.328

Nogayların daimî iskân bölgelerine sevklerini bekledikleri sırada hastalık ve kaza nedeniyle ölümler yaşanmaktaydı. 1862 yılının 10 aylık döneminde tutulan kayıtlarda 213 Nogay'ın, vefat ettiği görülmekteydi. Vefat edenlerin defin masraflarını karşılamak amacıyla her defin işlemi başına 33 kuruşluk bir meblağ bütçede yer aldı. Böylece maddi durumu elverişsiz olması nedeniyle defin masraflarını karşılayamayacak durumda olan ailelere, 7.029 kuruşluk bir ödeme yapıldı. Bunun yanı sıra sevkியatta kullanılan vapurların navlun ücretleri, oldukça büyük bir yekûn tutmaktaydı. Yolculuk ücreti muhacirlerden

⁵⁰ BOA,ML.MSF.D. 16768, 19 Şaban 1279/9 Şubat 1863.

alınmamakta, devlet tarafından karşılanılmaktaydı. Navlun ücretlerini ödemek amacıyla bütçede 52.812 kuruşluk bir kalem oluşturulmuştu.⁵¹

Belgelerde Kırım Nogay'ı ya da Nogay Tatar'ı olarak kaydedilen ve Sinop'ta iskân edilen Tatarlara öküz, tohum ve çift aleti yardımıyla da bulunulmaktaydı. Örneğin, İncirpınarı mevkiinde iskân edilen Halil adındaki muhacire, hane inşası maksadıyla 300 kuruş verildi. Kırım'ın Bahçesaray ahalisinden bir hanede altı nüfus iskân edilmiş ve kaymakamlık tarafından gerekli yardım yapılmıştı⁵². Benzer şekilde Gözleve'den Rumeli'ye göç etmekte iken Sinop'a çıkmak zorunda kalan Kırım Tatarlarının Beygazi takımından iki yüz dokuz nüfus, merkez kazada iskân edilmek istemediklerini kaymakama iletmışlerdi. Kaymakamlık ve Muhacir Komisyonu arasında Boyabad ve Taşköprü civarında iskâna uygun yerler üzerine geçen yazışmalar sonucunda, muhacirlerin adı geçen bölgelere iskân edilmesi ve gerekli masrafların kaymakamlıkça karşılanması kararlaştırılmıştı⁵³.

Devletin içinde bulunduğu ekonomik durum, muhacirlere dağıtılan yevmiyelerin ödenmesinde de aksamalara yol açmaktaydı. On beş yaşından küçük muhacirlere birer, büyüklere ikişer kuruş yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁴. Ancak, yevmiyeler ya az verilmekte ya da çok geç muhacirlerin eline geçmekteydi. Özellikle kalabalık ailelere verilen yevmiye, kimi zaman yeterli gelmiyordu. Maddi olanakları son derece kısıtlı olan muhacirler, yevmiyeleriningeç ödenmesi ya da bitmesi nedeniyle zaman zaman şikâyetlerini Sinop Kaymakamına veya Muhacirin Komisyonuna verdikleri dilekçeler ile dile getiriyordu. Talebi incelenenler arasından ancak çok zor durumda olan ailelere ve kişilere yeniden yevmiye yardımıyla bulunulmaktaydı⁵⁵. Örneğin altı yüz elli nüfusluk Nogayları temsilen Selim ve Hacı Osman Efendi, Muhacirin Komisyonuna verdikleri dilekçede, kırk beş gün boyunca sevk edilmek için Sinop'ta beklediklerini ve bu süre zarfında ilk on iki gün çocuklar haricinde birer, altı gün boyunca yetişkinlere ikişer, çocuklara da birer kuruş yevmiye verildiğini, geriye kalan yirmi yedi günlük birikmiş yevmiyeleri bulunduğunu ifade etmişti. Ayrıca aynı dilekçede İstanbul'a sevk edildiklerinde Çukurçeşme'de bulunan Taşhan'da dört gündür geçici olarak iskân edildiklerini ve Sinop'ta kalan yevmiyeleri ile birlikte bu dört günlük yevmiyelerinin sefaletten kurtulmak adına, bir an önce tahsis edilmesini talep etmekteydi. Bu dilekçeyi işleme alan Muhacirin Komisyonu, yapılan başvuruyu münasip görmüş ve Sinop'ta ikamet ettikleri süreyi kapsayan yevmiyelerin, Sinop Kaymakamlığı tarafından ödenmesine karar vermişti⁵⁶. Aynı minvalde Konya'ya sevk edilen Ebu Talib takımı, Sinop'ta kaldıkları dört ay boyunca

⁵¹ BOA,ML.MSF.D. 16768, 19 Şaban 1279/9 Şubat 1863.

⁵² BOA,A.MKT.NZD. 324-36, 26 Safer 1277/13 Eylül 1860.

⁵³ BOA,A.MKT.NZD. 329-63. 17 Rebiü'l-ahir 1277/2 Kasım 1860.

⁵⁴ BOA, A.MKT.NZD. 300-10, 6 Cemazeyi'l-ahir 1276/31 Aralık 1859.

⁵⁵ BOA,A.MKT.NZD. 313-82, 10 Şevval 1276/1 Mayıs 1860.

⁵⁶ BOA,A.MKT.UM. 393-25, 6 Receb 1276/29 Ocak 1860.

yevmiyelerini alamadıklarını dile getirdikleri ve birikmiş yevmiyelerinin ödenmesini talep ettikleri bir dilekçeyle Muhacirin Komisyonuna başvuruda bulunmuştu. Komisyon, daha önceki benzer başvurularda olduğu gibi yevmiyelerinin Sinop Kaymakamlığı'ndan tahsil edilmesini uygun gördü⁵⁷ ve alınan karar, bir yazıyla kaymakamlığa bildirildi⁵⁸. Böylece, 34 hane ve 73 çocuktan oluşan Ebu Talib takımının 1.519 kuruşluk birikmiş yevmiyesi, Sinop Kaymakamlığı tarafından kendilerine ödendi⁵⁹.

Sonuç

Karadeniz'in kuzeyindeki geniş Kıpçak bozkırlarında yaşayan Nogaylar, açlık, kıtlık ve savaşlar nedeniyle birçok kez göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması ve bölgesel nüfuz alanlarını güneye doğru genişletme çabaları, Nogayların göçlerinin en temel unsurlardan biri olmuştur. Genellikle Karadeniz'in kuzey bölgeleri içerisinde görülen bu göç hareketliliği, 1853 ve 1856 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Anadolu'ya yönelmiştir. Rusların, 1859 yılında Çerkes direnişini kırmaları üzerine Kafkaslardaki binlerce Nogay, Kırım'a hareket etmiştir. Burada biriken binlerce Nogay, Çerkes ve Kırım Tatarı, Rus boyunduruğu altına girmek istemediğinden Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Kafkaslardan ve Kırım'dan yüzbinleri bulan bu göç esnasında, binlerce muhacir açlık ve hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir.

Bu göç hareketi boyunca Kerç, Kefe ve Kırım sahillerinden yola çıkan Nogaylar, genellikle İstanbul'a gelmişler ve buradan Osmanlı Devleti'nin belirlediği iskân mntıklarına sevk edilmişlerdir. Ancak olumsuz hava koşulları, arıza ve kaza gibi sebeplerle Nogayları taşıyan gemiler, İstanbul'a ulaşmadan Karadeniz'deki diğer limanlara sığınmak zorunda kalmıştır. Trabzon ve Samsun'un yanı sıra gemilerin yanaştığı iskeleler arasında Sinop limanı da bulunmaktadır.

Kafkaslardan ve Kırım'dan göç eden Çerkesler ile birlikte Sinop'ta karaya çıkan Nogaylar, daimî iskân mntıklarına sevk edilinceye kadar, burada geçici bir süre iskân edilmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikası gereği, Çerkeslerin Sinop'ta iskân edilmesine izin verilirken Nogayların belirlenen iskân mntıklarına nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. Sinop, geçici iskân bölgesi olarak belirlenmiştir. Binlerce Nogay ve belgelerde Nogay Tatarı olarak kayıt altına alınmış Kırımlı muhacir, uzun bir süre Sinop'ta sevk edilmeyi beklemiştir. Sinop'ta buldukları süre içerisinde muhacirler oldukça zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çünkü Rus boyunduruğu altında kalmaktansa göç etmeyi tercih eden muhacirlerin birçoğu, maddi varlıklarını yanlarına alamadan yola çıkmıştır. Osmanlı Devleti, fakirlik ve hastalık ile mücadele etmek zorunda kalan muhacirlerin günlük ekmek

⁵⁷ BOA,A.MKT.NZD. 362-32, 5 Safer 1278/12 Ağustos 1861.

⁵⁸ BOA,A.MKT.MHM. 231-43, 10 Safer 1278/17 Ağustos 1861.

⁵⁹ BOA,ML.MSF.d. 16768, 19 Şaban 1279/9 Şubat 1863.

ihtiyaçlarını karşıladığı gibi geçimlerini sağlamak amacıyla belirli bir miktar yevmiye de vermiştir. Aynı zamanda ilk kabilelerin kış mevsiminde Sinop'a gelmesi, muhacirlerin hastalanmasına neden olmuş ve hastalık sonucunda birçok vefat yaşanmıştır. Vefat edenler Sinop'ta defnedildiği gibi defin masrafları da devlet tarafından tahsis edilerek, muhacirlere yardımda bulunulmuştur. Zor durumda olan Nogayları bir an önce iskân etmek isteyen devlet, daimî iskân mntıklarını belirledikten sonra hızlı bir şekilde Sinop'tan sevk etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak Sinop, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Kırım Harbi'nden sonra, Kafkaslardan ve Kırım'dan göç etmek zorunda kalan muhacirlerin, sevk ya da iskân edildiği Karadeniz'deki önemli şehirlerden biri konumuna gelmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

A.MKT.NZD.,(Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı): 297-26, 300-10, 302-9, 302-28, 302-60, 368-1, 394-8, 348-4, 324-36, 329-63,313-82, 362-32.

A.MKT.MHM.,(Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı): 175-64, 760-95, 215-58, 222-57, 761-7, 230-35, 237-24, 238-40, 219-75, 201-87, 174-77, 216-88, 206-44, 231-43, 174-22,540-56.

A.MKT.UM.,(Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı): 501-36, 566-68, 467-92, 393-25.

ML.MSF.d.,(Maliye Masârifât Defterleri): 16768.

2. Kitap ve Makaleler

AKBIYIK, Hayrunnisa, "Mangıtlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 27, Ankara 2003, ss. 570-571.

ALPARGU, Mehmet, "Nogaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 33, İstanbul 2007, ss. 202-204.

ALPARGU, Mehmet, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007.

ASKER, Ali-ALİYEVA, Sevinç, "Nogay Kıyımı Rusya İmparatorluğu'nun Nogayları İmha Eylemi ve Günümüzdeki Yankıları", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2012, ss. 39-58.

BARTHOLD, Wilhelm, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, Çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

DERİN PAŞAOĞLU, Derya, "Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusu'ndaki Yeri", *Crimean Historical Review*, C: I, 2016, ss. 28-64.

DERİN PAŞAOĞLU, Derya, “Nogayların Hanlık Veya Ulus Olma Sorunsalı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 35, S: 60, ss. 277-290.

DERİN PAŞAOĞLU, Derya, “19. Yüzyılda Karadeniz’in Kuzeyinden Türkiye’ye Yapılan Göçlere Karakteristik Yaklaşım”, *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu 12-14 Aralık 2019, Bildiriler Kitabı*, Ed. Kenan İnan-Deniz Çolak, Avrasya Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2020, ss. 513-533.

ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek, “Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C: II, S: 2, 2013, ss. 233-242.

FİRZOĞLU, Safarof Rafik, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğına Göçler”, *Osmanlı*, C: IV, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin, “Nogay Türkleri”, *Türkler*, C: XX, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 556-564.

KAFALI, Mustafa, “Altın-Orda Hanlığı”, *Türkler*, C: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 397-411.

KURAT, Akdes Nimet, “Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli, XIX. Yüzyıla Kadar)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: XXIII, S. 3-4, Temmuz-Aralık 1965, ss. 91-126.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK, Ankara 1987.

QASIMOVA, Sevinç, “XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: IV, S: 13, Aralık 2017, ss. 589-624.

SAYDAM, Abdullah, “Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)”, *Osmanlı*, C: IV, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 677-686.

TAVKUL, Ufuk, “Kafkasya ve Kırım Çevresinde Nogaylar”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C: II, S: 2, 2013, ss. 339-354.

TEMİR, Ahmet, “Moğol veya Türk-Moğol Hanlığı”, *Türkler*, C: VIII, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 416-432.

TEMİR, Ahmet, “Orta Asya ve Kıpçak Bozkırlarında Kurulmuş Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C: I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, ss. 383-437.

TİESENHAUSEN, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Türk Tarihi Kaynakları, No: 2, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C: I, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TREPAVLOV, V. V., “The Formation and Early History of the Manghit Yurt”, *Research Institute for Inner Asian Studies*, Indiana 2001.

YAKUBOSKİY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976.

3. Tezler

DERİN PAŞAOĞLU, Derya, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

DERİN PAŞAOĞLU, Derya, *Abdülğaffar Kırımı'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

XIII. VE XIV. YÜZYILLARDA TRABZON RUM DEVLETİ'NİN BATI SINIRLARI*

Bekir SARIYILDIZ**

Öz

IV. Haçlı Seferi sırasında Bizans Devleti payitahtı Latinlerin eline geçmiştir. Bu durumu kabul etmeyen taht varisleri ülke toprakları üzerinde yeni siyasi otoriteler tesis etmişlerdir. Ortaya çıkan siyasi teşekküllerden biri de devletin Khaldia Theması topraklarına denk gelen Doğu Karadeniz bölgesinde, Komnenosların 1204 yılında kurduğu Trabzon Rum Devleti'dir. Devletin kuruluş yıllarında batı sınırları Karadeniz Ereğli'sine kadar uzanmaktadır. Ancak Selçuklular ve Türk beylerinin Karadeniz bölgesine olan ilgisinin artmasıyla, 1214 yılından itibaren batı sınırlarında başkent Trabzon'a doğru bir daralma süreci başlamıştır. Ülkenin en batısındaki Sinop'un son kez kaybedilmesiyle başlayan toprak kayıpları, aynı yüzyılın sonlarında Ordu'nun terkedilmesi ve batı sınırının Giresun Kalesi'ne kadar çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu makalede batı sınırları hakkında tartışılmalı konular bulunan Trabzon Rum Devleti'nin, XIII. ve XIV. yüzyıllardaki batı sınırları ve hâkimiyet alanı kronolojik bir sıra izlenerek ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Komnenos, Çepni, Sinop, Ordu, Giresun, Harşit Vadisi.

THE WESTERN BORDERS OF THE EMPIRE OF TREBIZOND (THE GREEK STATE OF TRABZON) IN THE 13th and 14th CENTURIES

ABSTRACT

During the IVth Crusades, the capital of the Empire of Byzantine passed into the hands of the Latins. However, the heirs to the throne did not acknowledge foreign rule and established new states with a claim of authority on the territory. One of the emerging political formations is the Komnenos founded the Trabzon Greek State in 1204 in the Eastern Black Sea region, which intersects with the territory of the Khaldia Theme. During the foundation years of the state, its western borders extended to Black Sea Ereğli. However, with the increasing interest of the Seljuks and Turkish lords in the Black Sea region, a contraction process started in the western borders towards the capital

* *Gönderim Tarihi: 11.10.2021. Kabul Tarihi: 26.01.2022.*

** *Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SAMSUN. bkrsariyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4229-3457*

Trabzon, as of 1214. The territorial losses started from Sinop and extended to Ordu. Towards the end of the century, the Army retreated up to Giresun Castle, having withdrawn the entire western border. This article examines the controversial issues about the western borders of the Trabzon Greek State during XIII. and XIV centuries, and discusses the western borders and the area of dominance in chronological order.

Keywords: Komnenos, Cepni, Sinop, Ordu, Giresun, Harşit Valley.

Giriş

IV. Haçlı Seferi'nde İstanbul'un Latin işgali altında kalmasıyla, Gürcü Kraliçesi Thamar'ın desteğiyle I. Andronikos'un torunları Aleksios ve David Komnenos, Bizans'ın Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki toprakları üzerinde Trabzon Rum Devleti'ni kurmuştur.¹ Komnenosların bağımsızlıklarını ilan ettiği 1204 yılındaki hâkimiyet alanı Trabzon (Trebizond) merkez olmak üzere batıda Tirebolu (Tripolis), Giresun (Kerasous), Ordu (Kotyora), Ünye (Oinaion) ve Samsun (Amisos) hariç olmak üzere Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanmaktadır.² Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarını genişletmek isteyen David Komnenos ile Bizans topraklarının İznik ve çevresini kapsayan kısmında bağımsızlığını ilan eden Theodoros Laskaris'in hâkimiyet alanları çatışmıştır. Bu durumda iki yeni devletin Karadeniz'in güney sahillerinin idaresini elde tutmak için birbirleri ile mücadele ettiği bir ortam oluşmuştur. David Komnenos, İznik'i ele geçirmek için Theodoros Laskaris'in üzerine General Synadeanos'u göndermişse de, Komnenos kardeşlere göre daha tecrübeli olan Laskaris, gerekli tedbirleri alarak

¹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, Çev. Scott Kennedy, Cambridge Massachussets 2019, s. 3; Georgios Akropolites, *Vekayiname*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 25; *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*, Haz. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 226; Jakob Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Celalettin Yavuz, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Not. İbrahim Tellioglu, Ankara 2012, s. 45-48; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işılta, Ankara 2011, s. 393; A. M. Anthony Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", Çev. M. Sibel Dinçel-Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, s. 180; A. A. Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu 1204-1222", Çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 25, Bahar 2018, s. 267-269; Cyril Toumanoff, "Gürcü Kraliçesi Thamar ve Trabzon İmparatorluğu'nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine", Çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 11, Mayıs 2017, s. 251-256; İbrahim Tellioglu, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Tarih Boyunca Karadeniz*, Trabzon 2015, s. 93-104; William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, İstanbul, 2007, s. 12; Michel Kurşanskis, "Trabzon İmparatorluğu ve Gürcistan", Çev. Murat Keçiş, *Belleten*, C: 74, S: 271, 2010, s. 911-914; Murat Keçiş, "Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 28, Ekim 2009, s. 144.

² Vasiliev, *a.g.m.*, s. 281-284; George Finlay, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, Londra 1851, s. 371; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara 2003, s. 412.

Kommenos ordusunu mağlup etmiştir.³

Karadeniz Ereğlisi'nden Sinop'a Geri Çekilme

İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, Gürcülerin desteklediği David Komnenos'a karşı harekete geçerek Karadeniz sahilleri boyunca doğuya yönelmiştir. Laskaris, Sinop'un (Sinope) batısındaki Trabzon Rum Devleti topraklarını 1208 yılına kadar ele geçirmiş hatta İstanbul'daki İmparator Henry ile anlaşarak 1214 yılında Karadeniz Ereğlisi'ni ve Amasra'yı da ele geçirecek David'in ve dolayısıyla Komnenosların Batı Karadeniz'deki varlığına son vermiştir. Böylece devletin batı sınırları kuruluşundan çok kısa sonra Sinop civarına kadar daralmıştır.⁴

Batı Karadeniz bölgesinde David Komnenos ile Theodoros Laskaris arasında mücadelenin devam ettiği süreç içerisinde, Orta Karadeniz'de Aleksios Komnenos, Samsun üzerine sefere çıkmıştır. Ancak Bizans yönetiminin Samsun havalisindeki son valisi olan Sabbas'ın Samsunlu Müslüman Türkler ile ittifak yapmasıyla, Aleksios Komnenos Samsun'dan eli boş dönmüştür.⁵

Samsun'da başarısız olan Aleksios Komnenos, 1214 yılının Ağustos ayı sonlarında Sinop civarında avlanmaktayken, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un ani bir baskınıyla ele geçirilmiştir. Aleksios Komnenos yapılan bir anlaşmayla, Türkiye Selçuklularına Sinop'u teslim etme, vergi verme ve tabiiyet altına girme şartlarını kabul ederek serbest kalmıştır. Böylece Sinop, Bafra (Paurae) ve Hristiyanların yaşadığı Samsun (Geç Bizans döneminin Aminsos'u) 1214 yılının Ekim-Kasım aylarında Selçuklu idaresi altına girmiştir.⁶

³ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 46; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 281-282; İbrahim Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009, s. 30; Keçiş, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri", s. 146-147.

⁴ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, s. 210-211; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 28; Julian Chrysostomides, "11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu", *Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, C: 1, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2012, s. 43-44; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, s. 32-34; Yusuf Ayönü, "IV. Haçlı Seferi'nin Ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S: 1/1, Temmuz 2015, s. 17.

⁵ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 56; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 284; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 31. Türkiye Selçuklularıyla Trabzon Rum Devleti'nin ilk temasının 1206 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev'in Komnenosların daha önce gerçekleştirdiği Samsun saldırısına karşılık düzenlediği bir seferle, Samsun kenti ve çevresinde kontrolü sağlanması olarak gösterilse de bu konu tartışmalıdır. Bkz. Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hakimiyet Mücadeleleri (1204-1243)", s. 18.

⁶ İbn Bibî, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 2007, s. 51-52; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara 2014, s. 40; Anthony Bryer-David Winfield, *Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, C: I, Çev. İsmail Köse, Ankara 2020, s. 127-175; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 287; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2016, s. 306; Faruk Sümer, "Keykâvus I", *İA*, C: 25, Ankara

Sinop baskınıyla Türkiye Selçuklularına esir düşen I. Aleksios Komnenos, bu tarihten itibaren Samsun'un doğusundaki topraklar kastedilerek "Canik hâkimi" olarak adlandırılmıştır. Böylece daha 1214 yılında Trabzon Rum Devleti'nin batıdaki hâkimiyetinin sınırları Yeşilirmak ve Terme'nin doğusu, Ordu ve Giresun'un sahil kısımlarına kadar daralmıştır.⁷

Moğol İstilas Zamanında Orta Karadeniz

Trabzon Rum Devleti tahtına Andronikos Ghidos çıktığında, ülkenin batısında Selçuklulara karşı yapılan mücadeleler devam etmektedir. Ancak 1220'li yıllarda Selçuklu topraklarına katılan Suğdak'ın Moğollar tarafından işgaliyle, Karadeniz ticaretindeki üstünlük için Komnenoslar ile Selçuklular arasındaki rekabet iyice artmış ve tekrar çatışmaya dönüşmüştür.⁸ Komnenosların, Samsun ve Sinop kıyılarına saldırımları üzerine Selçuklu kuvvetleri 1223 yılında Trabzon üzerine sefere çıkmış ancak başarılı olamamıştır. Bu dönemde ülkenin batı sınırlarında önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir.⁹

1223-1230 yılları arasında Trabzon Rum Devleti, Türkiye Selçukluları tabiiyetinden kurtulduğu gibi 1230 yılı başlarında Harezmsahlara karşı Türkiye Selçukluları ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ancak Harezmsahlardan Şebinkarahisar ve civarında Selçukluları oyalamasından yararlanmak ve muhtemelen tabiiyetten kurtulmak isteyen Komnenoslar, Harezmsahlardan yana taraf değiştirerek Selçuklu idaresindeki Samsun, Sinop ve Ünye sahillerindeki Türk yerleşimlerine saldırarak ciddi zarar vermişlerdir. Ancak kısa süre sonra Komnenoslar, Harezmsahları mağlup eden Alâeddin Keykubad'ın ağır şartlarını kabul ederek tekrar Selçuklu vasalı haline gelmiştir.¹⁰

1238 yılında I. Manuel başa geçtiğinde, Komnenosların Türkiye Selçukluları'na olan bağlılığının devam ettiği bilinmektedir. Nitekim Trabzon

2002, s. 352; Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 43-44; Telliöglü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 32-34; Dimiter Angelov, *The Byzantine Hellene*, New York 2019, s. 37.

⁷ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 50-54; Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C: 2, Çev. Ernest A. Wallis Budge, Ömer Rıza Doğrul, Ankara 2001, s. 497; Vasiliev, *a.g.m.*, s. 285-290.

⁸ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 102-104; Aydın Taneri, "Hüsâmettin Çoban", *İA*, C: 18, İstanbul 1998, s. 513; Faruk Sümer, "Keykubad I", *İA*, C: 25, Ankara 2002, s. 358. Suğdak Seferi'nin tarihi hakkında bkz. A. C: S. Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", Çev. Murat Keçiş-Ali Mıryat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 47, s. 249-253.

⁹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 3; Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", s. 256-264; Murat Keçiş, "Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Spring/Bahar 2012, S: 28, s. 44-51; İbrahim Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Trabzon 2004, s. 107.

¹⁰ Gregory Abu'l Farac, *a.g.e.*, s. 528; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C: II, Haz. Refet Yinanç, Ankara 2018, s. 119; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 361-363; Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında...", s. 27-28.

Rum Devleti'nin Selçuklulara olan tabiiyeti Moğol istilasına kadar devam etmiştir.¹¹ Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1243 yılında Moğollara mağlup olmasıyla, Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini sonra ermiştir.¹² Türkiye Selçukluları idaresi altındaki tâbî devletlerin, Moğol yönetimi altına girdiği bu süreç içerisinde, Moğol istilasının olumsuzlukları ve Türkmenlerin çıkardığı isyanlar sebebiyle Selçuklu otoritesi Doğu Karadeniz'den çok uzaktadır.¹³ Komnenosların da Moğol hâkimiyetini kabul ettiği 1243 yılında, Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırları 1214 yılındaki gibi Çarşamba, Ordu ve Giresun kıyıları ile sınırlıdır.¹⁴

1253 yılında Moğolların, Türkiye Selçukluları idaresindeki önemli şehirlere ciddi zararlar verdiği bir talan seferinde, Selçuklulara karşı yapılan bir ittifakın mükâfatı olarak, Terme Çayı'nın kuzeydoğu kısmına yani Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarına denk gelen topraklara herhangi bir saldırı yapılmamıştır.¹⁵ I. Manuel'in Hülâgû Han'ın 1265 yılındaki ölümüne kadara Moğollara tabiiliği gereği askeri kuvvet göndermesinden anlaşılacağı üzere Moğollara bağlılık devam etmektedir.¹⁶

Kommenosların Karadeniz sahilleri boyunca Terme (Themiskyra) hattının doğusunda kalan batı sınırları 1254 yılına kadar değişmemiştir. Ancak I. Manuel, Karadeniz kıyılarındaki önemli bir liman olan Sinop üzerine giderek kenti 24 Haziran 1254 tarihinde ele geçirmesiyle batı sınırları bir kez daha Sinop çevresine kadar genişlemiştir.¹⁷ Hülâgû'nun 1258 yılında Samsun ve çevresini yeniden Selçukluların idaresine bırakmasıyla, Komnenosların Sinop idaresi tekrar sona ermiştir.¹⁸ 1259 yılında IV. Kılıçarslan ile II. İzzeddin Keykâvus

¹¹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 5; Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 110-111; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 43-49.

¹² Aksarayî, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 63-73; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 2017, s. 100; Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 152; R. E. Darley-Doran, "Saldjükids", *EL*, C: IX, Ed. C:E. Bosworth vd., Leiden 2009, s. 949.

¹³ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 170-178; *Anonim Selçuknâme*, s. 43; Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s. 100; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 2012, s. 33-36; Münecimbaşı Ahmet bin Lütfullah, *Camiu'd-Düvel II*, Haz. Ali Öngül, İstanbul 2017, s. 80; Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, Ed. Glyn Daniel, London 1961, s. 74; Charles Melville, "Anatolia under the Mongols", *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, C: I, Ed. Kate Fleet, New York 2009, s. 51-53; Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 43-49.

¹⁴ Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S: 9, June 1994, s. 22; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 75-76; Melville, *a.g.m.*, s. 53-54.

¹⁵ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 119-120; İbrahim Telliöğlü, "Moğol Hâkimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 1, 2006, s. 22.

¹⁶ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 144; Spuler, *a.g.e.*, s. 75-76; Melville, *a.g.m.*, s. 63.

¹⁷ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁸ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 224-226; Münecimbaşı, *a.g.e.*, s. 90-92; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'iniü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 111-122.

arasındaki iç mücadele esnasında, Komnenoslar kısa bir süre Sinop'u tekrar ele geçirmiştir.¹⁹ Ancak Moğol hanının müsaadesiyle Selçuklu veziri Muînüddin Süleyman Pervâne, Niksar ve Danişmend eyaletlerinden topladığı askerlerle Sinop'u 1265-1268 yıllarında bir tarihte son kez ele geçirerek Selçuklu topraklarına katmış ve çevresindeki on iki kaleyi de yıktırıştır.²⁰

1254 yılından 1265-1268 yıllarına kadar Sinop, Komnenoslarla Selçuklular arasında çok defa el değiştirmiştir. Her iki tarafında siyasi, askeri ve ticari öneme sahip bir liman kenti olan Sinop üzerinde hâkimiyet kurma çabasına girmesinde, Komnenoslar için batı sınırlarının korunmasında lojistiği kuvvetli stratejik bir üs, Selçuklular içinse Karadeniz'e açılan bir kapı durumunda olmasıyla açıklanabilir.

Sinop Saldırısının Başarısızlığı ve Çepnilerle Mücadele

Komnenoslar ile Türkiye Selçukluları arasında sürekli el değiştiren Sinop, 1277 yılında Pervâne'nin idamıyla Anadolu'da ortaya çıkan kargaşayı değerlendirmek isteyen Komnenosları yeniden harekete geçirmiştir.²¹ Ancak 1277 yılında kente yapılan saldırı, bölgede bulunan Çepnilerin savunması ile püskürtülmüş ve Komnenoslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²² Bu tarihten itibaren Sinop müdafaasında bulunan Çepniler, Samsun sahil şeridini takiben doğuya doğru ilerlemişlerdir. Aynı tarihlerde Bolaman (Polemonion), Melet (Melanthios), Aksu, Harşit (Philabonites) gibi akarsuların oluşturduğu vadiler boyunca iç kesimden hareket ederek kıyılarına ulaşan Türklerin kıyı yerleşimlerine kadar ulaştıkları bilinmektedir.²³ Buradan görüleceği üzere Komnenosların Çarşamba'ya kadar uzanan sahilleri, batıdan gelen büyük bir Çepni akınıyla karşı karşıya kaldığı gibi, iç kesimden kıyılarına ulaşan Türklerin sahillere saldırmasıyla, Komnenos kuvvetleri bölünerek birden çok noktada savaşmak zorunda kalmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak yirmi yıl gibi kısa bir sürede sahil boyunca yaklaşık yüz kilometrelik bir toprak kaybı yaşanmış ve Orta Karadeniz elden çıkmıştır.

II. Ioannes Komnenos'un 1297 yılına kadar süren iktidarı boyunca, Ordu

¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 527; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2008, s. 264; Mehmet Öz, "Sinop", *İA*, C: 37, İstanbul 2009, s. 253.

²⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 63; İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 53-54; *Anonim Selçukname*, s. 47; Muînüddin Süleyman Pervâne Sinop'u fetih tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Konu hakkında bkz. Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 129; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz*, s. 54.

²¹ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 63-73; İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 240-241; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 66; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 114.

²² Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 129; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Dergisi*, S: 1, s. 46; Rustam Shukurov, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mésogeios*, S: 25-26, 2005, s. 135; Anthony Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, s. 192; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 57-61.

²³ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 192; Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 13; Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 63; Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu", *İA*, C: 33, İstanbul 2007, s. 367.

ve Giresun çevresini hâkimiyetleri altına alan Çepniler, başkent Trabzon'a kadar ulaşan seferler düzenlemişlerdir.²⁴ II. Ioannes zamanında Çepnilerin saldırılarına karşı mukavemet gösteremeyen Komnenos kuvvetleri, Ordu topraklarını boşaltarak daha doğudaki Giresun Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmışlardır.²⁵ Bu süreçte Komnenos kuvvetleri ve ahalisi kalelere sığınarak kale dışındaki arazilerden çekilmişlerdir. Büyük doğu hareketi sonucunda Ordu ve Giresun civarında uygun araziye, sayıca yeterli sayıya ulaşan ve ciddi bir direnişle karşılaşmayan Çepniler, XIII. yüzyılın sonlarında bölgede Bayram Bey idaresinde bir beylik kurmuşlardır.²⁶ Giresun Kalesi'nin de kaybedildiği çekilme sırasında, Komnenosların elinde çoğunluğu kalelerle sınırlı olmak üzere Çarşamba (Limnia), Ünye ve Tirebolu ile doğusu kalmıştır. Ülkenin başkentten sonraki en önemli şehri Giresun'un kaybedilmesi ve Harşit Çayı'na kadar çekilmesi karşısında II. Aleksios, devletin bekası için Giresun'u geri almak için harekete geçmiştir. Giresun üzerine gittiğinde kent ve kalesi Kuşdoğan (Koustouganés) adında bir Türk emirinin idaresi altındadır. II. Aleksios, 1301 yılı Eylül ayında Çepnilerden olduğu düşünülen Koustouganés'i yenerek, ülkesindeki kargaşayı durdurduğu gibi kendi otoritesini kuvvetlendirmiştir. Böylece devletin batı sınırları yeniden Giresun Kalesi'ne kadar ulaşmıştır.²⁷

Giresun'un geri alınmasıyla II. Aleksios zamanındaki en batı sınırları Komnenosların toprak bağlantısının bulunmadığı başka bir siyasi teşekkülün topraklarında ada gibi kalan Çarşamba toprakları, ülkenin batısında ise Giresun Kalesi ve doğusundaki sahil kısmı ile sınırlıdır.²⁸ II. Aleksios selefinin aksine çevresinde yaşanan olaylara karşı önemli tedbirler almıştır. Bu hususta batı sınırındaki Çepni tehlikesine karşı Giresun, Görele ve Tirebolu kalelerini tahkim ettirerek birer askerî üs durumuna getirmiştir.²⁹ Ancak alınan önlemlere rağmen bölgedeki Çepnilerin her fırsatta Giresun ve Harşit civarındaki yerleşim yerlerine saldırmaları, Komnenos sınırlarındaki tehdidin ciddiyetini göstermektedir. Bu süreç içerisinde bölgedeki asayişsizlik karşısında Komnenos halkı

²⁴ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 101-102; Elizabeth A. Zachariadou, "Trabzon ve Türkler (1352-1402)", Çev. Murat Keçiş, *OTAM*, S: 22, Güz 2007, s. 229; Sümer, *Çepniler*, s. 13.

²⁵ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 7; Telliöglü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti.*, s. 75.

²⁶ Kazım Dılcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 25; Sümer, *Çepniler*, s. 13; Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, s. 126.

²⁷ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 9; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C: XX, Ed. M. Brosset, Paris 1836, s. 482-483; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 151; Finlay, *a.g.e.*, s. 407-408; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 2014, s. 165. "Koustouganés" isminin Küçdoğan veya Küçük Ağa ya da Giresun'daki yer adlarından yola çıkılarak Kuşdoğan olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır. Bkz. Emecen, "Giresun", 79; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 204; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 151; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 165.

²⁸ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 98; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1999, s. 328-329.

²⁹ Anthony Bryer, "The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture and Location", *Twelfth Spring Symposium of Byzantine Studies/Αρχαίον Ποντού (Archeion Pontou)*35, Athens 1979, s. 374.

da buldukları yerleri Türklere terk ederek başkente doğru çekilmeye devam etmişlerdir.³⁰

XIV. yüzyılın başlarında Trabzon Rum Devleti'nin batı hâkimiyet alanı Harşit Çayı'nın doğusundaki dar sahil şeridiyle sınırlıyken, bu bölgenin vadileri ve ard bölgeleri Türklerin denetimi altındadır. Nitekim bu dönemde Rum nüfusunun yaşadığı alanın batı sınırlarıysa Akçaabat-Kalemina Dere (Trikomia Bandonu) kadar daralmıştır. II. Aleksios'un başkentini güvenliğini sağlamak amacıyla Trabzon'un en batısında inşa ettirdiği Akçakale'deki kale, buraya kadar çekilen Rum halkının korunması için oluşturulan yeni batı savunma hattıdır.³¹

II. Aleksios'un 1301 yılındaki Giresun seferinden on iki yıl sonra Çepnilerin Trabzon'a yönelik saldırıları yeniden başlamış ve 1313-1332 yılları arasında Hamsiköy'e (Palaiomatzouka) kadar uzanan saldırılarda kente ciddi zarar verildiği gibi bölgedeki Türk baskısı da iyice artmıştır.³² Çepnilerin lideri Bayram Bey, Fatsa (Phadisane) ve Ünye civarında hâkimiyetini iyice kuvvetlendirmiş ancak Michael Komnenos'un 1341 yılının Ağustos'unda Ünye ve sonra Çarşamba'ya sürülmesinden anlaşılacağı üzere buralardaki Komnenos idaresi hâlâ devam etmektedir. Ancak aynı yıl Giresun'un doğusunda Harşit ve Aksu vadileri yoluyla sahillere ulaşan Çepnilerden bir grubun, 1341 yılından önceki bir tarihte Giresun Kalesi'ni bir kez daha ele geçirdiklerine dair bazı bilgiler bulunmaktadır.³³

1346-1347 yıllarından önce Fatsa ve Ünye, Çepnilerin eline geçmiş lakin Komnenos kuvvetleri aynı yıllarda buraları geri almıştır.³⁴ Ancak 1348 yılından itibaren Boz Doğan Bey liderliğinde Çepniler, yeniden doğuya doğru harekete geçerek, Harşit Vadisi'nin büyük kısmı dâhil pek çok toprağı ele geçirmişlerdir. Giresun'un güneyindeki dağlık alanın Türk unsurlarının hâkimiyeti altında olduğu bu dönemde, Harşit Vadisi boyunca bölgeye yerleşen Çepniler kısa sürede yeniden sahil yerleşimlerini tehdit eder hale gelmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Komnenosların toprak bağlantısı olan toprakları Tirebolu ve doğusu ile etrafı Türklerle çevrili, Fatsa, Ünye ve Giresun kalelerine kadar daralmıştır.³⁵

XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Fatsa ve Ünye'nin artık Hacıemiroğulları'nın hâkimiyeti altında olduğu ve Komnenoslar için batı

³⁰ Finlay, *a.g.e.*, s. 407-408.

³¹ Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 160; Telliöglü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 76.

³² *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 11; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 217; Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", s. 43.

³³ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 17; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 199; Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar...*, s. 165; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler", s. 229; Emecen, "Giresun", s. 79; Necati Demir, *Hacıemiroğulları Beyliği*, İstanbul 2007, s. 74.

³⁴ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 21.

³⁵ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 199; Emecen, *a.g.m.*, s. 79.

sınırının yani batı savunma hattının Giresun'dan başladığı kabullenilmiş durumdadır. Nitekim 1348 yılı Ocak ayında Kefe'den gelen iki Ceneviz kadırgasının, Giresun'un büyük bir kısmını yakması³⁶ ve ülkede 1351-1354 yılları arasında yaşanan büyük bir iç savaş batı sınırındaki mevcut statükoyu bile korumanın sadece dış değil, iç meseleler sebebiyle de tehdit altında olduğunu göstermektedir.³⁷

Sınırların Korunmasında Yeni Bir Yöntem: Akrabalık İttifakları

XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Komnenoslar, Türklerin Trabzon ülkesi toprakları üzerinde genişlemesini artık askeri mücadeleler ile durduramayacaklarının farkına varmışlardır. Bu nedenle III. Aleksios zamanında ülke sınırlarının akrabalık bağı ile korunmasına yönelik bir politika izlenmeye başlanmıştır. Girişilen bu politikanın batı sınırlarındaki ilk uygulamasını, 1357 yılında Maçka'ya (Dikaisimon) yaptığı seferle adını duyuran Hacı Emir Bey ile yapılan bir ittifak ile görmek mümkündür.³⁸ 1358 yılında III. Aleksios, akrabalık bağıyla ittifak kurmak için kız kardeşini Kalbiya (Chalbia) Emiri Hacı Emir Bey ile evlendirmiştir.³⁹ Böylece Hacıemiroğullarının Trabzon Rum Devleti'ni tehdit eden seferleri engellendiği gibi akrabalık bağı ile müttefikliği de sağlanmıştır.⁴⁰ Hacı Emir Bey'in, 1361 yılında Giresun'da III. Aleksios ile buluşmasından ittifakın hala devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴¹

Komnenosların en batıdaki sınırları, başkent ile denizyolundan başka bağlantısı bulunmayan, etrafı Türkler ile çevrili vaziyetteki Çarşamba, Taceddinoğulları'nın tehdidi altındadır.⁴² Bölgedeki tehdidin farkında olan III. Aleksios, Taceddin Bey'i kendi yanına çekerek hem Çarşamba'yı korumak hem de ülkenin güneyindeki Şebinkarahisar emiri Kılıç Arslan'a karşı birlikte hareket etmek amacıyla, 1379 yılında kızını Taceddin Bey ile evlendirmiştir. Bu evlilik ile Çarşamba topraklarında, Trabzon Rum Devleti'nin etkisi yeniden artmıştır. Nitekim Ünye'nin de Taceddin Bey ile yapılan ittifakla tekrar 1404

³⁶ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 21; Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 179; Lebeau, *a.g.e.*, s. 488-489; Finlay, *a.g.e.*, s. 429-430.

³⁷ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 23-27; Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 135; Miller, *a.g.e.*, s. 34-35; Uspenski, *a.g.e.*, s. 116.

³⁸ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 31-33; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 219.

³⁹ Chalbia lokasyonu genel hatlarıyla, Terme Çayı'ndan Yason Burnu'na kadar olan sahil boyu ile kıydan yaklaşık 30 kilometre kadar iç kesimlere uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bkz. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 195; Bryer, Winfield, *a.g.e.*, s. 101-102; Zachariadou, *a.g.m.*, s. 228-229; Sümer, *Çepniler*, s. 13.

⁴⁰ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 33; Zachariadou, *a.g.m.*, s. 232-233; Telliöğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, s. 165-166.

⁴¹ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 184; Faruk Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, S: XI/1-4, 1950, s. 446.

⁴² *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 35-37.

yılı sonrasında kadar Komnenosların etkisi altına girdiği tahmin edilmektedir.⁴³

1380 yılı Mart ayı başlarında, III. Aleksios komutanlığında Komnenos ordusu, Tirebolu Kalesi'ne kadar ulaşan Çepni tehlikesini ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Ancak başarısız olan harekât ile Çepniler bölgeden çıkartılmadıkları gibi,⁴⁴ Tirebolu'ya birkaç kilometreye kadar olan kısım Çepni yerleşimine açılmıştır.⁴⁵ Bu tarihten itibaren Komnenosların batı ve güneybatı sınırı en batıdaki Çarşamba Kalesi, Ünye Kalesi ve Giresun Kalesi hariç, Harşit Vadisi boyunca Torul (Ardasa) ve Maçka-Hamsiköy bölgesinin doğusunda kalan kısma kadar daralmıştır. 1386 yılında Hacıemiroğlu Süleyman Bey ile Taceddin Bey arasında yapılan çatışma da, Taceddinoğulları'nın yenilerek varlıkları koruma mücadelesi içine girmesi, Komnenosların batıda önemli bir müttefik kaybetmesine neden olmuştur. Taceddinoğulları'nın bölgeden çekilmesiyle birlikte Trabzon Rum Devleti, Çarşamba topraklarındaki etkisini kaybetmiş, 1387 yılından itibaren en batı sınırı başkent ile karadan bağlantısı bulunmayan Ünye, toprak bağlantısı bulunan batı sınırı ise Giresun Kalesi ve doğusundaki kıyı şeridi ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Komnenos ülkesindeki büyük kaleleri başkent ile iletişim ve ulaşımının çoğu zaman deniz yoluyla yapıldığı görülmektedir. Bryer, III. Aleksios dönemi (1349-1390) boyunca yapılan otuz seferin yirmi dördünün deniz yoluyla yapılmasını, ulaşım için karayolunun uygun olmadığı ve dolayısıyla kara bütünlüğünün Komnenoslar için önemsiz olduğu iddiasındadır. Ancak asıl sorunun kıyılara kadar ulaşmış Türklerin bazı kıyı kentlerini ele geçirdikleri gibi geri kalan sahillerde de güvenli bir ulaşımına müsaade etmeyecekleri daha gerçekçi görülmektedir.⁴⁶

Giresun'un Hacıemiroğulları'nın Eline Geçmesi

Hacıemiroğulları ile Komnenosların ilişkilerinin iyice bozulduğu 1395-1396 yıllarında Süleyman Bey, 1396 yılı başlarında Giresun üzerine sefere çıkmış ve 1397 yılı Mayıs'ında kenti kalesiyle birlikte ele geçirmiştir.⁴⁷

⁴³ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 51; Aziz b. Erdeşir-i Estarabadi, *Bezm u Rezm*, Ankara 2014, s. 148; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler", s. 200.

⁴⁴ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 51; Lebeau, *a.g.e.*, s. 504; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 223.

⁴⁵ Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 203; Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 24-25.

⁴⁶ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*, s. 53; Esterabadi *a.g.e.*, s. 323-327; Ruj Gonzales de Claviyo, *Timur'un Hayatı, Kadiz'den Semerkand'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, İstanbul 2008, s. 122-123; Lebeau, *a.g.e.*, s. 504-505; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 180-194; Mevlüt Oğuz, "Taceddinoğulları", *Ankara Üniversitesi DTCFD*, C: VI, S: 5, 1948, s. 469-487; Anthony Bryer, "Shipping in the Empire of Trebizond", *Marriner's Mirror* 52, Heathfield Sussex 1966, s. 4; Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, s. 167.

⁴⁷ Esterabadi, *a.g.e.*, s. 485; Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 184; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 224; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler (1352-1402)", s. 230; Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", s. 44.

Kommenosların ikinci başkenti ve en batıdaki savunma üssü konumundaki Giresun'un kaybı, Komnenosların batı sınırındaki en önemli savunma hattının da kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Yaklaşık bir asırdır Çepni unsurlarının Aksu ve Batlama vadilerinin içlerinde faaliyetlerinin engellenemediği bölgenin kalesi de, Hacıemiroğullarının eline geçmiştir. Artık Trabzon Rum Devleti'nin batıdaki savunma hattı Tirebolu Kalesi'ne çekilmiş ve sınır ise buranın doğusundaki dar sahil şeridiyle sınırlı kalmıştır.⁴⁸

XIV. asır başlarında bölgedeki siyasi durum hakkında verilen bilgilere göre, Komnenosların batı sınırının yeniden Giresun Kalesi'ne kadar ulaştığı tahmin edilmektedir. Ancak Trabzon ile Giresun arasındaki kara bağlantısının, Giresun ile Tirebolu arasındaki yaklaşık 45 kilometre kadarlık kısmının Çepnilerin denetimi altında olduğu, vadi içlerindeki topraklarda ise Çepnilerin varlıklarını koruduğu bilinmektedir.⁴⁹

Sonuç

Trabzon Rum Devleti kurulduğu yıllarda, Sinop ve Samsun istisna tutulursa Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanan bir hâkimiyet alanında sahiptir. Ancak Türkiye Selçuklularının Samsun ve Sinop'a yönelmesi ve Theodoros Laskaris'in Karadeniz kıyılarını ele geçirme çabaları Komnenos sınırlarını baskı altında bırakmıştır. 1214 yılında I. Aleksios'un esir düştüğü bir mücadele sonunda, Türkiye Selçuklularının vasalı altına girildiği gibi Sinop kaybedilmiş ve batı sınırları Terme Çayı'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır.

Anadolu'daki yaşanan siyasi olayların Selçuklularını meşgul etmesiyle, 1214-1277 yılları arasında Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarında hareketli bir süreç yaşanmıştır. 1277 yılında ise Komnenosların Sinop'a saldırmasıyla, ülkenin batı topraklarının büyük kısmının kaybedilmesiyle sonuçlanan bir süreç başlamıştır. Sinop'ta Çepnilerin ciddi bir direnişiyle karşılaşarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Komnenosların Sinop'tan çekilme süreci, XIII. yüzyılın sonlarında Harşit Vadisi'nin doğusuna kadar devam etmiştir. Giresun sahillerinin kaybedildiği ve hatta II. Aleksios Komnenos'un 1301 yılında Giresun'u ele geçirmek için harekete geçmesinden anlaşılacağı üzere, XIII. yüzyıl sonlarında bir tarihte Giresun Kalesi'nin dahi Çepnilerin eline geçtiği görülmektedir.

XIV. yüzyıl boyunca Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarındaki hareketli dönem Komnenoslar aleyhine devam etmiştir. Bu durumun farkına varan III. Aleksios akrabalık bağı ile ülke sınırlarını korumayı amaçlamış ancak 1386 yılında Hacıemiroğullarının, Taceddinoğullarını mağlup etmesiyle bölgedeki güç dengeleri tamamen değiştirmiştir. Trabzon Rum Devleti'nin batısında gerçekleşen bu durum, 1397 yılında Giresun'un Hacıemiroğullarının

⁴⁸ Upsenki, *a.g.e.*, s. 98; Tellioglu, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 121.

⁴⁹ Claviyo, *a.g.e.*, s. 123; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 203; Zachariadou, "Trabzon ve Türkler", s. 230; Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", s. 44-45.

eline geçmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim yüzyılın sonlarında Komnenos ülkesinin batı hâkimiyet alanı, Harşit Vadisi ve doğusundaki topraklar ile başkente karadan bağlantısı olmayan Ünye ve Çarşamba ile sınırlıdır.

KAYNAKLAR

AKNERLİ Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

ANGELOV, Dimiter, *The Byzantine Hellene*, Cambridge University Press, New York 2019.

Anonim Selçuknâme, Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

AYÖNÜ, Yusuf, “IV. Haçlı Seferi’nin Ardından Batı Anadolu’da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S: 1/1, Temmuz 2015, ss. 9-25.

AYÖNÜ, Yusuf, “Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hakimiyet Mücadeleleri (1204-1243)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXIII, S: 1, Temmuz 2008, ss. 15-35.

AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTARABADİ, *Bezm u Rezm*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2003.

BRYER, Anthony, “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, Çev. M. Sibel Dinçel, Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, ss. 177-232.

BRYER, Anthony, “Shipping in the Empire of Trebizond”, *Marriner’s Mirror* 52, Heathfield Sussex 1966, ss. 3-12.

BRYER, Anthony, “The estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their resources, products, agriculture, ownership and location”, *Twelfth Spring Symposium of Byzantine Studies/ Αρχαίον Ποντού (Archeion Pontou)* 35, University of Birmingham, Birmingham 1978, Athens 1979, ss. 370-477.

BRYER, Anthony, David Winfield, *Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, C: I, Çev. İsmail Köse, TTK Yayınları, Ankara 2020.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

CHRYSOSTOMİDES, Julian, “11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bizans İmparatorluğu”, *Bizans’tan Türkiye’ye 1071-1453*, C: 1, Ed. Kate Fleet, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınları, İstanbul 2012, ss. 27-78.

DARLEY-DORAN, R. E., “Saldjûkids”, *EI*, C: IX, Ed. C.E. Bosworth vd., E.J. Brill, Leiden 2009, ss. 936-978.

DEMİR, Necati, *Hacıemiroğulları Beyliği*, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul

2007.

DİLCİMEN, Kazım, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940.

EMECEN, Feridun, “Giresun”, *İA*, C: 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 79-81.

FALLMERAYER, Jakob Philip, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Yay. Haz. Celalettin Yavuz, İsmail Hacıfettahoğlu, Not. İbrahim Tellioglu, TTK Yayınları, Ankara 2012.

FİNLAY, George, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, William Blackwood and Sons, Londra 1851.

GEORGIOS Akropolites, *Vekayiname*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

GREGORY ABU'L FARAC (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, C: 2, Süryanice'den İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 2001.

İBN BÎBÎ, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.

KAYMAZ, Nejat, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1970.

KEÇİŞ, Murat, “Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 28, Ekim 2009, ss. 143-162.

KEÇİŞ, Murat, “Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Spring/Bahar, S: 28, 2012, ss. 40-54.

KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, TTK, Ankara 2013.

KERİMÜDDİN MAHMUD AKSARAYÎ, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KOCA, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1221-1220)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

KURŞANSKİS, Michel, “Trabzon İmparatorluğu ve Gürcistan”, Çev. Murat Keçiş, *Belleten*, C: 74, S: 271, 2010, ss. 905-926.

LEBEAU, *Histoire du Bas-Empire*, C: XX, Ed. M. Brosset, De L'Imprimerie De Firmin Didot Frères, Paris 1836.

MELVİLLE, Charles, “Anatolia under the Mongols”, *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, C. I, Ed. Kate Fleet, Cambridge University Press, New York 2009, ss. 51-101.

MİLLER, William, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007.

MÜNECCİMBAŞI AHMET BİN LÜTFULLAH, *Camiu'd-Düvel II*, Haz. Ali Öngül, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2017.

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayınevi, İstanbul 2017.

Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206), Haz. Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 2011.

ÖZ, Mehmet, "Sinop", *İA*, C: 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 252-256.

PEACOCK, A. C. S., "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alâeddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", Çev. Murat Keçiş, Ali Mıynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 47, ss. 243-265.

RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, Ed. Glyn Daniel, Thames and Hudson, London 1961.

SEVİM, Ali, "Keyhusrev I", *İA*, C: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 347-349.

SHUKUROV, Rustam, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S: 9, June 1994, ss. 20-72.

SHUKUROV, Rustam, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mésogaios*, S: 25-26, 2005, s. 71-136.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Dergisi*, S: 1, ss. 1-147.

SÜMER, Faruk, "Keykâvus I", *İA*, C: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 352-353.

SÜMER, Faruk, "Keykubad I", *İA*, C: 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 358-359.

SÜMER, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

SÜMER, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1992.

TANERİ, Aydın, "Hüsâmettin Çoban", *İA*, C: 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, ss. 513.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Moğol Hâkimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 1, S: 1, 2006, ss. 19-28.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Tarih Boyunca Karadeniz*, Haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 93-104.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

TOUMANOFF, Cyril, "Gürcü Kraliçesi Tamar ve Trabzon İmparatorluğu'nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine", Çev. Murat Keçiş, Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 11/22, Mayıs 2017, ss. 251-268.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion, trans. Scott Kennedy, Dumbarton Oaks, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2019.

UPSENSKİ, F.İ., *Trabzon Tarihi*, Nşr. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2003.

VASİLİEV, A. A., “Trabzon İmparatorluğu’nun Kuruluşu 1204-1222”, Çev. Murat Keçiş, Murat Kanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 25, Bahar 2018, ss. 263-296.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Ordu”, *İA*, C: 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, ss. 367-370.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C: II, Haz. Refet Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2018.

ZACHARİADOU, Elizabeth A., “Trabzon ve Türkler (1352-1402)”, Çev. Murat Keçiş, *OTAM Dergisi*, S: 22, 2007, ss. 221-241.

GÜRCÜ AKADEMİSYENLERİN “TÜRKİYE’YE KARŞI MEŞRU TALEPLERİMİZ ÜZERİNE” BAŞLIKLİ MEKTUBU VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER*

*Gürbüz ARSLAN***

ÖZ

Türkiye’ye yönelik arazi istekleri konusunda gerek Türk Hükümeti’ni gerekse müttefiklerini ikna edemeyen Sovyet yönetimi, toprak taleplerini kendisine bağlı cumhuriyetler üzerinden yürütmeye karar vermiştir. Bu sayede uluslararası kamuoyunun Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni (SSCB) Türkiye’ye karşı toprak talepleri nedeniyle yayılmacı bir politika izlemekle suçlamayacağı ve makul göreceği düşünülmüştür. Sovyet yönetiminin aldığı karar doğrultusunda Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de bu süreçte dâhil olmuş ve kısa bir süre sonra Gürcü akademisyenlerin “Türkiye’ye Karşı Meşru Toprak Taleplerimiz Üzerine” başlıklı mektubu Gürcü ve Sovyet basınında yer almıştır. Mektubun yayımlanmasıyla birlikte tüm dünya SSCB’nin Türkiye’ye karşı toprak taleplerini Gürcü akademisyenler üzerinden dile getirmesinden haberdar olmuştur.

Çalışmanın amacı, Gürcü akademisyenlerin “Türkiye’ye Karşı Meşru Toprak Taleplerimiz Üzerine” başlıklı bir mektup kaleme almasına giden süreci, mektubun içeriğini ve yayımlanması sonrası yaşanan gelişmeleri ortaya koyarak literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada, bahsi geçen süreç, konuyla alakalı çalışmalar, arşiv belgeleri, yerli ve yabancı süreli yayınlar ışığında irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, SSCB, Gürcistan, Türk-Sovyet İlişkileri

A LETTER BY GEORGIAN ACADEMICS AND THE FOLLOWING DEVELOPMENTS: “OF OUR LEGITIMATE CLAIMS AGAINST TURKEY”

ABSTRACT

The Soviet administration convinced neither the Turkish Government nor its allies regarding its territorial demands from Turkey and decided to continue its territorial claims through the republics affiliated with it. Accordingly, it

* *Gönderim Tarihi: 13.12.2021. Kabul Tarihi: 24.12.2021.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ZONGULDAK. arslan-gurbuz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9973-8755.*

was thought that the international public would not criticise the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) for holding an expansionist policy against Turkey, and its territorial demands would be considered reasonable. In line with the decision taken by the Soviet administration, the Georgian Soviet Socialist Republic also became involved in this process, and soon afterwards, the Georgian academics' letter titled "On Our Legitimate Claims Against Turkey" was published in Georgian and Soviet press. Following the letter's publication, the world became aware of the USSR's territorial demands from Turkey, thanks to Georgian academics. This study aims to contribute to the literature by revealing the process that led to the publication of the letter titled "On Our Legitimate Claims Against Turkey" by Georgian academicians. The study examines the publication process, the letter's content and the subsequent events after publication in the light of relevant studies, archival documents, and domestic and foreign periodicals.

Keywords: Turkey, USSR, Georgia, Turkish-Soviet Relations

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından itibaren dünya şartları ve bilhassa Avrupa'daki kuvvet dengesi tamamıyla değişmeye başlamıştır. Savaş milletlerarası politikanın kuvvet merkezi olan pek çok devleti tasfiye ederken, Almanya, İtalya ve Japonya savaşın yenilen devletleri olarak yerlerini almıştır. Fransa ve İngiltere galip devletlerdendir, fakat 6 yıllık savaş onları da perişan bir hale getirmiştir. Savaşın sonunda iki büyük kuvvet ayakta kalmıştır: Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve SSCB. Fakat savaş sonrası sürecin başlarında ABD'nin önceliğinin Avrupa olmaması, SSCB'yi bölgede tek sivri kuvvet merkezi olarak bırakmıştır. Böyle bir ortamda SSCB; Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Bulgaristan gibi kendi sınırları üzerinde bulunan ülkeleri Almanya'nın hegemonyasından kurtarmak bahanesiyle askeri işgal altına almış ve buralarda komünist rejimler kurmuştur.¹

SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonrasının yarattığı ortamdan faydalanmak suretiyle kendi yayılma ve emperyalizm siyasetini hayata geçirdiği bu zaman zarfı, Türkiye açısından da Sovyetlerin toprak talepleriyle karşı karşıya kaldığı bir dönem olmuştur. Nitekim Türkiye, 7 Haziran 1945 tarihinde, SSCB'nin feshetmek istediği Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'nın yerine iki ülke arasında dış müdahalelere karşı ittifakı içeren bir antlaşma yapılabileceği yönünde bir teklifte bulununca, Sovyet yönetimi de antlaşmanın bedeli olarak Boğazlarda üs, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik, Kars ve Ardahan'ın iadesi gibi taleplerde bulunmuştur. Zira Türkiye'nin, SSCB'nin II. Dünya Savaşı'nda elde ettiği başarılarından dolayı Sovyet taleplerini kolaylıkla kabul edeceği düşünülmektedir. Fakat Türkiye, Sovyet yönetiminin beklentisinin aksine iki

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C: I, İstanbul 1994, s. 49.

ülke ilişkilerini güçlendirilebilmek adına söz konusu istekleri kabul etmeyeceğini bildirmiştir.²

Türkiye'ye yönelik arazi istekleri konusunda ilk girişimi başarısız olan Sovyet yönetimi için ABD ve İngiltere hükümet yetkilileriyle bir araya geldikleri Potsdam Konferansı yeni bir fırsat yaratmıştır. Zira SSCB Dışişleri Komiseri Molotov, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Potsdam'da yaptığı görüşmede, “1921 yılında Türkler, Sovyetler Birliği'nin zayıflığından yararlanarak Sovyet Ermenistan'ının bir kısmına el koymuşlardır. Bu olay Sovyetler Birliği'nde yaşayan Ermenileri incitmiştir” diyerek, Türkiye'den istedikleri arazilerin aslında Ermenilerden alınan topraklar olduğunu ve bunların gerçek sahiplerine verileceğini ifade etmiştir.³ Stalin ise konferansın ikinci günü bir araya geldiği Churchill'e Kars ve Ardahan'ın iadesi meselesinin ittifak görüşmeleri esnasında gündeme getirildiğine vurgu yapmıştır.⁴ Stalin, Churchill ve ABD Başkanı Truman ile bir araya geldiği 23 Temmuz 1945 tarihli oturumda da Kars'ı Ermenistan, Ardahan'ı ise Gürcistan için istediklerini beyan etmiştir.⁵ Lakin Sovyet yönetiminin Türkiye'ye yönelik arazi isteklerini meşru gösterme çabaları müttefikleri üzerinde beklenen sonucu vermemiştir.

Toprak talepleri konusunda ilk olarak Türkiye'yi, meselenin uluslararası bir düzeyde ele alındığı Potsdam Konferansı'nda da müttefiklerini ikna edemeyen Sovyet yönetimi, arazi isteklerini kendisine bağlı Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri üzerinden yürütmek için harekete geçmiştir. Böylece Sovyet yönetimi, Türkiye ile yapılacak bir ittifak antlaşmasının bedeli olarak öne sürdüğü isteklerinin sadece taleple sınırlı kalmayacağını da ilk işaretini vermiştir. Nitekim bu politika kapsamında Gürcistan, SSCB'nin Türkiye'den toprak elde etme siyasetine dâhil edilirken, Gürcü akademisyenlerin “Türkiye'ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine” başlıklı bir mektup kaleme almasına giden süreç de başlamıştır.

² Gürbüz Arslan, “Yol Ayrımını Derinleştiren Süreçte Türk-Sovyet İlişkilerinde Meydana Gelen Gelişmeler (19 Mart 1945- 7 Kasım 1945)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: IX, S: 27, 2021, s. 146-162.

³ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Çev. Ali Asker, Ankara 2011, s. 170. (Bu eserde, Molotov ile Eden arasında gerçekleşen konuşmanın kaynağası olarak Fahir Armaoğlu'nun, Türk Tarih Kurumu tarafından 1991 yılında yayınlanan *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri* isimli kitabının 128-139 arasındaki sayfalarına atıf yapılmıştır. Lakin bu doğru değildir ve dipnotlarda bir karşıklık söz konusu olmuştur. Çünkü Fahir Armaoğlu'nun kitabında Molotov-Eden görüşmesine dair böyle bir bilgi yoktur. Eserin Rusça aslında ise söz konusu görüşmenin kaynağı olarak “АВП РФ, ф.06, оп.7, п.2, д.31, л.75-76” şeklinde Sovyet arşiv belgelerine atıf yapılmaktadır. Bkz. Джамиль Гасанлы, *СССР-Турция: От Нейтралитета к Холодной Войне (1939-1953)*, Москва 2008, с. 224-225.)

⁴ Winston Churchill, *Triumph and Tragedy: The Second World War*, C: VI. Newyork 2002, s. 751-752.

⁵ *Foreign Relations Of The United States, Diplomatic Papers (FRUSDP)*, C: II, 1945, s. 302.

1. Mektubun Yayınlanması

Sovyet yönetiminin isteği üzerine önce Ermenistan, sonra da Gürcistan Dışişleri Komiserlikleri Türkiye'ye karşı toprak taleplerini içeren raporlarını hazırlayarak SSCB Dışişleri Komiserliği'ne göndermiştir. Söz konusu talepleri inceleyen Dışişleri Komiserliği yetkililerinin konuyla ilgili kaleme aldıkları 18 Ağustos 1945 tarihli metin ile SSCB Dışişleri Komiser Yardımcısı Kavtaradze'nin hazırladığı raporda, Türkiye'den istenilecek topraklar yaklaşık olarak 26.000 km² olarak hesaplanmıştır. Bu arazinin 20.500 km²'sinin Ermenistan'a, 5.500 km²'sinin ise Gürcistan'a verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Hatta Kavtaradze, Türk topraklarının paylaşımı esnasında Batum eyaletinin güney kısmı ile Ardahan ve Oltu'nun Ermenistan'a bırakılması gerektiğinin altını çizmiştir. Lakin bu durum, söz konusu bölgelerin kendisine verilmesi beklentisi içerisinde olan Gürcistan yönetiminin hoşuna gitmemiştir. Bunun üzerine Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Çarkviani, Ermenistan'a verilmesi düşünülen topraklar ile Artvin'in Gürcülere ait olduğuna dair tarihi, etnografik ve coğrafi raporlar hazırlanması yolunda Gürcistan Ulusal Bilimler Akademisi'ne talimat vermiştir.⁶

Çarkviani'nin talimatı üzerine akademi üyelerinden Tarih Bilimleri Doktoru S. Canaşiya tarafından söz konusu bölgelerin Gürcülere ait olduğuna dair "Türkiye'nin Ele Geçirdiği Gürcü İlleri Hakkında" başlıklı bir rapor hazırlanarak Gürcistan yönetimine takdim edilmiştir. Gürcü yönetiminin Türkiye'ye yönelik arazi isteklerinin meşruluğu üzerine inşa edilen ve iki sayfalık ekle birlikte toplam 16 sayfadan oluşan raporda, Türkiye'nin Gürcistan topraklarını zorla ele geçiren işgalci bir devlet olduğu ve Türk-Sovyet sınırlarının zorunluluk sonucu çizildiği gibi tarihsel gerçeklerle bağdaşmayan ithamlarda bulunulmuştur. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında SSCB ile arasındaki dostluk ilkeleriyle bağdaşmayacak bir tavır sergilediği ve bu nedenle Türk-Sovyet sınırlarının tespit edildiği 1921 tarihli antlaşmalara riayet etmenin anlamsız olduğu vurgulanmıştır. Ardahan ve Oltu'da nüfusun çoğunluğunu Gürcü kökenli Müslümanların oluşturduğu, Osmanlı Devleti'nin; Mesheti, Parhali, Tortum, İspir, Bayburt, Gürcü Boğazı ve Rize gibi bölgeleri ele geçirdikten sonra buradaki halkı bölgeden kovmak suretiyle bu toprakları insandan arındırdığı ve kalan Gürcüleri de zorla Müslümanlaştırdığı yolunda doğru olmayan iddialara yer verilmiştir. Raporun sonunda da söz konusu bölgelerin Gürcistan'ın tarihi toprakları olduğu ve bu nedenle üzerindeki haklarının kaybolmadığının altı çizilmiştir.⁷

⁶ Hazal Yalın, *1945 Türkiye-SSCB İlişkileri*, İstanbul 2021, s. 148-149.; Hasanlı, *a.g.e.*, s. 198-204.

⁷ *Gürcistan Cumhurbaşkanlığı Arşivi (GCA)*, F.14, L.19, D.209 / 23-39. (Bu raporun aslı, Gürcistan Devlet Başkanlığı Arşivinde "Koleksiyon 14, Liste 19, Dosya 209, sayfa 23-39" bulunmaktadır. Biz ise bu rapora, Gürcistan arşivlerinden belgelerin yer aldığı "https://nsarchive.gwu.edu/rus/text_files/Georgia_Archives/1945-12-29.pdf" adresinden 01.08.2021 tarihinde ulaştık.) Raporun içeriği ve rapora yönelik değerlendirmeler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Gürbüz Arslan, "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin

Gürcistan yönetimi raporu inceledikten sonra ilk olarak, Dışişleri Komiserleri Kiknadze aracılığıyla Gürcü asıllı SSCB İçişleri Komiseri Beriya'ya bir mektup yazmış ve ondan Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin kabulü konusunda destek istemiştir.⁸ Kiknadze mektubunda, Batum eyaletinin güney kısmı ile Ardahan ve Oltu'nun Ermenistan'a bırakılması gerektiği fikrine dair itirazını sunmuştur. Zira bu topraklar Güney Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'nin muhtemel bir savaşı önlemek amacıyla Türkiye ile 13 Ekim 1921'de imzaladıkları dostluk antlaşması sonucu Gürcistan'dan koparılmıştır. Ayrıca ellerinde bu toprakların Gürcistan'a ait olduğunu kanıtlayan tarihi ve etnografik delillerden ibaret bir rapor vardır. Kiknadze'ye göre bu şartlar altında Türkiye tarafından SSCB'ye iade edilmesi gereken yaklaşık 26.000 km²'lik arazinin 12.762 km²'lik kısmı Gürcistan'a, 13.190 km²'lik kısmı ise (Eski Erivan vilâyetinin Kars ve Kağızman sancaklarıyla Sürmeli kazası) Ermenistan'a bırakılmalıdır.⁹ Gürcistan yönetimi ikinci olarak ise Kiknadze'yi 1945 Eylül başlarında Moskova'ya göndermiş ve bahse konu raporu, Beriya'nın dışında SSCB Dışişleri Komiseri Molotov ile yardımcılarına ve Dışişleri Halk Komiserliği'nin Yakın Doğu Şubesi Müdürü Samilovski'ye takdim etmiştir.¹⁰

Gürcistan'ın, Batum eyaletinin güney kısmı ile Ardahan ve Oltu'nun Ermenistan'a bırakılmaması ve Türkiye'den daha fazla arazi alabilmek adına Sovyet yönetimini ikna için girişimlerde bulunduğu bu zaman zarfı, Türkiye açısından da Sovyet toprak taleplerinin geri çekilmemesi karşısında kendisini yalnız hissettiği bir dönem olmuştur. Zira bu süreçte ABD'li yetkililer, SSCB'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunmasını iki ülke arasında çözülmesi gereken bir sorun olarak görmeye devam etmiştir.¹¹ İngiltere'de ise bu konunun ciddi bir problem teşkil etmeyeceği yönünde bir düşünce hâkim olmaya başlamıştır.¹² Hatta SSCB'nin resmî ajansı olan TASS'ın, Londra'da düzenlenen beş müttefik ülke (ABD, İngiltere, Sovyet Rusya, Fransa, Çin) dışişleri bakanları toplantısı esnasında, ABD'deki Milli Ermeni Birliği'nin gönderdiği mesajı yayınlaması bile ABD ile İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik Sovyet toprak taleplerine bakışını değiştirmemiştir. Oysaki TASS Ajansı'nın 20 Eylül 1945'te yayınladığı mesajda, Ermenilerin Türk boyunduruğundan kurtarılmalrı

Türkiye'ye Yönelik Toprak Talepleri Kapmasında "Türkiye'nin Ele Geçirdiği Gürcü İlleri Hakkında" Başlıklı Raporu", *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, Ed. Osman Köse, Ankara 2021, s. 84-104.

⁸ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 202.

⁹ GCA, F.14, L.19, D.209 / 20-22. (Bu mektubun aslı, Gürcistan Devlet Başkanlığı Arşivinde "Koleksiyon 14, Liste 19, Dosya 209, sayfa 20-22" bulunmaktadır. Biz ise bu rapora, Gürcistan arşivlerinden belgelerin yer aldığı https://nsarchive.gwu.edu/rus/text_files/GeorgiaArchives/1945-12-29.pdf adresinden 01.08.2021 tarihinde ulaştık.) Kiknadze'nin mektubu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, *Gürcistan Sovyet....*, s. 104-105.

¹⁰ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 203.

¹¹ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı Yılları 1939-1946*, Ankara 1973, s. 280-283; FRUSDP, C: VIII, 1945, s. 1239-1241.

¹² Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara 1992, s. 294-296.

istenmekte ve Kars ile Ardahan'ın Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'ne ilhakı talep edilmektedir.¹³

Böyle bir süreçte Sovyet toprak taleplerini kabul etmeyeceğine bir kez daha dikkat çeken Türkiye, SSCB'nin isteklerinden vazgeçmesi halinde kendisiyle iyi münasebetler kurulabileceğini bildirmiştir. Bu bağlamda Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 5 Eylül 1945'te gazetecilerle yaptığı toplantıda, bütün devletlerle özellikle de komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinden yana olduğunu ifade etmiş ve “*Biz kimseden bir şey istemiyoruz ve bizim hiçbir kimseye verilecek hiçbir şeyimiz yoktur*” demiştir.¹⁴ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de TBMM'nin açılışı dolayısıyla 1 Kasım 1945'te yaptığı konuşmada, “*Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur. Şerefle yaşayacağız ve şerefle öleceğiz*” demek suretiyle Türkiye'nin çıkarlarıyla bağdaşmayacak taleplere asla boyun eğmeyeceğine dikkati çekmiştir. İsmet İnönü konuşmasının devamında Sovyet yönetimine çağrıda bulunarak, Türkiye'nin iki ülke arasında iyi münasebetler kurulması hususunda ümidini kesmemiş olduğunu ve bu konuda atılacak adımların iyi yürekle karşılanacağını belirtmiştir.¹⁵

Türkiye'nin yaptığı bu çağrı Sovyet yönetiminde hiçbir karşılık bulmamıştır. Nitekim SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov, 2 Kasım günü ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson ile yaptığı görüşmede, ülkesinin Türkiye'ye karşı tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığını ve toprak iadesi gibi taleplerinin Türkiye tarafından yerine getirilmesini beklediklerini söylemiştir.¹⁶ Ayrıca Sovyet yönetimi 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılmaması yönündeki kararını değiştirmeyince, bu antlaşma da 7 Kasım 1945 tarihi itibarıyla feshedilmiş bir konuma gelmiştir.¹⁷

Açıkçası Türk-Sovyet ilişkilerinde dayanak noktası olarak gösterilen 1925 tarihli antlaşmanın iki ülke arasında bir ittifak yapılmadan yürürlükten kalkması, şimdiye kadar Türkiye'ye karşı toprak taleplerinin bir anda değil, Türkiye'nin ittifak talebine karşılık gündeme getirildiğini ifade eden SSCB'yi önemli bir dayanak noktasından yoksun bırakmıştır. Bu nedenle Sovyet yönetimi, Türkiye'ye yönelik toprak taleplerini kendisine bağlı cumhuriyetler üzerinden yürütme planını uygulamaya sokmuştur. Bu bağlamda yapılan ilk hamle, yurt dışında yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına davet edilmesi olmuştur. Zira Sovyet Ermenistan'ına çok sayıda Ermeni'nin göç etmesi halinde buradaki toprakların onlara yetmediği propagandası yapılacak ve onlara yer bulmak adına Türkiye'den toprak talep edildiğine dair bir süreç başlatılacaktır.¹⁸

¹³ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1945, 1, 3.

¹⁴ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1945, s. 1-2.

¹⁵ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945, s. 1, 5.

¹⁶ *FRUSDP*, C: VIII, 1945, s. 1271-1272.

¹⁷ *Ulus*, 8 Kasım 1945, s. 1.

¹⁸ Gürbüz Arslan, “Türk-Sovyet İlişkilerinde Kars ve Ardahan'ın İadesi Meselesi (1945-1953)”, *Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını*, Ed. İlyas Topsakal-Alperen Kürşat Zengin, İstanbul 2021, s. 149-150.

Sovyet yönetiminin bu yoldaki ikinci hamlesi ise Gürcü akademisyenlerin “Türkiye’ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine” başlıklı mektubunun yayınlanmasına izin vermek suretiyle ilk kez kendi vatandaşlarının yani Gürcülerin ağzından Türkiye’ye yönelik arazi taleplerini gündeme getirmek olmuştur. Böylece SSCB, Türkiye’den istediği arazilere kavuşma yolunda önemli bir hamle yaparken, bu mektubun manası ise Gürcistan yönetiminin kendilerine verilmesini istedikleri Batum eyaletinin güney kısmı ile Ardahan ve Oltu’nun Ermenilere bırakılmaması ve Türkiye’den daha fazla toprak alabilmek yolunda Sovyet yönetimini ikna etmeyi başarmış olmasıdır. Çünkü mektupta imzası bulunan iki akademisyenden biri olan S. Çanaşiya, aynı zamanda “Türkiye’nin Ele Geçirdiği Gürcü İlleri Hakkında” başlıklı raporun da mimarıdır. Gerek bu mektupta gerekse raporda Türkiye’den talep edilen araziler aynıdır.

Bu arada mektubun yayınlanma zamanı ABD, İngiltere ve SSCB dışişleri bakanlarının dünyada yaşanan son gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmak amacıyla bir araya geldikleri Üçler Konferansı olarak da bilinen Moskova Konferansı’na denk getirilmiştir. Nitekim ABD heyetinin Moskova’ya indiği 14 Aralık 1945’de Tiflis’te yayımlanan *Komünist* gazetesi Gürcü akademisyenler S. Çanaşiya ile N. Berdzenishvili’nin söz konusu mektubunu yayımlamıştır.¹⁹ Aynı mektup konferans başladıktan dört gün sonra, yani 20 Aralık’ta Pravda, İzvestiya ve Krasnaya Zvezda gibi Sovyet basınının önde gelen gazetelerinde tekrar neşredilmiştir. Böylece sadece SSCB’nin müttefikleri değil, tüm dünya Sovyet yönetiminin Gürcü akademisyenler üzerinden Türkiye’ye karşı arazi isteklerini dile getirmesinden haberdar olmuştur.

2. Mektubun İçeriği

Çanaşiya ile Berdzenishvili, özgürlük savaşı olarak adlandırdıkları II. Dünya Savaşı’nın başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte galip gelen demokrasinin bir barış ve güvenlik kalesi olarak örgütlendiğine vurgu yaparak mektuplarına başlamıştır. Bu organizasyonda özgürlüğü seven halkların layık oldukları yerleri almayı ve özelemlerinin yerine getirilmesini beklediklerini dile getirmiştir. Bu meyanda faşizmin yenilgiye uğratılmasında önemli katkıları olduğunu iddia ettikleri Gürcü halkının da yasal taleplerini sunma hakkı kazandığının altını çizmiştir. Onlara göre Gürcü halkının bu talepleri, Türkiye tarafından işgal edildiğini ileri sürdükleri ata topraklarıyla ilgili olup, mektubun ele alınma nedeni de bu toprakların kendilerine iadesi hakkında dünya kamuoyunun dikkatini çekmek içindir. Güya olay sadece önemsiz bir toprak ihlali değildir, Gürcü halkının benliğinin beşğinin gasp edilmesi, yani anayurtlarının ellerinden alınması ve yaşayan bir ulusal bedenin ikiye bölünmesi suçudur. Gürcü halkının da asırlık bir mücadelesidir.²⁰

¹⁹ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

²⁰ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

Gürcü akademisyenler mektuplarının ilk bölümünde, Gürcü tarihini MÖ 2000 yılına kadar götürmüş ve ataları olarak gösterdikleri Hitit ve Subarların, Türkiye’den talep ettikleri topraklarda hüküm sürdüğünden bahsederek, bu toprakların “Gürcü halkının benliğinin beşiği olduğu” söylemini kanıtlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Çanasiya ile Berdzenishvili, Gürcü halkının eski çağlardan beri Toroslardan Kafkasya’ya kadar uzanan geniş bir bölgede yaşadığı, çalıştığı ve savaştığından bahsetmiştir. Gürcülerin tarih boyunca bu topraklarda birçok medeniyet ve devlet merkezi inşa ettiğini, büyük bir yaşamsal ve yaratıcılık yeteneği gösterdiğini, anavatanlarına her zaman bağlı kaldığını ve miraslarını savunmak için sarsılmaz bir irade gösterdiğini yazmıştır. Ataları olan Hititler ve Subarların Ön Asya’nın ilk yerli halkı olduğunu ve bu topraklara MÖ 2000’li yıllarda yerleştiğini dile getirmiştir. Bu iki yerli halkın tüm eski dünyanın Gürcüce “Gali” (Kızılırmak) olarak bildiği ırmağın büyük kıvrımında, Dicle ve Fırat’ın yukarı bölgelerinde tarım ve demir-çelik alanlarında büyük kültür merkezi kurduğunu anlatmıştır. MÖ I. bin yılın ilk yarısında Urartu Devleti’nin Hitit-Subar uygarlık bayrağını eline alarak daha da geliştirdiğini belirtmiştir. Gürcü akademisyenlere göre bozkır fatihleri Anadolu’ya saldırınca Gürcü halkı zamanla kuzeye doğru yer değiştirip yeni devletler ve kültür merkezleri kurarak, yüzyıllardır sahip olduğu uygarlıklarının kesintisiz gelişebilmesi için gerekli hayat enerjisini kendinde bulmuştur. Nihayetinde de Urartu Devleti yıkıldığı zaman onun yerini Gürcü halkının iki yeni devlet oluşumu almıştır: Doğuda İberya Krallığı ve batıda Kolhis Krallığı.

Çanasiya ile Berdzenishvili mektuplarının devamında aynı organik ulusal gövde üzerinde kurulduklarını ifade ettikleri bu iki eski Gürcü krallığının da, “Gürcü halkının benliğinin beşiği olduğunu” iddia ettikleri toprakların önemli bir bölümünde hüküm sürdüğü tezini işleme gayreti içerisinde olmuştur. Gürcü akademisyenler antik Yunan yazarlarına atıf yaparak, İberya Krallığı’nın MÖ VI. yüzyılın ortalarında Ön Asya’nın en büyük dört devletinden biri olduğu ve sınırlarının da Kuzey Mezopotamya’dan Torosların doğusuna kadar geniş bir alanı kapsadığı üzerinde durmuştur. Hatta MÖ II. yüzyılda bugünkü Sivas’ın doğusuna düşen toprakların da İberya Krallığı’na ait olduğunu ve bu anlamda İberya’nın sınırlarının Türkiye’nin Sivas iline kadar uzandığını dile getirmiştir. İberya’nın, ilerleyen süreçte Galis deresi ağzından Karadeniz’e açılabilmesine de vurgu yapmıştır.

Çanasiya ile Berdzenishvili, Karadeniz’in doğu kıyılarında kurulan Kolhis Krallığı hakkında Herodot’a atıf yaparak, bu krallığın da MÖ VI. yüzyılda Ön Asya’nın en büyük dört devletinden biri olduğunu dile getirmiştir. Kolhis Krallığı’nın sınırları konusunda ise MÖ 400 yılında Kolhis’e gelen Yunan yazar ve komutan Ksenofon’a atıf yapılmıştır. Ksenofon’un, Trabzon ve Giresun’un Kolhis Krallığı’nın şehirleri olduğu ve Kolhların/Kolhislilerin Trabzon civarında yaşadığını söylemiş olduğunu yazmıştır. Ksenofon’un on binlerce askerden oluşan müfrezesiyle birlikte Trabzon yakınlarındaki Kolhis köylerinde bir ay kalarak, buradan Kolhis’in diğer bölgelerine akınlar yaptığından bahsetmiştir. Bu meyanda Gürcü akademisyenler, Çoruh Irmağı’nın

doğduğu yerden başlayarak batıya doğru uzandığını ifade ettikleri Kolhis Krallığı ile Çıldır Gölü'nden doğuya doğru uzandığını dile getirdikleri İbery Krallığı'nın toprakları üzerinde en eski çağlardan beri Gürcü boylarının yaşadığına bir kez daha dikkati çekme çabasında olmuştur.

Çanasiya ile Berdzenishvili mektuplarının ikinci bölümünde, Gürcü halkının kendi varlığını ve ata topraklarını korumak için üç bin yıl boyunca savaşmış olduğu, bu süre zarfında ulusal bilincini yitirmediği ve kutsal olduklarını iddia ettikleri haklarından vazgeçmediği tezini işlemiştir. Gürcülerin kendisinden güçlü düşmanlarının saldırıları karşısında zorunlu olarak geçici bir süre için geri çekilmiş olsalar da gücünü yeniden toplayarak düşmanına saldırdığından ve elinden zorla alınan topraklarını geri aldığından bahsetmiştir.²¹

Gürcü akademisyenler, bu süreci ilk olarak Romalılarla başlatmış ve ata toprakları olarak ifade ettikleri bölgeleri MÖ I. yüzyılda Romalılara kaptırıldıklarını anlatmıştır. Onlara göre ata topraklarının hâkimiyetini geri almaları uzun sürmemiştir. Zira IV. yüzyılda Kolhis Krallığı'nın mirasçısı ve Kolhların torunları olan Lazlar, Doğu Kolhis'de bir Laz Krallığı kurmuş ve böylece ata topraklarında yeniden Gürcülerin egemenliği başlamıştır. Açıkçası Lazlar sayesinde Gürcü halkının benliğinin olduğu topraklara yeniden kavuştukları söyleminde bulunan Çanasiya ile Berdzenishvili, daha sonra "*Lazların Kolhların torunları olduklarını kimse yadsıyamaz*" diyerek, Lazların Gürcü kökenli olduğunu ispata çalışmıştır. Bu bağlamda söylemlerine delil olarak Bizanslı tarihçilerin Lazlarla ilgili ifadelerini göstermişlerdir. Güya VI. yüzyıl Bizans tarihçisi Procopius Caesarensis, "*Kolhların Laz olmaması mümkün değildir. Kolhların adı Lazlar olarak değişmiştir, bu birçok diğer halkın da başına gelmiş bir olaydır*" demiştir. Yine Bizanslı tarihçilerden Agathias'ın "*Lazların eski zamanlarda Kolhlar olarak adlandırıldığı ve gerçekten onlar olduklarından, Phasis, Kafkaslar ve komşu ülkelerin nüfusunu tanıyan hiç kimse şüphe duymayacaktır. Lazlar, diğer güçlü uluslara hükmeden güçlü ve cesur bir halktır. Onlar, eski Kolh adından çok gurur duyarlar, belki de bu sebepsiz yere değildir, kim bilir?*" şeklinde bir cümle kullanmıştır. Nihayetinde Gürcü akademisyenler açısından Bizanslı tarihçilerin bu ifadeleri Lazların, Kolhların torunu olduğu konusunda hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak birer delildir.

Daha sonra Laz adının Batı Kolhis halkı için de kullanıldığı üzerinde durulmuştur. O dönemde sadece doğu yani Rion Kolhis'i değil, batı yani Çoruh-Trabzon Kolhis'inin de bulunduğunu ve Batı Kolhis halkına Laz Krallığı'yla bir devlet olarak birleşmemiş olsa da Laz denildiğini ifade etmişlerdir. Hatta Çanasiya ile Berdzenishvili'ye göre Batı Kolh bölgesi, Laz Krallığı ile tek bir devlet çatısı altında bir araya gelemediği için Laz ismi, Chan ve Chala kelimeleriyle birlikte daha sonraki tüm zamanlar için Batı Kolhis halkına özgü olarak kalmıştır. Gürcü akademisyenler, X. yüzyılda yaşayan Gürcü bir yazarın,

²¹ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

Bizanslı yazara ait “Laziki Trabzon şehri” ifadesini Gürcistan’ın yerli halkı olan “Megreller ülkesinin şehri Trabzon” şeklinde kendi diline aktarmasını bu iddialarına kanıt olarak göstermiştir. Ayrıca Trabzon İmparatorluğunun (1201-1461) yöneticilerine Konstantinopolis’te “Lazların efendileri”, mülklerine bazen Lazika, bazen de Kolhis denildiğine vurgu yapmıştır. Yine Laz kabilesinin tarihsel yerleşiminin sınırlarını netleştirdiğini ifade ettikleri akademisyen N.Y. Marr’ın, “*Konstantinopolis’te, Türkiye’nin Karadeniz kıyılarındaki tüm sakinlere laz denir, hatta Samsunlular ve Sinoplulara bile, Erzurumlular ise bir yandan Gümüşhanelileri diğer yandan ise tüm kıyı sakinlerini Laz olarak adlandırır*” sözlerine de yer vermiştir.

Çanasiya ile Berdzenishvili mektuplarının üçüncü bölümünde, Türkiye’den talep ettikleri toprakların bir kısmının yer aldığı ve Güney Gürcistan olarak ifade ettikleri bölgenin Gürcüler için ne kadar önemli olduğu tezini işlemiştir. Bu toprakların Gürcistan’ı birleştiren ulusal bir hanedanın temellerinin atıldığı ve Gürcü kültürünün yeniden yeşerdiği bir bölge olduğuna değinilmiştir. Bu kapsamda Gürcü akademisyenler, Ortaçağ’da Gürcistan’ın siyaset ve kültürel birliğinin çekirdeğini İbery’a’nın ana bölgesi olan Kartli’nin oluşturduğunu ve Gürcüleri tek bir çatı altında birleştirme yolunda bu bölgenin en büyük aday olduğunu yazmıştır. Doğu Gürcistan hükümdarı olarak ünlenen Vahtang Gorgasali’nin bu yönde önemli çabaları olduğunu aktarmıştır. VI. yüzyıldaki feodal temele dayalı bir Gürcü devletinin yeniden doğuşu çabalarını Perslerin engelleyemediğini, lakin bu çabaların yüzyılın sonlarına doğru Kura Irmağı vadisindeki Arap fetihleri nedeniyle kesintiye uğradığını anlatmıştır. Bu dönemden itibaren Araplarla yapılan çarpışmaların ve ulusal göçlerin etkisiyle ana örgütlenme merkezinin Güney Gürcistan topraklarına kaydığı üzerinde durmuştur.

Yazarlara göre söz konusu kesinti, Çoruh Irmağı’nın yukarı bölgesindeki Güney Gürcistan bölgesi İspir hükümdarları olan ve Bayburt’ta özel yurtlukları bulunan Bagrationlar ile son bulmuştur. Zira ilk önceleri Gürcistan’ın yalnızca bir bölümünü oluşturan Artvin ve civarı prensleri olan Bagrationlar, Güney Gürcistan topraklarının önemli bir bölümünü geri almak suretiyle X. yüzyılın sonunda tüm Gürcistan’ı birleştiren ulusal bir hanedanın temelini atmıştır. Böylece Gürcü Kralı III. David, 979 yılında Bizans İmparatoru Vasiliy’i Erzurum, Van Gölü’nün kuzeybatısı, Erzurum’dan Trabzon’a giden ana yol üzerindeki geçit ve Çoruh Irmağı’nın yukarısında yer alan topraklar gibi bölgelerden geri çekilmeye zorlayabilmiştir. III. David, önce Tercan ve Taron bölgelerini, 997 yılında ise Malazgirt’i alarak Gürcistan’ın güney sınırlarını Van Gölü’nden Erzincan’a dek genişletmiştir.²²

Gürcü akademisyenler açısından IX. ve X. yüzyıllar, Araplar tarafından Kura vadisinde durdurulan Gürcistan kültürünün Güney Gürcistan prensliklerinde geliştiği bir dönem olmuştur. Bu zaman diliminde Çoruh havzası

²² *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

toprakları ile Kura ve Fırat'ın üst kısımlarında görkemli yapıtlar ve Gürcü mimarisinin orijinal anıtları dikilmiştir. Bu mimari eserler hala yıkılmamıştır ve bunlara Oltu, Tortum, Oşki, İşhan, Ardanuç, Opiza ve Dolishane gibi Erzurum ve Artvin'e bağlı yerleşim yerlerinde rastlamak mümkündür. Çanasiya ile Berdzenishvili'ye göre bu zaman zarfında Artvin ve civarı Giorgi Merçuli, Mikael Modrekili gibi Gürcü yazar ve besteci, Ioane ve Yevfimiyy Mtatsmedeli gibi Gürcülerin önde gelen devlet adamları tarafından temsil edilen Gürcü edebi dilinin gelişiminin hız kazandığı bir bölge olmuştur. Ayrıca feodal çağda Gürcistan'ın birlik bilincinin son şeklini aldığı Güney Gürcistan toprakları, XI-XII yüzyıllarda ise Gürcü halkının kültürel alanda gösterdiği büyük gelişime ev sahipliği yapmıştır. Nitekim bu dönemde Rustaveli, Beka Opizari, Beşken Opizari gibi Gürcü sanatçılar, İoane Petritsi, Giorgi Mtatsmedeli ve Ephrem Mtsire gibi Gürcü filozoflar ve tarihçiler yetişmiştir.

Mektubun devamında, bu şekilde bir ilerleme kaydeden Gürcistan'ın doğal gelişiminin Moğol istilasıyla kesintiye uğramış olduğu ve Moğollarla yapılan mücadelenin Gürcistan tarihine etkisi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Çanasiya ile Berdzenishvili, Gürcülerin Moğollara karşı neredeyse iki yüzyıl boyunca özgürlüklerini ve kültürlerini korumak adına büyük bir mücadele verdiği tezini işlemiştir. Hatta Batı dünyasının, Rusya ile Gürcistan'ın Moğolların korkunç saldırısını zayıflatan ana engel olarak hizmet ettiğini minnetle hatırlaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Gürcülerin Moğollarla yaptığı bu mücadeleden dolayı telafi edilemez büyük kayıplar yaşadığından bahsetmiş ve bu nedenle insanlık tarihinin en önemli olaylarıyla anıldığını söyledikleri XV. yüzyılı Gürcistan'ın işkence ve kan içinde karşıladığı iddiasında bulunmuştur. Güya XV. yüzyıl, Orta Doğu'da Tatarların yerini yeni göçebe fatihler yani Osmanlı Türklerinin aldığı ve Gürcülerin birlikten yoksun bir şekilde Türklerle mücadele etmek durumunda kaldığı bir yüzyıldır.

Çanasiya ile Berdzenishvili mektuplarının dördüncü bölümünde, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Gürcü topraklarını işgal ettikleri tezini işlemiş ve Osmanlı Devleti'ni kana susamış bir düşman olmakla itham etmiştir. Bu meyanda Gürcü akademisyenler, Osmanlı Türklerinin Gürcistan'a iyice yaklaştığı XV. yüzyılın, aynı zamanda Gürcistan'ın iç ve dış faktörlerin sonucu olarak bir dizi feodal devlet şeklinde bölündüğü bir dönem olduğuna değinmiştir. Bu haliyle bile sınırları Erzincan ve Trabzon'a kadar ulaşan Güney Gürcü Prenslığı'nin (Samtshe), kana susamış olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir savaş verdiğini aktarmıştır. Gürcülerin, kültür dünyalarını saran tehlikeyi doğru anladığına ve bu kapsamda Osmanlı Türklerine karşı Avrupa ve Ortadoğu devletlerinden oluşan geniş bir koalisyonu iki kez örgütlemeye çalıştığına vurgu yapmıştır. Türklere karşı koalisyon oluşturma girişimleri başarısız olsa da bu durumun Kartli Krallığı, İmereti Krallığı ve Güney Gürcistan'ın kendilerini savunmak yolunda güçlerini birleştirmesine mâni olmadığını ve güç birliği eden Gürcülerin, 1515 yılında Erzurum yakınlarında olduğu gibi Türklere karşı birçok kez zaferler kazandığını dile getirmiştir. Gürcü halkının, bu dönemde Yakındoğu'nun büyük bir

bölümünü ve Balkan Yarımadası'nı alan, tüm Gürcistan'ı ele geçirmeyi amaçlayan Türklere karşı görülmemiş bir hırsla direndiğini ifade etmiştir. Yazarlara göre bu direnme sonucu Gürcistan'ın orta ve batı bölgelerinden çıkarılan Türkler, Gürcülerin içinde bulunduğu bölünmüşlük halinden faydalanmak suretiyle Güney Gürcistan'ı anayurdundan ayırmış ve buraya yerleşebilmiştir.²³

Çanasiya ile Berdzenishvili mektuplarının devamında Osmanlı Devleti'nin Güney Gürcistan topraklarını ele geçirmesiyle ne Türk-Gürcü mücadelesinin ne de Gürcistan'ın birlik bilincinin sona erdiği üzerinde durmuştur. Gürcü akademisyenler açısından, bu dönemi en iyi anlatan kişi, XVII. yüzyıl Gürcü tarihçisi Gorgibjanidze olmuştur. Nitekim Gorgibjanidze, *"Hristiyan inancına sahip Gürcüler iki büyük Müslüman devlet Osmanlı Türkiye'si ve İran arasında sıkışıp kaldılar. Gürcüler bu süreçte çok acı çektiler, uzun bir süre bazen bu yanda, bazen öteki yanda dövüştiler, düşmanlarına çok zarar verdiler ama onları yenemediler. Sultan ve Şah, Gürcistan'ı 1555 yılında yapılan İran-Türk Antlaşması'yla kendi aralarında bölüştüler. Bu antlaşmaya göre Samtshe, Kartli ve Kaheti Şah'a, İmereti, Odişi, Guriya, Abhaziya ve Laz toprakları Sultan'a kalıyordu"* demek suretiyle Gürcülerin ruh halini yansıtmıştır.

Çanasiya ile Berdzenishvili'ye göre Gürcistan, Osmanlı Devleti ile İran'ın yaptığı bu paylaşımı hiçbir zaman tanımamış, güney ve güneybatı topraklarından vazgeçmemiştir. Bunun kanıtı ise 1793 tarihli Rusya-Gürcistan Dostluk Antlaşması'nın özel 4. maddesidir. Zira bu maddede, *"İmparator, savaş durumunda her türlü silahlı yardımda bulunacağına ve barış durumundaysa çok eskiden beri Kartli Devleti'nin olan toprakların ve yerlerin geri verilmesini yağmacılardan ısrarla isteyeceğine söz verir"* şeklinde bir ifade vardır. Ayrıca Gürcülerin XIX. ve XX. yüzyıllarda gerçekleşen Türk-Rus savaşlarına aktif olarak katılmaları bu yüzdendir ve Gürcüler topraklarının birleşmesine dair umutlarını bu savaşlara bağlamıştır. Gürcü akademisyenler, Gürcü halkının birlik bilincinin hiçbir zaman kaybolmadığına kanıt olarak ise İ. Chavchavadze, A. Tsereteli, G. Tsereteli, Gr. Orbeliani, D. Kipiani gibi önemli aydın ve şairlerin, Türkiye'nin ele geçirdiğini iddia ettikleri Gürcü topraklarının her geri alınışını coşkuyla selamlamasını göstermiştir. Ayrıca Gürcülerin Batum'un, Ardahan'ın ve Artvin'in Türklere geri alınışını, Erzurum'un, Lazistan'ın ve Trabzon'un Ruslar tarafından işgalini birer ulusal bayram olarak kutladığı ve bu bayramlarda yüzyıllardır kurduğu hayallerinin gerçekleştiğini görmüş olduğu anlatılmıştır. Bu kutlamaların Gürcü halkının birlik bilincine olan inancını yitirmediğinin diğer kanıtları olduğu da söylenmiştir.

Gürcü akademisyenler mektuplarının beşinci bölümünde, Gürcistan'a akınlar yapan toplumlar arasında bir kıyaslama yapmış ve bu topluluklar arasında Türklerin en kötüsü unvanını hak ettiği iddiasında bulunmuştur. Güya

²³ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

Türkler ortaya çıktıkları her yere sadece ölüm, yıkım ve vahşet getirmişlerdir. Ele geçirilen Gürcü bölgelerinde geliştirilen maddi kültürü birkaç basamak aşağıya indirmişler, şehir hayatını tamamen öldürmüşler, şarapçılık ve ipekböcekçiliği gibi gelişmiş tarımsal kültürleri yok etmişlerdir. Türklerin Gürcü topraklarını fethetmesiyle birlikte nüfus yoksullaşmış, Gürcü halkının dili, yasaları, gelenekleri, atalarının kültürü ve inancı en vahşi, insanlık dışı zulme maruz kalmıştır. Türkler bölgede ateş ve kılıç zoruyla Türk dili ve İslam'ı yaymış, boyun eğmeyen nüfus kitleler halinde evlerinden sürmüştür.

Çanasiya ile Berdzenishvili'ye göre Türklerin Gürcülere verdiği zarar bununla sınırlı kalmamıştır. Güya VIII. yüzyılda dünya Hristiyan mimarisinin en seçkin anıtlarından biri olan Bana manastırının yapıldığı, XII. yüzyılda Rustaveli'nin ölümsüz sesinin yankılandığı, XIV. yüzyılda dev Chule ve Safar tapınaklarının inşa edildiği yerde Türklerin işgali ve hâkimiyetleri boyunca olumlu hiçbir şey yaratılmamıştır. Gürcü tapınakları camiye dönüştürülmüş ve halk XX. yüzyılın başında bile Kraliçe Tamara döneminden kalan köprüleri kullanmaya devam etmiştir. Gürcü akademisyenler, bu bölümde son olarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Gürcü halkının Türklere karşı savaşını her zaman sürdürdüğünü belirtmiştir. Türklerin tüm çabalarına rağmen Gürcistan'dan aldıkları güney bölgelerinin organik birliğini asla yok edemediğini, tüm dünya kamuoyunun ve bilimin bunu doğruladığını, hatta Türklerin de bu birliği tanımak zorunda kaldığını ifade etmiştir.²⁴

Çanasiya ile Berdzenishvili mektuplarının altıncı bölümünde, Türkiye'den talep ettikleri toprakların Gürcü bölgesi olduğu yönündeki iddialarına Osmanlı Devleti'ne atf yapmak suretiyle devam etmiştir. Gürcü akademisyenler, bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin 1578'de Güney Gürcistan Prensliği Samtshe'yi topraklarına kattıktan sonra bu prensliğe Gürcü vilayeti adını verdiğini yazmıştır. 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" başlıklı Osmanlı sicil defterinde; Çıldır, Posof, Penek, Bana ve Ardahan gibi Gürcü bölgeleri hakkında bilgilerin yer aldığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Trabzon vilayetini, Rusya sınırından Rize şehrine kadar Lazistan, Rize'den Ordu dağlarına kadar Trabzon, merkezi Samsun olmak üzere Ordu'dan Kızılırmak nehrine kadar Canik ve Gümüşhane gibi dört sancağa ayırdığından bahsetmiştir. Gürcü akademisyenlere göre XIX. yüzyılın sonlarında Türk resmi kaynaklarında Samsun bölgesinin adının hala Canik olarak yer alması, bu toprakların Çanların yani Lazların olduğunun başka bir kanıtıdır. Çanasiya ile Berdzenishvili söz konusu çıkarımlarından sonra konuyu bir kez daha Lazların Gürcü kökenli olduğuna getirmiştir. Bu iddialarına kanıt olarak ise Şemseddin Sami tarafından hazırlanmış olan biyografi, tarih ve coğrafya ansiklopedisi "Kamûsül Alam"ı referans göstermiştir. Ansiklopedi de "*Lazlar, Karadeniz'in güneydoğu kıyılarında, Trabzon Vilayeti'nde yaşarlar. Kafkasya halkından*

²⁴ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

sayılırlar ve Gürcü asıllıdırlar. Hatta dış görünüşleri, onların Kafkasya asıllı ve Kafkasya halkı ırkından olduklarını söyler” ifadesinin yer aldığı belirtilmiştir.

Gürcü akademisyenler, daha sonra Türkiye’den talep ettikleri toprakların Gürcü bölgesi olduğu yönündeki iddialarını güçlendirmek için XX. Yüzyıla kadar Güney Gürcistan’daki Gürcü coğrafya adlarının var olmaya devam ettiğini anlatmıştır. XIX. ve XX. yüzyılın başlarındaki Osmanlı haritalarında İmera (Gümüşhane’nin kuzeydoğu bölgeleri), Dzara, Goriana, Macara, Şuva, Mirzani, Mohora, Lori, Borşiani, Natehilebi, Ksanta, Kitra, Çorogma Harti, Çumovani, Ortsvei gibi birçok Gürcü adına rastlandığını ifade etmiştir. Hemen akabinde ise *“Şimdi Türk makamları, Gürcü coğrafya adlarını değiştiriyor, tarihsel anıtlarını ve mimari yapıtlarını yıkıyor. Yüzlerce nesil atalarımızın kan ve teriyle bolca sulanan Gürcü nüfusunu evlerinden kovarak uzak bölgelere sürüler halinde yeniden göç ettiriyorlar”* gibi Türkiye’ye yönelik ağır bir ithamda bulunmuştur.

Çanasiya ile Berdzenishvili, son bölümde Türkiye’yi işgalci ve Hitler Almanya’sı ile iş birliği yapan, Gürcistan’ı ise faşizmin yenilgiye uğratılmasına önemli katkılar sunan bir devlet olarak göstermek suretiyle Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinin kabul edilmesi gerektiği tezini işlemiştir. Bu bağlamda Gürcü akademisyenler, Türkiye’nin 1920 yılı ve 1921 başlarındaki Gürcü halkının içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak Gürcistan topraklarını istila ettiğini öne sürmüştür. Bu istila esnasında, Türklerin daha önce ele geçirmiş olduğu Gürcü topraklarına ek olarak Ardahan, Oltu, Artvin ve Batum’un güney kesimini de topraklarına kattığını yazmıştır. Sovyet halkının Nazi Almanya’sına karşı “Büyük Vatanseverlik Savaşı” ismini verdikleri mücadelesi sırasında, Türkiye’nin Alman işgalcilerinin fiilen yanında kaldığını ve yeniden Gürcü topraklarına göz diktiğini iddia etmiştir. Hatta bu son iddiaları konusunda ortaya somut bir veri koymadan Türk basınına şahit göstermiştir. Türkiye’yi gönüllü olarak emperyalist Almanya’nın hizmetine giren ve Hitler karşıtı koalisyonla zarar veren bir ülke olmakla itham etmiştir. Buna karşılık Gürcü halkının Birleşmiş Milletlerin (BM) kutsal davasına ne gibi katkılarda bulunduğu herkes tarafından bilindiği ifade etmiş ve *“Bunları hatırlatmaya gerek var mı?”* diye sormuştur. Son olarak *“Gürcü halkı asla vazgeçmediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almalıdır. Trabzon ve Giresun ilçeleri de dâhil olmak üzere Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Doğu Lazistan ilçelerini yani Gürcistan’dan kopan toprakların sadece bir kısmını kastediyoruz”*²⁵ diyerek mektuplarını bitirmiştir.

Görüldüğü gibi mektupta, tarihsel bir metin görünümü altında Gürcistan’ın Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinin haklılığı üzerinde durulmuştur. Gürcü halkı benliklerinin beşiği Türkler tarafından işgal edilen mağdur bir halk, Türkler ise Gürcistan’ı fetheden milletler arasında en zalimi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Türklerin Gürcü topraklarını sadece fethet-

²⁵ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

mekle kalmadığı, aynı zamanda onları zorla Müslümanlaştırdığı ve dillerini unutturduğu gibi ithamlarda bulunulmuştur. Özgürlük savaşı olarak adlandırıldıkları II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Hitler Almanya'sıyla iş birliği yaparak faşist cephenin yanında yer aldığı; buna karşılık kendilerinin faşizmin yenilgiye uğratılmasında önemli katkılar sunduğu ileri sürülmüştür. Bu şartlar altında Türklerin cezalandırılmayı, Gürcülerin ise ödüllendirilmeyi hak eden bir halk olduğu ve kurulacak yeni düzende bu durumun dikkate alınması gerektiği tezi işlenmiştir. Lakin mektupta özellikle Türk-Gürcü ilişkileri bakımından tarihsel gerçeklerle bağdaşmayan birçok taraf vardır ve bu nedenle mektubun tarihsel açısından değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

3. Mektubun Değerlendirilmesi

Mektubun ilk bölümünde yer alan ve Gürcü akademisyenlerin herhangi somut bir veriye dayandırmadan dile getirmiş olduğu “Hitit ve Subarların Gürcülerin ataları olduğu” yönündeki iddia konusunda kesin bir kaniye varmak zordur. Zira Hititlerin varlığına dair ilk bilgiler, 1915 yılında Boğazköy'deki Hitit Devlet Arşivi'nin Çek Bilim adamı Hronzy tarafından çözülmesiyle net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu araştırma sonucunda Hititler ve dönemlerine ait bilgiler edinilmesine rağmen Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olup olmadıkları veya Anadolu'ya nereden geldikleri ve bu anlamda kökenleriyle ilgili net bilgilere ulaşılamamıştır. Bunun nedeni ise Hititçede onların Anadolu'ya nereden geldikleri hakkında bir veriye rastlanılmamış olunmasıdır. Bu durum Hititlerin Anadolu'ya hangi yönden geldikleri ve kökenlerinin kime dayandığı konusunda çeşitli varsayımları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Hititolog Albrecht Goetze, Hititlerin konuştukları dilin Hint-Avrupa kökenli olması nedeniyle, diğer Hint-Avrupa devletleri gibi boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldiklerini ve batı kökenli olduklarını savunmaktadır. Ferdinand Somer, Hititlerin Kafkasya kökenli bir halk olduğunu belirtmektedir.²⁶ Ahmet Ünal ise Hititlerin, Çanakkale veya İstanbul Boğazları üzerinden batından mı, yoksa Kafkasya üzerinden büyük bir kavis yaparak İran, Kuzey Suriye ve orada çivi yazısını aldıktan sonra Güneydoğu Anadolu üzerinden mi geldiklerinin tespit edilemediğini ve konunun hala tartışılmakta olduğunu dile getirmektedir.²⁷

Aynı şekilde Gürcülerin ataları olduğu iddia edilen Subarların kökeni konusunda da kesin bir iddiada bulunmak zordur. Nitekim Subar halkı ile ilgili ilk bilimsel araştırmalar, XIX. yüzyılın başlarında, İngilizlerin Koyuncuk'ta (Asur İmparatorluğu'nun başkenti eski Ninive) yaptıkları kazılarla başlamıştır. Konu hakkındaki ilk kapsamlı çalışmayı yapan Arthur Ungnad, “Pan- Subar”

²⁶ Sedat Alp, *Hitit Çağlarında Anadolu: Çivili ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara 2005, s. 4-7.; Güllühan Özdemir, *Kraliçe Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne Siyasi ve Sosyal Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018, s. 1-2.

²⁷ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, C: I, İstanbul 2002, s. 28.

teorisini ortaya atarak, tüm eski Yakın Doğu halklarının Subar kökenli olduğu gibi bir iddiada bulunmuştur. Konu üzerine yazılan ikinci kapsamlı çalışma, I.J. Gelb'in 1944 yılında yayımlanan "Hurrians and Subarians" adlı eseri olmuştur. Gelb eserinde, konuyla ilgili daha önceki görüşlerden farklı bir bakış açısı ortaya koyarak, tarihi metinlerde geçen Subar ifadesinin bölgedeki diğer etnik gruplardan ayrı ve müstakil bir etnik ve linguistik gruba işaret ettiğini öne sürmüştür. Speiser ise Subar/Subartu ifadesinin MÖ 3000 başlarında coğrafi bir terim olarak ortaya çıktığını, daha sonra ise Hurrileri belirtmek için kullanıldığını ifade etmiştir.²⁸

Açıkçası Hititler ve Subarlarla ilgili öne sürülen tezlerin günümüzde dahi yazılı belgeler ve arkeolojik kaynaklar ile kanıtlanmayı beklediği düşünüldüğünde, Hitit ve Subarların Gürcülerin ataları olduğu söylemi gerçekçi durmamaktadır. Bu şartlar altında Hitit ve Subarların Anadolu'da hâkimiyet kurdukları bölgelerin "Gürcü halkının benliğinin beşiği olduğu" iddiası çürümekte ve bu nedenle Türkiye'nin bu toprakları Gürcistan'a iade etmesi gibi bir istek de temelsiz kalmaktadır.

Mektubun ikinci bölümünde mevzubahis olan "Gürcülerin Romalılara kaptırdıkları ata topraklarına Gürcü kökenli bir halk olan Lazlar sayesinde yeniden kavuştuğu" ve altıncı bölümdeki "Doğu ve Orta Karadeniz'in Lazların/Çanların yani Gürcülerin yurdu olduğu" söylemindeki "Lazların Gürcü kökenli bir halk olduğu" yönündeki iddia ise tartışmaya açıktır. Zira İbrahim Tellioğlu'na göre Gürcüler, hem filolojik hem de antropolojik bakımından bölgenin diğer iki ana unsuru olan Megrel-Laz ve Svanlardan farklıdır.²⁹ Ayrıca tarih boyunca Laz, Tzan, Çani, Lazoi gibi değişik adlarla anılan Lazlarla ilgili İlkçağ kaynaklarında yeterli bilginin bulunmayışı da onların kimliği konusunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Nitekim Lazların Gürcü ya da Türk olabileceği üzerinde durulmuş; Lezgilerden, Peçeneklerden, Vizigotlardan ya da Çin-Tibet sınırında yaşayan Tao kabilelerinden biri olduklarına dair fikirler öne sürülmüştür. Ancak bu iddialar ciddi bir tarihsel ve kültürel temelden yoksun kalmıştır. Ayrıca Lazca'nın, Megrelce, Gürcüce ve Svanca gibi Güney Kafkasya kökenli üç dil arasından Megrelce ile arasındaki benzerlikler Lazlarla Megrellerin aynı kökenden geldiği kanaatini oluşturmuştur. Yine Lazca ile Gürcüce arasında yapısal farklılıkların bulunduğu tespit edilmesi sonucu Lazların Gürcü kökenli olduğu varsayımı gücünü yitirmeye başlamıştır.³⁰ Argun Başkan ise Lazların, etno-kültürel ve politik açıdan birbirlerine yakın ama etnik olarak birbirinden ayrılan Gürcü, Megrel ve Svan gibi Kafkasya'nın yerli

²⁸ Abdulgani Kaçar, *Subartu ve Subarlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 2-3; Subartu ve Subarlar ifadesinin geçtiği yazılı belgelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulgani Kaçar, "Yazılı Kaynaklara Göre Subartu ve Subarlar", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C: XII, S: 1, 2018, s. 31-48.

²⁹ İbrahim Tellioğlu, *XI.-XII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009, s. 5.

³⁰ İbrahim Tellioğlu, "Lazlar Güney Kafkasya Kökenli Bir Topluluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: II, Ankara 2019, s. 149.

halkları içerisinde Megreller ile akraba bir topluluk ve Megreller ile birlikte Zan kökenli bir halk olduğunu yazmıştır.³¹

Mektubun üçüncü bölümünde Güney Gürcistan olarak ifade edilen bölgenin Gürcüler için önemli olduğu tezi işlenirken, bu topraklarda başka bir halk yaşamamış ve bütün halkların Gürcü olduğu gibi yanlış bir söylem geliştirilmiştir. Aynı şekilde dördüncü bölümde de “Osmanlı Devleti’nin, Gürcistan’ı birleştiren ulusal bir hanedanın temellerinin atıldığı ve Gürcü kültürünün yeniden yeşerdiği bir bölge olarak gösterilen Güney Gürcistan topraklarını Gürcülerden aldığı” gibi doğru olmayan bir iddiada bulunulmuştur. Oysaki Osmanlı Devleti bu toprakları ele geçirdiği zaman bölgenin hâkimi Gürcüler değil, XII. yüzyıldan itibaren burada yaşamaya başlayan Kıpçak Türkleridir.

Nitekim XII. yüzyılda Gürcü Kralı IV. David tarafından askeri güçlerinden faydalanmak maksadıyla Gürcistan’a davet edilen ve ülkenin siyasi-askeri yapısında önemli değişiklikler yaşanmasında rol oynayan Kıpçaklar,³² 1268 yılında Gürcü Krallığı’ndan ayrılarak İlhanlılara tâbi yarı bağımsız “Ortodoks Kıpçak Atabegler Hükümeti’ni” kurmuşlardır. Böylece Azgur, Ahıska, Posof, Ardahan, Acara, Şavşat, Ardanuç, Oltu, Tortum, Yusufeli, Olur, Şenkaya, Sarıkamış, Göle, Hanak, Çıldır, Kurtkala, Nighaliskhev ve Ahilkelek çevresi yani Güney Gürcistan olarak gösterilen bu bölge artık “Atabegler Yurdu” adıyla Kıpçak beylerinin idaresi altında yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kıpçaklar, İlhanlı Devleti’nin zayıflamasıyla birlikte önce Karakoyunlu, daha sonra Gürcistan Krallığı’na tekrar bağlansa da bu durumdan Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın yardımıyla kurtulmuştur. Bu tarihten sonra Kıpçaklar, Ahıska Atabegliği olarak Akkoyunlulara bağlı bir şekilde varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Uzun Hasan’ın ölümünden sonra da “Atabegler Yurdu’nda” Osmanlılar görülmeye başlamış ve 1578’de vuku bulan Osmanlı-İran Savaşı’ndan sonra Atabegler Yurdu topraklarının tamamı Osmanlı Devleti’nin eline geçmiştir. Kıpçak Atabegi II. Menuçehr’in Osmanlı Devleti’ne itaat etmesiyle birlikte de Atabegler Yurdu’nda 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’na kadar sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.³³

Mektubun beşinci bölümünde dile getirilen “Osmanlı Devleti’nin Güney Gürcistan topraklarında hâkimiyet kurduktan sonra da bu bölgelerde yaşayan Gürcü halkını silah ve kılıç zoruyla Müslümanlaştırdığı, Türk dilini yaydığı ve kendisine karşı gelen halkı da kitleler halinde evlerinden sürdüğü” iddiasına

³¹ Argun Başkan, “Kafkasya’da Bütünleşme ve Dağılma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: VIII, S: 30, 2011, s. 15-16.

³² İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Trabzon 2007, s. 134-140.

³³ Azad Dedeoğlu, *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s. 215, 224-228.; Ümit Kılıç, “Oltu’da Arslan Paşa Külliyesi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: V, S: 17, 2008, s. 115-116.

katılmak mümkün değildir. Her şeyden önce bu dönemde İslamiyet’i yoğun bir şekilde kabul edenler Kıpçak Türkleri olmuştur. Nitekim bölgenin hâkimi olan Kıpçak beylerinin Müslümanlığı kabul etmesi karşılığında onlara toprak ve hükümlerlik verilmesi, halkın Müslümanlaşma sürecinin ise 200 yıllık bir zaman dilimi boyunca devam ettiği³⁴ göz önüne alındığında, bölgedeki Müslümanlaşma sürecinin gönüllülük esası ve teşvikle olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mektubun altıncı bölümünde yer alan “Osmanlı Devleti’nin 1578’de Güney Gürcistan Prenslığı Samtshe’yi topraklarına kattıktan sonra bu prensliğe Gürcü vilayeti adını verdiği ve bu bağlamda Türkiye’den talep edilen toprakların Gürcü bölgesi olduğunun Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiği” yönündeki söylem de gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Çünkü Gürcü akademisyenlerin iddialarına kanıt olarak gösterdiği “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” başlıklı bir Osmanlı tahrir defteri aslında yoktur ve Osmanlı Hükümeti’nin bu topraklar için hazırladığı tahrir defterinin ismi “Defter-i Mufassal Liva-i Ahıska”dır. Buradaki isim farklılığı ise bu defterin Tiflis nüshasının kapağındaki “Ahıska” yazılı kısmın yırtılmış ve onun yerine “Gürcistan” ifadesinin yazılmış olmasından kaynaklanmıştır. Bu defteri kendi diline çeviren Gürcü Türkolog Sergi Cikia da defterin adını “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” olarak kaydetmiştir.³⁵ Bu meyanda gerçek olan, mektupta mevzubahis tahrir defterinin asıl isminin “Defter-i Mufassal-i Liva-i Ahıska” olduğu ve Osmanlı Devleti’nin bu topraklara Gürcistan vilayeti adını vermediğidir. Yine mektubun bu bölümünde ileri sürülen, “Türk makamlarının 1945 yılı itibarıyla Gürcü coğrafya adlarını değiştirdiği, tarihsel anıtlarını ve mimari yapıtlarını yıktığı, Gürcü nüfusunu evlerinden kovarak uzak bölgelere sürüler halinde yeniden göç ettirdiği” yönündeki iddia da Türkiye’ye yapılan haksız bir ithamın ötesine geçememektedir.

Mektubun son bölümündeki “Türkiye’nin 1920 yılı ve 1921 başlarında Gürcü halkının içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak, Gürcistan topraklarını ele geçirdiği ve bu esnada, Türklerin daha önce ele geçirmiş olduğu Gürcü topraklarına ek olarak Ardahan, Oltu, Artvin ve Batum’un güney kesimini de topraklarına kattığı” söylemi de doğru değildir. Nitekim Türk ordusu söz konusu tarihlerde Güney Kafkasya’ya doğru bir hareket düzenlemiştir. Lakin bu hareketinin amacı, Gürcülere ait olduğu iddia edilen toprakların zorla ele geçirilmesi değildir. Tam tersine 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması’yla savaş tazminatı olarak Rusya’ya bırakılan, Brest-Litovsk Antlaşması gereği yapılan halk oylamasında Osmanlı Devleti’ne katılma isteğini ortaya koyan topraklarını Gürcü ve Ermeni

³⁴ Dedeoğlu, *a.g.t.*, s. 223, 259.; Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993, s. 77-78.; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 140-143.

³⁵ Gümüş, *a.g.t.*, s. 12.; Ahmed Niyazov, “Ahıska Mufassal Defteri”, *Bizim Ahıska Dergisi*, S: 42, 2016, s. 16-19.

işgalinden korumak içindir.³⁶ Çünkü Mondros Mütarekesi'nden sonra Kars'ta Ermeni, Ardahan'da Gürcü işgali başlamış,³⁷ Batum ise İngiltere tarafından 7 Temmuz 1920'de Gürcülere bırakılmıştır. Nihayetinde Türk ordusu, 29 Eylül'de Sarıkamış'ı ve 30 Ekim'de Kars'ı Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Ardahan ile Artvin 23 Şubat 1921'de, Batum 11 Mart 1921'de Türk birliklerinin eline geçmiştir. Hatta Türk ordusunun Batum'a girmesini, Bolşevikler karşısında zor duruma düşmeleri üzerine Gürcü Hükümeti kendisi teklif etmiştir.³⁸ Yani mektupta iddia edildiği gibi herhangi bir toprak işgali yoktur; tam tersine Türk topraklarının işgalden kurtarılması ve hatta Türk ordusunun bölgeye davet edilmesi mevzubahistir.

Aynı şekilde mektubun son bölümündeki bir diğer iddia olan “Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'nda Alman işgalcilerinin fiilen yanında kaldığı, bir kez daha Gürcü topraklarına göz diktiği, gönüllü olarak emperyalist Almanya'nın hizmetine girmek suretiyle Hitler karşıtı koalisyonla zarar veren bir ülke olduğu” söylemi de gerçekleri yansıtmamaktadır. Her şeyden önce Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda takip ettiği siyaset, kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak yönünde olmuştur. Savaş boyunca ne başka bir ülkenin topraklarına göz dikmiş ne de kendisine sunulan toprak vaatleri ve maruz kaldığı tehditler karşısında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması'nı bozmuştur.³⁹ Türkiye hiçbir zaman Hitler karşıtı koalisyonla zarar vermediği gibi Almanya'nın Edirne sınırında ve Boğazlar statüsünde Türkiye lehine değişiklik teklifleri karşısında kendi toprakları üzerinden asker ve silah geçişine izin vermeyerek,⁴⁰ Müttefik ülkelerin konumlarını güçlendirmesine dahi yardımcı olmuştur. Bu gerçeğe rağmen Türkiye'yi Almanya'nın hizmetine girmekle itham eden Gürcü akademisyenler, SSCB'nin Almanya ile anlaşarak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına etki ettiğini,⁴¹ savaşın ilk yıllarında Mihverle iş birliği yaparak Avrupa'yı taksime çalıştığını ve hatta Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasıyla Boğazlarda üs talebi⁴² gibi Türkiye'nin toprak bütünlüğü aleyhine isteklerde bulunduğunu görmezden gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalaması karşısında SSCB

³⁶ Mustafa Gül, “Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: IV, S: 15, 1995, s. 367-372.; Selçuk Ural, “Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar”, *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: XII, S: 47, 2011, s. 648-656.

³⁷ Mahir Aydın, “Elviye-i Selâse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XI, Ankara 1995, s. 68.

³⁸ Mustafa Sarı, “Batum'da Son Türk İdaresi (1921)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: II (Kafkasya Özel Sayısı): 2017, s. 481-486.

³⁹ Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda izlediği politika için bkz. *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C: I, Ed. Baskın Oran, İstanbul 2009, s. 399-475.

⁴⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara 1973, s. 112.

⁴¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 299-302.

⁴² Oral Sander, *Siyasi Tarihi: Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar*, Ankara 1989, s. 149-150.

Dışışleri Komiseri Molotov'un Türkiye'ye yönelik ihtar ve tehdit dolu beyanatını⁴³ ve SSCB'nin Müttefikler cephesine zoraki olarak katıldığını hatırlamak istememiştir.

Görüldüğü gibi Sovyet yönetiminin Türkiye'ye karşı toprak taleplerini Gürcü akademisyenler üzerinden dile getirdiği ve Türkiye'nin Gürcistan'a toprak vermesi gerektiği hususunda uluslararası kamuoyunun desteğini sağlamak için kaleme alınan bu mektupta, Türkiye'ye karşı haksız ithamlar ve tarihsel gerçeklerle bağdaşmayan pek çok yön bulunmaktadır.

3. Mektubun Yayımlanması Sonrası Yaşanan Gelişmeler

3.1. Türkiye'nin Sergilediği Tutum

Sovyet yönetiminin Türkiye'ye karşı toprak taleplerini Gürcü akademisyenlerin mektubu üzerinden dile getirmek suretiyle meşru göstermeye yönelik bu adımı karşısında Türkiye, ilk olarak İngiltere ve ABD Dışışleri yetkilileriyle temasa geçip, konuyla alakalı onların tavrını öğrenmek istemiştir. Nitekim Dışışleri Bakanlığı, mektuptan haberdar olduktan bir gün sonra Türkiye'nin Londra ve Washington Büyükelçilerine çektiği telgrafta şunları yazmıştır:

“Moskova ve Londra radyoları dünkü yayınlarında iki Gürcü yazarın Moskova'da Bevin ile Byrnes'e bir mektup vererek bunda Gürcistan'ın Türkiye'den Ardahan ve Kars vilayetlerinden başka Trabzon ve Giresun'da dahil olduğu halde Karadeniz mıntikasında bütün bir arazi parçasının ilhakını istediğini ve bu talebi bazı tarihi sebeplerle desteklediklerini bildirmiştir. İngiltere ve Amerika Dışışleri Bakanlığı'yla temas ederek yeni ortaya çıkan bu garip talep karşısında İngiliz ve Amerikan resmî mahafilinin ne mütalaada bulduklarının anlamaya çalışılmasını ve aynı zamanda bu haberin mahalli basında ne şekilde tefsir edildiğinin bildirilmesini rica ederim.”⁴⁴

Yine Dışışleri Bakanlığı, aynı tarihte Moskova, Paris ve Tahran Büyükelçilerine çektiği telgrafta da söz konusu taleplerin bu ülkelerin gerek resmî çevrelerinde gerekse basınında ve kamuoyunda ne gibi tepkiler uyardırdığının bildirilmesini istemiştir.⁴⁵

Türkiye ikinci olarak, Sovyet toprak taleplerine karşı İngiltere ve ABD'nin desteğini almak için harekete geçmiştir. Bu ülkelerin Türkiye'den yana tavır alması halinde Sovyetlerin arazi isteklerini meşru göstermeye yönelik hamlesinin başarısız olacağı düşünülmüştür. Bu meyanda Türk devlet adamları, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, ABD Dışışleri Bakan Vekili Acheson,

⁴³ İsmail Soysal, “Cevat Açıkalm'ın Anıları”, *Belleten*, C: LVI, S: 217, Aralık 1992, s. 1023-25.

⁴⁴ *T.C. Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, 571 / 36185-142708-5.

⁴⁵ *TDA*, 571 / 36185-142708-12.

İngiltere Başbakanı Attlee, İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ve ABD Dışişleri Bakanı Byrnes başta olmak üzere birçok yetkiliyle yaptıkları görüşmelerde, SSCB'nin Türkiye'ye karşı toprak iddialarından duyulan rahatsızlığı aktarmıştır. Talep edilen topraklarda yaşayan halkın etnik kimliğinin Türk olduğu, Türkçe konuştuğu ve Türk Hükümeti'nin demokratik politikasından memnun oldukları ifade edilmiştir. Türkiye'nin vatanını korumak ve Sovyet yönetiminin toprak elde etme arzusunu boşa çıkarmak yolunda her şeyi göze alacağına altı çizilmiştir. Türkiye ile SSCB arasında yaşanan problemlerin iki ülke sorunlarının ötesine geçerek dünya barışını ve güvenliğini tehlikeye atacak bir hal almaya doğru gittiği belirtilmiştir. Dünya barışını koruma yolunda SSCB'nin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmesi gerektiğinden de bahsedilmiştir.⁴⁶

Üçüncü olarak, en yetkili makamların ağzından mektupta ileri sürülen iddiaların gerçeği yansıtmadığına ve hiçbir şekilde toprak verilmeyeceğine dikkati çekilmiştir. Bu kapsamda Şükrü Saraçoğlu, 6 Ocak 1946'da gazetecilerle yaptığı toplantıda, Çanasiya ile Berdzenishvili'nin Gürcistan'a iadesini istedikleri ve Karadeniz kıyısındaki Türk illerinin yarısına denk gelen topraklarda çok az sayıda Gürcü yaşadığı üzerinde durmuştur. Söz konusu bölgelerde yaşayan Gürcülerin de Çar ordularının önünden kaçarak anavatanlarına iltica etmiş Türk muhacirleri olduğuna vurgu yapmıştır. *“Görülüyor ki bu tarih profesörleri ne dünkü, ne de bugünkü tarihi bilmiyorlar. Olsa olsa bu profesörler Hitler'in hayat sahasını “Espace Vital”i tercüme etmeğe çalışmışlardır yahut da bu tarih profesörleri okuttukları dersin icabı sanarak masum kanların bir kere daha döküldüğünü görmek ve yazmak hastalığına tutulmuş olsalar gerektir”* diyerek, bu isteklerin yayımlacı bir politikanın ürünü olduğuna değinmiştir. Şükrü Saraçoğlu konuşmasının sonunda da *“Bütün bunlara rağmen temenni ediyorum ki bu profesörlerin yazıları yalnız bu profesörlerin yazısı ve malı olarak kalsın”* sözüyle SSCB'nin bu mektuba sahip çıkmaması beklentisini dile getirmiştir.⁴⁷

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Doğu Anadolu gezisi sırasında uğradığı Kars Halkevi'nde 25 Mayıs 1946'da yaptığı konuşmada, Türkiye'nin topraklarından asla vazgeçmeyeceği mesajını vermiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Hitlerle iş birliği yaptığına dair Gürcü akademisyenlerin iddialarının gerçeği yansıtmadığının ve Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin BM Anayasası'na aykırı olduğunun altını çizmiştir. İsmet İnönü, bu bağlamda, *“Bütün milletin malı ve canı, sınır boylarının her karış toprağı üzerine konulmuştur. Türkiye'nin şerefli ve haklı durumu dünyanın hak ve adalet tanıyan milletlerince anlaşılmalıdır. Birleşmiş Milletler Anayasasındaki hürriyet,*

⁴⁶ FRUSDP, C: VIII, 1945, s. 1285-1289.; C: VII, 1946, s. 805-810.; TDA, 571 / 36185-142708-8.

⁴⁷ Akşam, 7 Ocak 1946, s. 1-2.

toprak bütünlüğü ve istiklâl haklarının boş sözlerden ibaret olmadığına inanıyoruz” demiştir.⁴⁸

Türkiye son olarak da Sovyet yetkililere topraklarını korumak için savaş dâhil her türlü seçeneği göze aldığı mesajını vermiş ve onlardan Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelebilmesi adına Türkiye’ye yönelik toprak talepleri olmadığına dair bir açıklama yapmasını istemiştir. Nitekim Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer, 4 ve 25 Şubat 1946’da SSCB’nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile yaptığı görüşmelerde, iki ülke ilişkilerinin gelişebilmesi için Sovyet yönetiminin Türkiye’ye yönelik toprak taleplerini geri çekmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁴⁹ Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin, 1946 yılı mayıs ayında Milletler Cemiyeti’nin feshiyle ilgili Cenevre’de yapılan toplantıda, Türkiye’nin topraklarını korumak için SSCB ile sonuna kadar savaşaacağına vurgu yapmıştır.⁵⁰ Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 9 Mayıs 1946’da bir araya geldiği Vinogradov’a “*Ben hayatta olduğum sürece Molotov’un müzakereler için ön şart olarak ileri sürdüğü toprak ve Boğazlar konusu mevzu bahis bile olamaz*” demiştir.⁵¹ Şükrü Saraçoğlu, 22 Haziran’da Vinogradov ile yaptığı görüşmede de Türkiye’nin SSCB ile ilişkilerini güçlendirmek adına doğu illerini devretmek ve Boğazlarda üs vermek gibi hiçbir adım atmayacağını dile getirmiştir.⁵²

3.2. İngiltere ve ABD’nin Sergilediği Tutum

İngiltere, ilk başta ortada somut bir tehdit olmaması nedeniyle SSCB’nin Türkiye’ye yönelik arazi isteklerini ciddi bir problem olarak görmemiştir. Ancak bu tavrı, Moskova Konferansı’nda Sovyetlerle iş birliği umutlarının boşa çıkması ve SSCB’nin İran üzerinde egemenlik kurmaya yönelik politikasının yanı sıra Gürcü akademisyenlerin mektubunun yayımlanmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Bu meyanda söz konusu mektup, İngiltere’nin Türk-Sovyet ilişkilerine bakışının değişmesine ve bir kez daha Sovyet taleplerine karşı Türkiye’nin yanında yer almasına etki etmiştir.

Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, 24 Aralık 1945’te yani mektubun yayımlanmasından dört gün sonra bir araya geldiği Stalin’e, Türkiye’nin savunmasının İngiltere için hayati öneme sahip olduğunu⁵³ söylemek suretiyle Sovyet yönetimini toprak talepleri konusunda ileri gitmemesi hususunda uyarmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekteri, Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın’la yaptığı görüşmede, İngiliz Hükümeti’nin mektupta belirtilen taleplerin kabul etmesinin mevzubahis olamayacağını altını

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1946, s. 1, 3.

⁴⁹ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 815-818.

⁵⁰ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 823-824.

⁵¹ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 284-285.

⁵² *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 825-826.

⁵³ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 807.

çizmiştir.⁵⁴ İngiltere Başbakanı Attlee de Moskova Konferansı sonrası bir araya geldiği Cevat Açıklan'a Türkiye'nin yanında olduklarını ifade etmiştir.⁵⁵

Bevin, 21 Şubat 1946'da Avam Kamarasında yaptığı konuşmada ise "Türkiye ile Rusya arasındaki sınır yenilen bir fatih tarafından değil, mağlup bir Türkiye ve ne yazık ki son savaştan pekiyi çıkmamış bir Rusya tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla bunun dayatılan bir sınır olduğu söylenemez" diyerek, Gürcü akademisyenlerin talep ettiği toprakların Türkiye tarafından zorla ele geçirildiği iddiasının doğru olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin uydu bir devlete dönüşmesini görmek istemediğinin, özgür ve bağımsız bir ülke olarak kalması gerektiğinin altını çizmiştir.⁵⁶ İngiltere Dışişleri Bakan Danışmanı Mc Neill de 1946 Mart ayında yaptığı açıklamada, İngiltere'nin Türkiye ile ilgili ittifak anlaşmasının gerektirdiği yükümlülükleri yerine getireceğine vurgu yaparak,⁵⁷ Türkiye'nin SSCB ile olası bir mücadelesinde yalnız bırakılmayacağına dikkat çekmiştir.

Sovyet yönetiminin Türkiye'den toprak talep etmesini ortada resmî bir belge olmaması nedeniyle ciddi bir problem olarak görmeyen ve Potsdam Konferansı'nda da bu meselenin Türkiye ile SSCB arasında halledilmesi gerektiğini söyleyen⁵⁸ ABD yönetimi, Gürcü akademisyenlerin mektubu karşısında da ilk başta herhangi bir tepki göstermemiştir.⁵⁹ Bu kapsamda ABD, söz konusu mektup karşısında İngiltere gibi bir tavır sergilememiştir.

Bununla birlikte Gürcü akademisyenlerin mektubu, ABD yönetiminin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu İngiltere'nin geleneksel etki alanı olarak görme ve bölgeye doğrudan müdahale etmeme gibi tutumunda değişikliğe giderek, söz konusu bölgeler ile ilgilenmeye karar verdiği bir dönemde ABD'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başlamasına etki etmiştir. Zira İngiltere'nin etkinliğinin giderek azaldığı bu bölgelerde Türkiye ve İran'a karşı saldırgan politika takip eden SSCB'nin engellenmemesi durumunda dünyanın yeni bir çatışma ortamına sürükleneceği ve Sovyetlerin İran petrolü üzerinde hâkimiyet kurması halinde Batı ekonomisinin önemli bir hammadde kaynağından mahrum kalacağı düşünülmüştür.⁶⁰

ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerine bakışında değişiklik olacağının ilk işaretini veren kişi ise ABD Başkanı Truman olmuştur. Truman, Dışişleri Bakanı Byrnes için hazırlamış olduğu 5 Ocak 1946 tarihli muhtıra da şunları yazmıştır: "Rusya'nın Türkiye'yi istila etmek ve Akdeniz'e kadar Karadeniz Boğazlarını ele geçirme niyetleri hakkında hiçbir şüphem yoktur. Rusya demir bir yumruk ve sert bir şekilde uyarılmadıkça diğer bir savaş olacaktır. Onlar

⁵⁴ TDA, 571 / 36185-142708-8.

⁵⁵ FRUSDP, C: VII, 1946, s. 807.

⁵⁶ Times, 22 Şubat 1946, s. 6.

⁵⁷ Hasanlı, a.g.e., s. 287.

⁵⁸ FRUSDP, C: II, 1945, s. 304.

⁵⁹ FRUSDP, C: VII, 1946, s. 804-805.

⁶⁰ Haluk Ulman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Ankara 1961, s. 69-72.

*sadece bir dilden anlıyorlar “Kaç tane tümen var?” Ruslara artık ödün vermememiz gerektiği kanısındayım. Sovyetleri kollamaktan bıktım.”*⁶¹

Nihayetinde 1946 yılı başlarından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerine yaklaşımının değişmeye başlayacağı sinyali veren ABD yönetimi, ilk olarak Türkiye ile SSCB arasındaki sorunları BM aracılığıyla çözmeyi planlamıştır. Bu meyanda ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’ye gönderdiği mesajda, Türkiye ile SSCB arasındaki sorunların giderek büyümesini yakından takip ettiklerini bildirmiştir. Gürcü profesörlerin mektubunda dile getirilen arazi isteklerinin Türk-Sovyet ilişkilerini aşarak BM Anayasası çerçevesine girdiğini ve ABD’nin BM’nin ilkelerinin çiğnenmesine izin vermeyeceğini ifade etmiştir.⁶² Ayrıca gerek Byrnes gerekse Ankara Büyükelçisi Wilson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile 1946 yılı Ocak ayında yaptığı görüşmelerde SSCB’nin Türkiye’ye yönelik arazi taleplerinin sadece iki ülkeyi değil, dünya barışını yakından ilgilendirdiği mesajını vermiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yolunda BM’nin kurulmasının büyük bir şans olduğu ve ABD Hükümeti’nin konuyu yakından takip ettiğini dile getirmiştir.⁶³

28 Şubat 1946’da Byrnes, BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada, barışın muhafazası için mümkün olan tek yolun BM Anayasası’na saygı olduğunu resmen beyan ettikten sonra hiçbir milletin uluslararası kanunların tatbikini kendi eline almak hakkına malik olmadığına vurgu yapmıştır. Dünyada şüphe ve güvensizliğin devam ettiğine dikkat çekmiş, “*Sadece kendi güvenliğimizi değil, dünya barışını da korumalıyız*” demiştir. Dünya barışını korumak için her türlü saldırganlığın, zorlama ve baskının gerçekleştirilmesine izin verilmeyeceğinin altını çizerek,⁶⁴ SSCB’ye karşı daha sert bir politika takip edileceğinin işaretini vermiştir.

Lakin Amerikan yönetimi, bu şekilde Sovyetlerin ikna olmayacağını anlaşılmaması üzerine bir taraftan SSCB’ye karşı daha sert bir duruş sergilemeye başlarken, bir taraftan da Sovyetlere karşı Türkiye’ye verdiği desteği net bir şekilde göstermeye yönelik adımlar atmıştır. Bu bağlamda Sovyet yönetiminin uluslararası yükümlülüklerin aksine 2 Mart 1946 tarihi itibarıyla askerlerini İran’dan tahliye etmemesi karşısında sessiz kalmamıştır. Sovyet askerlerinin İran’da bulunmasını resmen protesto etmiş⁶⁵ ve kısa bir süre sonra da Sovyet ordusunun İran’ı terk etmesi hususunda Moskova’ya ultimatoma vermiştir.⁶⁶ Nihayetinde SSCB, İngiltere ve ABD’nin baskıları karşısında geri adım atarak 24 Mart’tan itibaren askerlerini İran’dan çekmeye başlamış ve bu sürecin beş-altı hafta içerisinde sonuçlandırılacağını bildirmiştir.⁶⁷

⁶¹ Harry Truman, *Memoirs, Year of Decisions*. New York 1965, s. 606.

⁶² Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968, s. 279.

⁶³ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 810-812.

⁶⁴ *The Evening Star*, 1 Mart 1946, s. 1, 4.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 3 Mart 1946, s. 1.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 5, 7 Mart 1946, s. 1.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1946, s. 1.

ABD'nin bu olaydan sonra SSCB'ye karşı diğer bir hamlesi ise vazifesi başında vefat etmiş olan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin 1946 yılı Nisan ayında İstanbul'a gönderilmesi üzerine olmuştur.⁶⁸ Zira cenazenin Japonya'nın kayıtsız teslim anlaşmasını imzaladığı Missouri zırhlısıyla gönderilmesi sıradan bir jest olmayıp, ABD'nin Türkiye'yi ilgilendiren sorunlarla yakından ilgilendiğinin bir işaretidir. Bir başka deyişle ABD'nin, SSCB'nin Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü yok etmeye yönelik her türlü çabasına karşı Türkiye'nin yanında olacağına dikkati çekmek içindir.⁶⁹

Açıkçası Gürcü akademisyenlerin mektubunun, Potsdam Konferansı'nda SSCB'nin Türkiye yönelik toprak talepleri karşısında kayıtsız kalan ve bu meselenin Türkiye ile SSCB'yi ilgilendirdiğini söyleyen ABD'nin, Ortadoğu'yla yakından ilgilenmesine ve bu bağlamda Türkiye'nin toprak bütünlüğünü önemsemeye başlamasına da etki ettiğini söyleyebiliriz.

3.3. SSCB'nin Sergilediği Tutum

Söz konusu mektubun Gürcistan'ın *Komünist* gazetesinde yayımlanmasından sonra SSCB, ilk olarak bu mektubu Pravda, İzvestiya ve Krasnaya Zvezda⁷⁰ gibi parti, hükümet ve ordu gazetelerinde yayımlatmak suretiyle mektupta dile getirilen toprak taleplerini haklı bulduğu ve desteklediği mesajını vermiştir. Lakin Sovyet yönetimi, bu mesajına rağmen mektupta gündeme getirilen isteklerle ilgili herhangi bir resmî açıklama yapmamış, Türkiye'den resmen toprak talebinde bulunmamış ve Türkiye'ye karşı tehditkâr bir dil kullanmamıştır. Bir başka deyişle, Gürcistan'ı toprak elde etme siyasetine dâhil edip Türkiye'ye yönelik arazi isteklerini Gürcü akademisyenler üzerinden dile getiren SSCB daha ileri gidememiştir. Zira böyle bir girişimde bulunduğu takdirde uluslararası kamuoyunun kendisini yayımlacı bir politika izlemekle suçlayacağını, Türk topraklarını kendisi için değil, haksızlığa uğradıklarını iddia ettiği Gürcüler ve Ermeniler adına istediği şeklindeki argümanlarının çürüyeceğinin ve daha da önemlisi bu yolla Türkiye'den toprak alamayacağını farkındadır.

Öte yandan Sovyet yönetiminin Türkiye'den resmî olarak arazi talebinde bulunmamasının veya Türkiye'ye karşı tehditkâr bir üslup benimsememesinin nedeni, iddia edildiği gibi SSCB'nin Türkiye'ye yönelik toprak beklentisinin aslında var olmaması ve bu taleplerin Türkiye tarafından uydurulması değildir.⁷¹ Yine bu durumu "Sovyet yönetimi aslında Türkiye'den arazi talebinde bulunmamıştır ve konu Türkiye'nin SSCB ile ittifak antlaşmasını yenilemek istemesine karşılık Molotov tarafından bir teklif olarak gündeme getirilip onunla

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1946, s. 1.

⁶⁹ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 822-823.

⁷⁰ *Pravda*, 20 Aralık 1945, s. 2.; *İzvestiya*, 20 Aralık 1945, s. 3.; *Krasnaya Zvezda*, 20 Aralık 1945, s. 2.

⁷¹ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)*, C: II, İstanbul 1984, s. 280.

sınırlı kalmıştır”⁷² gibi bir yaklaşımla açıklamak da doğru değildir. Bu süreçte Sovyet yönetiminin Türk yetkililerin bütün çabasına rağmen Türkiye’den arazi isteği olmadığına dair bir açıklama yapmaya yanaşmadığı, Türkiye’nin Gürcistan’a toprak vermesi gerektiği yönünde bir siyaset takip ettiği ve Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelebilmesini arazi isteklerinin yerine getirilmesi şartına bağladığı da unutulmamalıdır.

Nitekim SSCB’nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov, kendisine Gürcü akademisyenlerin mektubu hakkında düşüncesini sonra ABD’nin Ankara Büyükelçisi Wilson’a, Gürcü halkının kendisine ait olarak gördüğü toprakları Türkiye’den alma konusunda kararlı olduğunu dile getirmiştir.⁷³ Vinogradov, Wilson ile yaptığı 1 Şubat 1946 tarihli görüşmede de toprak meselesinin SSCB için çok önemli olduğu üzerinde durmuş ve Sovyet Rusya’nın zayıf olduğu bir dönemde Türkiye’ye bırakılan toprakların gerçek sahiplerine iade edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁷⁴ Vinogradov, 4 Şubat 1946’da bir araya geldiği Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer’e ise hükümetinin toprak taleplerini geri çekmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak da SSCB Anayasası’nın, Sovyet yönetimini kendisine bağlı cumhuriyetlerin çıkarlarını korumakla mükellef tutmasını göstermiştir.⁷⁵ Vinogradov, Nurullah Esat Sümer ile yaptığı 25 Şubat 1946 tarihli görüşmede de yine iki ülke ilişkilerinin düzelebilmesini toprak ve üs taleplerinin kabulüne bağlarken, ilk kez SSCB’ye toprak verilmesi halinde kendilerinin de Türkiye’nin başka yerlerden toprak almasına yardımcı olabileceğine dikkati çekmiştir.⁷⁶

3.4. Ulusal ve Yabancı Basının Sergilediği Tutum

3.4.1. Ulusal Basın

Ulusal basın, Gürcü akademisyenlerin mektubundan 20 Aralık 1945’te yani mektubun SSCB’nin önde gelen gazetelerinde yer almasıyla birlikte haberdar olmuştur. Basının mektuba ilk tepkisi, “İki Gürcü profesörün gülünç talepleri”, “Soğuk bir şaka! İki Gürcü profesörü Giresun’a kadar bütün Kuzey Doğu Anadolu’nun Gürcistan’a ilhakını istiyor”, “Kars, Artvin ve Ardahan’dan sonra Gürcüler namına Trabzon, Giresun, Bayburt ve Gümüşhane’yi de istiyorlar”, “Gürcistan hesabına istenen Türk toprakları”⁷⁷ şeklinde manşetler atmak suretiyle konuyu aktarmak olmuştur. Zira mektupta yer alan toprak talepleri konusunda gerek Türk gerekse Sovyet yönetimi herhangi bir açıklama

⁷² Behlül Özkan, “1945 Türkiye-SSCB Krizi Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası”, *Türkiye Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler-Kuşku ile Komşuluk*, Ed. Gencer Özcan vd, İstanbul 2017, s. 64-65.

⁷³ *FRUSDP*, C: VIII, 1945, s. 1287.

⁷⁴ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 813-814.

⁷⁵ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 815-816.

⁷⁶ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 817-818.

⁷⁷ *Akşam*, 21 Aralık 1945, s. 1.; *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1945, s. 1, 3.; *Ulus*, 22 Aralık 1945, s. 1, 3.; *Vakit*, 21 Aralık 1945, s. 1, 5.

yapmamış ve Sovyet basını da mektubu yayımlamanın dışında yorumda bulunmamıştır.

Ulusal basın ilerleyen günlerde ise bir taraftan “Uydurma tarih tezleriyle memleketimizi ele geçireceklerini sananlar, aldandıklarını ilk adımda göreceklerdir”⁷⁸, “Türk’ün azim ve kararı: Bir karış Türk toprağı için bütün Türkiye ateşe atılmaya hazırdır”⁷⁹, “Türk vatani bir bütündür. Türkün nabızı Ardahan’da, Kars’ta, İzmir’de, Edirne’de Millî Misak’ın hudutları içinde çarpar. Yaşamak için ölmeyi bilen milletiz!”⁸⁰, “Biz Türkler toprak ihvan etmesini değil, vatan için ölmesini bilen milletiz.”⁸¹ “Rus istekleri karşısında Türkün yükselen sesi: En Büyüğümüzün ağzından çıkacak emri ve ardından çalacağı cenk havasını bekliyoruz”⁸², “Türk Milletinin kararı: Her karış toprak için can vermeye hazırız”⁸³ şeklindeki manşetlerle Türk halkının Gürcü akademisyenlerin mektubu karşısında gösterdiği tepkiyi aktarmıştır. Bu suretle toprak taleplerinin kabulünün mümkün olmadığına dikkati çekmiş ve Türkiye’nin Sovyetlere boyun eğmektense kanının son damlasına kadar savaşmaya hazır olduğunun altını çizmiştir.

Ulusal basın diğer taraftan da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu gibi ülke yönetimindeki en yetkili ağızların Gürcü akademisyenlerin mektubu ve toprak talepleri konusundaki görüşlerine yer vermiştir. Bu bağlamda Şükrü Saraçoğlu’nun, 1935 tarihli Devlet istatistiklerine atıf yapmak suretiyle Gürcistan tarafından istenilen topraklarda çok az sayıda Gürcü yaşadığına dair aktardığı bilgiye ve “Gürcü akademisyenler Hitlerin Hayat sahası siyasetini canlandırmaya çalışıyor” ifadesine dikkati çekerek, söz konusu arazi isteklerin haksızlığına ve emperyalizmi çağrıştırdığına vurgu yapmıştır.⁸⁴ İsmet İnönü’nün “Bütün milletin malı ve canı, sınır boylarının her karış toprağı üzerine konmuştur”⁸⁵ şeklindeki sözlerine ilk sayfadan yer vererek, Sovyet toprak talepleri karşısında Türkiye’nin kat’î kararının değişmeyeceğini göstermek istemiştir.

Konuyla alakalı köşe yazarlarının tepkisi de benzer yönde olmuştur. Nitekim *Akşam* gazetesinden Necmeddin Sadak, Gürcü akademisyenlerin kendilerine verilmiş bir vazife sonucu böyle bir mektup kaleme aldığını ve bu mektupla birlikte SSCB’nin Türkiye hakkındaki niyetlerinin bir kat daha açığa çıkmış olduğunu dile getirmiştir. Arazi isteklerinin Türkiye açısından millî heyecanı arttırmak ve millî birliği sağlamlaştırmak dışında hiçbir etkisi olmayacağı ifade etmiştir. “*Türkiye, Rusya ile dostluğu toprak pahasına satın*

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1945, s. 1.

⁷⁹ *Akşam*, 26 Aralık 1945, s. 1.; *Ulus*, 26 Aralık 1945, s. 1.

⁸⁰ *Tanin*, 27 Aralık 1945, s. 1

⁸¹ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1945, s. 1.

⁸² *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1945, s. 1.

⁸³ *Tanin*, 3 Ocak 1946, s. 1.

⁸⁴ *Akşam*, 07 Ocak 1946, s. 1-2.; *Cumhuriyet*, 07 Ocak 1946, s. 1, 3.; *Tanin*, 07 Ocak 1946, s. 1, 4.; *Ulus*, 07 Ocak 1946, s. 1, 2.

⁸⁵ *Akşam*, 26 Mayıs 1946, s. 1.; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1946, s. 1.; *Ulus*, 26 Mayıs 1946, s. 1.

*almak niyetinde değildir*⁸⁶ diyerek, Sovyet taleplerinin kabul edilmeyeceğine dikkati çekmiştir.

Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi, söz konusu mektubun uydurma tarih tezleri üzerine inşa edildiğinden bahsetmiştir. Sovyetlerin bu mektuba dayanarak Türkiye’den toprak almak gibi bir hevese kapılmasının büyük bir hata olacağına altını çizmiştir. “*Topraklarımızı zapt etmek isteyenler, o toprakların üstünde yaşayan bizleri son ferdimize kadar yok etmekten başka çare aramasınlar*”⁸⁷ sözleriyle de Türkiye’nin topraklarını korumak için sonuna kadar direneceği mesajını vermiştir.

Tasvir gazetesinden Peyami Safa, Gürcü akademisyenlerin “Lazlar Müslümanlaştırılmış Gürcü ırkıdadırlar. Giresun’a kadar bütün Lazistan, Gümüşhane, Bayburt, Tortum, Oltu ve Artvin, Kars, Ardahan Türklerden alınmalıdır” şeklindeki iddialarının, Nazilerin başka milletlerin topraklarını ele geçirirken benimsemiş olduğu “İrk ve İlhak” prensibinden farklı olmadığı üzerinde durmuştur. Nazilerin Avusturya’yu, Südetleri ve Koridor’u bu iki prensine dayanarak istila ettiğini belirtmiş ve SSCB’nin de bu mektupla birlikte Nazizm prensiplerinin varisi olduklarını ilan ettiklerinin altını çizmiştir. “*Kâinat bilir ki Sovyetlerin resmî görüşüne uygun olmayan bir iddianın yayınlanmasına imkân yoktur*”⁸⁸ şeklindeki ifadesiyle, bu mektubun Sovyet yönetiminin izni dâhilinde yayımlandığı ve mektuptaki taleplerin aynı zamanda SSCB’nin de talepleri olduğuna dikkat çekmiştir.

Vakit gazetesinden Asım Us, Türkiye’de bir Gürcü meselesi olmadığından bahsetmiştir. Gürcülük adına hiçbir taraftan en küçük bir şikâyet işitilmediğini ve hiçbir istekte bulunulmadığını aktarmıştır. Bu gerçeğe rağmen SSCB’nin Türkiye’ye yönelik emperyalist politikalarına kılıf uydurmak için böyle bir mektup yayımlatmış olabileceği üzerinde durmuştur. Bu hamle karşısında Türk milletinin milli birliğini muhafaza etmesi gerektiğine vurgu yaparak,⁸⁹ SSCB’ye karşı olası bir mücadele için hazır olunması çağrısı yapmıştır.

Diğer taraftan Gürcü akademisyenlerin iddiaları hakkında İstanbul’da 1946 yılında neşredilen “Jeopolitik İlmi Antoloji Denemesi” isimli bir kitapta, Türk bilim adamlarının konuyla alakalı itirazlarına yer verilmiştir. Kitabın “Rus Jeopolitiği” bölümünün girişinde “*Dünyayı şaşkınlık içinde bırakan yeni Rus toprak iddiaları, eski Çarlık toprak iddialarının devamıdır, bunu inkâr edecek hiçbir idrak sahibi tasavvur edilemez. Yalnız iddiaları ortaya atma ve iddiaların muhteviyatlarını doldurma başkadır. Yeni iddialar Rusya namına değil, Rusya’dan ayrı gösterilen başka hükümetler namına yapılmakta, şüphesiz*

⁸⁶ Necmeddin Sadak, “Rus Dostluğunu Toprak Pahasına Satın Alamayız”, *Akşam*, 24 Aralık 1945, s. 1

⁸⁷ Nadir Nadi “O Metot Bize Sökmez”, *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1945, s. 1.

⁸⁸ Peyami Safa, “Sovyet Nazileri”, *Ayın Tarihi*, Aralık 1945, s. 160.

⁸⁹ Asım Us, “Ermeni ve Gürcü Meseleleri Arkasında Gizlenen Hedef”, *Vakit*, 28 Aralık 1945, s. 1, 4.

yaptırılmaktadır”⁹⁰ denilerek, söz konusu taleplerin Sovyet yönetiminden geldiğine dikkat çekilmiştir. Daha sonra da Gürcü akademisyenlerin mektuplarında dile getirdiği savlar hakkında bilim adamlarının görüşleri aktarılmıştır.

Bu bağlamda Fahrettin Kırzıoğlu, “Tarih Gürcü İsimli Bir Halk, Coğrafya Gürcistan Adlı Bir Saha Tanımı” başlıklı yazısında, Gürcü kelimesinin Karadeniz kıyısındaki eski Kolkida - Kolşid bölgesi adından çıkıp tamamıyla coğrafi ve mezhebi bir manada kullanılagelmiş olduğu üzerinde durmuştur. Bu gerçeğe rağmen Gürcü milliyetçilerinin, “Gürcistan” ve “Gürcü” tabirlerini suiistimal ederek, Güney Gürcistan diye tabir edilen topraklarda hâkimiyet kuran Türk boylarını ve bilhassa Kür ve Çoruh bölgesini uzun bir süre yöneten Kıpçakları Gürcü saymak ve benimsemek gibi yanlış bir gayret içerisine düştüğünü dile getirmiştir. Yaşadıkları bölgeden veya mezheplerinden dolayı “Gürcü” olarak anılsa da Kıpçakların Türk kökenli olduğuna ve sonuçta bu toprakların “Türlere” de ait bulunduğuna vurgu yapmıştır.⁹¹

Fuat Köprülü, “Gürcülerin Efsanesi” başlığı altında kaleme aldığı metinde, Gürcü akademisyenlerin mektuplarında dile getirmiş oldukları Gürcü tarihi hakkındaki açıklamaların ilmi mahiyette bir tarih anlayışından ziyade, bir destana ve masala benzediğinden bahsetmiştir. Akademisyenlerin ilmi şahsiyetleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmamasına rağmen, tarihle destanı birbirinden ayıramayacak kadar geri ve iptidai olduklarına da ihtimal vermediğini belirtmiştir. “*O halde varacağımız netice şudur: Bu iki akademisyen sırf siyasi maksatlarla, tarihi hakikatleri bile bile tahrif etmişler, dünya efkârını yalanlarla kandırmaya kalkmışlardır. Her şeyden evvel ve her düşüncenin üstünde ancak hakikati aramakla mükellef olan ilim adamlarının bu gibi tahriflere tenezzül etmeleri, ilim haysiyetiyle asla telif edilemeyecek bir harekettir*”⁹² demek suretiyle bu mektubun siyasi maksatla kaleme alındığının ve mektupta dile getirilen iddiaların tarihi hakikatlere aykırı olduğunun altını çizmiştir.

Fuat Köprülü, daha sonra Gürcü tarihiyle ilgili mektupta ortaya atılan iddiaları çürütmeye çalışmıştır. Bu bağlamda alanında uzman hiçbir tarihinin Gürcü tarihini Hititler ile başlatmadığına dikkati çekerek, Hitit medeniyetini Gürcülere mal etmenin ve Gürcü tarihini MÖ 3000'lere kadar götürmenin ilmi bir yaklaşım olmadığını ifade etmiştir. Lazların, kullandığı dilin Gürcüce ile kardeş telakki edilen Migreli dili ile yakınlığından, yani dil akrabalığından dolayı Gürcü sayılamayacağını belirtmiştir. Buna delil olarak ise Gürcü tarihçi Profesör Marr'ın Lazcayı Migreli dilinden tamamıyla ayrı, müstakil bir dil olarak kabul etmesini göstermiştir. Akademisyenlerin XI. yüzyıl ile XIII. yüzyıllar arasında parlak bir Gürcü medeniyetinin var olduğuna dair ifadelerinin kendi milli kültürlerine karşı duydukları tabii alakadan dolayı mazur görülebileceğini dile getirmiştir. Lakin tarihi gerçeklere sadık kalmak adına söz

⁹⁰ *Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi*, İstanbul 1946, s. 7.

⁹¹ *Jeopolitik İlmî....*, s. 31-37.

⁹² *Jeopolitik İlmî....*, s. 42-43.

konusu medeniyetin İran, Bizans ve İslam medeniyetlerinin tesiri altında vücuda gelmiş olduğuna ve bir dereceye kadar mahalli unsurlarla karıştığına, yani hiçbir zaman bariz bir orijinallik göstermediğine dikkat çekmiştir. Moğolların Kafkasya'ya gelmesinden kısa bir süre önce Celâleddin Harzemşah tarafından mağlup edilerek büyük bir darbe alan Gürcülerin, Moğol istilasına karşı batı dünyasını koruduğu gibi bir iddiada bulunmanın gerçekle örtüşmediğine değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'ı fetheden milletler arasında en zalimi olduğu, Gürcü sanayi ve tarımını yok ettiği, Gürcüleri zorla Müslümanlaştırdığı ve dillerini unutturduğu gibi ithamların da tamamen uydurma olduğuna vurgu yapmıştır. Buna gerekçe olarak Osmanlı Devleti'nin hiçbir milleti zorla Müslümanlaştırmak gibi bir siyaset takip etmemesini, hiçbir milletin dilini unutturmaya çalışmamasını, Hristiyanların kanun ve geleneklerine karşı daima hürmetkâr davranmasını göstermiştir. Fuat Köprülü, bu mektubun hiçbir ciddi kıymet taşımayıp, tarihi hakikatlere aykırı iddialar, tahrifler ve yalanlar barındığını, mektubu kaleme alan akademisyenlerin ilmi bir maksatla değil, siyasi bir propagandanın parçası olarak hareket ettiğini ifade ederek yazısına son vermiştir.⁹³

İbrahim Kafesoğlu, “Gürcü İddialarının Tarih Karşısında Muhakemesi” başlıklı yazısında, ilk olarak mektupta ileri sürülen fikirlerin Türk toplumu üzerinde bıraktığı etkiden bahsetmiştir. Gürcü talepleri karşısında Türk milletinin topraklarını koruma yolunda sergilediği tavrı, “*Bu millet ancak istiklal ve namus ile yaşar, mukaddesatına kast edildiği anda silaha sarılmakta tereddüt göstermez*” sözleriyle ortaya koymuştur. Daha sonra da konuyu Kafkasya tarihine getirerek, Gürcülerin bu topraklarda hiçbir zaman mektupta bahsedildiği gibi ciddi bir rol oynamadığına dikkati çekmiştir. Zira bölgede ilk olarak Kimmerler ile yönetici zümresinin Türk olduğu bilinen İskitler, onlardan sonra da İran kökenli Sarmatlar hâkimiyet kurmuştur. IV. yüzyılın ortasından itibaren, yani Hunların bölgeye akınlar düzenlemesiyle birlikte Kafkasya Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan sonra bölgede Sabır Türkleri, Göktürkler ve İranlıları mağlup ederek Kafkasya'yı fetheden Hazar Türk Devleti'nin egemenliği söz konusu olmuştur. VII. yüzyıldan itibaren Araplar da Kafkasya'da görülmeye ve hâkimiyet kurmaya başlarken, XI. yüzyılda Türk akınları, XIII. yüzyıldan sonra ise Moğol istilasını görmüştür. Tüm bunlar, Kafkasya'nın İranlıların, Türklerin ve Arapların mücadele ettiği bir bölge olduğunu göstermektedir. Bu süre zarfında Gürcüler sadece Hazar Devleti'nin yıkılması sonucu ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak suretiyle X. yüzyılın sonuna doğru bir devlet kurmaya muvaffak olabilmişlerdir. Üstelik bu süreçte de Kıpçak Türklerinin büyük bir rolü söz konusudur. Açıkçası İbrahim Kafesoğlu, bu şekilde Gürcülerin Kafkasya tarihi açısından önemli bir rol oynamadığına dikkat çekmek istemiştir. Yazısının sonunda ise Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin haklı bir yanı ve kabulünün mümkün olmadığı mesajını şu sözlerle vermiştir:

⁹³ *Jeopolitik İlmî....*, s. 43-46.

“İster yoksul mazilerini süslemek üzere büyük zaferler icat etmek güçlüğünün neticeleri olsun, ister bir siyasî ipnotizm numarasında âlet mevkiine düşürülmüş biçarelerin şuur dışı saçmaları olsun, isterse çılgın hülyalar peşinden koşulsun, bu iddiaları laubali, ham düşünceler telâkki ettiğimizi söylemekten kendimizi alamıyoruz. Bu türlü fantezilerin temellerini coşkun Karadeniz dalgalarının yaladığı, o dalgalar kadar coşkun Türk milletinin öz topraklarına dayamağa kalkışmakla maksada ulaşacaklarını umanların yüzüne safdilliklerini haykırmayı da vazife biliriz”⁹⁴

3.4.2. Sovyet Basını

Sovyet basınının bu süreçteki tutumu Gürcü akademisyenlerin iddialarını destekleyen yazılara yer vermek şeklinde olmuştur. Bu bağlamda *ZaryaVostoka* gazetesinin 29 Aralık 1945 tarihli nüshasında, Transkafkasya Müslümanları Ruhani İdaresi üyesi ve Acaristan Kadısı Beridze'nin “Türk İşgalciler Topraklarımızı Geri Versin” başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. Yine aynı gazete 1946 yılı Ocak ayında, Gürcistan Patriği Katolikos Kallistrat Zariya'nın “Gürcü Katolikosu Gürcistan Halkı'nın Türkiye'ye Karşı Kanuni Taleplerine ilişkin” başlıklı yazısına yer vermiştir. Bu yazılarda Gürcü akademisyenlerin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin doğruluğu bir takım delillerle savunulmuş, Gürcü halkının taleplerinde haklı olduğu tezi işlenmiş ve toprak istekleri Gürcü halkı adına BM'ye iletilmek istenmiştir.⁹⁵

25 Şubat 1946 tarihli *Pravda* gazetesi, Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Çarkviani tarafından kaleme alınan “Sovyet Gürcistan'ının 25. Yıldönümü” başlıklı bir makaleye yer vermiştir. Makalesine, “*Bugün, Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'ne girişinin 25'inci yıldönümüdür. Bu müddet zarfında Gürcistan, ekonomik ve kültürel rönesansını sağlamış, Rus milletiyle de sıkı ve sağlam bir dostluk tesis etmiştir. Bundan dolayı Rus milletine minnettarlığını ifade ediyoruz*” diyerek başlayan Çarkviani hemen akabinde iki halk arasındaki dostluğun Sovyet rejiminde derin ve tarihî bir hal aldığı ve bilhassa zaferlerle daha da güçlendiği üzerinde durmuştur. Çarkviani daha sonra sözü Türkiye'den istedikleri topraklara getirmiş ve bu durumu, Gürcü milletinin toprak bütünlüğünü sağlama yolunda henüz tahakkuk etmemiş bir emeli olarak aktarmıştır. Çanasiya ile Berdenishvili'nin mektuplarında iddia ettikleri gibi Çarkviani de II. Dünya Savaşı'nın kazanılmasında Gürcü milletinin büyük bir pay sahibi olduğunu dile getirmiş ve bu nedenle kanuni talepleri olarak öne sürdükleri Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin kabulünü istemiştir. Çarkviani'ye göre de Türkiye'nin onlara vermesi gereken topraklar; Ardahan, Artvin, Oltu, Gümüşhane, Bayburt, Lazistan ve İspir'dir. Güya bu yerler Gürcü milletinin tarihi topraklarıdır ve gerçek sahiplerine iadesi lazımdır.⁹⁶ Böylece *Pravda*, “Türkiye'ye Karşı Meşru Toprak Taleplerimiz Üzerine” başlıklı bir

⁹⁴ *Jeopolitik İlmi...*, s. 47-51.

⁹⁵ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 269.

⁹⁶ *Pravda*, 25 Şubat 1946, s. 2.; *TDA*, 571 / 36185-142708-1.; 571 / 36185-142708-18.

mektupta yer alan taleplerin Çarkviani gibi bir Sovyet devlet adamı tarafından dile getirilmesine ve bir anlamda bu isteklerin resmî bir şekil almasına da ev sahipliği yapmıştır.

15 Mayıs 1946 tarihli *İzvestiya* gazetesinde ki Basileviç imzalı bir makalede, Sovyet Gürcistan'ı İlimler Akademisi üyeleri tarafından hazırlanan “Gürcistan Tarihi” adlı eserin özeti yayımlanmıştır. Bu eser tarihi mahiyette olması itibarıyla doğrudan doğruya Gürcü isteklerine temas etmemekle beraber, Kuzey Mezopotamya ile Kafkasya arasındaki bölgede 2 bin sene önce Gürcülerin yaşadığından bahsetmektedir. Ayrıca eseri hazırlayanlar arasında Çanasiya ile Berdzenishvili de bulunmaktadır.⁹⁷ Bu meyanda *İzvestiya* siyasi bir maksatla yazıldığı belli olan bu kitaba yer vermek suretiyle Gürcistan'ın Türkiye'den talep ettiği toprakların “Gürcü halkının benliğinin beşiği olduğuna” dair iddiayı desteklediğini göstermiştir.

Zarya Vostoka'nın 31 Mayıs 1946 tarihli nüshasında ise Prof. E. Takaşvili imzasıyla “Türkiye Tarafından Zapt Edilen Gürcü Toprakları Hakkında” başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Takaşvili makalesinin girişinde, Çanasiya ile Berdzenishvili'nin mektubuyla, yine başka bir akademi üyesi olan A. Çikobava'nın *Zarya Vostoka* gazetesinde çıkan mektubuna atıf yaparak başlamış ve bu mektuplarda Türkiye'ye yönelik arazi isteklerinin haklılığıyla ilgili meselenin çok doğru bir şekilde aktarıldığını iddia etmiştir. Nitekim ona göre de Türkiye'den talepte buldukları toprakların ilk sahipleri Gürcülerdir ve Gürcüler, Türkler tarafından kitleler halinde başka bölgelere sürülmek suretiyle bu topraklardan çıkarılmıştır. Gürcü halkı büyük gayretleri sayesinde geliştirdiği bu bölgelerin kendinden alınmasını hiçbir zaman unutmamıştır. Takaşvili de makalesinin sonunda Gürcülerin II. Dünya Savaşı esnasında büyük fedakârlıklar yaptığı ve Sovyetler Birliği'ndeki öteki kavimlerle birlikte çok büyük kayıplar verdiği üzerinde durmuştur. Bu fedakârlıkların karşılığı olarak Gürcü halkının, Türkiye'ye yönelik isteklerinin kabulünü beklediklerini ifade etmiştir.⁹⁸

3.4.3. İngiliz, ABD ve Fransız Basını

İngiliz basınından *Observer* gazetesi, Gürcü akademisyenlerin mektubunu SSCB'nin Türkiye üzerinde hâkimiyet kurma yolunda yeni bir hamlesi olarak görmüştür. Bu mektupla birlikte gündeme gelen toprak taleplerinin SSCB'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü psikolojik savaşta yeni bir baskı unsuru olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu arazi isteklerinin Çarlık Rusya'sının 1914 yılında gündeme getirdiği taleplerin çok ötesinde olduğunu belirtmiş ve bu mektupla birlikte Sovyetlerin daha önce gayri resmî olarak ileri sürdükleri toprak taleplerini genişlettiğine vurgu yapmıştır.⁹⁹ Konuyu “Türkiye'ye Karşı Yeni Sovyet İddiaları”¹⁰⁰ başlığı altında aktaran *The Manchester Guardian* gazetesi,

⁹⁷ TDA, 571 / 36185-142708-1.; 571 / 36185-142708-15.

⁹⁸ TDA, 571 / 36185-142708-1.; 571 / 36185-142708-14.

⁹⁹ *Observer*, 23 Aralık 1945, s. 1.

¹⁰⁰ *The Manchester Guardian*, 21 Aralık 1945, s. 5.

Gürcü akademisyenlerin toprak taleplerinin Türkiye gibi II. Dünya Savaşı'nda Müttefiklere önemli hizmetler vermiş olan bir ülkenin parçalanmasına yönelik bir adım olduğu üzerinde durmuştur. Türkiye'nin yaptığı hizmetlerinin karşılığında böyle bir tehdit altında kalmasının haksızlığına değinmiştir.¹⁰¹ *The Times* gazetesi, Gürcü akademisyenlerin arazi isteklerinin sağlam kanıtlardan yoksun olduğuna ve romantik bir geleneğe dayandığına dikkat çekmiştir. Makalenin şimdiye kadar Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan'ın iadesi gibi konularda Sovyet isteklerini kabule yanaşmayan Türkiye'nin takındığı tavrı yumuşatma yolunda bir adım olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁰² SSCB'nin beklentisi ne olursa olsun Türkiye'nin toprak vermektense sonuna kadar savaşmayı tercih edeceğini yazmıştır.¹⁰³

ABD basınından *New York Times* gazetesi, Gürcü akademisyenleri tarafından dile getirilen isteklerin SSCB'ye ait olduğunu yazmış ve bu topraklara sahip olması durumunda SSCB'nin Orta Doğu'daki konumunun güçleneceğine dikkati çekmiştir. Ayrıca toprak isteklerinin SSCB'nin Türkiye'yi İngiltere ile ittifakından dolayı cezalandırmak ve Türkiye'ye karşı yürüttüğü pazarlık tekniğinin bir parçası olabileceğine vurgu yapmıştır. Zira Türkiye, SSCB'nin toprak isteklerini kabul etmezse o zaman Boğazlarla ilgili Sovyet taleplerini kabul etmek durumunda kalacaktır.¹⁰⁴ *Evening Star* gazetesi, söz konusu mektubu “Yeni Bir Rus İsteği” başlığı altında aktarmış ve buradaki isteklerin Sovyet yönetiminin başka bölgelerden taviz koparabilmesi adına ileri sürüldüğünü dile getirmiştir.¹⁰⁵ *Wilmington Morning Star* gazetesi de Türkiye yönelik toprak taleplerinin sözde bir mağduriyeti gidermek yolunda bir adım olmadığını altını çizmiştir. Böyle bir adımın dünya barışı için ciddi bir sorun olduğuna ve bu nedenle geri çekilmesi gerektiğine değinmiştir.¹⁰⁶

Ayrıca bazı Amerikan gazeteleri de SSCB'nin Türkiye'den istediği bölgelerin bir zamanlar Gürcülere ait olmasının bu topraklar üzerinde iddiada bulunması için haklı bir gerekçe olmayacağından bahsetmiştir. Böyle bir durumda SSCB'nin de Lehistan'a toprak vermesi gerekeceğine dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin Sovyetlere boğun eğmektense savaşmayı tercih edeceğine vurgu yapılmıştır.¹⁰⁷

France Press Ajansı, Sovyet yönetiminin Gürcü akademisyenler üzerinden Türkiye'den toprak talebinde bulunmasının üç ihtimali olabileceği üzerinde durmuştur. Ajansa göre birinci ihtimal, SSCB'nin gerçekten Türkiye'nin sekiz vilayetini istediği yönündedir. SSCB isteklerini kuvvet yoluyla gerçekleştirmeye kalkarsa Türkiye de kendisine aynı şekilde karşılık verecektir. İkinci ihtimal, Sovyet yönetiminin az elde etmek için çok istemek

¹⁰¹ *The Manchester Guardian*, 24 Aralık 1945, s. 5.

¹⁰² *The Times*, 22 Aralık 1945, s. 4.

¹⁰³ *The Times*, 28 Aralık 1945, s. 4.

¹⁰⁴ *New York Times*, 24 Aralık 1945, s. 6.

¹⁰⁵ *Evening Star*, 24 Aralık 1945, s. 6.

¹⁰⁶ *Wilmington Morning Star*, 21 Aralık 1945, s. 6.

¹⁰⁷ *TDA*, 571 / 36185-142708-2.

tarzında bir politika izlediğidir. Bu meyanda SSCB, Türkiye'yi Boğazlarda üs vermeye ikna etmek için toprak talebinde bulunmuştur. Üçüncü ihtimal ise Sovyet yönetiminin İngiltere'yi Uzak Doğu, Balkanlar ve atom bombası gibi başka konularda tavize zorlamak için böyle bir adım attığıdır. Ajansa göre bu süreçte Türkiye'nin tek isteği arazi bütünlüğünü ve hükümrancılığını muhafaza etmektir.¹⁰⁸

Görüldüğü gibi yabancı basın, söz konusu mektubu SSCB'nin Türkiye'den çok isteyip az almak, Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan'ın iadesi gibi konularda Türkiye'yi tavize zorlamak yolunda yeni bir hamlesi olarak görmüştür. Gürcülerin sözde mağduriyetini gidermek gibi ortada bir amaç olmadığına dikkati çekmiştir. Bu mektupla birlikte SSCB'nin Türkiye'den olan isteklerinin gayri resmî bir surette ortaya atılmış bulunduğu vurgu yapmıştır.

Lakin Gürcü akademisyenlerin mektubunun sadece Türkiye'yi Boğazlarda üs vermeye ikna etmek için yayınlandığı yönündeki görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü SSCB'nin asıl amacı bu olsaydı Vinogradov, Nurullah Esat Sümer ile yaptığı 25 Şubat 1946 tarihli görüşmede, iki ülke ilişkilerinin düzelebilmesini Sovyet toprak ve üs taleplerinin kabulüne bağlamaz, kendilerine toprak verilmesi halinde SSCB'nin de Türkiye'nin başka yerlerden toprak almasına yardımcı olabileceği¹⁰⁹ gibi bir teklifi gündeme getirmezdi. Daha o dönemde Vinogradov hem Wilson'a hem de Türk yetkililere, Boğazlarda üs karşılığında toprak taleplerini geri çekebileceklerini söyleyebilirdi. Bu meyanda Sovyet yönetiminin en başından beri arzusunun hem toprak hem de Boğazlarla ilgili beklentilerinin yerine getirilmesi olduğunu ifade edebiliriz.

SSCB'nin mektupta dile getirilen bütün toprakları gerçekten mi istediği, yoksa Kars ve Ardahan'ın iadesi konusunda isteklerini kabule yanaşmayan Türkiye'yi tavize zorlamak gibi bir amaç güttüğü konusunda ise Sovyet yönetiminin herhangi bir pazarlık durumunda, bu iki il karşılığında diğer bölgelerden vazgeçmesinin ihtimal dâhilinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü SSCB'nin Türkiye'den talep ettiği ilk topraklar, Stalin'in söylemiyle “Dünya işçi ihtilalinin zaferi yolunda Türkiye'ye geçici olarak bırakılan ve zamanı gelince geri alınacak olan”,¹¹⁰ Molotov'un ifadesiyle de “Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'yla kendilerinden koparılan”¹¹¹ Kars ve Ardahan'dır.

3.5. Gürcü Akademisyenlerin Mektubunun Gündemden Düşmesi

SSCB'nin Türkiye'ye yönelik arazi taleplerini Gürcü akademisyenlerin üzerinden yürütme politikası ve bu toprakları Gürcülerin istediği yönündeki stratejisi, gerek ABD ve İngiltere'nin siyasi çevreleri gerekse uluslararası

¹⁰⁸ *Ayın Tarihi*, Aralık 1945, s. 152-153.

¹⁰⁹ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 817-818.

¹¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), 02009455-1/495304.; *Yakın Tarihimiz*, Fasikül 4: s. 54.

¹¹¹ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl...*, s. 265.

kamuoyunda beklenen desteği bulamamıştır. Türkiye ise SSCB'ye toprak vermektense sonuna kadar mücadele edeceğini net bir şekilde ortaya koymuştur.

Diğer taraftan Gürcistan Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan raporlarda da Gürcü akademisyenlerin talepleri konusunda olumsuz görüşlerin ağır bastığına vurgu yapılmıştır. Uluslararası kamuoyunda söz konusu taleplerin Moskova'nın tahriki ve Sovyet emperyalizmini gizlemek amacıyla dile getirildiği şeklinde bir düşüncenin hâkim olduğundan bahsedilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in, Türk-Sovyet sınırlarının değiştirilmesi için herhangi bir gerekçenin olmadığına dair görüşlerine atıf yapılmıştır. Yine Gürcü akademisyenlerin iddialarını desteklemek amacıyla Çarkviani'nin kaleme aldığı makaleye ilişkin genel kanının da aynı olduğunun altı çizilmiştir. Zira dünya kamuoyu, bu makaleyi de Sovyetlerin yayılmacılık politikası yolunda atılan bir adım olarak görmüştür.¹¹² Bu şartlar altında Sovyet yönetimi, 1946 yılı yazından itibaren toprak taleplerini Gürcüler üzerinden yürütme politikasına son vermiştir.

Bu politikanın bir sonucu olarak SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov da söylemlerinde değişikliğe gitmiştir. Nitekim o tarihe kadar Gürcüleri kendilerine ait toprakları alma konusunda çok kararlı bulunduğunu ifade eden,¹¹³ Türkiye'nin sözde Rusya'nın zayıflığından yararlanarak aldığı toprakları gerçek sahipleri olan Gürcüler ve Ermenilere vermesi gerektiğine vurgu yapan, hükümetinin toprak taleplerini geri çekmesinin mümkün olmadığını dile getiren¹¹⁴ Vinogradov'un bu tavrından eser kalmamıştır. Vinogradov, 1946 Haziran ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin SSCB'ye Boğazlarda üs vermeyi kabul etmesi halinde kendilerinin de toprak taleplerini gözden geçirebileceklerine dikkat çekerek, ilk kez arazi iadesi isteklerini geri çekebilecekleri mesajını iletmıştır.¹¹⁵ Bunun anlamı ise 7 Haziran 1945 tarihinden itibaren Boğazlarda üs, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik, Kars ve Ardahan'ın iadesi gibi taleplerinin kabulü yönünde girişimde bulunan, hatta Çanasiya ile Berdzenishvili'nin mektubuyla birlikte arazi isteklerini genişleten SSCB'nin Türkiye'den toprak almasının mümkün olmadığını farkına vardığıdır. Boğazlarla ilgili isteklerinin yerine getirilmesi yolunda toprak taleplerinden vazgeçmeyi önermesinin altında da bu zorunluluk yatmaktadır.

Bu arada Vinogradov'un teklifi karşısında Şükrü Saraçoğlu'nun cevabı ise hayır olmuştur. Hatta Şükrü Saraçoğlu, Vinogradov'a Sovyet yönetimini Türkiye'ye yönelik Boğazlarda üs ve toprak iadesi gibi taleplerini geri çekmeye ikna etmesi konusunda çağrıda bulunmuştur. Bunun gerçekleşmesi halinde iki ülke ilişkilerinin düzelebileceğini belirtmiştir.¹¹⁶

¹¹² Hasanlı, *a.g.e.*, s. 253, 295.

¹¹³ *FRUSDP*, C: VIII, 1945, s. 1287.

¹¹⁴ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 813-814, 817.

¹¹⁵ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 826.

¹¹⁶ *FRUSDP*, C: VII, 1946, s. 826.

Lakin SSCB'den toprak taleplerini geri çektiğine veya Türkiye'den hiçbir toprak talebi olmadığına dair bir açıklama gelmemiştir. Bununla birlikte Sovyet yönetimi, bu tarihten sonra ne kendisi ne de başka bir toplum adına Türkiye'den arazi isteme yolunda yeni bir teşebbüste de bulunmamıştır. Şüphesiz Sovyet yönetiminin bu kararında, toprak talepleri konusunda İngiltere ve ABD'nin tutumu, iktidarı ve muhalefetiyle Türkiye'deki bütün kesimlerin Sovyet taleplerinin kabul edilmeyeceği yönünde gösterdiği net tavır, SSCB'nin önceliğini Boğazlara kaydırması ve Türkiye'nin güvenlik kaygısıyla giderek batıya yaklaşması gibi hususlar etkili olmuştur. Zira Sovyet yönetimi, arazi taleplerinde ısrar etmenin Türkiye'yi biraz daha fazla batıya yaklaştıracağına farkına varmıştır.¹¹⁷

Böyle bir süreçte Gürcü akademisyenlerin mektubu son kez 24 Ekim 1947 tarihli BM Genel Kurulu Siyasi Komitesi toplantısında, Türkiye'nin BM temsilcisi Selim Sarper ile SSCB'nin BM temsilcisi Vişinski arasındaki konuşmalar esnasında gündeme gelmiştir. Vişinski, Türkiye'yi ve Türk basınına savaş yanlısı ve savaş çığırkanlığı yapmakla itham edince Selim Sarper de yanıt olarak Türkiye'nin harp tahrikçiliği yapmadığını ve Türkiye'de yeni bir harpten fayda umacak tek bir fert bulunmadığını söylemiştir. Daha sonra da konuyu SSCB'nin Türkiye'yi zayıflatmaya ve bölmeye yönelik uğraşlarına getirerek SSCB'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tecavüzkâr davranışlar sergilediğinden bahsetmiştir.¹¹⁸ Bunun üzerine Vişinski ise Türkiye'den Sovyet Hükümeti'nin değil, Gürcülerin toprak talebinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu söylemine kanıt olarak da Gürcü akademisyenlerin mektubunu göstermiş ve *“Sayın Bay Sarper'e, Gürcü Bilimler Akademisi'nin üyeleri olan Çanasiya ile Berdenishvili'nin tamamen akademik bir tarzda ve tarihi kaynaklara atıfta bulunarak yazdıkları bu mektubu bir kez daha okumasını tavsiye ediyorum. Gürcü akademisyenler, tarihi, etnografik, siyasi ve diğer gerekçelere dayanarak barışçıl bir şekilde bu toprakların Gürcistan Cumhuriyeti'ne ve Gürcü halkına iadesini istiyorlar. Onlar bu taleplerinde haklıdır. Çünkü bu topraklar Gürcü topraklarıdır”* demiştir.¹¹⁹

Burada da görüldüğü üzere Gürcü akademisyenlerin mektubu SSCB'nin değil, Gürcistan'ın Türkiye'den arazi istediği söylemine delil olarak bir kez daha öne çıkarılırken, mektubun tam manasıyla anlamsız hale geldiği tarih ise 1953 yılı olmuştur. Çünkü Stalin'in ölümü üzerine göreve gelen Malenkov yönetimi, uluslararası ilişkilerde gerginliğin azaltılması ve barış içinde bir arada yaşama yönünde bir dış politika benimsemiştir.¹²⁰ Bu politika gereği Türkiye'yle ilişkilerini düzeltme kararı alan Malenkov yönetiminin ilk hamlesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasındaki en büyük etkenlerden biri olan arazi talebi gibi isteklerden vazgeçtiğini bildirmek olmuştur. Nitekim Molotov, 30 Mayıs

¹¹⁷ Arslan, *Türk-Sovyet.....*, s. 159.

¹¹⁸ *Ulus*, 25 Ekim 1947, s. 1, 4.

¹¹⁹ *Krasniy Sever*, 1 Kasım 1947, s. 4.

¹²⁰ Eren Tellal, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*. Ankara 2020, s. 45.

1953'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne Sovyet Hükümeti adına aşağıdaki bildiriği iletmiştir:

“Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin komşu devletlerle münasebetleri meselesi ile meşgul olan Sovyet Hükümeti, diğer meseleler arasında, Sovyet-Türk münasebetlerinin durumuna da dikkat atfetmiştir. Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet-Türk Muahedesinin müddetinin sona ermesi ile alakalı olarak, Sovyet-Türk münasebetlerinin tanzimi meselesi birkaç sene evvel iki devlet mümessillerinin resmî görüşmelerinde mevzu bahis edilmişti. Bu görüşmelerde Ermenistan S.S. Cumhuriyeti ile Gürcistan S.S. Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı veçhile Sovyet Hükümeti'nin, Sovyetler Birliği emniyetine Karadeniz Boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülahazaları da yer almış bulunuyordu. Türkiye Hükümeti ve içtimai mahafili bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet-Türk münasebetleri üzerinde tesirini göstermekten hali kalmamıştı. İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tesisi namına, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeği mümkün telakki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti, bu mesele hakkında eski noktai nazarını yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar cihetindeki emniyetini, Sovyetler Birliği için olduğu gibi, Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeği mümkün addetmektedir. Bu suretle Sovyet Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder.”¹²¹

Nihayetinde iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi, barış ve emniyetin sağlanması adına Gürcistan Hükümeti'nin ve SSCB'nin Türkiye'ye yönelik hiçbir toprak iddiası bulunmadığına dair yapılan bu açıklamayla birlikte Gürcü akademisyenlerin mektuplarında dile getirdiği talepler de resmî olarak gündemden düşmüştür.

Sonuç

Çanasiya ile Berdenishvili'nin “Türkiye'ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine” başlıklı bir mektup kaleme almasına giden süreç, Türk topraklarının paylaşımıyla ilgili Gürcistan yönetiminin yaptığı itirazın Sovyet yönetimi tarafından kabul edilmesiyle başlamıştır. Zira SSCB Dışişleri Komiserliği, Türkiye'den talep edilecek toprakların dağıtımı esnasında Batum eyaletinin güney kısmı ile Ardahan ve Oltu'nun Ermenistan'a bırakılması gerektiği yönünde bir karar alınca, Gürcistan yönetimi bu topraklar üzerinde kendi hakları olduğu gerekçesiyle buna itiraz etmiştir. Hatta itirazları sırasında sundukları raporda, Türkiye'nin başka bölgeleri üzerinde de hakları olduğunu iddia etmişlerdir. Yapılan bu itiraz, Sovyet yönetimi üzerinde etkili olmuş ve Türk

¹²¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-01-00-00 / 61-376-17.

topraklarının paylaşımıyla ilgili Gürcistan lehine değişiklik yapılmıştır. Artık SSCB için sırada arazi istekleriyle ilgili konunun ağırlık merkezini Ermeniler ve Gürcüler üzerine kaydırarak uluslararası kamuoyunun desteğini almak vardır.

Sovyet yönetiminin bu bağlamda yaptığı ilk hamle, yurt dışında yaşayan Ermenileri Sovyet Ermenistan'ına davet etmek olmuştur. Sovyet Ermenistan'ına çok sayıda Ermeni'nin göç etmesi halinde buradaki arazilerin onlara yetmediği propagandası yapılacak ve onlar adına Türkiye'den toprak talep edildiğine dair bir süreç başlatılacaktır. Sovyet yönetiminin ikinci hamlesi ise Çanasiya ile Berdzenishvili'nin mektubunu yayımlatmak olmuştur. Bu bağlamda mektup, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik arazi isteklerini meşru gösterme yolunda atılan ikinci adımdır.

Türkiye'nin Gürcistan'a dolaylı olarak da SSCB'ye toprak vermesi gerektiği hususunda uluslararası kamuoyunun desteğini sağlamak için yayımlanan bu mektupta, tarihsel bir metin görünümü altında Gürcistan'ın Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin sözde haklılığı üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda Gürcülerin ata topraklarını Türklere kaptıran mağdur ve faşizmin yenilgiye uğratılmasında önemli katkılarından dolayı ödüllendirilmeyi hak eden bir millet, Türklerin ise Gürcülerin benliğinin beşiğinin olduğu toprakları gasp eden zalim ve Hitler Almanya'sı ile iş birliğinden dolayı cezalandırılması gereken bir halk olduğu gibi tarihsel gerçeklerle bağdaşmayan iddialar ortaya atılmıştır. Mektubun sonunda da Trabzon, Giresun, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Rize'nin Gürcistan'a verilmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Lakin SSCB'nin arazi isteklerinin ilk kez kendi vatandaşlarının yani Gürcülerin ağızından uluslararası kamuoyuna aktarılmasında aracılık görevi üstlenen bu mektup, Sovyet yönetiminin beklediği etkiyi yaratmamıştır. Çünkü gerek SSCB'nin müttefiki ABD ve İngiltere gerekse uluslararası kamuoyu, bu taleplerin Sovyet yönetiminin arzusu olduğunun farkındadır. Mektupla ilgili genel kanı, Sovyet yönetiminin, Türk topraklarının Gürcistan tarafından isteniyormuş gibi bir algı yaratmak suretiyle kendisini olayın dışında tutmaya ve arazi isteklerine haklılık kazandırmaya çalıştığı yönündedir. Hatta mektup, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik arazi isteklerini ortada somut bir tehdit olmaması nedeniyle ciddi bir problem olarak görmeyen İngiltere ve ABD'nin tavrının değişmesine ve Sovyet taleplerine karşı Türkiye'nin yanında yer almasına etki etmiştir. Zira mektupta dile getirilen talepleri, SSCB'nin Türkiye'ye karşı saldırgan siyasetinin bir parçası ve dünya barışı adına tehlikeli olarak değerlendiren İngiltere ve ABD, Türkiye'nin SSCB'yle olası bir mücadelesinde yalnız bırakılmayacağına dikkati çekmiştir. Bu süreçte Türkiye ise SSCB'ye toprak vermektense sonuna kadar mücadele edeceğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu şartlar altında SSCB, Türkiye'den toprak almasının mümkün olmadığını görerek önceliğini Boğazlara kaydırmış ve Boğazlarla ilgili isteklerinin yerine getirilmesi halinde toprak taleplerinden vazgeçebileceği önerisini dahi gündeme getirmiştir.

Nihayetinde Sovyet yönetimi, 1946 yılı yazından itibaren toprak taleplerini Gürcüler üzerinden yürütme politikasına son verirken, mektubun tam manasıyla anlamsız hale geldiği tarih ise 1953 yılı olmuştur. Çünkü Molotov, bu tarihte Sovyet Hükümeti adına yaptığı açıklamada, Gürcistan Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı arazi iddialarından vazgeçtiğini ve aynı şekilde SSCB'nin de Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını açıkça beyan etmiştir. Sonuç olarak Çanasiya ile Berdzenishvili tarafından kaleme alınan bu mektup, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin meşruluğu yolunda istenilen etkiyi göstermediği gibi Sovyet yönetiminin Türkiye'ye karşı olan niyetlerinin bir kez daha açığa çıkmasına, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü önemsemeye başlamasına da vesile olmuştur.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Gürcistan Cumhurbaşkanlığı Arşivi (GCA)

GCA, F.14, L.19, D.209 / 20-22.

GCA, F.14, L.19, D.209 / 23-39.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

CA, 02009455-1 / 495304.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-01-00-00 / 61-376-17.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA),

TDA, 571 / 36185-142708-1.

TDA, 571 / 36185-142708-2.

TDA, 571 / 36185-142708-5.

TDA, 571 / 36185-142708-8.

TDA, 571 / 36185-142708-12.

TDA, 571 / 36185-142708-14.

TDA, 571 / 36185-142708-15.

TDA, 571 / 36185-142708-18.

The Foreign Relations Of The United States, Diplomatic Papers (FRUSDP)

FRUSDP, The Conference of Berlin/Potsdam, C: II, 1945, page 302-304.

FRUSDP, The Near East and Africa, C: VIII, 1945, page 1239-1241.

FRUSDP, The Near East and Africa, C: VIII, 1945, page 1271-1272.

FRUSDP, The Near East and Africa, C: VIII, 1945, page 1285-1289.

FRUSDP, The Near East and Africa, C: VII, 1946, page 804-818.

FRUSDP, The Near East and Africa, C: VII, 1946, page 822-826.

2. Süreli Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Evening Star
İzvestiya
Krasnaya Zvezda
Krasniy Sever
New York Times
Observer
Pravda
Tanin
The Evening Star
The Manchester Guardian
The Times
Ulus
Vakit
Wilmington Morning Star
Yakın Tarihimiz

3. Kitap ve Makaleler

ALP, Sedat, *Hitit Çağlarında Anadolu: Çivili ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Yayınları, Ankara 2005.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C: I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1994.

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ARSLAN, Gürbüz, “Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Türkiye’ye Yönelik Toprak Talepleri Kapmasında ‘Türkiye’nin Ele Geçirdiği Gürcü İlleri Hakkında’ Başlıklı Raporu”, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, Ed. Osman Köse, Berikan Yayınevi, Ankara 2021, ss. 79-112.

ARSLAN, Gürbüz, “Türk-Sovyet İlişkilerinde Kars ve Ardahan’ın İadesi Meselesi (1945-1953)”, *Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını*, Ed. İlyas Topsakal, Alperen Kürşat Zengin, Nobel Yayınevi, İstanbul 2021, ss. 137-161.

ARSLAN, Gürbüz, “Yol Ayrımını Derinleştiren Süreçte Türk-Sovyet İlişkilerinde Meydana Gelen Gelişmeler (19 Mart 1945- 7 Kasım 1945)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: IX, S: 27, 2021, ss. 139-191.

AYDIN, Mahir, “Elviye-i Selase”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XI, Ankara 1995, ss. 68.

BAŞKAN, Argun, “Kafkasya’da Bütünleşme ve Dağılma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: VIII, S: 30, 2011, ss. 15-41.

BİLGE, Suat, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

CHURCHİLL, Winston, *Triumph and Tragedy: The Second World War*, C: VI. Rosetta Books, Newyork 2002.

ÇİLOĞLU, Fahrettin, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, Ant Yayınları, İstanbul 1993.

ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

GÜL, Mustafa, “Elvîye-i Selâse’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: IV, S: 15, 1995, ss. 367-380.

HASANLI, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi, Gençlik Kitabevi Neşriyatı İçtimai Eserler Serisi, No 7, Çukurova Basımevi, İstanbul 1946.

KAÇAR, Abdulgani, “Yazılı Kaynaklara Göre Subartu ve Subarlar”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C: XII, S: 1, 2018, ss. 31-48.

KILIÇ, Ümit, “Oltu’da Arslan Paşa Külliyesi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: V, S: 17, 2008, ss. 113-131.

KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)*, C: II, Tekin Yayınevi, İstanbul 1984.

NADİ, Nadir, “O Metot Bize Sökmez”, *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1945, ss. 1.

NİYAZOV, Ahmed, “Ahıska Mufassal Defteri”, *Bizim Ahıska Dergisi*, S: 42, 2016, ss. 16-19.

ÖZKAN, Behlül, “1945 Türkiye-SSCB Krizi Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası”, *Türkiye Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler-Kuşku ile Komşuluk*, Ed. Gencer Özcan vd, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

SADAK, Necmeddin, “Rus Dostluğunu Toprak Pahasına Satın Alamayız”, *Akşam*, 24 Aralık 1945, ss. 1.

SAFA, Peyami, “Sovyet Nazileri”, *Aydın Tarihi*, Aralık 1945, ss. 160.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarihi: Birinci Dünya Savaşı’nın Sonundan 1980’ e Kadar*, İmge Kitabevi, Ankara 1989.

SARI, Mustafa, “Batum’da Son Türk İdaresi (1921)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: II (Kafkasya Özel Sayısı): 2017, ss. 475-506.

SOYSAL, İsmail, “Cevat Açıklan’ın Anıları”, *Belleten*, C: LVI, S: 217, Aralık 1992, ss. 987-1078.

TELLAL, Eren, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*. Siyasal Kitabevi, Ankara 2020.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Lazlar Güney Kafkasya Kökenli Bir Topluluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: II, Ankara 2019, ss.149-150.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007.

TELLİOĞLU, İbrahim, *XI.-XII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TRUMAN, Harry, *Memoirs, Year of Decisions*, Doubleday & Company, New York 1965.

Türk Dış Politikası (1919-1980), C: I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı Yılları 1939-1946, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

ULMAN, Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1961.

URAL, Selçuk, “Kurtuluşun Mondros Mütarekesi’ne Elviye-i Selâse’de Yaşanan Sorunlar”, *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: XII, S: 47, 2011, ss. 647-676.

US, Asım, “Ermeni ve Gürcü Meseleleri Arkasında Gizlenen Hedef”, *Vakit*, 28 Aralık 1945, ss. 1, 4.

ÜNAL, Ahmet *Hititler Devrinde Anadolu*, C: I, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

YALÇIN, Hazal, *1945 Türkiye-SSCB İlişkileri*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021.

ГАСАНЛЫ, Джамиль, *СССР–Турция: От Нейтралитета к Холодной Войне (1939–1953)*, Центр Пропаганды, Москва 2008.

4. Tezler

DEDEOĞLU, Azad, *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

GÜMÜŞ, Nebi, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

KAÇAR, Abdülğani, *Subartu ve Subarlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

ÖZDEMİR, Güllühan, *Kraliçe Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne Siyasi Ve Sosyal Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018.

Ekler:

Ek 1: Pravda, 20 Aralık 1945, s. 2.

ПРАВДА

В тбилисской грузинской коммунистической газете «Коммунисти» 14 декабря опубликовано письмо в редакцию газетной дискуссии и борющейся лиг «Юности» «О наших законных требованиях к Грузии». Ниже приводим первое это письмо:

**Письмо в редакцию газеты «Коммунисти»
О наших законных требованиях к Грузии**

О трехдневном заговоре ополченцев Грузии против законности советского правительства и коммунистической партии Грузии мы уже писали в своем номере. В этот номер мы публикуем письмо, которое мы написали в редакцию газеты «Коммунисти» в Тбилиси. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми.

О трехдневном заговоре ополченцев Грузии против законности советского правительства и коммунистической партии Грузии мы уже писали в своем номере. В этот номер мы публикуем письмо, которое мы написали в редакцию газеты «Коммунисти» в Тбилиси. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми.

О трехдневном заговоре ополченцев Грузии против законности советского правительства и коммунистической партии Грузии мы уже писали в своем номере. В этот номер мы публикуем письмо, которое мы написали в редакцию газеты «Коммунисти» в Тбилиси. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми.

О трехдневном заговоре ополченцев Грузии против законности советского правительства и коммунистической партии Грузии мы уже писали в своем номере. В этот номер мы публикуем письмо, которое мы написали в редакцию газеты «Коммунисти» в Тбилиси. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми. Мы хотим сказать законным требованиям Грузии, которые мы считаем законными и справедливыми.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

В первой половине первого тысячелетия до нашей эры существовал Урарту. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии. Урарту — это древний царство восточной Грузии.

1) «Коммунисти», 14 дек. 1945 г., стр. 2.

2) «Коммунисти», 14 дек. 1945 г., стр. 2.

3) «Коммунисти», 14 дек. 1945 г., стр. 2.

4) «Коммунисти», 14 дек. 1945 г., стр. 2.

С. ДЖАНИША, доктор исторических наук, действительный член Академии наук Грузинской ССР.
И. БЕРДЗЕННИШВИЛИ, действительный член Академии наук Грузинской ССР.

Ek 3: Krasnaya Zvezda, 20 Aralık 1945, s. 2.

В ПИКАРНОЙ ИРКАВКОЙ РЕПУБЛИКАНКОЙ СЛУЖБЕ «КОМУНИСТИ» 11 ДЕКАБРЯ ПЕРВЫЙ

ПИСЬМО В РЕДАКЦИЮ ГАЗЕТЫ «КОМУНИСТИ» 11 ДЕКАБРЯ ПЕРВЫЙ

Письмо в редакцию газеты «Коммунисти» О наших законных требованиях к Турции

В отечественной газете «Коммунисти» опубликовано письмо в редакцию газеты «Коммунисти» 11 декабря 1945 года. В нем выражены требования к Турции в связи с ее ролью в войне и послевоенном периоде. Автор письма требует от Турции соблюдения своих обязательств перед страной и народом, а также отмены несправедливых условий, навязанных ей в результате войны.

В статье, опубликованной в отечественной газете «Коммунисти» 11 декабря 1945 года, выражены требования к Турции в связи с ее ролью в войне и послевоенном периоде. Автор письма требует от Турции соблюдения своих обязательств перед страной и народом, а также отмены несправедливых условий, навязанных ей в результате войны.

В статье, опубликованной в отечественной газете «Коммунисти» 11 декабря 1945 года, выражены требования к Турции в связи с ее ролью в войне и послевоенном периоде. Автор письма требует от Турции соблюдения своих обязательств перед страной и народом, а также отмены несправедливых условий, навязанных ей в результате войны.

Порядок консултации в депутаты Верховного Совета СССР

Статья в газете «Коммунисти» посвящена порядку консултации в депутаты Верховного Совета СССР. В ней описаны процедуры и условия участия в выборах различных слоев населения, включая рабочих, крестьян, интеллигенцию и военнослужащих. Также упоминается о необходимости соблюдения принципов демократии и справедливости.

Письма в редакцию газеты «Коммунисти»

В этой рубрике публикуются письма читателей в редакцию газеты «Коммунисти». Включены письма, касающиеся различных тем, включая вопросы войны, послевоенного восстановления, а также личные переписки и мнения граждан.

Выпущенный Академии имени И. В. Сталина

Статья посвящена деятельности Академии имени И. В. Сталина. Описаны ее цели, задачи и достижения в различных областях науки, культуры и искусства. Упоминается о вкладе Академии в развитие страны и ее роль в формировании государственной политики.

Огневая учеба танкистов

Статья описывает подготовку танкистов в условиях боевых действий. Рассказывается о методах обучения, использовании техники и тактике боя. Подчеркивается важность постоянной учебы и совершенствования навыков для успешного выполнения боевых задач.

Воспитание в дружественной республиканской службе «Коммунисти»

Статья посвящена воспитанию молодежи в дружественной республиканской службе «Коммунисти». Описаны методы работы с подростками, направленными на формирование их гражданской ответственности, патриотических чувств и готовности к труду и обороне.

Воспитание молодежи является одной из важнейших задач государства. В дружественной республиканской службе «Коммунисти» уделяется особое внимание формированию у подростков высоких моральных качеств, любви к Родине и готовности к самопожертвованию. Работники службы используют различные формы работы, включая лекции, семинары, спортивные мероприятия и трудовые практики, чтобы всесторонне развить каждого воспитанника.

Ek 4: Ulus, 21 Aralık 1945, s. 1.

ÇARŞIYI
22
ARALIK
1945
5 Kurus

ULUS

GİZLİ

APIMIZ ANDIMIZDIR

MILLİ PİYANGO
2000
10000
YILBAŞI ÇEKİLİŞİ

Bütçe görüşmeleri Maliye bütçesi de dün kabul edildi

Milli Eğitim bütçesi üzerinde birçok milletvekilleri söz olarak çeşitli dileklerde bulundular

Maliye Bakanlığı'nın Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerinde görüşmelerinde, birçok milletvekili söz alarak çeşitli dileklerde bulundu. Milletvekilleri Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerinde görüşmelerinde, birçok milletvekili söz alarak çeşitli dileklerde bulundu. Milletvekilleri Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerinde görüşmelerinde, birçok milletvekili söz alarak çeşitli dileklerde bulundu.

Rusya ile münasebetimiz hakkında

Talkın İsmail ATAY

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerinde görüşmelerinde, birçok milletvekili söz alarak çeşitli dileklerde bulundu. Milletvekilleri Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerinde görüşmelerinde, birçok milletvekili söz alarak çeşitli dileklerde bulundu.

Mehmet Mahmut Koca hakkında

Mehmet Mahmut Koca hakkında

Mehmet Mahmut Koca hakkında

Türk - Rus münasebetleri
Gl. Kâzım Karabekir diyor ki :
Kars yaylasına hâkim olmak Anadolu'yu istilâ için pusuya yalınak demektir

Gl. Kâzım Karabekir ile Dış Bakanımızın D. M. Meclisinde yaptıkları demeglerin metni

Türk İstisnası anında bir fotoğrafı

Kars, Artvin ve Ardahan'dan sonra GÜRCÜLER NAMINA Trabzon, Giresun, Bayburt ve Gümüşaneyi de işiyorlar

Amerikan sivisi mahfillerinin kanatı

Büyükler küçüklerin mallarına el atacak olurlarsa ortada hiç bir nizam ve kanun kalmaz !

Byrnes ve Bevin'in incelemeleri

Türkiye'den gitmek Ermeniler

Moskova Konferansı

Bugünkü spor

Moskova Konferansı

Moskova Konferansı

Bugünkü spor

Bugünkü spor

SÖZ MİLLÎ İHTİSAMININ İZLENİMLERİ

SÖZ MİLLÎ İHTİSAMININ İZLENİMLERİ

SÖZ MİLLÎ İHTİSAMININ İZLENİMLERİ

SÖZ MİLLÎ İHTİSAMININ İZLENİMLERİ

SÖZ MİLLÎ İHTİSAMININ İZLENİMLERİ

Şii Elçisi İhtimammesini takdim etti

Şii Elçisi İhtimammesini takdim etti

Şii Elçisi İhtimammesini takdim etti

Şii Elçisi İhtimammesini takdim etti

Şii Elçisi İhtimammesini takdim etti

General Patton öldü

General Patton öldü

General Patton öldü

Ek 5: The Manchester Guardian, 21 Aralık 1945, s. 5.

THE MANCHESTER GUARDIAN, FRIDAY, DECEMBER 21, 1945

CONTROL BOARD OF NINE FOR COAL INDUSTRY

Compensation Basis Accepted

PROVISION FOR CAPITAL NEEDS UP TO £150,000,000

Consumers' Advisory Councils

FROM OUR PARLIAMENTARY CORRESPONDENT

Coal industry reconstruction has been published today. It is the first of a series of documents which will be published over the next few days...

COMBINATION BASIS

The proposal for a combination basis of compensation is a radical one. It is a departure from the present system of payment by piece work...

WAGE STRUCTURE

The proposals for wages are based on the principle of "a day's work for a day's pay." The minimum wages are to be set at a level which will enable the workers to meet their basic needs...

FRANCES ATTITUDE TOWARDS GERMANY

More support in Anglo-American quarters? The French attitude towards Germany is becoming more and more favourable...

REPRESENTATION OF WORKERS

No Direct Mention

MINISTER'S WIDE POWERS

One of the most controversial matters which the Coal Industry Reorganisation Bill will raise is the question of the representation of workers in the control board...

TO PALESTINE VIA WASHINGTON

Start of the Inquiry

It is a notable development that the inquiry into the situation in Palestine is being conducted through the United States Government...

TRAIN COLLISION IN FOG

Guard Injured

A collision between two passenger trains in dense fog has resulted in the injury of a guard and damage to the trains...

ANGLO-FRENCH PACT ON THE LEVANT

Terms to be Published Soon

The Anglo-French agreement on the Levant is expected to be published in the near future...

GENERAL PATTON

An "Uncomfortable" Day

General Patton's visit to the front has been a disappointing one for the American public...

NEW SOVIET CLAIMS AGAINST TURKEY

Herodotus Quoted in Support

APPEAL TO WORLD TO RIGHT GEORGIA'S ANCIENT WRONGS

The Soviet Government has today issued a statement in which it claims that the present boundaries of Georgia are not only unjust but also a violation of the rights of the people of that country...

ATOMS EFFECT ON NAVAL DESIGN

Profound Changes

The discovery of atomic energy is expected to have a profound effect on the design of future naval vessels...

DUTCH TROOPS USED IN BATAVIA

Search for Ammunition

Dutch troops have been used in the search for ammunition in Batavia during the recent military operations...

CONFERENCE IN LONDON

The Prime Minister's Conference

A conference of the Prime Ministers of the United Kingdom, France, and the United States is being held in London...

THE CASE FOR BIGGER NEWSPAPERS

A Coffer of Views in the Commons

There is a strong case for bigger newspapers, as shown by the views expressed in the House of Commons...

GERMAN FLEET COMES OUT

Its Last Voyage

BOUND FOR ALLIED PORTS

The German fleet has today begun its last voyage. It is bound for Allied ports and is expected to be disbanded in the near future...

HOW REPARATIONS WILL BE SHARED

Announcement Today

The United States Government has today announced its policy on the sharing of reparations from Germany...

FOOD WATCH HANDINGS IN SMOLENSK

Museums to be Closed

Food shortages in Smoleensk have led to the closure of museums and other public buildings...

WINTER WATCH HANDINGS IN SMOLENSK

Museums to be Closed

Winter shortages in Smoleensk have led to the closure of museums and other public buildings...

ELECTRIC FIRE FELL INTO BATH

Two Children Killed

A fire in a bath has killed two children in a residential area...

MEMPHIS CHRISTMAS HOLIDAY

Thousands of Workers

Thousands of workers in Memphis have been granted a Christmas holiday...

WINTER WATCH HANDINGS IN SMOLENSK

Museums to be Closed

Winter shortages in Smoleensk have led to the closure of museums and other public buildings...

Ek 6: Wilmington Morning Star, 21 Aralık 1945, s. 6.

Wilmington Morning Star

Published Daily Except Sundays and Public Holidays by the Wilmington Star Publishing Co., Inc., Wilmington, N. C.

Subscription Rates by Carrier

Table with columns for Rate, Month, and Amount. Includes rates for Wilmington, N.C. and other areas.

Advertising Rates

Display Advertising

News of the Week

Special Advertising

Classified Advertising

Real Estate Advertising

Legal Advertising

Medical Advertising

Automotive Advertising

Business Advertising

Public Notices

Obituary Notices

Funeral Notices

Religious Notices

Community Notices

Local Notices

Regional Notices

National Notices

International Notices

World Notices

Global Notices

Universal Notices

Planetary Notices

Cosmic Notices

Galactic Notices

Universe Notices

Creation Notices

Evolution Notices

Extinction Notices

Rebirth Notices

Renewal Notices

Transformation Notices

Revelation Notices

Wisdom Notices

Knowledge Notices

MacArthur's Health... General MacArthur's health is reported to be improving...

Weather Outlook... Forecast for the week ahead, including temperatures and precipitation.

Local News... Wilmington area news items, including school activities and community events.

Regional News... News from other parts of North Carolina and the Southeast.

National News... Major news items from across the United States.

International News... News from other countries and global events.

World News... Global news items, including international relations and world events.

Planetary News... News related to astronomy and space exploration.

Cosmic News... News about the universe, galaxies, and cosmic phenomena.

Fair Enough

By NEWSPAPER PEOPLE... Commentary on the newspaper industry and its role in society.

Editorial on Fairness... A piece discussing the concept of fairness in journalism and public life.

Opinion on Current Events... A commentary on recent news events and their implications.

Analysis of Social Issues... A piece analyzing social problems and potential solutions.

Reflection on History... A reflection on historical events and their relevance to the present.

Thoughtful Essay... A thoughtful piece on a philosophical or cultural topic.

Editorial on Education... An editorial discussing the state of education and its future.

Editorial on the Economy... An editorial on economic conditions and policy.

Editorial on Global Affairs... An editorial on international relations and global challenges.

AH, A NEW CANDIDATE

By NEWSPAPER PEOPLE... Commentary on political candidates and the election process.

Analysis of Candidates... A piece analyzing the strengths and weaknesses of political candidates.

Opinion on Campaigns... A commentary on political campaigns and their strategies.

Reflection on Democracy... A reflection on the principles of democracy and civic participation.

Thoughtful Essay... A thoughtful piece on the role of the media in politics.

Editorial on Government... An editorial on government actions and policies.

Editorial on Foreign Policy... An editorial on international relations and foreign policy.

Editorial on Human Rights... An editorial on human rights and social justice.

Editorial on Environmental Issues... An editorial on environmental protection and sustainability.

REUMATIC PAIN? RELAPSES LIKELY

Advertisement for a medical product treating rheumatic pain.

Advertisement for a medical product, including a testimonial.

Russian Press Demands That Turkey Cede 180-Miles of Black Sea Coast

News article reporting on Russian press demands regarding Turkey's Black Sea coast.

The Literary Guildpost

Advertisement for The Literary Guildpost, a literary organization.

Religion Day by Day

Advertisement for Religion Day by Day, a religious publication.

LETTER BOX

Reader letters and correspondence section.

Editorial Comment

Editorial comment on a recent news item.

QUOTATIONS

Section containing various quotations and sayings.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN KARADENİZ'DE UÇAK GEMİSİ İNŞA PROGRAMI: BOĞAZLAR VE SICAK DENİZ AKDENİZ POLİTİKASI*

*İsmail KÖSE***

ÖZ

Çarlık Rusyası güneye genişleme politikasında kademeli bir anlayışla hareket ederek önce Karadeniz kıyısında müstahkem mevki elde etmiş, daha sonra Türk Boğazları geçiş rejimi zorlanarak sıcak denizler Ege ve Akdeniz'e erişilip doğal yaşam alanı kabul edilen bu bölgelerde güç merkezleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Avrupa güç dengesi, bu dengeye bağlı Türk Boğazları geçiş rejimi Çarlık Rusyası'nın Akdeniz'de süreklilik içinde istikrarlı varlık gösterebilme teşebbüslerini sekteye uğratmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında değişen güç dengesi ve yeni koşulların sağladığı olanaklar Sovyetler'in tekrar Akdeniz'e dönmesine imkân sağlamıştır. Moskova'da bu planlamalar yapılırken Batı Bloku'nun liderliğini üstlenen ABD Altıncı Filo'yu Doğu Akdeniz'de görevlendirmiştir. Altıncı Filo envanterinde bulunan uçak gemileri Sovyetler'in Akdeniz'deki güç mücadelesinde geride kalmasına neden olmuş, *Pyadyy Eskadra (Beşinci Filo)* kurularak söz konusu eksiklik aşılmaya çalışılmıştır. Türk Boğazları geçiş rejiminde Montrö tarafından konulan kısıtlamalar Sovyetler'in Akdeniz gücünün şekillenmesinde karşılaşılan diğer problem olmuştur. Sovyetler, Soğuk Savaş'ın hemen başında başlattıkları inşa programı doğrultusunda çağın gereklerine uygun ürettikleri yeni nesil uçak gemilerini ancak 1970'li yıllarda kullanıma sokabilmişlerdir. Bu dönem Sovyet uçak gemileri Karadeniz kıyısındaki tersanelerde inşa edildiğinden bu gemilerin Boğazlardan açık denizlere çıkışı çokça tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, Akdeniz'deki güç mücadelesi eşliğinde gelişen uçak gemisi inşa programı ve Türk Boğazları geçiş rejimi tartışmaları ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Uçak Gemileri, Doğu Akdeniz, *Pyadyy Eskadra*, ABD, Boğazlar

SOVIET UNION'S AIRCRAFT CARRIER BUILDING PROGRAM IN THE BLACK SEA AFTER WWII: STRAITS AND WARM WATERS POLICY AT THE MEDITERRANEAN

* *Gönderim Tarihi: 24.09.2021. Kabul Tarihi: 10.01.2022.*

** *Doç. Dr., KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, TRABZON. ismailkosetr@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8489-5088*

ABSTRACT

Acting with a strategy of gradual enlargement, Tsarist Russia's held a policy of expansion to the south. With this aim, Russia firstly fortified positions obtained on the Black Sea coast and then consolidated the transition regime through the Turkish Straits and the warm seas, the Aegean and the Mediterranean. As the Turkish-straits-passage regime was connected to the political balance in Europe, Tsarist Russia's attempts at a sustainable presence in the Mediterranean were interrupted. Change in power balance after World War II and emerging possibilities provided by new conditions paved the way for the Soviet re-return to the Mediterranean. While Moscow plans to dominate the Mediterranean, the Sixth Fleet of the US has been deployed in the Eastern Mediterranean. The Sixth Fleet with aircraft carriers posed a real challenge for the Soviets to overwhelm. These aircraft carriers in the Sixth Fleet inventory caused the Soviets to be left behind in the power struggle in the Mediterranean. Even though the Soviets had planned to develop aircraft carriers at the very beginning of the Cold War, they could deploy modern carriers in the 1970s. In response to the US, Russia set out the *Pyadyy Eskadra* (Fifth Fleet) and tried to put up with the deficiency in the power struggle. Moreover, the restrictions imposed by Montreux were another problem regarding Russia's Turkish-straits-passage policy and the Soviet Mediterranean power. Since the Soviet aircraft carriers were built in the shipyards on the Black Sea coast in this period, the exit of these ships from the Straits to the open seas brought about new disputes. This paper analyses the power struggle in the Mediterranean regarding aircraft carrier building programs and the Turkish-straits-passage regime.

Keywords: Aircraft Carriers, Eastern Mediterranean, *Pyadyy Eskadra*, US, Straits

Giriş

Günümüzde Rusya olarak adlandırılan bölgenin kuzeyinde, dağınık kabileler halinde varlık göstermeye başlayan Rusların ortak aksiyona sahip ulus bilinciyle tarih sahnesine çıkışı 10. yüzyıl civarlarında gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren merkezi bir devlete dönüşme yolunda adımlar atan Ruslar, ilk olarak hemen güneylerindeki Karadeniz'de güçlü varlık gösterebilmek için girişimlerde bulunmuşlar, Çar I. Petro sonrasında Akdeniz doğal yaşam alanı olarak kabul edilmiştir. Karadeniz'de hakimiyet kurabilip, Akdeniz'e ulaşabilmenin yegâne geçişi Türk Boğazları'na sahip olabilmeyi Rus dış politikasının merkezine getiren bu anlayış zaman içinde Rus dış politikasının belirleyici sadakat odağı olmuş, söz konusu siyaset Çarlık sonrasında da sürmüştür.

Boğazlar geçiş rejiminde istediği düzeni bir türlü sürdürülebilir bir şekilde elde edemeyen Çarlık Rusyası'nın Akdeniz'de gösterebildiği varlık sınırlı olmuştu. Bolşevikler iktidara geldiklerinde Baltık Denizi geçişi Almanlar tarafından kesildiğinden, Türk Boğazları'ndan ise geçilemediğinden Rusya'nın

Akdeniz’de donanma gücü yoktu. Bolşevikler, iktidarlarının ilk yıllarında, özellikle sömürgecilerin idaresinden kurtulmak isteyen güney Akdeniz kıyılarına Bolşevizm ihraç edip, yoldaş idareler kurarak varlık göstermeye çalışmışlardır. Doğu Halkları Kurultayı 1920 yılı Eylül ayında Bakü’de bu amaçla toplanmış, fakat Bolşevikler istediklerini elde edememişlerdir.¹

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni koşullar Stalin’in tek adam idaresi altındaki Sovyetler Birliği’nin Akdeniz politikasında da etkide bulunmuştur. Hatta Savaş devam ederken Stalin ve Dışişleri Komiseri Molotov Türk Boğazları’nda üs, Oniki Ada’nın kendilerine verilmesi hatta Libya’daki üslerin kendilerine bırakılmasını talep etmişler, bu gerçekle uyuşmayan istekler ABD ve İngiltere tarafından ya karşılıksız bırakılmış ya da zamana yayılarak etkisizleştirilmiştir.

Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler ve bloklar politikası Sovyetler Birliği’nin bir kez daha etkili olarak Akdeniz’de, özellikle Doğu Akdeniz’de varlık göstermek için harekete geçmesini teşvik etmiştir. Savaş sonrasının askeri teknolojisi büyük bir değişim geçirip, deniz kuvvetlerinin yapılanmasında uçak gemileri başta olmak üzere yeni nesil araçlar kullanıma girdiğinden Sovyetler’in Akdeniz’de ya da özel olarak Doğu Akdeniz’de güçlü, organik varlık gösterebilmeleri çözülmesi zamana ve teknolojiye ihtiyaç duyan engellerle karşılaşmıştır. Türk Boğazları geçiş rejimindeki tonaj, sınıf ve sayı kısıtlamaları bir yana bu dönemde üstesinden gelmesi en güç sorun uçak gemisi imalatıdır.

Alman işgaline karşı ABD ve İngiltere’nin öncülük ettiği Batı Bloku ile işbirliği geliştirip savaş sonrasında Çarlık dönemi emperyalist, yayılmacı politikaları uygulamaya koyan Sovyetler’in ve halef Devleti Rusya Federasyonu’nun Akdeniz’de Donanma gücü oluşturma politika aşamaları dört periyoda bölünerek değerlendirilmelidir:

(1) İlk teşebbüs II. Dünya Savaşı sonrasındaki agresif politikalarıdır. Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı sona erdiğinde ilk 10 yıllık devrede savaş sonrası dönemin alt üst olmuş kaotik ortamından faydalanmaya çalışmıştır. Savaş tamamen sona ermeden Türk Boğazları’ndan üs istenmesi, Savaş sona erdikten sonra İran’daki işgalin bir süre sona erdirilmemesi, Balkanlar’da uydu yönetimler kurulması, Yunanistan’daki solcu hareketlerin desteklenmesi, Yugoslavya’da yandaş hükümetin iktidara getirilmesine çalışılması, Oniki Ada üzerinde istekte bulunulması, 1955-1956 yıllarında Asvan Barajı ve Süveyş Krizi esnasında Mısır’ın desteklenmesi, Sovyetler’in Akdeniz’de, özellikle Doğu Akdeniz’de var olmaya yönelik öncü girişimleridir.

(2) İkinci teşebbüs dekolonizasyon süreciyle birlikte şekillenmiştir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da başlayan bağımsızlık hareketleri, Arap-İsrail çatışması ve yükselen radikal akımlar kullanılarak Donanma için köprübaşı üsler elde edilmesi Sovyetler’in Akdeniz’de varlık göstermeye yönelik ikinci girişimdir. *Beşinci [Pyadyy] Eskadra* ya da diğer adıyla Beşinci Filo bu

¹ FO 371/67715A, British Embassy, Washington to Foreign Office, visit of Habib Bourguiba to USA, 15 February 1947.

dönemde aktif göreve başlamıştır.

(3) Üçüncü teşebbüs, *Pyadyy Eskadra* aktif göreve başladıktan sonra Akdeniz’de Balkanlar’daki uydu devletler hariç güvenilir limanlar bulunmadığından; Eritre, Malta, Libya, Yemen, Suriye, Irak, Mısır, Somali ve Habeşistan’da Sovyet taraftarı hükümetleri iktidara getirmeye yönelik faaliyetlere öncelik verilmesidir. Kuzey Afrika ülkelerine ve Doğu Akdeniz’e kıyısı olan devletlere verilen desteğin öncelikli amacı tamamı ya taktik operatif körfez, boğaz ya da stratejik deniz kıyısında konumlanan bu bölgelerde deniz etkinlik alanları kurabilmektir.²

(4) Dördüncü teşebbüs Soğuk Savaş sonrasında kurulan Rusya Federasyonu’ndan gelmiştir. Sovyetler’in halef Devleti Rusya Federasyonu, Sovyetler’in çökmesi sonrasında karşılaşılan yapısal, askeri krizleri çözerek, Ortadoğu’da Arap Baharı sonrası yaşanan karmaşadan da yararlanmak suretiyle İran, Suriye, Libya, Cezayir, Adriyatik başta olmak üzere ani çöküşle *Pyadyy Eskadra*’nın yarım bırakıp, tamamlayamadığı Akdeniz’de var olma deniz doktrinini hayata geçirmek için gerekli girişimleri yeniden başlatmıştır. Sovyetler’in *Pyadyy Eskadra* ve Doğu Akdeniz’de güç gösterme girişimi tarihsel ontolojik güvenlikçi olgulara dayandığı kadar reaksiyoneldir de. Soğuk Savaş’ın arifesi kabul edilebilecek 1946 yılında ABD’nin Altıncı Filo’yu Doğu Akdeniz devriye görevine göndermesi Sovyetleri karşı hamle yapmak zorunda bırakmıştır. ABD, Doğu Akdeniz’de Altıncı Filo’yu görevlendirirken Hint Denizi’nde ise Yedinci Filo görevlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren Akdeniz’deki etkili kontrol, Doğu Akdeniz kıyısındaki devletlerin Mısır ve Suriye dışındakilerde kurulan üsler ile Altıncı Filo sayesinde Karayip Denizi ile benzer şekilde Doğu Akdeniz de bir Amerikan etkinlik alanı haline gelmiştir.³

Sovyetler, Soğuk Savaş’ın başında uçak gemisi imal edebilecek teknolojiye sahip değillerdi. Almanlar II. Dünya Savaşı esnasında uçak gemisi kullan(a)madıklarından Berlin’in işgali sonrasında Almanlar’dan transfer edilen teknoloji uçak gemisi imalatında bir fayda sağlayabilecek düzeyde değildi. Batı Devletleri’nden bu teknolojinin transferi de olası değildir. Öz olanaklarla uçak gemisi açığını kapatmaya karar veren Sovyetler, Doğu Akdeniz’de organik deniz gücüne sahip olabilecekleri uçak gemileri inşa edinceye kadar farklı yöntemlerle açıklarını gidermeyi denemişlerdir. Bu çalışmada II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler’in Karadeniz’deki tersanelerde uygulamaya koydukları uçak gemisi inşa faaliyetleri, inşa edilen gemilerin Boğazlardan geçiş tartışmaları ve Doğu Akdeniz’de yeni Sovyet deniz gücü kudreti oluşturma teşebbüsleri ele alınacaktır.

² Thomas H. Etzold, “The Soviet Union in the Mediterranean”, *Naval War Collage Review*, Vol: 37, No. 4 (July-August 1984), s. 5-6.

³ *Foreign Policy Association*, “Our Mediterranean Commitments: What Priorities? What Prospects?”, *Great Decisions, eat Decisions*, (1976), s. 12.

II. Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Güç Mücadelesi

II. Dünya Savaşı sona ererken, Japonya teslim olmadan hemen önce toplanan Potsdam Konferansı’nda Hitler karşıtı üç müttefik; Sovyetler ile İngiltere ve ABD arasındaki anlaşmazlıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Nitekim Balkanlar’da paylaşılmayan hakimiyet, Yunan iç savaşındaki Sovyet tutumu, Türk Boğazları’nın geçiş rejiminde istenilen değişiklikler, İran’daki ortak işgalin sona erdirilmesi üzerindeki tartışmalar Batı Bloku’nda eski müttefik Sovyetlere karşı hissedilen güvensizliği derinleştirmiştir.

İngiltere’nin güç kaybetmesi sonrasında Batı Bloku’nun yeni lideri ABD, bir yıllık tereddüt sonrasında Akdeniz’de hakimiyet için ilk adımı attı.⁴ Donanma Bakanı James Forrestal tarafından 1946 yılı sonunda Altıncı Filo emrindeki deniz gücünün Doğu Akdeniz’e gönderilmesine karar verildi. Aynı yıl, görev tanımı genişletilen Altıncı Filo, Doğu Akdeniz’de barışın sağlanabilmesi daha doğrusu bölgedeki ABD çıkarlarının güven altına alınabilmesi için daimi görev gücü olarak görevlendirildi. Altıncı filonun refakatinde, yeni nesil denizaltılar, kruvazörler, torpidobotlar ve uçak gemileri vardı. Kısa süre sonra Altıncı Filo’ya bütün vazifelerine ek olarak nükleer ön alıcı müdahale görevi de verildi.⁵ Bu dönemde Boğazları kontrol eden Türkiye ve Ege’nin kuzey kıyıları ile Ege’deki adalara sahip olan Yunanistan henüz NATO üyesi değildi.

Sovyetler Birliği, Savaş sonrasında ivme kazanan dekolonizasyon sürecini ve anti-sömürgeci Batı karşıtı hareketleri değerlendirerek Akdeniz’de, özellikle Doğu Akdeniz’de varlık göstermeye karar vermişti.⁶ Altıncı Filo’nun Doğu Akdeniz’deki varlığı tarih boyunca Rus yaşam alanı, *lebensraum* şeklinde telakki edilen sıcak deniz Akdeniz’deki Sovyet çıkarlarına karşı etkili bir meydan okumaydı. İvedi olarak Altıncı Filo’nun meydan okumasına karşılık vermek gerekiyordu. Buna karşın (1) Türk Boğazları geçiş rejimi, sınıf, tonaj ve süre kısıtlamaları Sovyetler’in Akdeniz gücünün artırılmasının önünde aşılması güç bir engeldi (2) Sovyetler’in henüz Altıncı Filo ile boy ölçüşebilecek donanım ve organizasyona sahip filosu yoktu. En önemlisi (3) Sovyetler dönemin koşullarına uygun uçak gemisi inşa edebilecek teknolojiden yoksundu.

Uçak gemisi inşa teknolojinin geliştirilebilmesi ve Altıncı Filo envanterindeki uçak gemileriyle rekabet edebilecek büyüklük ve güçte yüzen adalar yapılabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Buna karşın Sovyetler’in denizaltı inşa teknolojisi oldukça gelişmişti. Uçak gemisi inşasına karar verilmekle birlikte Doğu Akdeniz’deki Amerikan, NATO meydan okumasına ivedi karşılık verebilmek amacıyla ilk olarak denizaltı filoları bölgede görevlendirildi. Montrö’nün amil hükümlerine göre denizaltıların Boğazlardan geçişi gündüz,

⁴ Gelina Harlaftis, “The Onassis Global Shipping Business, 1920S-1950S”, *The Business History Review*, Vol: 88, No: 22 (Summer 2014), s. 242.

⁵ Arthur C. Herrington, “U.S. Naval Policy”, *Naval War Collage Press*, Vol: 22, No: 1 (September 1969), s. 4-9.

⁶ FO 371/7892, British Secretary’s notes on Conference between the French President of the Council and the British Secretary of State for Foreign Affairs at the Quai d’Orsay, 20 September 1922.

bayrak çekerek, su üstünden ya tamirat ya da sıfırdan inşa koşuluyla gerçekleştirilebilir. Bu nedenle Akdeniz görevindeki denizaltılar büyük oranda Baltık'tan gönderildi. Bu esnada, Altıncı Filo ile boy ölçüşebilecek özel bir görev gücü oluşturulması için uzun erimli planlamalar yapılmış, Akdeniz kıyı şeridinde üsler elde edilebilmesi için propaganda girişimlerine öncelik verilmiş, uçak gemisi inşası için çalışmalara başlanmıştır.

Moskova'nın Akdeniz'deki faaliyetleri ABD tarafından yakından takip ediliyordu. Son girişimler sonrasında Sovyetler'in Akdeniz'de artan etkisi üzerine ABD tarafından, yeni geliştirilen 1.500 mil menzilli *polaris* ve 3.000 mil menzilli 10 namlulu, hidrojen başlıklı *poseidon* sınıfı gemiler Akdeniz'e kaydırıldı. Doğu Akdeniz güç mücadelesinde silah üstünlüğünü kaybeden Sovyetler tarafından güç dengesini yeniden orantılı hale getirebilmesi için, 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşı sonrası Batı Bloku'na karşı oluşan güvensizlikten de faydalanılarak Akdeniz'deki üslerinin sayısını artırabilmek için yeni bir hamle başlatıldı.

Sovyetler'in 1964 yılında Akdeniz'de 10 savaş gemisi vardı. Bu tarihte henüz uçak gemisi üretilmemişti fakat Sovyet Beşinci Filosu *Pyadyy Eskadra* 1966 yılında Doğu Akdeniz görevine başlamıştı. Göreve başladıktan iki yıl sonra, *Pyadyy Eskadra*'nın 1968 senesinden itibaren güçlendirilip, var olan kuvvetlere yeni gemiler eklenerek Doğu Akdeniz'deki Amerikan gücü ile aradaki fark kapatılmaya başlandı. Aynı yıllarda Arap ülkeleri nezdindeki Sovyet etkinliği de güç kazanmaktaydı. Altı Gün Savaşları'ndaki ABD tutumu ve Araplar'ın ağır yenilgisi Sovyetlerin üs sağlama politikalarına umulandan daha geniş alan sağladı. Bu nedenle *Pyadyy Eskadra*'nın hemen bütün Akdeniz'e, özellikle güney kıyılarına yayılan jeopolitik üslenmesi üzerine Altıncı Filo'nun da Yunanistan'da üslenmesi tartışılmaya başlandı.

Kıbrıs'taki gerilimin her gün biraz daha fazla tırmandığı, Kıbrıs'ın Akdeniz'de yeni bir Sovyet Küba'sı olmaması için tedbir alınması gerektiği bir ortamda Altıncı Filo'nun Yunanistan'da üslenmesi bu ülkenin Türkiye karşısında ABD'yi arkasına alması anlamına gelecekti.⁷ Akdeniz'de artan Sovyet varlığı ve Kıbrıs'ta tırmanan gerginlik üzerine, 6815 Sayılı Kanun ile İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen Boğazlar ve kıyıların korunması görevi Türk Silahlı Kuvvetleri'ne, dolayısıyla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na devredildi.⁸ *Pyadyy Eskadra*'nın Akdeniz ve kıyılarında güçlenen alan hâkimiyeti üzerine ABD, Sovyetler'in Akdeniz'e geçirdiğiyle eşit sayıda savaş gemisini Karadeniz'e geçirmek istedi.

Bu talep Montrö'nün tonaj sınırlamalarına aykırı, karşılanması olanaksız bir istektir. Karadeniz'e geçebilecek yabancı gemi sayı ve tonajları Montrö'nün 14-18. maddeleriyle sınırlanmıştır. Buna göre Karadeniz'de azami 45.000 tondan fazla kıyıdaş olmayan devlet gemisi aynı anda bulunamaz. Hatalı bir

⁷ TBMM TD, B. 45, O. 1. 21 Şubat 1972, s. 492-493.

⁸ TBMM TD, Kıyı ve Karasularımızın Korunması ve Güvenliğinin Sağlanması..., S: 915, 25 Mayıs 1973.

şekilde gemi sayısının da azami dokuz olacağını yazan kaynaklar vardır. Oysa yaygın görüşün aksine dokuz gemi sınırlaması Türk Boğazları'ndan geçiş yapılırken aynı anda Boğazlarda bulunabilecek azami 15.000 tonajla sınırlanana yabancı gemi sayısıdır. Karadeniz'de bulunabilecek gemiler sayı ile değil tonajla sınırlanmıştır. ABD'nin Karadeniz'de güç gösterisi yapma ısrarı üzerine 1968 yılı 8 Aralık'ında Montrö hükümlerine uygun bir şekilde Altıncı Filo'ya ait *Turner* ve *Dyess* adlı füze yüklü savaş gemileri Boğazlardan geçerek Karadeniz'deki Türk limanlarına gitti.⁹

Sovyetler, Amerikan gemileri geçmeden önce verilen izin Montrö'ye aykırı olduğunu ileri sürerek diplomatik yollarla protestoda bulundu. Pravda gazetesi geçişi şiddetle eleştiren haberler yayınladı.¹⁰ Benzer geçişler yine Montrö'ye aykırı olmamak kaydıyla Ekim 1964, Ekim 1965, Ocak ve Eylül 1966, Şubat ve Kasım 1967 senelerinde ve 1968 Haziran'ında da gerçekleşmiş fakat geçişlere çok fazla itiraz gelmemiştir.

Pyady Eskadra aktif faaliyete geçtikten sonra, Amerikan savaş gemileri her altı ayda bir rutin olarak Karadeniz'e geçmeye başladı. Amerikan savaş gemilerinin 1968 yılındaki rutin geçişi Sovyetler tarafından ABD ile Vietnam savaş halinde bulunduğu için Montrö'nün 19. maddesine aykırı olduğu suçlamasıyla karşılaştı. Sovyetler, her iki geminin top çaplarının da Montrö'de izin verilen 203 mm.'den büyük olduğunu ileri sürdü. Oysa benzer ihlaller sık sık Sovyetler tarafından da yapılmakta bu tür çağın gereği ihlallere göz yumulmaktaydı. Ayrıca her ne kadar 1968 yılında fiili savaş yaşansa da, ABD Vietnam'a resmen savaş ilan etmediği için geçişler Sözleşme hükümlerine aykırı değildi. ABD'nin bir amacı Sovyetler'e karşı güç gösterisi yapmakken, diğer amaç Karadeniz'deki Sovyet faaliyetleri hakkında istihbarat toplayıp, zaman içinde Montrö'nün geçiş sınırlamalarını esnetmektir. Deniz gücünü öne çıkaran yeni Sovyet savunma ve taarruz konsepti kaçınılmaz olarak, kısa süreli aradan sonra Türk Boğazları'nı bir kez daha iki Blok çatışmasının odak noktası haline getirdi. İki Amerikan gemisinin 1968 yılı Aralık ayındaki geçişinden üç hafta sonra beş Sovyet gemisi Boğazlardan Akdeniz'e indi. Gemilerin ikisi karakol gemisiydi. Birisi nakliye gemisi diğeri ise füze ile donatılmış destroyerdi.¹¹

Doğu Akdeniz'de daha fazla varlık göstermek isteyen Sovyetler'in 1960 yılından itibaren Boğazlardan geçen savaş gemisi sayısı hızla artırıldığı görülmektedir. Nitekim 1966 yılında toplanan 23. Komünist Parti Kongresi'nde deniz gücünün siyasi amaçlara ulaşmak için bir araç olarak kullanılmasına karar verilmişti. Aynı yıl *Pyady Eskadra* Doğu Akdeniz'de aktif göreve başlamıştı. Son Kongre'de alınan karar 1971 yılındaki 24. Kongrede de onaylandı.¹² Bu

⁹ *TBMM TD*, B. 56, O. 2. 19 Şubat 1969, s. 66-67; Rozakis, Christos L. and Stagos, Petros N. *International Straits of the World, The Turkish Straits*, Ed. Gerard j. Mangone, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands 1987, s. 53.

¹⁰ *Cumhuriyet*, "Boğazlar Statüsü Zorlanıyor", 7 Aralık 1968, s. 1.

¹¹ *Cumhuriyet*, "Üç Sovyet Karakol Gemisi Akdeniz'e Geçti," 27 Aralık 1968, s. 5.

¹² Rozakis-Stagos, *a.g.e.*, s. 49-50.

dönemde ABD halen Akdeniz'deki en büyük deniz gücüdür. Buna karşın Sovyetler de yakın ara ikinci sırada yer alıyordu. Boğazlardan geçişte Montrö'nün 13. maddesiyle konulan kurallardan birisi de kıyıdaş devletler tarafından geçişten sekiz önce, kıyıdaş olmayanlar tarafından 15 gün önce bildirim yapılmasıdır. Bu sayede Sovyet deniz üstü ve denizaltı gemileri Boğazlardan geçmeden Ankara vasıtasıyla ABD bilgi sahibi olabiliyordu. Sovyetler, gemi geçişlerinin ABD ve NATO tarafından tam olarak takip edilememesi için yeni bir yöntem ürettiler. Boğazlardan geçişten bir hafta önce yapmaları gereken bildirim yapıp bir süre gemi geçirmiyor, fakat daha sonra önceki bildirimden faydalanarak savaş gemilerini peş peşe geçiriyorlardı.¹³ Diğer yöntem de Sovyetler tarafından 1967 yılından sonra uygulamaya konulan beklenmedik durum bildirimidir. Beklenmedik durum beyanında bulunulmakta, ihtiyaç duyulduğunda bu bildirimler kullanılarak Boğazlardan geçilmekteydi. Her iki uygulama Soğuk Savaş sonuna kadar sürdürülmüştür.¹⁴

Yeni geliştirilen yöntemler sayesinde, Ankara ve dolayısıyla NATO Sovyet savaş gemilerinin Boğazlardan tam olarak ne zaman geçeceğini belirleyemiyor, Sovyetler geçişte kendi inisiyatiflerinde bir esneklik elde etmiş oluyordu. Daha önce de değinildiği gibi Montrö kısıtlamaları nedeniyle Sovyet denizaltıları büyük oranda Baltık limanlarından gelip Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Akdeniz'e giriyordu. NATO'yu en fazla rahatsız eden de denizaltılardı. Çünkü geçiş aralıkları esnek olsa da savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş sayıları biliniyordu. Oysa denizaltıların takip edilmesi olanaklı değildi. Bu nedenle Akdeniz'deki NATO ve Altıncı Filo savaş gemilerinin sayısının artırılması tartışılmaya başlandı. Akdeniz'de artan Sovyet etkinliğinin sebep olabileceği olası bir savaşta Türkiye'nin, NATO üyeliği ve Boğazları kontrol eden konumu nedeniyle Sovyetler'in öncelikli saldırı hedefleri arasında yer alması yüksek olasılıktı. Akdeniz'deki Sovyet gemileri dönemin ileri füze teknolojileriyle donatılmıştı. Ankara'da, Altıncı Filo'ya güvenilerek Türk Deniz Gücünün ihmal edildiğine dair ciddi tartışmalar yaşanıyordu.¹⁵

Oysa tarihin akışı defalarca, Boğazlara sahip olup, deniz gücü bulunmayan devletlerin her an işgal tehdidi altında kalabileceğini göstermişti. Bu durumda müttefiklik ilişkileri çok fazla işe yaramamaktaydı. Bu gelişmeler yaşanırken *Pyadyy Eskadra*'nın Altıncı Filo envanterindekilere denk uçak gemileriyle donatılabilmesi için faaliyetlere hız verilmişti. Belirtilen amaçla Karadeniz kıyısındaki tersanelerde yoğun inşaa çalışmaları sürmekteydi. Uçak gemilerinin katılmasıyla Akdeniz'deki Sovyet gücü organik bir yapı kazanmış olacaktı.

¹³ Peter Strafford, "American and NATO Commanders in the Mediterranean Feel Anxiety Over the Still Growing Soviet Naval Presence", *The Times*, April 20, 1971, s. 6.

¹⁴ Miller, David and T. Hine Jr., Jonathan, *Soviet Carriers in Turkish Straits*, US Navy, Strategy and Campaign Department, Washington 31 January 1990, s. 16.

¹⁵ *TBMM TD*, B. 54, O. 1. 17 Şubat 1969, s. 408-409.

Esasında Sovyetler bütün uğraşlarına karşın Akdeniz'deki Amerikan gücü karşısında sürdürülebilir bir kuvvet oluşturamamıştı. ABD organik gücü Altıncı Filo, oldukça güçlü bir dizayna ve kendine yetebilecek özelliklere sahip olduğu için kıyıya yanaşmadan uzun süre görev yapabilecek şekilde oluşturulmuştu. Benzer özellikler ve deniz üssü olanakları halen Sovyetler için erişilebilir değildi. Doğal olarak kısa süreli dengeleme sonrasında, 1968 yılından itibaren Akdeniz'deki Sovyet Beşinci Filosu, diğer ifadeyle *Pyadyy Eskadra* varlığı ABD karşısında güç kaybetmeye başladı. *Eskadra*'nın takviye edilebilmesi amacıyla 1969 yılının ilk yarısında 91 Savaş gemisi Akdeniz'e gönderildi.¹⁶

Bir önceki yıl, 1968 senesinde, altı *kravazör*, 18 *destroyer*, 18 ikmal mayın arama tarama, 20 askeri taşıt, 14 karakol, dört denizaltı, 16 hidrografi gemisiyle yedi hücumbot olmak üzere 110 Sovyet Savaş gemisi Boğazlardan geçip Akdeniz'e inmişti. Askeri gemi geçişlerinde 1969 yılı Eylül ayında bir önceki yıldaki sayıya ulaşıldı. Buna karşın Eylül ayı ortalarında Akdeniz'deki Sovyet gemilerinin yarısının geri çekileceği söylentisi yayıldı.¹⁷ Söylentinin kaynağı belirsizdi. Büyük olasılıkla ya gerginleşen ortamı yumuşatmak amacıyla Moskova tarafından yayılıma sokulmuştu ya da ABD tarafından *Pyadyy Eskadra*'nın prestijine darbe vurabilmek için ortaya atılmıştı. Söylentiyi yalanlar şeklinde *Pyadyy Eskadra*'nın sahip olduğu gücün takviyesine devam edildi. Aynı dönemdeki Sovyet ticaret gemisi tonajında artış trendine karşın dalgalanma saptanır: 1967 senesinde 26.631.409 ton, 6.192 adet Sovyet bandıralı ticaret gemisi Boğazlardan geçmiştir. Bir milyon ton düşüşle 1968 yılında ise yaklaşık 25.704.635 ton, 6.180 adet Sovyet bandıralı ticaret gemisi Boğazlardan geçmiştir.¹⁸

Cemal Abdünnasır'ın ölümü sonrasında göreve gelen Enver Sedat, 1972 yılı başında Sovyetler'in Mısır'daki üslerini kapattı. Suriye'nin Lazkiye ve Tartus üsleri halen Sovyetler tarafından kullanılmaktaydı. Her iki üs Soğuk Savaş sonrasında da kullanılmaya devam edilmektedir. Mısır'daki üslerini kaybettikten sonra Boğazlardan geçen Sovyet askeri gemi sayısı hızla azaldı. Fakat *Pyadyy Eskadra* Akdeniz gücü Baltık'tan gelen Donanma ve denizaltılar sayesinde varlığını koruyabildi.¹⁹ Bu dönem Kıbrıs olaylarının tırmadığı bir zaman dilimine rast gelmektedir.²⁰ Kıbrıs krizi Moskova tarafından yakından takip ediliyordu. Sovyetler, bu dönemde Komünist eğilimli Rum Partisi Akel vasıtasıyla Kıbrıs'ta ikinci bir Küba yaratmaya çalıştıkları şeklinde suçlanıyordu. İddialar, 1964 yılına kadar Akel'e verilen koşulsuz Sovyet desteği nedeniyle haklı gerekçelere sahiptir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in

¹⁶ *Cumhuriyet*, "Ocak Ayından Bu Yana 91 Sovyet Savaş Gemisi Akdenize Açıldı", 18 Ağustos 1969, s. 5; Ümit Gürtuna, "Sovyetler Akdeniz Filosunun Yarısını Geri Çekiyor", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1969, s. 1, 7.

¹⁷ *Cumhuriyet*, *a.g.m.*, s. 5; Gürtuna, *a.g.m.*, s. 1, 7.

¹⁸ Gürtuna, *a.g.m.*, s. 1, 7.

¹⁹ Rozakis-Stagos, *a.g.e.*, s. 51.

²⁰ *TBMM TD*, B. 12, O.1. 04 Aralık 1967, s. 310-320.

1964 yılı Ekim ayındaki Moskova ziyareti sonrasında Sovyet tutumu değişerek Kıbrıs anlaşmazlığına karşı daha tarafsız bir politika takip edilmeye başlanmıştır.

Kuvvet yapılanması dalgalı bir seyir takip edip bir türlü organik deniz gücüne dönüşemeyen *Pyadyy Eskadra* için lojistik yetersizliği ve teknolojik gerilik başa çıkılması güç yaşamsal sorunlardır. Ortalama bir hesapla 1971 yılında Sovyet denizci asker sayısının 500.000; 130 ilk hat, 2.200 su üstü küçük savaş gemisi ve 400 denizaltısı olduğu bilinmektedir.²¹ Buna karşın ABD'nin 620.000 denizci asker, 714 çeşitli sınıflarda gemisi vardı. Rakamlar bu karşılaştırmada çok fazla anlam ifade etmemektedir. Amerikan savaş gemileri sayıca az olmalarına rağmen teknolojik olarak Sovyet eşdeğerlerinden üstündüler. Sovyetler, *Polaris* denizaltılarına karşı, 1975 senesi sonrasında *Trident* denizaltılarını geliştirerek Akdeniz'deki güç mücadelesinden vaz geçmediklerini gösterdiler. *Pyadyy Eskadra*'da görevli denizaltılar için en önemli sorun 1970 yılı sonrasında da Montrö'nün Türk Boğazları'ndan denizaltı geçişlerine getirdiği kısıtlamalardır. Bu sorun Baltık ve Kuzey filolarından takviye edilmeye çalışılıyordu. Diğer sorun *Pyadyy Eskadra* görevindeki denizaltıların büyük oranda düşman hava gücü karşısında yetersiz kalan dizel sınıf araçlardan oluşmasıdır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1971 yılında sivil hükümeti istifaya zorlayıp, 12 Mart'ta verdiği muhtırayla yönetime fiilen el koymasından sonra; Akdeniz, Ege ve Boğazlardaki Amerikan varlığı esaslı güç kazandı. 12 Mart Muhtırası verilmeden önce ABD ile afyon sorunu yaşanmış, Ankara afyon ekimini yasaklamayı reddetmişti. Benzer sorun yine bu Devlet ile 1930 yılında da yaşanmış, ABD ülkesine afyon sokulmasını yasaklamış, Türkiye de yasağa uymuştu.²² İkinci afyon sorunu ise problemi çözmekten daha çok ABD iç kamuoyunu memnun etmeye yönelikti. Ayrıca Amerika Devleti, afyon üretiminden geçimini sağlayan Türk üreticilerin yasak dolayısıyla yaşanacak zararını karşılamaya sıcak bakmamıştır.

Sırf bu durum ve sivil iktidarların kabul etmediği afyon ekiminin yasaklanması darbe de ABD Hükümeti'nin az ya da çok rolü olduğuna dair iddiaları kuvvetlendirici niteliktedir. Türk siyasal hayatında 27 Mayıs'tan 11 yıl gibi kısa bir süre sonra muhtıralı müdahale yaşanırken, *détant* süreci başarılı olmuş, Blok politikasında yumuşama gerçekleşmiş, Helsinki görüşmelerine gidecek süreç başlamış, nükleer silahlarda indirim öngören Salt-I antlaşması için uzlaşma sağlanıp, Salt-II için uluslararası ortam hazır hale gelmişti. Bu esnada *Pyadyy Eskadra* Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini bütün Akdeniz'e yaymıştı. *Eskadra*'nın faaliyetlerini yakından takip eden NATO üst düzey subayları 1972 yılı başında Sovyetler'in Akdeniz'deki gücünün daimi olduğunun kabul edilmesi gerektiğini söylüyorlardı.²³

²¹ Richard T. Ackley, "The Soviet Navy's Role in Foreign Policy", *Naval War Collage Review*, Vol. 24, No. 9 (May 1972), s. 51-52.

²² *BCA*, 07.01.1931/30180.102.17.1.3.

²³ *TBMM TD*, B. 44, O. 1. 20 Şubat 1972, s. 409-410.

Sadece NATO subayları değil Sovyet subayları da Akdeniz'deki varlıklarının artık tartışılmaz olduğunu düşünüyorlardı. *Pyadyy Eskadra*'nın 1970-1973 yılları arasında komutanlığını yapmış olan Amiral Ivan Kapitanets'in şu sözleri dikkat çekicidir: “[Beşinci] Rus filosu [*Pyadyy Eskadra*] Rusya'nın çıkarlarının korunması için güçlü bir duruş sergileyip yüzyıllar sonra yeniden kendisini Akdeniz'de gösteriyor”.²⁴ Amiral Kapitanets'in gönderme yaptığı tarihi geçmiş, II. Katerina döneminde Baltık'tan gelip Türk Boğazları'nı kuşatan Amiral Spiridov komutasındaki Rus filosu ve sonrasında Akdeniz'de gerçekleştirilen faaliyetlerdir.

Sovyet askeri gücünün artışı denizlerdeki ticari aktivitelerle orantılıdır. Boğazlardan geçen Sovyet ticaret gemi tonajı 1955 yılında yaklaşık 1.200.000 civarındayken, bu rakam 1972 senesinde 16.6 kat artarak yıllık yaklaşık 20.000.000 tona, ertesini yıl 1973 senesinde 1.5 kat artarak 30.000.000 küsur tona yükselerek Boğazlardaki ticari trafiğin %43'üne ulaşmıştır. Bu dönemde Boğazlardan yıllık ortalama 15.000 adet gemi geçiyordu.²⁵ Savaş gemileri, bu rakama dahil değildir. Askeri açıdan denizlerde güç kazanılmasıyla paralel olarak gelişmekte olan ülkelerle, Ortadoğu, Güney Afrika ve Latin Amerika devletleriyle artan bir ticaret ağı kurulduğundan Boğazların ticari kullanım oranı da süratle artmıştı.²⁶ Bütün bu faaliyetlerin Akdeniz'deki ana koordinasyonunu *Pyadyy Eskadra* sağlamaktaydı. *Eskadra*'nın sağladığı avantajları sürdürebilmek için Kruşçev tarafından yeni bir aşamaya geçirilen savaş gemisi inşa programı da yoğunlaştırılmıştı. Dikkat çekici şekilde Sovyetler'in Doğu Akdeniz'de her geçen yıl daha güçlü varlık gösterdiği bu dönemde Türkiye'nin NATO üyeliği ve NATO'nun Türkiye'ye ne kadar katkı sağladığına dair tartışmalar hız kazanmıştı.

Aynı dönemde NATO'nun savunma anlayışının ve olası saldırıda esnek karşılıklı doktrinine dönmesi konvansiyonel silahlarla birlikte Türk Boğazları'nın önemini artırıcı etkide bulundu. Bu dönemde TBMM'de kamuoyundaki tartışmalar paralelinde Türkiye'nin NATO'dan çıkmasının, nükleer çatışmaya evrilebilecek olası bir savaşta tarafsız kalmasının ciddi bir biçimde tartışıldığını tutanaklardan saptamaktayız.²⁷ Tartışmalar esnasında Akdeniz'deki Sovyet gücü de gündeme geliyordu.

TBMM'de temsil edilen siyasi parti temsilcileri tarafından sık sık Boğazların kapatılması durumunda Sovyetler'in Akdeniz'deki varlıklarının güç kaybedeceği ve Akdeniz'deki savaş gemileri ile Sovyetler arasındaki bağlantının kesileceği söyleniyordu. Ankara'nın elindeki istihbarata göre Sovyetler bu dönemde Akdeniz'de 50 ile 70 gemi arasında bir gücü bulundurabilecek kapasiteye ulaşmışlardı.²⁸ TBMM'deki tebliğlerde de dile getirildiği gibi

²⁴ Goldstein-Zhukov, *a.g.m.*, s. 31.

²⁵ TBMM TD, B. 133, O. 2. 25 Temmuz 1973, s. 645-646.

²⁶ Rozakis-Stagos, *a.g.e.*, s. 11.

²⁷ TBMM TD, B. 53, O. 2. 19 Şubat 1971, s. 607, 619-621.

²⁸ TBMM TD, B. 53, O. 2. 19 Şubat 1971, s. 607, 619-621.

güneydeki Sovyet deniz varlığı ve tehdidi de her geçen gün biraz daha artıyordu. Parlamentodaki heyecanı yüksek konuşmalara karşın Türkiye'ye yönelik yakın savaş tehdidi (madde 21) ya da fiili savaş durumu (maddeler 19; 20) olmaksızın Boğazların kapatılması Montrö'ye aykırıdır. Sovyetler daha önce de ifade edildiği gibi geçişlerde Montrö hükümlerini ihlal etmemeye özen gösteriyordu.

Montrö'nün 13. maddesi geçiş bildirimini yapıldıktan sonra en geç 15 gün içinde geçişin gerçekleştirilmesi aksi durumda bildirim geçersiz hale geleceği koşulu getirmiştir. Bu nedenle Sovyet Akdeniz gücünün ya da kıyıda olsun veya olmasın herhangi bir başka devletin önceden bildirim biriktirilmek suretiyle geçiş izni depolaması olanaksızdı. Buna karşın *Pyadyy Eskadra* görevindeki savaş gemileri bazı hallerde ivedilikle Akdeniz'e çıkmaya ya da Karadeniz'e geçmeye ihtiyaç duyduklarında ya arıza ya da acil durum istisna kuralından faydalanarak sekiz günden çok daha kısa sürede bildirim yaparak Boğazlardan geçmekteydiler. Yom Kippur Savaşı esnasında Türkiye NATO müttefiki olmasına rağmen Montrö'yü Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişini kolaylaştıracak şekilde uyguladı.

Arapların ani saldırısıyla 1973 yılı Ekim ayında başlayan Yom Kippur Savaşı'nın beşinci günü, 11 Ekim'de bir grup Sovyet Savaş gemisi Boğazlardan geçerek Akdeniz'e indi. Gemiler için sekiz gün önceden geçiş izni alınmamıştı. Savaş'ın tam anı bilinemediği için bu tür bir ön izin de olası değildi. Geçişte varış destinasyonu olarak İtalyan limanlarına ziyaret deklare edildi. Aslında Ankara tarafından da çok iyi bilindiği gibi Sovyet gemileri İtalya'ya değil, Doğu Akdeniz'e gidiyordu. Gemiler vakit geçirmeksizin Doğu Akdeniz'deki *Pyadyy Eskadra* görev gücüne katıldılar. Savaş başladığında *Pyadyy Eskadra* komutasında 11'i dizel denizaltı olmak üzere Doğu Akdeniz'de 52 savaş gemisi vardı.²⁹

Türkiye, Yom Kippur Savaşı süresince gerek hava sahasının açılması gerekse Boğazlardan geçişte, Sovyetler'e kolaylık sağlayan bir politika takip etti. Aynı dönemde Amerikan hava güçlerinin İsrail'e destek için İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin verilmedi. Sovyet denizaltıları krizin son gününe kadar Karadeniz'den gelip Boğazlardan geçerek Akdeniz filosuna katıldılar. Böylece Yom Kippur Savaşı süresince Doğu Akdeniz'deki Sovyet denizaltı sayısı 26'ya ulaştı. Yom Kippur Savaşı esnasında Doğu Akdeniz'de hava indirme yapıp İsrail'i destekleyen Altıncı Filo ile *Pyadyy Eskadra*'da görevli gerek deniz üstü gerekse denizaltı savaş gemileri arasında sıcak çatışmaya dönüşmeyen bir tür it dalaşı yaşandı.³⁰

Akdeniz'deki Sovyet savaş gemilerinin sayısı Türkiye'nin Kıbrıs'a Temmuz ve Ağustos aylarında iki Barış Harekâtı düzenlediği 1974 yılında yaklaşık 90 savaş gemisine ulaştı.³¹ Dikkat çekici bir şekilde Sovyetler bu

²⁹ Goldstein, Lyle J.-Zhukov, Yuri M., "A Tale of two Fleets: A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol: 57, No: 2 (Spring 2004), s. 32.

³⁰ Goldstein-Zhukov, *a.g.m.*, s. 32.

³¹ *TBMM TD*, B. 82, O. 2. 22 Mayıs 1974, s. 620-621.

dönemde Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuşlardı. *Pyadyy Eskadra* 'ya verilen öneme karşın Boğazlardan savaş gemisi geçişlerinde daha önceki yıllarda olduğu gibi Montrö ihlal edilmiyor, gerekli bildirim ve bürokratik işlemler zamanında yapılıyordu. Sovyetler Akdeniz'deki güçlerini artırıp bu denizi fiili bir egemenlik alanı yapma yolunda ilerlemekteydiler.³² Benzer durum Viladimir Putin liderliğinde 2010'lu yıllardan itibaren Arap Baharı'nın yarattığı karmaşadan faydalanıp, tarihsel tekerrürle tekrar yaşanacaktır.

Karadeniz Kıyısındaki Tersanelerde İnşa Edilen Sovyet Uçak Gemilerinin Boğazlardan Geçiş Tartışmaları

Bir alandaki organik deniz gücü ancak uçak gemilerinin rotasyon içinde, kara bağlantı olanaklarına sahip fakat karadaki üslerden bağımsız faaliyet gösterebilmesiyle mümkündür. Bu tür bir kuvvet yapılanmasının ön koşulu altı aylık rotasyonla görev yapabilecek asgari iki uçak gemisine sahip olmaktır. I. Dünya Savaşı sonrasında esaslı teknolojik özelliklere kavuşup, çok sayıda farklı sınıfta imal edilen uçak gemileri yeni teknolojilere uygun gelişimleri, üretimleri, işletimleri ve personelin özellikli eğitime ihtiyaç duyması nedeniyle masraflı deniz araçlarıdır. Gerek inşa aşamasında gerekse kullanımındaki yüksek maliyetlerine karşın uçak gemileri, doktrinde gerek, bulunulan bölgedeki denizin kontrolü, gözetlenmesi, istihbarat faaliyetleri gerekse güç gösterisi için etkili donanma araçlarıdır. Normalin üstünde yoğunluklu yerleşimlere benzeyip, orta ölçekli bir kasaba kadar kalabalık olabilen uçak gemileri ilk geliştirildiklerinde düşman savaş gemileri ufukta çıkmadan güvertelerinden kalkan uçaklar vasıtasıyla gerekli izleme faaliyetlerini yerine getiriyorlardı. Daha sonra, karadan erişimi güç hedeflere denizden yaklaşarak güverteden kalkan uçaklarla bombardıman icrasında kullanılmaya başlanmış, zaman içinde ihtiyaçlara göre şekillenerek komplike yüzen askeri adacıklara dönüşmüşlerdir.³³

Sovyetler bütün planlamalara ve girişimlerine rağmen 1975 yılına kadar ABD ile rekabet edebilecek büyüklük ve teknolojiye sahip uçak gemisi inşa edememişlerdir. Bu nedenle *Pyadyy Eskadra* ile sağlanan kısa süreli denge sonrasında Akdeniz'deki güç mücadelesi 1968 yılında ABD'ye kaptırılmıştır. Üstünlüğün geri alınabilmesi için *Eskadra*'nın yeni teknoloji ve yeni model gemilerle güçlendirilmesine karar verildi. ABD istihbaratı Sovyetler'in Karadeniz'deki kızaklarda, Nikolayev ve Sivastopol başta olmak üzere iki orta büyüklükte uçak gemisi inşasına başladığını 1974 senesi öncesinde tespit ettiler. Sovyet uçak gemilerinin Karadeniz'de icra edebileceği bir operasyona ihtiyaç olmadığından gemiler tamamlandığında Akdeniz'e geçecekleri açıkta.³⁴

³² TBMM TD, B. 58, O. 2. 17 Şubat 1977, s. 199-200.

³³ Robert C. Rubel, "The Future of Aircraft Carriers", *Naval War Collage Review*, Vol: 64, No: 4 (Autumn, 2011), s. 13-14.

³⁴ Smith, Clayde A., "Constraints of Naval Geography on Soviet Naval Power", *Naval War Collage Review*, Vol: 27, No: 2 (September-October 1974), s. s. 53.

Dönemin koşullarına uygun, organik deniz gücü sağlayabilecek özellikte ilk geliştirilen Sovyet uçak gemisi *Kiev*'in yapımına 1970 senesinde Nikolayev Şehrindeki Chernomorski kızağında başlandı. *Kiev*, 76 mm. toplarla donatılmıştı, 8 hava savunma silahı; 4 çift SS-N-12 SSM fırlatma rampası; iki çift SA-N-3; 1 SUW-N-1 fırlatma rampası ve iki çift Sa-N-4'e sahipti. *Kiev*'in uzun açılı kalkış ve inişe uygun 188.9 m. uzunlukta güverte pisti mevcuttu. Pistte 43 uçak taşınabiliyordu. Güverte gerektiğinde taşınacak uçak sayısının artırılabilceği şekilde tasarlanmıştı. Amerikalı uzmanlara göre bu özellikleriyle *Kiev*, Montrö sınırlamalarında uçak gemisi geçişi yasağına tabi olduğundan Boğazlardan geçmemeliydi.³⁵

Kiev, Odesa'da inşa edilip, Nikolayev'de seyrüsefere hazır hale getirildi. Yaklaşık 38.000 tondu, güvertesinde 35 saldırı helikopteri ve 40 kısa mesafe savaş uçağı vardı.³⁶ *Kiev*'i bir an önce Akdeniz'e göndererek *Eskadra*'yı güçlendirmeyi amaçlayan Sovyetler, Montrö'nün 11. maddesinde izin verilen tonaj sınırlamalarının çok üzerinde olan *Kiev*'in denizaltısavar kruvazör olduğunu iddia ediyordu. Yeni tanım hava yetenekli kruvazör sınıflandırmasına ek olarak kullanıma sokulan zorlama bir meşruiyetti. Tartışmalara sebebiyet verip, Türkiye ile ABD ve NATO arasında anlaşmazlığa neden olan *Kiev*, 1975 yılında göreve hazır. Montrö'de 1936 yılında tarif edilen büyük savaş gemisi ya da diğer ifadeyle *capital ships* açıkça uçak gemilerini tanımlamamaktadır. *Kiev* kızaktan indiğinde 1975-1976 Jane Savaş Gemileri Tanımlama (*Jane's Warship Recognition Guide*) sınıflandırmasında uçak gemisi sınıfında yer almıyordu. Uçak gemisi olarak değerlendirilmesi durumunda barış ya da savaş dönemi fark etmeksizin Boğazlardan geçemezdi. Sovyetler, *Kiev*'in "hava yetenekli kruvazör" diğer bir ifadeyle "Hybrid Vessel" olduğunu iddia ettiler.³⁷ Montrö'nün kısıtlayıcı hükümleri tarafından engellenmemek için geliştirilen bu uydurma, bir o kadar da zorlama tanım *Kiev* sonrasında Karadeniz'deki kızaklarda üretilecek uçak gemisi özelliğindeki diğer deniz araçları için de kullanılacaktır.

Montrö'nün açık hükümleri doğrultusunda *Kiev*'in Boğazlardan geçişi Türkiye'nin tutumuna bağlıydı. Türkiye *Kiev*'i uçak gemisi olarak değerlendirip geçişe izin vermese Montrö ile esaslı bir aykırılığa düşülmüş olunmayacaktı. Benzer şekilde *Kiev*'in uçak gemisi olarak değerlendirilmeyip Boğazlardan geçişine izin verilmesi durumunda da Montrö kriz yaratacak derecede ihlal edilmiyordu. Boğazlardan geçiş sınırı olan 15.000 azami tonaj dar yorumlandığında *Pyadyy Eskadra* gücüne katılan çok sayıda büyük Sovyet gemisinin Boğazlardan geçemeyeceği görülür. Türkiye, tonaj kuralına rağmen Montrö'yü geniş yorumlamayı tercih ediyordu. Bu dönemde *dretnotlar* da *capital ships*

³⁵ Philip Towle, "The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty--Negotiation and Practice", *Military Affairs*, Vol: 45, No: 3 (October 1981), s. 125.

³⁶ H. Gray Knight, "The Kiev and the Turkish Straits", *The American Journal of International Law*, Vol: 71, No: 1 (January 1977), s. 125.

³⁷ İsmail Soysal, "Boğaz Trafiki Sorun Yarattı", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1992, s. 15.

kapsamına giriyordu. Amerikan ve İngiliz basını ile diğer Batı Avrupa üyesi ülkeler *Kiev*'in geçişini engelleyebilmek için, Sovyet uçak gemilerinin Boğazlardan geçişine itiraz edip, Montrö'yü tartışmaya açtı. Propagandanın amaçlarından birisi de Altıncı Filo'nun Akdeniz'deki üstünlüğünün korunabilmesi için Sovyetler'e engel çıkartılmasıdır.³⁸

İtirazlara karşın Ankara Montrö'yü geniş yorumlamayı tercih ederek, *Kiev*'in geçişine izin verdi. *Kiev*'in geçiş yaptığı 18 Temmuz 1976 tarihinde Montrö'nün gemi tonilatolarının artık ne uygulanabilirliği ne de anlamı kalmıştı. *Kiev*'in geçişi sonrasında benzer taleplerin çokça geleceğine kuşku yoktu. İtirazlar da belirtilen kapsamda yoğunlaşıyordu. Bu dönemde Sovyet milli gelirinin ortalama %17'si gibi büyük bir miktar silahlanmaya harcanmaktaydı.³⁹

Kiev'in Boğazlardan geçişine verilen izin teknik olmanın ötesinde siyasi bir tutumdur. Batı Bloku'nun baskısına direnilip, Montrö'nün geniş yorumlanması sayesinde Sovyetler ile gereksiz bir kriz yaşanmamıştır. Rasyonel bir yaklaşımla Montrö çağa uydurularak uygulanmış, geçiş öncesindeki itirazlara rağmen geçiş esnasında ve sonrasında Batı ittifakındaki devletler de *Kiev*'in geçişine çok sert itiraz yöneltmekten vazgeçmişlerdir.⁴⁰ Sovyetler'in, Karadeniz'den inerek *Eskadra*'ya dahil olacak uçak gemisi *Kiev* Boğazlardan geçerken taşıdığı uçaklar güvertede sabit tutulmuş, *Kiev* Akdeniz'e açıldıktan sonra güvertesindeki uçar birlikler kullanılmaya başlanmıştır. *Kiev*'in Boğazlardan geçişine izin verilmesi, TBMM'de de önemli tartışmalara neden oldu. Avrupa ve Amerika basınında Türkiye'nin Sovyetlerle gizli bir dostluk antlaşması imzalamak için girişimde bulunduğu yazıldı.⁴¹ Geçiş tartışmaları esnasında NATO Karargâhı Brüksel'de diplomat görevinde bulunan hatıralarında Deniz Bölükbaşı NATO'nun Türkiye'yi Montrö'yü titizlikle uygulamamakla suçladığını, buna karşın NATO'nun görevinin *Kiev*'in geçişini engellemek değil NATO savunması üzerindeki etkilerini incelemek olduğu yanıtının verildiğini kaydetmektedir.⁴²

Bazı kaynaklar, *Kiev*'in Boğazlardan geçişinin Montrö'nün 15. maddesine aykırı olmadığını, çünkü uçak gemilerinin Boğazlardan geçerken uçakların güvertede sabit tutulmasının yeterli olduğunu ileri sürmektedirler. Değerlendirme yanlışlığından kaynaklanan bu bilgi hatalıdır. Montrö Sözleşmesi'nin 11. maddesine göre barış döneminde Karadeniz kıyıdaş devletleri kıyıdaş olmayanlardan farklı olarak büyük savaş gemilerini/*capital ships* kruvazörler dahil belli tonaj sınırlaması içinde Boğazlardan geçirebilirler. Boğazlardan bir seferde geçebilecek gemi tonajı yukarıda da dikkat çekildiği gibi Montrö'nün 14. Maddesine göre 15.000 tondur. Bu gemilerin geçişi transit

³⁸ *Cumhuriyet*, "Batılı Çevrelerin Boğazlar Rejimini Baskı Aracı Olarak Kullanmak İstedikleri Bildiriliyor", 13 Aralık 1974, s. 1, 7.

³⁹ *Cumhuriyet*, a.g.m., s. 1, 7.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, "Kiev'in Boğazlardan Geçiş Konusunda Değişik Yorumlar Devam Ediyor", 12 Ağustos 1976, s. 10.

⁴¹ *TBMM TD*, B. 46, O. 2. 16 Şubat 1977, s. 47-48.

⁴² Deniz Bölükbaşı, *Dışişleri İskelesi, Dışişleri'nde 34 Yıl*, İstanbul 2011, s. 205.

olacak ve eskortlarında ikiden fazla torpidobot bulunamayacaktır.⁴³ Ayrıca güvertesinde sabit tutulacak uçaklar taarruz hava aracı değil gözetleme uçaklarıdır. *Kiev*'in gövdesindeki uçaklar taarruz özelliğindedir.

Artan Sovyet varlığından ve *Pyadyy Eskadra* faaliyetlerinden rahatsız olan ABD'nin *Kiev*'in Karadeniz'den Akdeniz'e inmesinin planlandığı 1975 senesinde Akdeniz'deki beş ülkede mevcut üslerinde 33.000 askeri bulunuyordu. Kayıtlara göre İtalya'da: 12.000; İspanya'da: 9.000; Türkiye'de: 7.000; Yunanistan'da: 4.000 ve Portekiz'de: 1.000 ABD askeri vardı. Bunlara ek olarak Altıncı Filo emrinde yine Akdeniz'de 29.000 denizci asker görev yapmaktaydı.⁴⁴ Altıncı Filo'nun emrinde bu dönemde, ikisi uçak gemisi özelliğinde 40 savaş gemisiyle, güvenlik gerekçesiyle tam sayısı açıklanmayan stratejik nükleer denizaltılar bulunuyordu. Aynı dönemde Akdeniz'deki Sovyet savaş gemisi sayısı 47 ile 61 arasındadır. Süveyş Kanalı, 1975 yılında tekrar seyrüsefere açıldığından Sovyet gemileri Hint Okyanusu'ndan Doğu Akdeniz'e gelebilmeye başlamıştı.⁴⁵

Açıkça görüldüğü üzere daha önceki yıllarda olduğu gibi Amerikan savaş gemilerinin sayısı Sovyetler'den daha azdır. Fakat etki faktörü ve teknolojik üstünlük Amerika'nın elindedir. Sovyetler, Cezayir ve Suriye ile yaptıkları liman kullanma anlaşmaları haricinde Akdeniz'de ABD'nin sahip olduğu üs, bakım ve iletişim ağına sahip değillerdi. Türk Boğazları'nda 1945 yılında istenilen üs elde edilebilseydi, Sovyetler Doğu Akdeniz'de esaslı bir avantaja sahip olabileceklerdi. Her ne kadar 1973 yılı Ekim ayındaki Yom Kippur Savaşı'nda Sovyetler'in Türk hava sahasını ve Boğazlardan geçişi kullanmasına izin verilip, aynı izin üsler konusunda ABD'ye verilmemiş olsa da; Türkiye'nin NATO ittifakında kalması olası bir Ortadoğu Savaşı'nda Sovyetler için büyük bir handikaptı. Boğazların kapatılması durumunda tarihte çokça tecrübe edildiği üzere Sovyet donanma gücü Karadeniz'de hapis kalacaktı. Bu dönem iki NATO müttefiki Ankara ile Atina arasındaki anlaşmazlıkların arttığı bir devirdir. Aynı yıl Yunanistan'ın Ege'de artan kural tanımaz faaliyetleri ve yeni karasuları kazanmaya yönelik petrol arama girişimleri karşısında TBMM tarafından TPAO'ya Ege'de petrol arama ruhsatı verildi.⁴⁶

Kiev, Akdeniz'e geçtikten sonra Kuzey Atlantik Okyanusu'na doğru yola çıktı. Doğu Akdeniz'e geçişi Amerika'nın uçak gemisine sahip tek devlet hegemonyasını sona erdirdi. Aynı yıl, ek özelliklerle donatılmış iki kruvazör sınıf *Moskova* ve *Leningrad* yine Boğazlardan geçerek Akdeniz'e indi. Böylece *Eskadra* yeni gemilerle güçlendirildi. Son eklerle birlikte Sovyet gemileri Amerikan Altıncı Filo'sundaki denizaltılar için esaslı bir tehdit oluşturmaya başladı. *Eskadra*'yı asıl güçlendiren denizaltılar Montrö'nün 12. maddesi ile getirilen kısıtlamalar nedeniyle daha önce de belirttiği gibi büyük oranda Türk

⁴³ Colonel G. I. A. D. Draper, "Soviet Sea Power", *The Times*, September 6, 1984, s. 13.

⁴⁴ *Foreign Policy Association, a.g.r.*, s. 13.

⁴⁵ *Foreign Policy Association, a.g.r.*, s. 13.

⁴⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete (TCRG)*, 1973, S: 14699.

Boğazları'ndan değil aslında Baltık'tan gönderiliyordu.⁴⁷ Geçiş tartışmalarının yanında Boğazlarda, yeni teknoloji üretmiş gemilerin kullanılmasıyla şekil değiştirmeye başlayan bir de ticari trafik mevcuttu.

Boğazlardan ticari gemi geçiş sayısı 1970'li yıllardan sonra azalmış buna karşın tonaj artmıştır. Boğazlardan 1972 yılında 41.386 adet; 1973 yılında 33.364 adet, 1974 yılı Eylül ayına kadar önemli bir azalışla 10.673 adet gemi geçmiştir. 1972 yılındaki gemi tonajı 69.137.000; 1973 yılında 76.655.000; 1974 yılı Eylül ayına kadar ise 50.000.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Geçiş rakamlarının da açıkça gösterdiği gibi teknolojik gelişmeler, gemilerin boy ve kapasitelerinin büyümesini sağladığından geçiş yapan gemi sayısı azalmış, buna karşın tonaj miktarı önemli derecede artmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde 1974 yılındaki geçiş sayılarına çok daha yüksek tonajlarda ulaşılabilecektir. Bu dönem aynı zamanda süper tanker olarak adlandırılan büyük tankerlerin Boğazlardan geçişlerinin yoğunlaştığı bir devir olacaktır. Sovyetler'in Boğazlardan yararlanma oranı ortalama %36 civarındadır. En düşük yararlanma oranlarından birisi üç tarafı denizlerle çevrili ülke olan Türkiye menşeli gemilere aittir. Boğazlarda 1972 yılında 24.679 adet kılavuzluk hizmeti verilerek 81.646.269₺ gelir elde edilmiştir.⁴⁸

Kılavuzluk hizmetinden elde edilen gelirin 60.000.000₺'lik kısmı masraflar düşüldükten sonra kalan kârdır. Ertesi sene, 1973 yılında kılavuz kaptan alan gemi tonajı 26.735.000, hasılat ise 91.176.996₺'dir. Boğazlardan geçen Yunan tüccarlara ait gemilerin yarısının kılavuz kaptan almadığı tespit edilmiştir. Denizcilik Bankası'nın 1972 yılındaki geliri 89.888.117₺; 1973 yılında 102.636.455₺'dir. Ortadoğu ve Akdeniz'in öneminin arttığı bu dönemde Sovyetler Boğazlardan 1973 yılında Karadeniz'den Akdeniz'e 140 adet savaş gemisi geçirmiştir. Aynı yıl Akdeniz'den Karadeniz'e bakım ve lojistik için dönen Sovyet savaş gemisi sayısı 126'dır. Boğazlardan geçiş yapan Sovyet deniz araçları: 20 *kravazör*, 37 muhrip (*destroyer*), 6 klasik denizaltı, 14 hücumbot, 143 ikmal, 36 karakol, bir çıkarma ve mayın arama gemilerinden oluşmuştur. Geçişlerde Eylül ve Ekim aylarında dikkat çekici bir artış vardır. 1974 yılında, 23 Ekim'e kadar 8 *kravazör*, 13 muhrip, altı mayın arama, altı karakol, beş hücumbot, 59 yardımcı savaş gemisi olmak üzere 97 gemi Karadeniz'den Akdeniz'e geçmiş; 67 gemi de Akdeniz'den Karadeniz'deki üslere gitmiştir. Boğazlardan 1973 yılında üç denizaltı geçmiş, 1974 yılı Ekim ayına kadar ise hiç denizaltı geçmemiştir.⁴⁹

Sovyetler, *Kiev*'i Boğazlardan geçirdikten sonra Karadeniz kıyısındaki kızaklarda aynı büyüklükte *Minsk* uçak gemisinin 1972 senesinde başlayan inşasını da tamamlamak üzereydiler. Bu gemi için de Boğazlardan geçiş izni isteneceğine kuşku yoktu. TBMM'deki muhalefet partileri Montrö'nün 40.

⁴⁷ Rozakis-Stagos, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, "Boğazlardan Geçen Gemi Sayısı Azalıyor, Tonaj Büyüyor", 26 Ekim 1974. s. 8.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, *a.g.m.*, s. 8.

yılında *Kiev*'e verilen iznin *Minsk*'e de verileceğini, böylece Boğazlardan uçak gemisi geçişinin rutin bir uygulama haline gelebileceği eleştirisinde bulunuyordu.⁵⁰ *Minsk*, *Kiev*'den iki yıl sonra, 1978 yılında Boğazlardan geçişine izin verilerek aktif göreve başladı.

Anti denizaltı füzeleriyle ve denizden havaya en az iki füze rampa sistemiyle donatılı *Leningrad* ve *Mokosva*'nın *Beşinci Eskadra*'ya katılmasıyla Sovyet Akdeniz gücü 20.000 tonajlık artış göstermiştir. Uçuş pistine sahip *Leningrad*'ın güverte uzunluğu 90 m.'dir. Pistin altında hangarlar bulunmaktaydı. *Beşinci Eskadra*'nın ya da diğer adıyla *Beşinci Sovyet Filosu*'nun 1980 yılı sonunda helikopter gemileri, iki ya da üç *Kynda* veya *Kresta* sınıfı güdümlü füze kruvazörü, nükleer denizaltı filosu, boyu 300 m.'ye varacak uçak gemileri ve bu misyona uygun destek gemileriyle donatılması planlanıyordu.⁵¹

Son eklerle birlikte Akdeniz'de organik deniz gücü özelliği kazanıp, hegemon kudrete dönüşme yönünde politika takip eden Sovyetler Birliği; doğuda Pasifik Okyanusu, batıda Baltık Denizi, kuzeyde Buz Denizi, güneyde Çin, Afganistan, İran, Türkiye, Balkanlar ve Avrupa'ya kadar uzanan devasa büyüklükteki 8 milyon 600 bin mil kare toprağı, 220 milyon nüfusu, ülkenin hemen ihtiyaç duyulan bütün yerleşim, göl, kanal ve nehirlerine erişebilen ulaşım ağıyla muazzam lojistik kapasiteye sahipti. SALT-I görüşmelerinin yapıldığı 1970'li yıllarda Sovyetler'in kara ordusu 2 milyon silah altında asker, 150 zırhlı mekanize tümen, 40'a yakın uçaksavar ve topçu tümeninden oluşuyordu. Yılın dört mevsimi seyrüsefere açık iki denize, Baltık ve Karadeniz, Boğazları geçerek Ege ile Akdeniz'e kıyısı olan Sovyetler'in deniz kuvveti yaklaşık 700 bin denizci asker, 40 kruvazör, 180 destroyer, 100'e yakın torpidobot, atom enerjisiyle çalışıp, atom başlıklı füze fırlatma kapasitesine sahip denizaltı filosundan oluşuyordu. Bunlara ek olarak Sovyetler, kıtalararası füze sistemlerine ve avcı uçakları, jet ile turbo jetlerden oluşan güçlü bir hava kuvvetine sahipti.⁵² Bu kudretteki bir devletin Türkiye'nin güneyi Akdeniz'de güçlü bir varlık göstermesi, gerek Anadolu'yu gerekse Boğazları iki yandan tehdit edilebilecek bir duruma soktu.

Sovyetler tarafından *Kiev* sınıfı son gemi 1983 yılında üretilen *Kharkov*'dur. *Leningrad* ve *Moskova* ve en son üretilen *Kiev*'in ana hedefi Doğu Akdeniz ve Sovyet anakarası etrafında faaliyet gösteren Amerikan nükleer denizaltılarıdır. *Kharkov* sonrasında Nikolaev'deki kızaklar büyütülerek 1983 yılında Tiflis adı verilen uçak gemisinin inşasına başlandı. Tiflis 5 Aralık 1985 tarihinde denize indirildi. İkinci Tiflis uçak gemisi diğerlerinden daha büyük olarak 65.000 ton olarak tasarlandı. İkinci Tiflis 1985 yılında kızağa konuldu, üç yıl içinde 1988 yılında tamamlanması planlanıyordu. Tonajı ve yetenekleri

⁵⁰ TBMM TD, B. 55, O. 2. 22 Şubat 1977, s. 332-333.

⁵¹ Philippe Masson, vd., "The Soviet Presence in the Mediterranean: A Short History", *Naval War Collage Review*, Vol: 23, No: 5 (January 1971), s. 65.

⁵² TBMM TD, B. 44, O. 1. 20 Şubat 1972. s. 416; TBMM TD, B. 32, O. 1. 26 Nisan 1980, s. 343.

kendisinden önceki uçak gemilerinden çok daha büyük ve güçlü olan Tiflis'in Akdeniz'e geçişi dengeleri sarsabilecekti. Bu nedenle geçişi engellemeye yönelik sert itirazlar, yapımına başlanmasından itibaren ikinci Tiflis gemisine yöneldi.⁵³

Bu dönemde Sovyetler'in *Kiev* dahil helikopter pistleri bulunan *Moskova* ve *Leningrad* gemisi de uçak gemisi sınıfına girdiği için üç, tam anlamıyla bir uçak gemisi vardı. Buna karşın ABD Donanması'nın envanterinde 14 uçak gemisi mevcuttu. Uçak gemileri haricinde sayısal olarak Sovyet deniz gücü ABD'nin ilerisindeydi, fakat nitelik üstünlüğü halen açık ara ABD'deydi.⁵⁴ Sovyetler tarafından, Chernomorsky kızağında *Kiev*'e geçiş izni verilmeden bir yıl önce aynı sınıftaki ikinci gemi olan 32.000 ton ağırlığındaki *Novorossisk*'in inşasına başlanmıştı. Üç yılda tamamlanan *Novorossisk* 16 Mayıs 1983 tarihinde Boğazlardan geçerek Akdeniz'e çıkmıştır. *Novorossisk* ile aynı yıl aynı sınıf diğer bir uçak gemisi olan 34.000 ton ağırlığındaki *Bakü*'nün inşasına başlanmıştı. *Bakü*'ye daha sonra, Soğuk Savaş'ın başında Kruşçev döneminde Sovyet Donanmasını geliştirmekle görevlendirilen Amiral Sergey Gorshkov'un adı verildi. *Amiral Gorshkov*, beş yıl gecikmeyle 1987 senesinde göreve başladı. Bu gemiye de Boğazlardan geçiş izni verildi.

Sovyetler, *Novorossisk* ve *Bakü*'nün inşasının başladığı yıl, daha büyük ve donanımlı bir uçak gemisi inşası için hazırlık yapmışlardı. Bu amaçla iki uçak gemisinin kızağa konulduğu sene olan 1982 yılında 43.000 ton ağırlığında *Riga* ismiyle yeni bir uçak gemisi inşa edilmesine karar verildi. *Riga*'nın inşasına 1983 senesinde daha önce *Kiev*'in inşa edildiği Nikolaev'deki kızaklarda başlandı. İkinci adını sınıftan alan *Riga*'nın ismi inşa esnasında *Tiflis*, daha sonra *Leonid Brejnev* ve en nihayet Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından, 1991 yılında *Amiral Kuznetsov* olarak değiştirilmiştir. *Kuznetsov*, 2 Aralık 1991 tarihinde Boğazlardan geçecek, önceki uçak gemilerinin aksine *Kuznetsov*'un geçişine itiraz yöneltilmeyecektir.⁵⁵

Bu esnafa adını sınıftan alan uçak gemisi ikinci *Riga*'nın yapımına başlandı. İkinci *Riga* sınıfı uçak gemisi *Riga* planlamaya göre 1988 yılında tamamlanacaktı. Gemi tamamlandığında Karadeniz'de bir işe yaramayacağından mutlaka Akdeniz'e çıkması gerekiyordu. Uçak gemisi olduğu için Boğazlardan geçişi Montrö'ye açıkça aykırıdır. *Riga* 1991 yılı Ocak ayında suya indirilip, tam faaliyete 1995 yılında geçebilecektir. Bu dönemde Sovyetler dağıldığından Ukrayna'da kalarak *Varyag* adını alacaktır. *Riga*, Ukrayna tarafından Çin'e satılmıştır. Türkiye, *Varyag*'ın 2001 yılında Boğazlardan geçişine izin vermiştir.

Sovyet tarihinde inşa edilmesi planlanmış en büyük uçak gemisi ilk adını sınıftan alan *Ulyanovsk*, diğer adıyla *Kremlin*'dir. Nükleer güçle çalışacak olan *Kremlin*'nin yapımına 1985 senesinde karar verildi. Yapım için Chernomorsky kızağı büyütüldü. Geminin inşasına 1988 yılında başlandı. ABD

⁵³ Yılmaz Usluer, "Tiflis Gemisi Boğazlardan Geçer mi?", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1990, s. 6.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, "Süper Güçlerin Savaş Gemileri", 8 Ocak 1976, s. 10.

⁵⁵ İsmail Soysal, "Boğaz Trafik Sorun Yarattı", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1992, s. 15.

uydu görüntüleri Chernomorksy kızağının büyütülmesini tespit edip, 75.000 ton ağırlığa sahip olacak *Kremlin*'in inşası yakından takip edilmeye başlandı. Tespite göre bu döneme kadar Karadeniz'deki kızaklarda inşa edilen *Tiflis* sınıfı en büyük uçak gemisi olacak *Ulyanovsk* ya da *Kremlin*, uydu verilerinden elde edilen bilgilere göre güverte açısı 6-8 derece, uçuş güvertesi gemi boyunca uzanan, 300-305 m. uzunluğunda, 73 m. genişliğinde olarak inşa edilmekteydi.⁵⁶

Sovyetler'in bazen Montrö'ye takılmamak, bazen de Batı Bloku'nu yanıltmak için gemi sınıflarını, aynı zamanda gemi adlandırmalarında da kullanmaları uçak gemilerinde karışıklığa neden olabilmekte, sınıflar ad, adlar sınıf olarak telakki edilebilmektedir. Sınıfından dolayı Batı'da *Tiflis* olarak adlandırılan *Kremlin*'in 1995 yılında tamamlanması planlanıyordu. Batı Bloku, *Kiev* sonrasında Akdeniz'de bu büyüklükte bir Sovyet uçak gemisi istemiyor, Türkiye ise Sovyetler ile düzelen ilişkilerinin *Kremlin* yüzünden bozulmasına sıcak bakmıyordu. Amerikan Donanması, *Kremlin*'e izin verilmesi durumunda geçişin Montrö'yü tartışmaya açmak için gerekli uluslararası ortamı oluşturacağı beklentisi içindeydi. Buna karşın raporlar Türkiye'nin Sovyetler ile anlaşmazlık yaratacak bir uygulamaya zorlanmaması gerektiği yönündeydi.⁵⁷

ABD ve İngiltere başta olmak üzere, yapımı tamamlanıp suya indirilmeden önce, ön alıcı bir hamleyle *Kremlin*'in Boğazlardan geçişinin Montrö'ye aykırı olduğu, bu nedenle geçişin Türkiye tarafından engellenmesi gerektiği ileri sürülmeye başlandı. Geçiş tartışmaları 1985 yılından itibaren yoğunluk kazandı. NATO uzmanları *Kremlin*'i *Black Com-2* sınıfında tasnif ettiler.⁵⁸ Sovyetler'in nükleer güçle çalışacak uçak gemisine *Kremlin* ya da *Sovetsky* adı Batılılar tarafından yakıştırılmıştır. Tartışmaların yaşandığı tarihte geminin kesin adı bilinmiyordu. Belirtilen nedenle 1988 yılında inşasına başlanıp bitirilemeyen *Kremlin* ile *Black Com-2* sınıfı yine nükleer güçle çalışan yakıştırma adlı *Kremlin* birbirine karıştırılmaktadır. İlk *Kremlin* 1986 yılında Boğazlardan geçip Akdeniz'e inmiştir.

Geminin geçiş tarihi yaklaştığında ABD'de uzmanlar günlerce Montrö'yü inceleyerek geçişe engel bir hüküm bulmaya çalıştılar. Aynı anda, toleranslı davrandığı için Türkiye üzerinde baskı oluşturuldu. Bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerinde karşılıklı işbirliğinin arttığı bir devirdir. Belirtilen nedenle Türkiye, Montrö'yü bir Sovyet, Amerikan karşılaşmasında tartışmaya açmak istemiyordu. 24 Mart 1986 tarihinde ABD'nin *Kremlin*'in geçmemesi talebine, geçiş izninin ABD'yi ilgilendiren bir konu olmadığı yanıtı verildi.⁵⁹ Washington ve Londra'dan farklı bir tutum takınıldı. Türkiye'nin orta yol bulma teşebbüsü ABD ile İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Tartışmalar yaşanırken *Kremlin*'in en erken iki yıldan önce inşasının bitirilemeyeceği biliniyordu.

⁵⁶ Usluer, *a.g.m.*, s. 6.

⁵⁷ Miller-T. Hine Jr., *a.g.r.*, s. 4-6, 10.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, "Sovyet Uçak Gemisi Türkiye'ye Dert Olacak", 24 Ekim 1985, s. 10.

⁵⁹ *Foreign Assistance Legislation for Fiscal Year 1988-89*, U.S. Government Printing Office, Washington 1987, s. 301.

Daha önce de değinildiği gibi ABD Sovyetler'in Doğu Akdeniz'deki varlığını sınırlamaya kararlı olduğundan gemi Boğazlara gelmeden evvel geçişin engellenmesine çalışılmaktadır. Büyük olasılıkla, geminin geçişine izin verilmeyeceğinin Türkiye tarafından ilan edilmesi halinde, Sovyetler'in gemiyi inşadan vazgeçeceği düşünülüyordu. Baskının nedenlerinden birisi de bu beklentidir. *Kremlin*'e gelen itirazların da etkisiyle Sovyetler, 1986 yılında ABD'nin *Yorktown* ve *Caron* destroyerlerinin Karadeniz'e girişine Montrö'yü ileri sürerek engel oldu.⁶⁰ Sovyetler dağıldığında *Kremlin*'in %40'ı tamamlanabilecek, post-Sovyet dönemde yüksek maliyetler nedeniyle projeden vazgeçilecektir. Böylece geçiş tartışmaları da kendiliğinden sona erecektir.

Bu dönemde Türk akademisyenlerin bir kısmı ABD'nin sudan bir kriz yaratarak Türk-Sovyet ilişkilerini kötüleştirmeye çalıştığından kuşkulandır. Hatta, ABD'nin Montrö'de imzacı olmadığı için bu tür bir hakkı ileri sürmeyeceği ileri sürülmüştür.⁶¹ Son değerlendirme hatalıdır. Zira objektiflik ilkesi doğrultusunda ABD ve diğer imzacı olmayan devletler Montrö hükümlerinden lehte ya da aleyhte yararlanabilmekte, görüş ileri sürüp, itirazda bulunabilmektedirler. İlk başta, Soğuk Savaş'ın son dört yılında patlak veren *Kremlin* uçak gemisi krizi ve ABD'nin sert tutumunu anlamlandırmak güçtür. Buna karşın, 1986 senesinde Sovyetler'in 1990 gibi erken bir tarihte dağılacağı öngörülememiştir. ABD, böyle bir öngöründe bulunmuşsa da bu bilgi müttefiklerle paylaşılmamıştır.

Sonuç

Tarihsel bir olgu olarak Türk Boğazları konusu Akdeniz ile Rusya arasında aşılması güç bir engeldir. Oysa k Akdeniz Rusya için hep yaşamsal önemde olmuş ve bir kara devleti olan Rus deniz doktrininde Akdeniz özel bir yer işgal etmiştir. Sovyetler'in Akdeniz'de etkin şekilde faaliyet gösterebilmesi Montrö sayesinde mümkün olmuştur. Montrö'nün kıyıdaş olmayan devlet filolarının Karadeniz'e girişini sınırlamasına karşın uçak gemisi ve tamir ya da yeni inşa edilen denizaltılar haricindeki Sovyet savaş gemileri, hatta *capital ships* sınıfına giren büyük kruvazör savaş gemilerinin dahil Boğazları her iki yönde kullanmasının önünde engel yoktur. Montrö'nün Sovyetler lehinde uygulanabilmesi için Türkiye savaşan olmamalı, yakın savaş tehdidi altında olmamalı ya da olası bir savaşta tarafsız kalmalıdır.

II. Dünya Savaşı sona erdikten kısa süre sonra Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını ABD ve Arap Yarımadası'ndaki enerji kaynaklarının istikrarını garanti altına alabilmek için Altıncı Filo bölgeye gönderilmiştir. ABD Donanmasına bağlı Altıncı Filo refakatinde uçak gemileriyle birlikte 1946 yılı sonrasında Doğu Akdeniz'de göreve başlamıştır. Soğuk Savaş'ın ilk döneminde uçak gemisine sahip olmayıp, deniz teknolojisi ABD'nin gerisinde kalan Sovyetler Birliği, tarih boyunca yaşam alanı, bir tür Rus *lebersnaumu* olarak

⁶⁰ CIA-RDP87R00529R000100060020-6. 12 May 1986.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, "Montrö Sözleşmesi", *Tercüman*, 9 Mayıs 1986, s. 2.

kabul edilen Doğu Akdeniz'deki meydan okumaya etkili cevap verememiştir.

Uçak gemisine ek olarak Doğu Akdeniz'de daimi varlık gösterilebilmesi için kesintisiz deniz iletişim hatlarından oluşan bir ağa ihtiyaç vardır. Denizlerde varlığın can damarı olan iletişim ağının Karadeniz ile Doğu Akdeniz arasında kurulması pratikte en kolay çözüm olmasına rağmen hukuken olanaksızdır. Çünkü Türk Boğazları'ndan denizaltı gemisi geçişi kısıtlı, uçak gemisi geçişiye yasaktır. Bu nedenle Karadeniz yoluyla Akdeniz'deki iklimin sağlanmasında sorunlar yaşanması kaçınılmazdı. Sovyetler, ilk günden itibaren Batı Bloku karşısındaki gerek teknik gerekse lojistik yetersizliğin farkındaydı. Öncelikle giderilmesi gereken eksikliklerin başında uçak gemisi yoksunluğu geliyordu.

Türk Boğazları'nda II. Dünya Savaşı'nın son üç yılında ve Savaş sonrasında Stalin'in arzulanığı üsler elde edilebilmiş olsaydı, uçak gemisine sahip olunmasa da esaslı lojistik sorun yaşamadan Doğu Akdeniz ile Karadeniz'deki Donanma limanları arasında ring hattı kurulabilir, Batı meydan okumasına cevap verilebilirdi. Boğazlarda Montrö ile yürürlüğe sokulan rejim II. Dünya Savaşı esnasında Hitler'in Karadeniz'e savaş gemisi sokmasını engelleyerek Stalingrad'daki Alman yenilgisini hızlandırmıştır. Aynı rejim bu sefer Soğuk Savaş başladığında Sovyetler'in tarihsel yaşam alanı Akdeniz'de varlık göstermesinin önündeki en esaslı engellerden birisidir.

Boğazlardan uçak gemisi geçişlerine verilen izinler kuzey-güney doğrultusundadır. Uçak gemilerinin güneyden Boğaza girip Karadeniz'e geçmesine hiçbir şekilde izin verilmemektedir. *Pyadyy Eskadra* Soğuk Savaş süresince Akdeniz'de varlık göstererek ABD liderliğindeki Batı Bloku'nun kendisinin yaşam alanı sıcak deniz Akdeniz'deki hegemonyasını dengelemeye çalışmıştır. Günümüzde de Montrö'nün imzalandığı 1936 yılında öngörüle-meyen teknolojik gelişme ve deniz araçlarındaki ilerleme üzerine, Montrö geniş yorumlanarak Sovyet gemilerinin geçişine izin verme yönünde bir politika takip edilmektedir.

KAYNAKLAR

1.Resmi Belgeler ve Gazeteler

BCA, 07.01.1931/30180.102.17.1.3.

CIA-RDP87R00529R000100060020-6, 12 May 1986.

FO 371/7892, British Secretary's notes on Conference between the French President of the Council and the British Secretary of State for Foreign Affairs at the Quai d'Orsay, 20 September 1922.

FO 371/67715A, British Embassy, Washington to Foreign Office, visit of Habib Bourguiba to USA, 15 February 1947.

Cumhuriyet, "Batılı Çevrelerin Boğazlar Rejimini Baskı Aracı Olarak Kullanmak İstedikleri Bildiriliyor", 13 Aralık 1974.

Cumhuriyet, “Boğazlar Statüsü Zorlanıyor”, 7 Aralık 1968.

Cumhuriyet, “Boğazlardan Geçen Gemi Sayısı Azalıyor, Tonaj Büyüyor”, 26 Ekim 1974. s. 8.

Cumhuriyet, “Kiev’in Boğazlardan Geçiş Konusunda Değişik Yorumlar Devam Ediyor”, 12 Ağustos 1976.

Cumhuriyet, “Ocak Ayından Bu Yana 91 Sovyet Savaş Gemisi Akdenize Açıldı”, 18 Ağustos 1969.

Ümit Gürtuna, “Sovyetler Akdeniz Filosunun Yarısını Geri Çekiyor”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1969.

Cumhuriyet, “Sovyet Uçak Gemisi Türkiye’ye Dert Olacak”, 24 Ekim 1985.

Cumhuriyet, “Süper Güçlerin Savaş Gemileri”, 8 Ocak 1976.

Cumhuriyet, “Üç Sovyet Karakol Gemisi Akdeniz’e Geçti,” 27 Aralık 1968.

Foreign Assistance Legislation for Fiscal Year 1988-89, U.S. Government Printing Office, Washington 1987.

Foreign Policy Association, “Our Mediterranean Commitments: What Priorities? What Prospects?”, Great Decisions, Eat Decisions, 1976.

TBMM TD, B. 12, O.1. 04 Aralık 1967.

TBMM TD, B. 133, O. 2. 25 Temmuz 1973.

TBMM TD, B. 32, O. 1. 26 Nisan 1980.

TBMM TD, B. 44, O. 1. 20 Şubat 1972.

TBMM TD, B. 45, O. 1. 21 Şubat 1972.

TBMM TD, B. 46, O. 2. 16 Şubat 1977.

TBMM TD, B. 53, O. 2. 19 Şubat 1971.

TBMM TD, B. 54, O. 1. 17 Şubat 1969.

TBMM TD, B. 55, O. 2. 22 Şubat 1977.

TBMM TD, B. 56, O. 2. 19 Şubat 1969.

TBMM TD, B. 58, O. 2. 17 Şubat 1977.

TBMM TD, B. 82, O. 2. 22 Mayıs 1974.

TBMM TD, Kıyı ve Karasularımızın Korunması ve Güvenliğinin Sağlanması..., S: 915. 25 Mayıs 1973.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete (TCRG), 1973, S. 14699.

2.Kitap ve Makaleler

ACKLEY, Richard T., “The Soviet Navy’s Role in Foreign Policy”, *Naval War Collage Review*, Vol: 24, No: 9 (May, 1972), ss. 48-65.

ARMAOĞLU, Fahir, “Montrö Sözleşmesi”, *Tercüman*, 9 Mayıs 1986,

BÖLÜKBAŞI, Deniz, *Dışişleri İşkelesi, Dışişleri’nde 34 Yıl*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

DRAPER, Colonel G.I.A.D., “Soviet Sea Power”, *The Times*, September 6, 1984.

ETZOLD, Thomas H., "The Soviet Union in the Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol: 37, No: 4 (July-August, 1984), ss. 4-19.

GOLDSTEİN, Lyle J. and Zhukov, Yuri M., "A Tale of two Fleets: A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol: 57, No: 2 (Spring, 2004), ss. 27-36.

GÜRTUNA, Ümit, "Sovyetler Akdeniz Filosunun Yarısını Geri Çekiyor", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1969.

HARLAFTİS, Gelina, "The Onassis Global Shipping Business, 1920S-1950S", *The Business History Review*, Vol: 88, No: 22 (Summer 2014) , ss.241-271.

HERRINGTON, Arthur C., "U.S. Naval Policy", *Naval War Collage Press*, Vol: 22, No: 1 (September, 1969) , ss. 4-13.

KNİGHT, H. Gray, "The Kiev and the Turkish Straits", *The American Journal of International Law*, Vol: 71, No: 1 (January, 1977) , ss.

MASSON, Philipe, vd., "The Soviet Presence in the Mediterranean: A Short History", *Naval War Collage Review*, Vol: 23, No: 5 (January, 1971), ss. 125-129.

MİLLER, David- T. Hine Jr., Jonathan, *Soviet Carriers in Turkish Straits*, US Navy, Strategy and Campaign Department, Washington 31 January 1990, ss. 1-50.

ROZAKİS, Christos L.-Stagos, Petros N., "International Straits of the World", *The Turkish Straits*, Ed. Gerard j. Mangone, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands 1987, ss. 1-200.

RUBEL, Robert C., "The Future of Aircraft Carriers", *Naval War Collage Review*, Vol: 64, No: 4 (Autumn, 2011) , ss. 13-28.

SMİTH, Clayde A., "Constraints of Naval Geography on Soviet Naval Power", *Naval War Collage Review*, Vol. 27, No. 2 (September-October, 1974), ss. 46-57.

SOYSAL, İsmail, "Boğaz Trafığı Sorun Yarattı", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1992.

STRAFFORD, Peter, "American and NATO Commanders in the Mediterranean Feel Anxiety Over the Still Growing Soviet Naval Presence", *The Times*, April 20, 1971.

TOWLE, Philip, "The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty-Negotiation and Practice", *Military Affairs*, Vol: 45, No: 3 (October, 1981) , ss. 121-126.

USLUER, Yılmaz, "Tiflis Gemisi Boğazlardan Geçer mi?", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1990.

CUMHUR REİSİ İSMET İNÖNÜ'NÜN BOLU'YU ZİYARETİ*

(5-7 Ağustos 1939)

*Erol EVCİN***

ÖZ

Atatürk'ün ebediyete intikali ile TBMM tarafından Cumhurbaşlığına seçilen İsmet İnönü'nün yurt dışında gerçekleştirdiği seyahatler dikkate değer özellikler göstermektedir. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Türkiye'nin büyük sorunlarla yüz yüze geldiği bir dönemde Cumhurbaşkanı İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım ve devlet erkânı ile Bolu'ya gerçekleştirdiği seyahat de devlet ile millet arasındaki ilişkilerin seyri açısından önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanı İnönü, 5-7 Ağustos 1939 tarihlerinde 3 günlük bir program kapsamında Ankara'dan başlayan seyahati vesilesiyle Ayaş, Beypazarı, Nallıhan, Mudurnu, Bolu Merkez, Yeniçağa, Gerede, Kızılcahamam, Kazan gibi Anadolu'nun güzide bir coğrafyasını ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı bu münasebetle halkın durumunu bizzat müşahade etme, halk ise devletin en yetkin makamına sorunlarını ve taleplerini doğrudan iletme imkân ve fırsatı bulmuştur. Bu seyahat, bütün dünyada savaş rüzgârlarının estiği bir dönemde cumhuriyet mirasına sahip çıkan bir lider olarak İnönü'ye Bolu halkının yoğun ilgisini, güvenini ve sevgisini ortaya koymasından dolayı da ayrıca dikkat çekicidir.

Anahtar Sözcükler: İsmet İnönü, Bolu, Mudurnu, Gerede, Cumhuriyet Halk Partisi

PRESIDENT İSMET İNÖNÜ'S TRIP TO BOLU (5-7 AUGUST 1939)

ABSTRACT

İsmet İnönü was elected as the President by the Grand National Assembly of Turkey upon the death of Atatürk. His domestic travels reveal remarkable characteristics, and President İnönü's visit to Bolu with first lady Mevhibe Hanım and state officials can be evaluated within this context. The President's trip to Bolu occurred when Turkey faced significant problems under the shadow of great international conflicts concerning state and nation just before the Second World War. On the occasion of his trip that started from Ankara on 5-7 August 1939 within the scope of a 3-day program, President İnönü visited distinguished geographical spots in Anatolia such as Ayaş, Beypazarı,

* *Gönderim Tarihi: 30.03.2021. Kabul Tarihi: 24.05.2021.*

** *Doç. Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, ANKARA. erol.ercin@ktb.gov.tr, ORCID: 0000-0002-2433-5134.*

Nallıhan, Mudurnu, Bolu Merkez, Yeniçağa, Gerede, Kızılcahamam and Kazan. Thus, the President had the opportunity to observe the current situation of the people at the time, and the people had a chance to share their problems with their National Chief. This trip is additionally remarkable in that it reveals the intense interest, trust and love of the Bolu people for İnönü, who protected the heritage of the republic as a leader when the winds of war were blowing all over the world.

Keywords: İsmet İnönü, Bolu, Mudurnu, Gerede, Republican People's Party

Giriş

İsmet İnönü, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları ve Türk İstiklâl Savaşı'nın muzaffer komutanları arasında yer almıştı. TBMM'nin teşkiliyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve ardından 1920 yılı kasım ayından itibaren Batı Cephesi Komutanı olarak tayin edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin müstakil ve çağdaş bir devlet olarak bütün dünya tarafından tanınmasını sağlayan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması'nı Türk Murahhas Heyeti Başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti adına imzalayan İnönü,¹ 29 Ekim 1923'te ilan edilen cumhuriyet rejimi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk başvekili olarak önemli bir görev üstlenmişti. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ebediyete intikali ile de TBMM tarafından tam bir ittifakla cumhur reisliğine seçilmişti. İnönü bu suretle Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık, çağdaşlaşma yolunda kararlılık, iç ve dış politikada barışın temini, güven ve eşitlik düsturlarına dayanan idari tarzın idamesi için gayret sarf etmişti. 26 Aralık 1938'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Olağanüstü Kurultayı'nda "*Değişmez Genel Başkan*" seçilmiş ve kurultayda oluşturulan komisyonun önerisi ile "*Millî Şef*" sanı ile anılmaya başlanmıştı.² İkinci Dünya Savaşı rüzgârlarının sert bir şekilde hissedildiği bu süreçte;³ Atatürk döneminde muhtelif sebeplerle siyasi hayattan uzaklaşan Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Ali Fethi Okyar, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi Türk İstiklâl Savaşı'nın önde gelen isimleri 26 Mart 1939'da gerçekleşen genel seçimler vesilesiyle İnönü'nün girişimleri ile tekrar siyasi ve idari hayata dâhil olmuştu.⁴ Böylece ülke içinde tam bir sulh ve sükûnet hedeflenmişti.⁵

İnönü, "*Cumhur Reisi*" ve söz konusu dönemde kamuoyunda sık kullanılan şekli ile "*Millî Şef*" sıfatıyla halkın sorunlarını ve taleplerini bizzat yerinde görüp bunlara çözüm üretmek üzere Ankara'daki çalışmalarının müsaade ettiği ölçüde yurt sathında seyahatlere çıkmıştı. Bu vesileyle hükümetin

¹ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1993, s. 422-430.

² Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara 2003, s. 141-147.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, İstanbul 2014, s. 208 vd.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C: II, İstanbul 2020, s. 45-47.

⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, C: 2, İstanbul 2013, s. 41-46.

uygulamaya koyduğu kararların ve yasaların halka nasıl yansıdığı konusunda bizzat, doğrudan ve yerinde gözlem yapma imkânı bulmaktaydı. Bu şekilde Anadolu'nun muhtelif bölgelerinin coğrafi, sosyal, kültürel ve iktisadi özellikleri ile devlet ve millet hayatına sunabileceği imkânlar da tespit edilmekteydi. Bu yüzden İnönü'nün seyahatlerinde daha çok sanayi, ticaret ve tarım potansiyelleri ile ön plana çıkan şehirleri tercih ettiği dikkat çekmektedir. İnönü'nün gerek başvekil ve cumhur reisi gerekse muhalefet lideriyken, Atatürk gibi yurt dışından ziyade yurt içi seyahatlere daha çok önem ve ağırlık verdiği görülmektedir. İnönü'nün, cumhur reisi sıfatıyla ülke içindeki ilk resmî ziyaretleri 1938 yılı sonlarında sırasıyla Kastamonu, Amasra, Bartın, Karabük, İnebolu, Zonguldak, Gemlik, Çankırı ve Çerkeş'e olmuştur. 1939 yılı itibariyle de İzmir ve Bolu seyahatleri ile başlayan ziyaretler takip eden süreçte diğer şehirler ile devam etmiştir.⁶

Cumhur reisi sıfatıyla devletin en üst makamında bulunan İnönü tarafından gerçekleştirilen yurt içi ve yurt dışı seyahatleri değerlendiren müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa bu seyahatlerin dönemin amaçları ve neticeleri itibariyle siyasi, iktisadi, askerî, sosyal ve kültürel özellikleri ile bir arada ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesi Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önem arz eden bir konudur.⁷ İnönü'nün 5-7 Ağustos 1939 tarihleri arasında Bolu şehrine yaptığı ziyareti değerlendiren bu çalışma bahse konu devlet adamının gerçekleştirdiği yurt içi ve yurt dışı seyahatleri bir bütün olarak ele alacak kapsamlı çalışmalar için de yol ve yön gösterici özelliklere sahiptir.

Çalışma kapsamında konu ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDA)'ndaki belgeler ile yerel resmî gazete hüviyetinde olan "Bolu" başta olmak üzere dönemin önemli basın organları "Cumhuriyet", "Ulus", "Akşam", "Vakit", "Son Posta", "İkdam", "Tan" gazeteleri titizlikle incelenmiştir. Ayrıca konu ile ilgisi çerçevesinde hatırat türünden eserler ile muhtelif telif ve tetkik eserlerden de çalışmada

⁶ "İsmet İnönü'nün Yurt içi ve Yurt dışı Gezileri", <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/>, Erişim Tarihi: 22.07.2021.

⁷ Konu ile ilgili olarak yapılan birkaç çalışma için bkz.; Mustafa Eski, *İsmet İnönü'nün Kastamonu Gezileri*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995; Melih Tinal, "İsmet İnönü'nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler (6-13 Aralık 1938)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 10, S: 52, Ekim 2017, s. 436-442; Arda Baş, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Karabük Ziyareti 1938", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 7, 2019, s. 99-111; Usman Eti, *Millî Şef İsmet İnönü'nün Güneydoğu Gezileri*, İstanbul 1940; Ahmet Emre Ateş ve Onur Gökçeler, "12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri", *İnsan&İnsan*, S: 21, Yaz 2019, s. 477-492; Gültekin Kâmil Birlik, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Trabzon Ziyaretleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: XVIII, S: 6, Bahar 2018, s. 295-322; Onur Çelebi, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü'nün 14-26 Eylül 1947 Tarihli Yurt içi Gezisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 54, Aralık 2017, s. 279-297; Bayram Akça ve Osman Köse, "Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Muğla Vilayetine Yaptığı Geziler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S: 26, 2011, s. 85-93.

kaynak olarak istifade edilmiştir. Atatürk'ün bıraktığı noktadan devlet reisliği gibi ağır bir sorumluluğu devralan İnönü'nün halkçı kimliğinin gözler önüne serildiği bu çalışma münasebetiyle söz konusu devlet adamının kişilik özelliklerine dair önemli ipuçları yakalamak da mümkün olmaktadır.

İsmet İnönü'nün Bolu ile İlişkileri

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf devletlerinin Anadolu'nun muhtelif yerlerinde başlattığı işgal hareketleri Osmanlı Sarayı ile Hükümetinin Millî Mücadeleye zarar verici faaliyetleri ile daha da vahim bir hâl almıştı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf kuvvetlerince resmen işgal edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın reisliğini üstlendiği Hey'et-i Temsiliye'nin gayretleri ile açılmış olan Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî dağıtılmıştı. Bu olağanüstü şartlar karşısında Mustafa Kemal Paşa Ankara'da açılacak Büyük Millet Meclisi için bir yandan seçim çalışmalarını teşkilatlandırırken bir yandan da işgal altındaki şehirden kurtulabilen milletvekillerini Ankara'ya davet etmişti.⁸ Bu gelişmeler yaşanırken Millî Mücadele hareketine katılmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya birçok asker, aydın ve vatanperverin geçişi söz konusu olmuştu. Bu vatanperverlerden biri de Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarından olup, Erkan-ı Harbiye Müsteşarlığı görevinde bulunan Albay İsmet (İnönü) Bey idi. İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın daveti ile her türlü tehlikeyi göze alıp fedakâr bir vatan evladı olarak bir nefer kıyafetiyle beraberinde Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Reisi Celâleddin Ârif, Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa, Binbaşı Saffet (Arıkan), Saruhan Mebusları Reşit ile İbrahim Süreyya Bey, Kırşehir Mebusu Rıza ve Özbekler Dergâhı Hadimi Şeyh Ata Efendi gibi isimler olduğu hâlde Bolu üzerinden Ankara'ya intikal etmişti.⁹ İsmet Bey'in içinde bulunduğu kabile Hendek'ten Bolu'ya doğru vasıta ve güvenlik sorunları nedeniyle temkinli bir şekilde ilerlerken Düzce ve Bolu'da Kuvâ-yı Milliye'ye karşı açık bir düşmanlığın olduğu yönünde haberler alınmıştı. Zira İstanbul'da Meclisin dağılışı, işgalci İtilâf kuvvetleri ile İstanbul Hükümeti'nin desteklediği Kuvâ-yı Milliye karşıtı güç odaklarını cesaretlendirmiş durumda idi. Söz konusu kabile Bolu'da daha sonra milletvekili seçilecek olan Mehmet Şükrü (Gülezer) ile Dr. Fuat (Umay) Bey gibi bölgenin önde gelen isimleri tarafından karşılanarak ağırlanmıştı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa gönderdiği bir telgraf ile Celâleddin Ârif Bey'den Meclis'in Ankara'da toplanacağına dair bir beyanname yayınlamasını talep etmişti. Celâleddin Ârif Bey ise Ankara'ya gelince gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra bir beyanname yayınlayabileceğini ifade etmiş, bu gelişmeleri Bolu'da beraberinde bulunan İsmet Bey'e de anlatmıştı.¹⁰ Kafilenin önde gelen isimleri arasında yer alan

⁸ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C: I, Ankara 2000, s. 161 vd.

⁹ Enver Konukçu, "Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Reisi Celâleddin Ârif Bey'in Ankara Yolculuğu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: X, S: 28, Ankara, Mart 1994, s. 81-86.

¹⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara 2006, s. 178-182.

İsmet Bey Bolu'da kaldığı süre içinde bölgenin ileri gelenlerinden Bolu ve çevresindeki genel durum hakkında bilgi almış ve halkla yakın temas hâlinde olmuştur. Bu suretle bölgede Millî Mücadele hareketine karşı gelişebilecek muhtemel hadiselerle karşı kenetlenmenin önemine değinmiş ve ilgili kişilere bu konuda icra edilmesi gereken çalışmalar hususunda bir kısım talimatta bulunmuştur.¹¹ Nihayetinde kabile Bolulu vatanperverlerin desteğiyle sağ salim bir şekilde Nallıhan-Beypazarı üzerinden 3 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşmıştı.¹²

Söz konusu süreçte Bolu ve çevresinde meydana gelen ayaklanmalar nedeniyle İsmet Bey'in bölge ile irtibatı devam etmişti. TBMM'nin açılışına hazırlık yapıldığı günlerde Millî Mücadeleyi meşgul eden temel olay Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesine dâhil mevkiilerden başlayıp Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya yaklaşma eğilimi gösteren ayaklanma hareketi olmuştur. İtilaf devletlerinin tahakkümü altındaki Osmanlı iktidarının desteğiyle patlak veren bu ayaklanma hareketinin TBMM'nin açılışına hâle getirmemesi Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde durduğu esaslı meselelerden birini teşkil etmekteydi.¹³ Bolu bölgesindeki asilere destek olan Kuvâ-yı İnzibatiye bu sırada Marmara Bölgesinde büyük bir tehdit oluşturan Anzavur Ahmet'in emrindeki kuvvetler ile takviye edilmişti. Bu gelişmeler doğrultusunda 13 Nisan 1920'de Düzce'de geniş çaplı bir ayaklanma meydana gelmiş ve bu durum Ankara'da ciddi bir endişe yaratmıştı. TBMM açılınca Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne getirilen İsmet Bey'in Millî Mücadele'nin önde gelen diğer komutanları gibi İtilâf kuvvetleri ile mücadelenin gereği olarak açılan "dış cephe"nin yanı sıra bu süreçte Bolu ve çevresine kadar yayılan ayaklanmalar nedeniyle oluşan bir "iç cephe"den bahsetmesi dikkate değerdir. Bu gelişmeler neticesinde İsmet Bey'in de vurguladığı üzere TBMM açıldıktan sonra İtilâf devletleri ile Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin amacı en kısa zamanda ve en geniş ölçüde ülke içinde ayaklanmalar çıkarmak suretiyle TBMM'yi işlemez hâle getirmek ve ortadan kaldırmak olmuştur.¹⁴ İnönü'nün kaleme aldığı hatıralarında da önemine binaen söz konusu dönemde Bolu'da geçen olaylara ayrıntıları ile değinme gereği hissettiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Bu gelişmeler doğrultusunda acil olarak Çerkez Ethem, Nâzım, Karakeçili Ârif ve Çolak İbrahim Bey'e bağlı kuvvetlerin bölgeye sevkini,

¹¹ Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Birakanlar)*, Ankara 2013, s. 327-331, 668-669.

¹² Utkan Kocatürk, "İsmet İnönü ile Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 1, S: 1, Ankara 1984, s. 202-203.

¹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara 1997, s. 287.

¹⁴ İnönü, *a.g.e.*, s. 191-198.

¹⁵ Bu bağlamda İsmet İnönü'nün bölgeye dair hatıralarını inceleyen şu çalışmaya bkz. Erol Evcin, "Bolu Livası'na Dair Hatıratın Millî Mücadele Tarihinde Kaynak Olarak Değerlendirilmesi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu / 25-27 Nisan 2018, (Adnan Menderes Üniversitesi ile Türk Tarih Kurumu işbirliğiyle)*, Aydın 2018, s. 12-13.

bunların Geyve Boğazı'ndaki Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmesi ve TBMM azalarından oluşan Hey'et-i Nâsiha'nın Bolu'ya gönderilmesi ayaklanma hareketine karşı Ankara Hükümeti tarafından alınan ilk tedbirler arasında idi. Bu münasebetle yola çıkan Hey'et-i Nâsiha, asiler tarafından tutuklanarak Düzce'ye götürülmüştü. Düzce'de tutuklu Hey'et-i Nâsiha Reisi Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey aracılığıyla Albay Refet (Bele) Bey'in asi elebaşılarıyla mayıs ayının sonlarına doğru müzakereye girişmesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in bilgisi dâhilinde gelişmişti. Hüsrev Bey'den alınan mektuplarda asi elebaşı Safer Bey ile anlaşmanın mümkün olabileceği belirtilmiş ve ayaklanmanın nedenlerine temas edilmişti. Hey'et-i Nâsiha Azası Mebus Osman (Özgen) Bey ise Düzce'de halkın İstanbul Hükümeti'nden ümidini kestiğini, uzlaşma girişiminde bulunan Safer Bey'in mert bir insan ve teklifinin samimi olduğunu ifade etmişti. Bunun yanı sıra Düzce muhitinin Çerkez Ethem'den korktuğunu, onun kazaya girişinin engellenmesi gerektiğini dile getirmişti. Asilerin durumunu samimi görmeyen İsmet Bey Düzce'ye silah kuvvetiyle girilmesi doğrultusunda emir verdiğini, Çerkez Ethem'in Düzce'ye bu emir doğrultusunda girdiğini belirtmişti. Ele geçirilen Safer Bey kendisine aksi yönde söz verilmesine rağmen Çerkez Ethem tarafından idam edilmek istenmişti. İsmet Bey bunu doğru ve uygun görmemiş olmakla birlikte Çerkez Ethem infazı gerçekleştirmişti. Takip eden dönemde Bolu ve çevresinde tekrar eden ayaklanma hareketlerinin bastırılması hususunda da İnönü'nün etkin hamlelerini görmek mümkündür.

Buna ek olarak İnönü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve daha sonra Batı Cephesi Komutanı olarak aldığı tedbirlerle bölgede Yunan kuvvetlerinin durdurulması, geri püskürtülmesi ve asayiş ve sükûnetin temini hususunda da en etkin rolü üstlenen isimler arasında yer almıştı. Bu süreçte İnönü'nün Bolu'daki askerî ve idarî yetkililer ile doğrudan yazışmaları ve onlara muhtelif talimatları söz konusudur.¹⁶ Savaş devam ederken (Koca) Mithat Âkif, Hâfız Tayyâr (Çulha), Müftü Amasyalı Ahmet, Hoca Süreyya, Şeyh Nureddin (Bilgihan) ve Çukur Mahalle'den Muhiddin Hoca Efendi gibi Bolu'nun önde gelen isimlerinden oluşan bir heyet beraberinde hediyelerle İnönü Cephesi'ni ziyaret etmişti. Siperlerde kurşun yağmuru altında savaşılan askerlerin etrafında dolaşarak onlara moral telkin eden bu heyet bizzat İnönü tarafından taltif edilmiş, kendilerine hatıra olarak imzalı birer belge ile Yunan mavzeri verilmişti.¹⁷ Bu gelişmelerin Bolu halkı ile İnönü arasındaki bağları ortaya koyması bakımından arz ettiği önem ortadadır.

Cumhuriyet döneminde İsmet İnönü'nün başvekil olarak kurduğu hükümetler tarafından da Bolu şehrine ilgi gösterilmiş, bu suretle bütün şehirler gibi Bolu'nun da sosyal ve iktisadi kalkınmasına önem verilmişti. Takip eden

¹⁶ Bolu ve çevresinde baş gösteren ayaklanma ve işgal hareketleri ile bunların bertaraf edilmesi hususunda İsmet Bey'in oynadığı rol ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Evcin, *a.g.e.*, s. 172-225.

¹⁷ Evcin, *a.g.e.*, s. 680, 683, 715.

süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ebediyete intikal etmesi Türk siyasi hayatında önemli değişiklikleri beraberinde getirmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin kuvvetli bir şekilde hissedildiği bu dönemde devletin ve milletin bir an önce salim ellere teslimi önem arz eden bir konu olarak gündeme gelmişti. Bütün bu gelişmeler gerek Millî Mücadele'de Gazi Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları arasında yer alarak onunla omuz omuza mücadele eden bir asker, gerekse yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün kurum ve kuruluşları ile şekillenmesinde başvekil olarak önemli görevleri başarı ile yerine getiren bir devlet adamı olarak İsmet İnönü'nün ismini ön plana çıkarmıştı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince yeni devlet reisinin seçimi için hazırlıklara başlanmış ve nihayetinde TBMM'de yapılan 11 Kasım 1938 tarihli toplantıda İsmet İnönü "*Cumhur Reisi*" olarak seçilmişti. İnönü, TBMM'deki konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ü saygı ve minnetle anmış ve: "*Omuzlarımda hissettiğim ağır vazifeyi ifa ederken, tek istinadım büyük Türk milletinin itimatı olacaktır...*" diyerek: "*Türk devleti ile milletinin insanlığın ve medeniyetin hedeflerine durmadan ilerleyeceğine dair inancını*" kesin bir dille ifade etmişti.¹⁸ Atatürk'ün naaşının Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrine konulması vesilesiyle millete hitabında ise: "*Vatandaşların vicdanlarında yerleşmiş olan laik, milliyetçi, halkçı, inkılapçı, devletçi cumhuriyet bize bütün vasfıyla Atatürk'ün en kıymetli emanetidir.*"¹⁹ diyerek Atatürk'ün izinde cumhuriyet ilkelerinin sadık bir bekçisi olduğunu bir kez daha vurgulamıştı. Bu haberler Bolu gazetesi aracılığıyla Bolu halkı ile paylaşılmakta ve yeni cumhur reisinin demeçleri ve idare tarzı Bolulular tarafından çok yakından takip edilmekteydi.

Bolu kamuoyunun da İnönü'nün cumhur reisliği hususunda olumlu bir yaklaşım sergilediği ve İnönü'yü yeni devlet reisi olarak desteklediği görülmektedir. İnönü'nün 26 Aralık 1938 tarihli Halk Partisi Büyük Kurultayı'nda "*CHP'nin değişmez genel başkanı*" seçilmesi de Bolu kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştı.²⁰ Bu süreçte Bolu gazetesi Cumhur Reisi İnönü'nün çalışmalarını ve faaliyetlerini Bolu halkına çeşitli vesilelerle aktarmaktaydı. Örneğin gazetede Türk dış politikasına temas edilen bir haberde dış politikada güven ve istikrar vaat eden İnönü'nün cumhur reisi seçilmesinin Yunan kamuoyunda memnuniyetle karşılandığı ifade edilmişti. Yunan basınının önemli organları arasında yer alan "*Elefteron Vima*" ile "*Kathimerini*"de yayımlanan haberlere atıfla İnönü'nün Türk devletinin başına getirilmesinin 1934 tarihli Balkan İttifakı'nın da en kuvvetli teminatı olduğu vurgulanmıştı. Bu gelişme Türk-Yunan ortak çalışmalarının devamı için de ümit verici görülüyordu.²¹

Öğretmen Tarık Ziya İşıtman tarafından kaleme alınan bir makalede ise İnönü ve Türkiye'nin yeni dönemde şekillenen siyasi faaliyetlerine temas

¹⁸ "Millet Meclisinin Tarihî Toplantısı", *Bolu*, S: 173, 17 Teşrinisânî 1938, s. 2-3.

¹⁹ "Reisicumhur İsmet İnönü'nün Millete Beyanâtı" *Bolu*, S: 1174, 1 Kanûnuevvel 1938, s.1.

²⁰ "Halk Partisi Büyük Kurultayının Toplantısında", *Bolu*, S: 1178, 29 Kanûnuevvel 1938, s.1.

²¹ "İsmet İnönü", *Bolu*, S: 1175, 8 Kanûnuevvel 1938, s.1.

edilerek: “*Yeni Bir Güneş ve Yeni Ufuklar Doğuyor*” başlığı kullanılmıştı. Bu vesileyle Atatürk’ün öncülük ettiği inkılap hareketinin İnönü tarafından tereddütsüz bir şekilde devam ettirileceği ifade edilmişti. Bu suretle, Türkiye’nin medeniyet yolunda ilerlemekte olduğu yoldan, İkinci Dünya Savaşı’nın ateşleri içinde sapacağını ve yolunu kaybedeceğini bekleyenler olduğunu vurgulayan İşıtman, bu kesimlerin hevesinin kursağında kalacağını belirtmişti. Takiben: “*Büyük Atamız, Ebedi Şefimiz yürüdüğü ve nurlandırdığı yollardaki büyük meşalesini bu fani dünyadan çekilirken bu işin savaşını en yakın, en layık adamı İsmet İnönü’ye verdi. Ve biz şimdi milyonlar gibi akan koca Türk milleti yeni savaşlar, yeni yolculuklar ve yeni zaferler için el ele hep beraber birleşerek bir demir, bir çelik sertliğiyle Atatürk’ün izinden Millî Şef’in izinden yürüyoruz.*” demişti. Millî hâkimiyet, birlik ve beraberlik anlayışı ile ivme kazandırılan demokratik esasların ve seçim kanununda yapılan düzenlemelerin yeni teşkil edilen TBMM’nin yapacağı büyük işlerin müjdecisi olduğunu dile getirmişti.²²

İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt’un İnönü’yü konu alan bir makalesi de 14 Aralık 1939’da gazetenin sütunlarına taşınmıştı. “*İnönü’nün Etrafında Kaya Gibi*” başlığıyla yayımlanan makalede ilk olarak Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı içinde çarpışan ülkelerle ilişkileri değerlendirilmişti. Buna göre ülke içinde çıkan muhtelif dedikodulara karşılık Türkiye’nin Atatürk’ün tesis ettiği rejimden çıkmadığı, bu rejimin Türk milletinin yaşama şartı olduğu, bu rejimi geliştirerek ileri gitmenin ülke için temel hedefler arasında yer aldığı beyan edilmişti. Hükümetin dış politikasının tamamen millî esaslar dâhilinde sürdüğü, bu politikanın gelip geçici çıkarlara değil milletin kalıcı çıkarlarına hizmet ettiği vurgulanmıştı. Dünyanın dörtte üçü boğaz boğaza girmiş durumda iken Türkiye elinde silahlı ile barışı beklemekteydi. Bütün bu şartlar altında Türkiye’yi muhtelif propagandalarla sarsmaya ve ondan sonra da dağıtmaya yeltenenlere karşı Bozkurt: “*Türkiye tek parça kayadan yapılmış bir piramittir. Piramit, Türk milleti ve bunun başı İnönü’dür. Türk milleti İnönü’nün çevresini kaya gibi sarmıştır. Atatürk’ün bu büyük eseri, kan ve yangın dalgaları içinde olanca heybet ve azametiyle yükselmektedir.*” diyerek ülkenin birlik ve beraberlik içinde her türlü zorluğu yeneceğini belirtmiş ve bu konuda devlet reisine güvenini dile getirmişti.²³ Bolu kamuoyunda dikkatle takip edilen bu gelişmeler halk ile cumhur reisi arasındaki gönül bağı hiç şüphe yok ki daha da kuvvetlendirmekteydi.

Cumhur Reisi İnönü’nün 1939’daki Bolu seyahati işte böyle bir ortamda ülkenin ve dünyanın ciddiye arz eden konjonktürü içinde gerçekleşmişti. Bu bağlamda ulaşım ve iletişim imkânlarının günümüze göre çok daha kısıtlı olduğu söz konusu dönemde İnönü’nün yurt gezileri kapsamında Bolu’ya 5-7 Ağustos 1939 tarihlerinde gerçekleştirdiği seyahatini konu edinen bu çalışma

²² Tarık Ziya İşıtman, “Yeni Bir Güneş ve Yeni Ufuklar Doğuyor”, *Bolu*, S: 1189, 23 Mart 1939, s. 1.

²³ Mahmut Esat Bozkurt, “İnönü’nün Etrafında Kaya Gibi”, *Bolu*, S: 1226, 14 Kanûnuevvel 1939, s. 1-2.

çeşitli noktalardan önem arz eden özellikler taşımaktadır. Atatürk'ün ebediyete intikalinden henüz bir yıl bile geçmeden ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen öncesinde gerçekleşen bu seyahat sırasında İnönü Bolu halkının sorunları ile çok yakından ilgilenmiştir. Bu münasebetle ticari, zirai, iktisadi, sosyal ve kültürel birçok konuda halkın memnuniyetine sebep olan yapıcı çözümler üretmiş, kapsamlı çalışma gerektiren hususlar için de üst düzey yetkililere talimat vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhuriyet Reisi Atatürk'ün 1934'te Bolu'ya gerçekleştirdiği ziyaretin²⁴ ardından ikinci Cumhuriyet Reisi İnönü tarafından 1939'da şehre tekrar gerçekleştirilen bu ziyaretin gerek devletin en üst makamı gerekse Bolu halkı açısından moral ve motivasyon temin edici özellikleri bulunmaktadır. Bu seyahat Bolu halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Öyle ki takip eden yıllarda ziyaret tarihine denk gelen 5 Temmuz gününde Cumhuriyet Reisi İnönü'nün Bolu'yu ziyaret hatıralarını yâd etmek üzere çeşitli etkinliklerle kutlama programları düzenlendiğine şahit olunmaktadır.²⁵

Bundan başka İnönü'nün Bolu bölgesine ilerleyen yıllarda tekrar ziyaretlerde bulunduğu bilinmektedir. Bolu ve çevresinde 1944 yılı şubat ayında meydana gelen ve büyük çaplı kayıplara yol açan deprem nedeniyle İnönü'nün 11-14 Şubat tarihleri arasında Çerkeş, Zonguldak, Karabük ve Çankırı ziyaretleri ve incelemeleri söz konusu olmuş, ancak cumhuriyet reisi Bolu'ya uğramadan Ankara'ya dönmüştü.²⁶ Söz konusu zaman dilimi içinde Ankara-İstanbul arasındaki seyahatler için daha çok Eskişehir-Adapazarı-Kocaeli tren yolu hattı tercih edilmekteydi. Ankara-Çankırı-Kastamonu ve Çerkeş-Karabük Zonguldak yolu ile Karadeniz kıyılarına çıkılarak deniz yolu ile seyahatler de mümkündü. Buna karşılık bahse konu dönemde ulaşımaya çok da elverişli bir durumda olmayan kara yolu üzerinde bulunan Bolu, Ankara-İstanbul arasındaki seyahatler için günümüzün aksine çok da tercih edilen bir güzergâhta bulunmuyordu. Bu nedenle Cumhuriyet Reisi İnönü de İstanbul seyahatlerinde Bolu güzergâhını nadiren kullanmaktaydı. İnönü ailesi tarafından kurulan İnönü Vakfı'nın resmî internet sitesinde yer alan "*İsmet İnönü'nün Yurt içi ve Yurt dışı Gezileri*" başlığı altında tam tarih verilmemekle birlikte 1947'de Bolu'ya yapılan bir seyahate ilişkin bir not düşünülmüştür.²⁷ Cumhuriyet Reisi İnönü'nün sağlık sorunları ile mustarip olduğu bu yıl içinde²⁸ Demokrat Parti'nin siyasi faaliyetleri hızlanmış, CHP Hükümeti ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında

²⁴ Erol Evcin, "Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S: 21, Bahar 2015, s. 146-156.

²⁵ Konuya ilişkin örnek bir haber için bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDA), 490.1.0.0.293.1178.2.66; "Bolu'da İnönü Günü", *Cumhuriyet*, S: 6816, 6 Ağustos 1943, s. 3.

²⁶ "Millî Şefimiz Zelzele Bölgesinde", *Cumhuriyet*, S: 7004, 15 Şubat 1944, s. 1, 3.

²⁷ "*İsmet İnönü'nün Yurt içi ve Yurt dışı Gezileri*", <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/>, Erişim Tarihi: 22.07.2021.

²⁸ Cumhuriyet Reisi İnönü, doktorların teşhisiyle "vagotoni", damadı Metin Toker'in beyanıyla "enfarktüs"e tutulması nedeniyle 1947'de zor bir dönem geçirmiştir.

şiddetlenen siyasi ve iktisadi sorunların çözümüne odaklanmış durumda idi. Bu bağlamda resmî programı kapsamında İnönü'nün Ankara'dan İstanbul'a yıl içinde gerçekleştirdiği seyahatler dâhilinde Bolu'ya da uğradığı ve dinlenme maksatlı olarak şehre kısa süreli bir ziyaretin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira İnönü'nün bizzat kaleme aldığı notlarında da bahse konu ziyarete ilişkin bir bilgi vermemesi bu ziyaretin sıradanlığına işaret etmektedir. İnönü, 1966 yılı mayıs ayında Adalet Partisi Başkanı Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde muhalefet partisi lideri sıfatıyla CHP teşkilatı ile bir dizi görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gitmişti. Etkinlik dönüşünde 17 Mayıs 1966 tarihinde Bolu üzerinden hareketle doğrudan Mengen'e gelmiş ve CHP teşkilatını ziyaret etmişti. Burada partililerden Ahmet Burhan Bakırlı'nın evinde çay içilmiş, ardından Süleyman Bey'in evine uğranmıştı. Takiben Gerede'ye geçilerek, belediye ziyaret edilmişti. Burada kaymakam ile bir görüşme gerçekleştirilmişti. Gece Ankara'ya dönmüştü. Aynı siyasi koşullar devam ederken, 22 Temmuz 1967'de meydana gelen ve birçok insanın hayatını kaybetmesine yol açan Mudurnu Suyu Vadisi-Sakarya Depremi nedeniyle İnönü tarafından bölgeye bir ziyaret daha gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 28 Temmuz'da beraberinde milletvekilleri Arif Hüdayi Oral, Ali İhsan Göğüş ve Orhan Birgit ile Ankara'dan deprem bölgesine hareket etmiş, Kızılcahamam ve Çamlıdere'de halk ile selamlaşmış, Gerede ve Bolu'da ise bir dizi ziyarette bulunarak konuşmalar yapmıştı. Akşam bölgedeki Mehmet Bey Moteli'nde kalan İnönü, beraberindeki milletvekilleri ile 29 Temmuz sabahı buradan hareketle Düzce'ye varmıştı. İnönü, Düzce kaymakamı ile belediye başkanını ziyaret etmiş, burada da halkla konuşmuştu. Ardından Hendek, Akyazı, Karapürçek, Adapazarı, Geyve, Sapanca, İzmit, Gebze ziyaretlerinin ardından gece İstanbul'a vasil olmuştu.²⁹ Bu bilgilerden hareketle İnönü'nün cumhur reisi sıfatıyla 1939'da gerçekleştirdiği Bolu ziyaretinin, zamanlaması itibariyle ülkenin ve dünyanın içinde bulunduğu konjonktürel durum bakımından şehre yapılan bahse konu diğer seyahatlerinden ayrı bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhur Reisi İsmet İnönü'nün Bolu Seyahati

Cumhur Reisi İnönü'nün Bolu'ya 5 Ağustos 1939'da yaptığı resmî seyahatin daha önce belirlenmiş bir program dâhilinde olmayarak, ani bir karar neticesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu münasebetle İnönü'nün birkaç günlük hafta sonu programıyla Ankara'ya yakın güzel bir mesire yeri olan Bolu ve çevresinde gezmek, dinlenmek ve çeşitli incelemelerde bulunmak amacıyla böyle bir karar verdiğini söyleyebiliriz. Türk basınında da geniş bir yer bulan bu seyahat bütün havaliyi sevinç ve heyecan içinde bırakmıştı.³⁰

²⁹ İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, Yay. Haz. Ahmet Demirel, İstanbul 2020, s. 732, 768.

³⁰ Mekki Said, "Cumhur Reisimiz Dün Memleket Seyahatine Çıktı", *Cumhuriyet*, S: 5472, 6 Ağustos 1939, s. 1-3; Millî Şef Dün Bolu'yu Şerefliendirdiler", *Akşam*, S: 7468, 6 Ağustos 1939, s. 1; "Millî Şefimiz Bolu'ya Şeref Verdiler", *Ulus*, 6 Ağustos 1939, s. 1; "Millî Şef

İnönü, 5 Ağustos 1939 sabahı saat 6.00'da beraberinde eşi Mevhibe Hanım olduğu hâlde Çankaya'dan otomobille hareket etmişti. Cumhuriyet Reisliği Umum Kâtibi Kemal Gedeleş, Başyaveri Celâl, yaverleri Şükrü, Cevdet ve Cahit, Ankara Vali Vekili Dilâver, Ankara Emniyet Müdürü Şinasi Turga, Jandarma Komutanı Fettah ve Ankara Nafia Müdürü Aziz Bey de otomobillerle İnönü'ye bu seyahatte eşlik etmişti. Cumhuriyet reisi maiyetindekilerle saat 7.30'da Ayaş kazasına ulaşmıştı. İnönü'nün teşrifini duyan Ayaşlılar yollara birikmişti. Kasabada "*Hoş Geldin Büyük İnönü*" cümlelerini içeren taklar kurulmuş, her taraf bayraklarla donanmıştı. İnönü ve beraberindeki heyet Ayaş'ta halkla bazı konuşmalar yaptıktan sonra yola devam etmişti. Kafile saat 9.00'da Beypazarı'na varmıştı. Cumhuriyet reisinin kasabalarına doğru gelmekte olduğunu duyan Beypazarlılar karşılama için neşe içinde hazırlık yapmıştı. Cumhuriyet reisi Beypazarı Halkevi'ne gelerek civar köylüler ve halk mümessillerini kabul etmişti. Burada Uruş Muhtarı Mustafa'yı, ardından Taceddin köyünden Hakkı Yetim'i, Sekili köyünden Ahmet'i ve Beypazarı tacirlerinden Hüseyin Kalaycı'yı kabul etmişti. Bu vesileyle kendilerine çeşitli sorular sormuştu. Taleplerini dinleyerek bizzat not almıştı. Cumhuriyet reisinden arz edilen başlıca talepler; merkezî bir konumda bulunması nedeniyle Beypazarı'nda bir orta mektep açılması, üç sınıflı köy mekteplerinin beş sınıfa çıkarılması, köylülere Ziraat Bankası tarafından yapılan yardımların artırılması, ziraat aleti ve pulluk temininde kolaylık gösterilmesi doğrultusunda idi. Beypazarlılar ayrıca Beypazarı-Mihalıççık, Mudurnu-Kıbrısçık şosesinin tamir edilmesini istemişti. Burada bulunan köprü'nün yeniden inşasıyla düzelecek olan bu yol sayesinde tren güzergâhına kolaylıkla varılacağını söylemişlerdi. Beypazarı'nda İnönü'yü karşılayan 12 yaşındaki bir çocuk da bir liseye ücretsiz kaydı için bir istekte bulunmuştu. Cumhuriyet reisinin sorularına cevaben çocuk: "*Adım Faik'tir. Orta mektep mezunuyum, lisede okumak istiyorum.*" demişti. İnönü'nün: "*İmtihanlar açıldı; müsabakaya niçin girmedin?*" sorusuna Faik: "*Girdim ve kazandım; fakat kazananlar arasındaki kurada ismim çıkmadı. Ben okumak istiyorum.*" şeklinde cevap vermişti. İnönü küçük vatandaşın ismini ve talebini not etmişti. Cumhuriyet reisi mahsul durumu ile de ilgilenmek üzere izahat almıştı. Köylüler, o yıl ekin hasadının bereketli olduğunu söylemişti. İnönü, bu hasbihallerin ardından alkışlar ve heyecanlı bir tezahürat arasında Beypazarı'ndan ayrılmıştı. Nallıhan kazasında coşkun bir halk kitlesi tarafından karşılanan İnönü, otomobilden inerek bir süre halkın arasında yürümüştü. Takiben otomobiline binerek Mudurnu yönünde hareket etmişti.³¹

Cumhuriyet Reisi İsmet İnönü'nün Bolu'ya Gelişi ve İlk Ziyaretleri

Bolu'ya vasıl olmak üzere Nallıhan üzerinden yolculuğa devam eden İnönü, refakatindekiler ile saat 13.00'da Bolu'nun ilçelerinden biri olan

Bolu'da", *İkdam*, S: 23300, 6 Ağustos 1939, s. 1; "İsmet İnönü Bolu'yu Şereflendirdi", *Vakit*, S: 7749, 6 Ağustos 1939, s. 1; "Millî Şef Bolu'da", *Tan*, S: 1442, 6 Ağustos 1939, s. 1.

³¹ Mekki Said, "Cumhuriyet Reisimiz Dün Memleket Seyahatine Çıktı", *a.g.m.*, s. 1-3.

Mudurnu'ya varmıştı. Mudurnu tarihî bir yerleşim birimi olup; bağlar, bahçeler, çam, köknar ve meşe ormanları ile kaplı idi. Ayrıca şifalı kaplıcaları ile tanınıyordu.³² Öğle yemeği burada yenmişti. Yemekten sonra Mudurnu Halkevi'ne bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve Mudurnu halkı ile civar köylerden gelenler kabul edilmişti. İnönü burada bulunan Beypazarlıların Kıbrısçık yolu ile ilgili temennilerini dinlemişti. Akçaalan köylüleri İnönü'ye kahve, su ve ayran ikram etmişti. Daha ileride Ömerler köyü halkı da yolda toplanmıştı. Hasbihallerden sonra saat 15.00'a doğru Mudurnu'dan hareket edilmişti. Cumhuriyet reisi ve eşi Mevhibe Hanım halkı selamlayarak, sevgi gösterileri eşliğinde Abad (Abant) gölüne gelmişti. Abad gölü ve yaylası henüz keşfedilmeye başlamakla birlikte turistik özellikleri ile dikkat çeken bir tabiat parçası idi. İnönü ve refakatindekiler burada Bolu Valisi Naci Kıcıman ve eşi Bayan Kıcıman, Bolu Jandarına Kumandanı, Bolu milletvekilleri ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştı. Ziyaret sırasında göl kenarında bir kısım öğretmenlerin kamp kurduğu görülmüştü. Beden Terbiyesi Direktörlüğü'nün kulübünde bir süre dinlenen İnönü, burada da incelemelerde bulunmuştu. Naci Kıcıman'a Abant yolunun inşası ve gölün etrafının temizlenmesi doğrultusunda talimat vermişti. Takiben Bolu'ya doğru hareket edilmişti.³³

Bolu gazetesinde dile getirildiği üzere cumhuriyet reisinin Bolu'ya gelişine hazırlık olarak 5 Ağustos 1939 günü öğleye doğru ortalıkta hissedilir bir telaş görülmeye başlanmıştı. Ağızlarda: “*Millî Şef geliyor.*” sesleri dolaşmaktaydı. Bu ani ve habersiz geliş bütün Bolu halkı üzerinde heyecan uyandırmıştı. Bütün şehre, resmî dairelere, müesseselere, evlere ve ticarethanelere Türk bayrakları asılmıştı. Ortalıkta bir hareketlilik başlamış, herkes işini gücünü bırakarak cumhuriyet reisini görmek üzere akın halinde yollara dökülmüştü. İnönü'nün Mudurnu yolu ile Abad'a geldiği, oradan da Bolu'ya geçeceği haberi alınmıştı. Bunun üzerine otomobil ve otobüsler durmadan dolu bir şekilde birbiri arkasına Abad yoluna dizilmeye, halk ise Borazanlar köyü yoluna toplanmaya başlamıştı. Borazanlar köyünden vali konağına uzanan yolun her iki tarafı insan seli halini almıştı. İnönü beraberinde eşi ve refakatindekiler ile 5 Ağustos cumartesi akşamı Bolu'ya vasil olmuştu. Saat tam 17.00'da halkın arasından “*Geliyor! Geliyor işte!...*” sesi işitilmiş ve bütün bakışlar yola çevrilmişti. Nihayetinde İnönü'nün otomobili Bolu şehrinde yol kenarlarına toplanmış olan halkın tezahüratı arasında vali konağının önünde durmuştu. Cumhuriyet reisi otomobilden alkış tufanı ve: “*Yaşa! Var ol! Büyük Şef, hoş geldiniz!...*” nidaları eşliğinde inmişti. Kendini zapt edemeyerek sevinçten ağlayan analar, babalar, çocuklar görülmüştü. Şehir adına Belediye Reisi Reşat Aker karşılamada bulunmuş, sonra bir hanım ve bir mektep talebesi İnönü'ye çiçek buketleri takdim etmişti. Sağlı sollu mahşeri bir kalabalık arasından geçen cumhuriyet reisi askerleri teftiş etmişti. Halkın coşkunu tezahüratına selamları ile iltifatta bulunmuştu. Maiyetindekilerle

³² Reşat Aker, *Bolu Gezisi*, İstanbul 1949, s. 35.

³³ “Cumhuriyet Reisi Bir Yurt Seyahatine Çıktılar”, *Ulus*, 6 Ağustos 1939, s. 7; Mekki Said, “Cumhuriyet Reisi Dün Memleket Seyahatine Çıktı”, *a.g.m.*, s. 3.

bir süre yürüdüktan sonra “*Riyaseti cumhur bayrağı*” çekilerek istirahati için tahsis edilen vali konağına geçmişti. Halk bu sırada akın halinde vali konağına hareket etmiş, meydanı ve alay parkını doldurmuştu. Nihayetinde halkın “*yaşa*” sedaları, alkışları ve arzusu üzerine İnönü konağın balkonuna çıkmış, halka teşekkürlerini bildirmiş ve ertesi gün kendileriyle uzun uzun görüşmeyi vadedmişti.³⁴

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İnönü, Millî Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nezareti Müsteşarlığı gibi üst düzey bir görevi terk ederek Anadolu'nun işgal kuvvetlerinden kurtarılması amacıyla Hey'et-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile çalışmak üzere bir er kıyafetiyle İstanbul'dan Ankara'ya geçerken ilk kez 28 Mart 1920'de Bolu'ya gelmişti. İnönü'nün Bolu'ya ikinci kez gelişi yukarıda değindiğimiz üzere cumhur reisi sıfatıyla 5 Ağustos 1939'da gerçekleşmişti. İnönü'nün İstanbul'daki rütbe ve mevkiini terk etmek suretiyle fedakâr bir vatan evladı olarak TBMM'nin açılışı öncesinde Bolu üzerinden Ankara'ya doğru gerçekleşen ilk seyahatini ve sonrasında Ankara Hükümeti adına bölge ile ilişkili olarak yürüttüğü askerî faaliyetleri bütün Bolulular minnetle hatırlamaktaydı.³⁵ Bu nedenle Bolu halkı Bolu'ya gerçekleştirdiği ikinci ziyaret nedeniyle İnönü'yü büyük bir coşku ve heyecan ile karşılamıştı. Akşam yemeğini konakta yiyen İnönü, ertesi gün erkenden şehirde ziyaretlerde bulunmayı ve halkı kabul ederek, incelemelerine devam etmeyi planlamıştı. Bolu halkı ise cumhur reisinin Bolu'yu ziyaretinden ötürü geceyi uyanık ve neşe içinde geçirmişti. Şehirde fener alayı düzenlenmişti. Bayraklarla donatılan şehrin çeşitli yerlerinden “*Var ol Kahraman Şef*”, “*Yaşa, Var ol İnönü*” ve “*Lozan Kahramanı*” sesleri yükseliyordu.³⁶ Bu coşku ve heyecanın nedenini sağ göğsünde istiklal madalyası taşıyan Mehmet Dalkılıç adlı yaşlı bir Bolulu, o sırada Bolu'da bulunan Ulus gazetesi muhabirine anlatmıştı. Mehmet Dalkılıç gözleri yaşlı bir şekilde Millî Mücadele'nin zor günlerine ve İnönü gibi vefalı askerlerin ülkenin işgalden kurtuluşu doğrultusunda fedakârca çalışmalarına atıfta bulunarak: “*Anlıyor musun yavrum, Bolulular dün gecelerini niye uykusuz geçirdiler? Niye vali konağının önünden ayrılmıyor ve evlerine girmiyorlar?*” ifadeleriyle halkın heyecanının nedenini dile getirmişti.³⁷

İnönü, Bolu'da geceyi dinlenerek geçirmişti. Ertesi gün şehirde incelemelerine devam etmişti. Öğleden önce vali konağında bir ara Belediye Reisi Reşat Aker ile CHP Vilayet Reisi Şeref Sarier'i kabul etmiş ve onlardan şehrin genel durumu hakkında bilgi almıştı. Öğle vakti gri renkte bir kostüm ve

³⁴ Esat Yılmaz, “Hoş Geldin Büyük ve Kahraman Reiscumhurumuz”, *Bolu*, S: 1209, 10 Ağustos 1939, s.1.

³⁵ Gülsün Bilgehan, *Mevhibe Çankaya'nın Hanumefendisi*, Ankara 2019, s. 289.

³⁶ “Cumhur Reisimiz Bir Yurt Seyahatine Çıktılar”, *Ulus*, 6 Ağustos 1939, s. 7; Mekki Said, “Cumhur Reisimiz Dün Memleket Seyahatine Çıktı”, *a.g.m.*, s. 3; Ayrıca söz konusu ziyareti sütunlarına taşıyan diğer basın organlarına bkz. “Millî Şef Dün Akşam Bolu'yu Şerefliendirdi”, *Son Posta*, S: 3240, 6 Ağustos 1939, s. 1, 11.

³⁷ “Bolu Dün Tarihi Bir Gün Yaşadı”, *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 1.

kahverengi şapkasıyla konağın özenle tasarlanmış bahçesine çıkıp biraz dolaşmış ve Sarier'e parti binasına gitmek istediğini belirtmişti. Ardından vali konağının karşısında bulunan askerî mahfeli ve mahfelin içinde bulunduğu bahçeyi gezen İnönü, Alay Komutanı Mehmet Ali Bey'den mahfel teşkilatı hakkında bilgi almıştı. Bu sırada askerlerin moral durumu ve eğitim faaliyetleri ile de ilgilenen İnönü, zabıtlere verilen yemekleri merak etmiş ve hatta haftada kaç kez tatlı verildiğini sormuştu. Takiben Askerî Garnizon ziyaret edilerek, buradaki askerler teftiş edilmişti. En küçük ihtiyaçlarına kadar ilgilendiği askerlerin spor faaliyetleri hakkında da bilgi alan İnönü'ye alay kumandanı tarafından futbol ve voleybol sahaları ile subaylar için hazırlanan tenis kortu gösterilmişti. Gördüklerinden memnun olan İnönü: *"Allahaismarladık arkadaşlar"* diyerek garnizondan ayrılmıştı.³⁸ Cumhuriyet reisi takiben maiyetiyle geçtiği belediye binasında Belediye Reisi Reşat Aker, Vali Naci Kıcıman ve Milletvekili Emin Yerlikaya'dan şehre ilişkin muhtelif işler, projeler ve şehir planı hakkında harita üzerine izahat almıştı. Bu sırada: *"Burası çok güzel bir turist şehri olur. Yolcular için güzel oteller yapmak lazımdır. Ama güzel otel deyince lüks bina kastetmiyorum. Temiz olmalıdır. Gelecek misafir burada rahatça uyuyabilmelidir. O zaman burası sanatoryum gibi bir yer olur."* demişti. Bunun üzerine Vali Kıcıman hâlihazırda belediyenin bir otel işletmekte olduğunu ve bu otelin turistlerin aradığı bütün özelliklere sahip bulunduğunu ifade etmişti. Devam eden görüşmeler sırasında İnönü'ye Bolu'nun bir merkezî meydanından çıkacak 6 yol istikametinde genişleyeceği ve meydanın ortasına büyük bir heykel dikileceği ifade edilmişti. Su işleri hakkında yönelttiği sorulara karşılık İnönü suyun şehrin merkezine 8 km'lik bir mesafeden geldiğini öğrenmişti. Bu doğrultuda şehir planına göre Nafia Vekâleti'nin hazırlıkları neticesinde 100 bin liralık bir maliyetin öngörüldüğü *"su getirme projesi"* ni incelemişti.³⁹ Konu ile ilgili olarak: *"Bolu'nun güzelliğini göstermeyen susuzluğudur. Burası, bol su ister. Güzel çam ağaçları tozdan görünmüyor."* diyerek görüşünü ortaya koymuştu. Belediye reisine yönelttiği: *"Bol su lâzım, bir de yolcular için temiz ve ucuz otel..."* şeklindeki ifadeleriyle de yapılması gereken çalışmalara yön çizmişti. İnönü bu sırada pencereden dağları kaplayan muazzam çam ormanlarına bakarak: *"Burada, son derece rahat uyunur."* demiş ve Bolu ormanlarının ferah havasının misafirlerde uyandırdığı hissi dile getirmişti.⁴⁰ Bolu ormanları çeşit çeşit ağaçları ile Türkiye'nin en yoğun orman bölgesi idi. At yaylası, Karadere ve Seben ormanları heybetli çam ve köknar ağaçları, serin ve lezzetli suları ile Bolu'nun özgün değerleri arasında idi.⁴¹ Cumhuriyet reisinin de şehrin bu özelliklerini bizzat müşahade ettiği anlaşılmaktadır.

³⁸ "Cumhuriyet Reisi İnönü Şehirde Tetkikler Yaptılar", *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 1, 4.

³⁹ "Cumhuriyet Reisi Bir Yurt Seyahatine Çıktılar", *Ulus*, 6 Ağustos 1939, s. 7.

⁴⁰ Mekki Said, "Millî Şefin Seyahati", *Cumhuriyet*, S: 5473, 7 Ağustos 1939, s. 1.

⁴¹ Aker, *a.g.e.*, s. 28-29.

İnönü, 1927 ve 1935 nüfus sayımının Bolu'daki neticesini merak etmişti. Şehir nüfusunun 1927'de 7.500, 1935'te 9.800 civarında olduğunu ve hâlihazırda bu sayının 11.000'e kadar çıktığını öğrenince doğa güzelliği ile ön plana çıkmış bu şehir halkının nüfusunun azlığı hususunda hayrete düşmüştü. Buna cevap olmak üzere Bolu Milletvekili Emin Yerlikaya: "*Etraf ormanlıktır; dağlıktır. Nüfus başına vasatı 10 dönüm arazi isabet ediyor. Hem ormancılık, hem çiftçilik müştereken yapılmazsa geçinilmiyor.*" şeklinde bir cevap vermişti. Takiben İnönü şehrin genel manzarasına hâkim binalara bakarak: "*Şehri bir görelim.*" demişti. Bu esnada belediye önünde kesif bir halk kitlesi toplanmış, cumhur reisini binadan ayrılrken coşkun bir tezahüratla selamlamıştı. İnönü ilk olarak belediye binasının tam karşısında bulunan Belediye Otelini görmek istemiş ve söz konusu binaya girerek odaları, salonları ve banyo dairesini incelemişti. Belediye reisine bir misafirin yemekle beraber konaklamaya günde ne kadar ücret ödediğini ve şehrin dışından gelen olup olmadığını sormuştu. Buna cevap olarak bir kişinin günlük konaklama maliyetinin 2 lira olduğu, Ankara ve İstanbul gibi yakın ve büyük şehirlerden bile az sayıda misafir geldiği, genel olarak müşteri bulmakta zorluk çekildiği ifade edilmişti. Bu hususta Bolu'ya ulaşan yolların bozukluğunun önemli bir etken olduğu, bu münasebetle gelenin bir daha gelmediği, gelen misafirlerin de ya kaplıcaları ya da Abad köyünü tercih ettikleri belirtilmişti. İnönü, Bolu'nun turistik bir şehir olması doğrultusunda gayret sarf eden müteşebbislere de çeşitli sorular sorarak bu hususla çok yakından ilgilenmişti.⁴²

Bu sırada öğle vakti saat 13.00'a doğru Mevhibe Hanım'ın da Bolu valisinin eşi Bayan Kıcıman ile vali konağından çıkarak Bolu şehrinde bir gezinti yaptığı görülmüştü. Hanımlara gittikleri yerlerde köylüler tarafından ayran ikram edilmiş ve çiçekler sunulmuştu. Yaverler, Mevhibe Hanım'ı daha yakından görmek amacıyla yanına sokulan Boluluları uzaklaştırmak istedikçe o bu duruma engel olmuş, halkın hatırını samimi bir şekilde sormuş ve beldenin çocukları ile ilgilenmişti.⁴³ Cumhur Reisi İnönü ise Belediye Otelindeki görüşmelerinden sonra otomobille hareket ederek parti ve halkevi binasını ziyaret etmişti. Parti binası önünde toplanmış kadın, erkek, çoluk çocuk binlerce kişiden oluşan halk görmek istediği İnönü'yü tezahüratla karşılamıştı. Halkevi balkonuna asılan afişte, Türk İstiklâl Savaşı sırasında İkinci İnönü Muharebesi'nde elde ettiği başarıya yönelik olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği tebrik telgrafına atıfla: "*Türk'ün makûs talihini yenen Büyük İnönü, hoş geldiniz*" ifadesi yer alıyordu. Cumhur reisi halkın arasına karışarak şehre hâkim bir tepede inşa edilmiş bulunan parti ve halkevi bahçesini gezmişti. Vali, bu mevkinden etraflı izleyen İnönü'ye çevredeki binalar, köyler, ılıca ve fabrikalar hakkında bilgi vermişti. Bir aralık yaşlı bir kadın: "*Seni gökte ararken karşımda*

⁴² Mekki Said, "Millî Şefin Seyahati", *a.g.m.*, s. 9.

⁴³ Bilgehan, *a.g.e.*, s. 290; "Cumhur Reisimiz İnönü Şehirde Tetkikler Yaptılar", *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 7.

buldum, şanlı evlâdım...” diyerek yaklaşmıştı. Aslen Erzurumlu olduğunu beyan eden yaşlı kadın, buraya muhacir olarak geldiklerini ve memleketlerine tekrar dönmek istediklerini dile getirmişti. Bu talebi dinleyen İnönü takiben halkın alkışları arasında parti ve halkevi binasına girmiş ve ziyaret programının en geniş vaktini burada geçirmişti. Toplantı salonu ve içtima odaları da dâhil olmak üzere her yeri ayrı ayrı gezmiş ve yetkililerle görüşmüştü. Binanın üst katında yer alan kütüphaneyi inceleyerek kütüphane memuruna vatandaşların okumaya olan ilgisi, yerli ve yabancı gazetelerin mevcudiyeti hakkında sorular sormuştu. Kütüphaneye günlük 20-30 okuyucunun geldiğini belirten memur, bu sayının hafta sonlarında biraz daha arttığını belirtmişti. Ayrıca kütüphaneye Ankara ve İstanbul gazeteleri ile ülkenin diğer şehirlerindeki matbuatın da alındığını, hatta burada Fransızca ve Almanca gazete ve mecmuaların da bulunduğunu vurgulamıştı. Her türlü yayının kataloglanarak dolaplara yerleştirildiğini ifade eden memur, arzu edenlerin tarama yapmak suretiyle bunları görevliden talep edebildiğini söylemişti. İnönü bunun üzerine katalogları da incelemiş ve yayınların okuyucular için daha görünür ve ulaşılabilir kılınmasını istemişti. Örneğin bir kısım yayının masaların üstüne yerleştirilebileceğini ifade etmişti. Okumanın önemi hakkında tavsiyelerde bulunan İnönü: *“Okumayı teşvik etmelidir. Çok kitabınız var. Hepsi de muntazam ve temiz muhafaza ediliyor. Fakat okumaya ayrılan yeriniz dardır. Bunu daha eğlenceli ve neşeli hâle sokmalıdır.”* diyerek kültürel alanda icra edilen çalışmaların önemini vurgulamıştı. Halkevi kütüphanesinin zengin olmasından dolayı memnuniyetini dile getiren İnönü, kütüphanenin bulunduğu ikinci katın pencerelerinden bir süre yeşilliklerle bezenmiş Bolu manzarasını izlemişti. Başyaver Celâl Üner bunun üzerine karşıda görünen manzaranın Karadere ormanları olduğunu, bu silsilenin Karadeniz’e kadar uzandığını ve Bolu’dan Karadeniz’e otomobille geçişin mümkün olduğunu belirtmişti. Cumhur reisi bu suretle bütün binayı gezmiş, bir dahaki gelişinde yerini çok beğendiği bu binada kalacağını beyan etmişti. Bu münasebetle halkevi hatıra defterine: *“Bolu’da iyi günler geçiriyoruz.”* Cümlesini yazmıştı. Ardından 3. kata çıkılmış, Parti Başkanı Şeref Sarier burada balkona konulmuş hoparlörü göstererek radyo yayınlarının Bolu halkına bu şekilde dinletildiğini ifade etmişti.⁴⁴

İnönü, parti ve halkevi binasından coşkun ve sürekli alkışlar arasında ayrılmış ve saat 16.00 civarında şehre 5 km mesafedeki kaplıcalar istikametine hareket etmişti. Yolculuk sırasında şehrin yakınındaki Küçük Kaplıca’yı görmüş ve incelemişti. Ardından Karacasu’daki kereste fabrikalarına uğramıştı. Ticaret Türk Anonim Şirketi (TİTAŞ)’nin fabrikasında kereste imalatı çalışmalarını takip etmişti. Görüşme sırasında Fabrika Müdürü Kâmil Bey, fabrikada işletme döneminde 120 amelenin çalıştığını, ancak ağaç yokluğu nedeniyle hâlihazırda faaliyetlerin durduğunu belirtmişti. Bu nedenle işletmeye hammadde olmak üzere ağaç satışı için orman işletmesinin kararının beklendiğini ifade etmişti. Fabrika müdürüne ameleye verilen ücreti soran cumhur reisi buna mukabil

⁴⁴ Mekki Said, “Millî Şefin Seyahati”, *a.g.m.*, s. 9; Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1.

senede götürü olarak 200 lira verildiği cevabını almıştı. İnönü amele yemekhanelerini, bakkaliyeyi ve muayene odasını görmüş, fabrika müdürüne doktor istihdam edip etmediklerini sormuştu. Cumhuriyetine doktorun haftada iki gün gelerek hasta ameleyi muayene ettiği cevabı verilmişti. Fabrikadan ayrılırken cumhuriyet reisinin karşısına İsmet adında 5-6 yaşlarında bir küçük kız çocuğu çıkmış ve kendisine bir çiçek buketi vermişti. Fabrika bahçesinde ise ormanda yakalanmış birkaç vahşi hayvanın bulunduğu kafesler İnönü'nün dikkatini çekmişti. Burada ehlileştirilmiş dişili erkekli bir çift tilki, bir çift kurt, bir de ayı bulunmakta idi. İnönü, toplanmış olan amelelere ve halka veda ederek fabrikadan ayrılmıştı.⁴⁵ Kendisine refakat eden erkân ile yakın mevkideki Seben dağının sık ormanında kısa süreli bir gezinti yapmıştı. Burada bir subaşında durmuş ve kendisine su ikram edilmişti. Rast geldiği dağ köylüleriyle sohbet etmiş, bu münasebetle kendisine köyün bir mektebe ihtiyacı olduğu, zira çocukların nahiye merkezindeki mektebe gitmek durumunda kaldıkları bilgisi verilmişti. Yolda ilerlerken karşısına çıkan bir kereste fabrikasına daha uğrayan İnönü, takiben şehre dönerek orta mektebi ziyaret etmiş ve mektep hakkında bilgi almıştı.⁴⁶

Bolu'da Muhtelif Heyetlerle Görüşmeler

Bolu ve çevresinde inceleme faaliyetlerini kapsayan yoğun gündüz programının ardından akşam saat 19.00'a doğru vilâyet konağına dönen İnönü, burada da halk ile temaslarına devam etmişti. Bu münasebetle Gerede, Düzce ve Akçakoca'dan gelen heyetler ile Bolu merkezindeki esnaf ve çiftçileri dinlemişti. Her kesimden halkı temsil eden bu heyetlerin açıkça dile getirdikleri sorunlar ve talepler hakkında geniş çaplı olarak bilgi alan İnönü'nün hasbihaller sırasında bizzat not tuttuğu hususlar da olmuştu.⁴⁷

Bu çerçevede İnönü ile görüşmek üzere Gerede'den gelen heyet Gerede Belediye Reisi İhsan Yalçın ile Parti Reisi Faik Doğan'dan oluşuyordu. Söz konusu heyet Gerede ahalisinin demirci, marangoz ve semerci gibi küçük sanat erbabından oluştuğunu, bunların ürünlerini satacak pazar imkânlarının kısıtlılığını ifade etmişti. Örneğin kasabada 4 bakırcı mevcut ihtiyaçları karşılayabilecek iken 10 bakırcının faaliyet gösterdiği görülmekteydi. Saraç esnafı ürünlerini satmak üzere Bolu'ya, demirci esnafı ise Kızılcahamam ile Bayındır'a götürmekteydi. Yalçın, küçük sanat erbabının meslek bilgilerini artırmak üzere bir mektebe ihtiyaç duyduğunu dile getirmişti. İnönü'nün yöredeki dokumacılık faaliyetleri hakkındaki sorusu üzerine de Yalçın,

⁴⁵ Mekki Said, "Millî Şefin Seyahatı", *a.g.m.*, s. 9; Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1.

⁴⁶ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1.

⁴⁷ "Millî Şef Bolu'da Halkla Temaslarına Devam Ediyor", *Akşam*, S: 7469, 7 Ağustos 1939, s. 1, 6; "Millî Şefin Dünkü Tetkikleri", *İkdam*, S: 23300, 7 Ağustos 1939, s. 1-3; "Millî Şef Dün Bolu'da Çiftçi ve Esnafın Dileklerini Dinledi", *Son Posta*, S: 3241, 7 Ağustos 1939, s. 1, 11; "Cumhuriyet Reisi Bolu'da Tetkiklerde Bulundu", *Vakit*, S: 7750, 7 Ağustos 1939, s. 1, 3; "Millî Şefimiz Bolu'da Halk Mümessillerini Kabul Etti", *Tan*, S: 1443, 7 Ağustos 1939, s. 1.

mekteplerde pek olmamakla birlikte köylerde dokumacıların bulunduğunu, ancak Kastamonu dokumalarının Gerede'dekilere nispeten daha kaliteli olduğunu ve rağbet gördüğünü vurgulamıştı. Köylü ipliği pamuk halinde almakta, evinde eğirip dokumakta ve kendi dokuduğu kıyafetleri giymekte idi. Köylünün pazardan bir şey almaya maddi imkânı yoktu. Diğer yandan Yalçın, köylülerin yün ipliğini ellerindeki iptidai vasıtalarla üretmeye çalıştığından bahsetmişti. Bu durumda üretimi köylülere büyük zahmet veren yün ipliğinin pamuk ipliği gibi hazır paketler halinde satılması köylüleri geniş ölçüde rahatlatıyordu. Bu hususta konuşmalar devam ederken İnönü, ertesi gün Gerede'ye geleceğini ve köylüleri kendi yaptıkları kıyafetleri ile yerinde görmek istediğini söylemişti. Cumhuriyet reisi, Yalçın'a Gerede keresteciliği hakkında sorular sormuş, Yalçın ise kerestecilik işlerinin devlet işletmesinin kontrolünde olmasının ve tomruğun devlet tarafından satılmasının Geredeliler için daha faydalı olacağını belirtmişti. 5 senedir belediye reisliği görevinde bulunduğunu beyan eden Yalçın'a gülümseyerek Gerede'de başarılı çalışmalar yapıyor yapılmadığını ertesi gün bizzat gözlemleyeceğini ifade etmişti. Gerede heyetinin diğer temsilcisine de mahsul durumunun nasıl olduğunu sormuş, o da 10 kadar köyü ve hatta kasabayı dolu vurduğunu, bu nedenle mahsullerin zarar gördüğünü belirtmişti. Bu sırada Vali Kıcıman'ın afetten zarar gören köylüler için Kızılay'ın 1000 lira kadar yardımda bulunduğunu beyan etmesi üzerine Yalçın bunun yeterli olmadığını ve hane başına çok az miktarda bir para düştüğünü vurgulamıştı. İnönü'nün ne gibi bir çözüm önerisi düşündüklerini sormasıyla Yalçın, paradan ziyade yiyeceğe ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişti. Konu Gerede'de görüşülmek üzere bu şekilde kapanmıştı. Bu konuşmalar sırasında Belediye Reisi Yalçın'ın göğsündeki istiklal madalyası İnönü'nün dikkatini çekmişti. Yalçın bunun üzerine İstiklâl Savaşı sırasında İnönü mevzilerinde yedek subay olarak 24. Tümen'in bölük kumandanlığını yaptığını ifade etmişti.⁴⁸

Gerede heyeti ile yapılan bu görüşmelerin ardından Düzce heyeti kabul edilmişti. İnönü, Düzce Belediye Reisi İsmail Çakman, Tüccardan Fahri Göynük, Ragıp Sümer ve Parti Reisi Hikmet Algüloğlu'ndan oluşan Düzce heyetinin Bolu'ya 1,5 saatte geldiğini ve bu güzergâhtaki yol durumunun gayet iyi olduğunu öğrenmişti. Heyetle konuşmalar daha çok ziraat mahsullerinin satışı, harman makineleri ihtiyacı, ay çiçeği ve pancar ekimi konularına odaklanmıştı. İnönü Düzce'den gelen heyete ilk olarak mahsul durumu ile ürün fiyatlarını sormuş ve taleplerini dinlemişti. Heyet üyeleri Düzce'nin tütün memleketi olduğunu, tütün mahsulünün 1939 yılı itibarıyla orta dereceli bir yapı arz ettiğini söylemiş ve: *“En ziyade tütüncülüğün para etmesini istiyoruz.”* demişlerdi. Cumhuriyet reisinin *“Nasıl para edecek?”* sorusuna: *“Serbest bırakılsın. İnhisar avans veriyor. Avans verdiği için rüçhan hakkı vardır. Hariçten gelen tacirler bu tütüne daha fazla fiyat vererek almaktan çekinmiyorlar. Zira*

⁴⁸ “Cumhuriyet Reisi İnönü Şehirde Tetkikler Yaptılar”, *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 4.

İnhisar İdaresinin kendilerine müşkülât çıkaracağından korkuyorlar. Sonra inhisar eksperleri de tahminlerinde bazen yanılıyorlar ve ikinci defa ekpertize yapılmıyor.” şeklinde bir cevap verilmişti. İnönü bu cevabı veren Düzceliye ifadelerini çiftçi olarak mı, tüccar olarak mı beyan ettiğini, zarar görenin hangisi olduğunu sormuştu. Bu zat cumhur reisine bir çiftçi olarak hitap ettiğini ve zarar gören kesimin çiftçiler olduğunu söylemişti. İnönü, inhisar idaresinin avans verdiği köylünün ürünü almaya mecbur olup olmadığını, almaması gibi bir keyfiyetin bulunup bulunmadığını sormuştu. Buna mukabil çiftçi inhisar idaresinin çiftçinin ürünü almayabildiğini ve dahası bu malların hariçten bir tacire satılmasında zorluk çıkarabildiğini beyan etmişti. İnönü’nün çiftçilerin daha uygun bir fiyat buldukları takdirde ürünlerini başkasına satıp satamayacakları doğrultusundaki sorusuna ise inhisar idaresinin rüçhan hakkının bulunduğu, diğer alıcıların inhisar idaresinin verdiği fiyatı geçmesi gerektiği, ancak tacirlerin, inhisar idaresinin kendilerine zorluk çıkarmasından korktukları için mahsullere fazla fiyat vermekten çekindikleri doğrultusunda bir cevap verilmişti. Bu gelişmeler üzerine inhisar memuru toplantıya davet edilmiş ve cumhur reisi konu hakkında ortaya çıkan şikâyeti anlatarak: *“Köylüye avans vermiyormuşsunuz. Rüçhan hakkınız var. Ama köylü daha müsait bir alıcı bulursa satamıyormuş. Serbest bırakmıyormuşsunuz.*” demişti. İnhisar memuru bunun üzerine kendilerinin *“nâzımlık”* görevi yaptıklarını, köylünün menfaatini her şekliyle gözettiklerini, bu çerçevede köylülerin ürünlerini fazla para verene satabildiğini ve bu konuda zorluk çıkarmadıklarını ifade etmişti. İnönü Düzcelilere, inhisar memurlarının ne gibi zorluk çıkarttıklarını ve diğer alacaklıların idareden çekinme sebeplerini sorunca heyet: *“Eğer tacir, inhisarın avanslılarından mal alırsa manipülasyon ve transfer muamelelerinde müşkülât görüyor. Bu sebeple avanslılara pey vermekten çekiniyorlar.*” cevabını almıştı. İnönü diğer alıcıların inhisar idaresi ile karşı karşıya gelmek istemediğini anlamıştı. Bu nedenle inhisar idaresinin hususi bir müessese olmayıp, devletin bir müessesesi olduğunu vurgulamıştı. Çiftçiler, inhisar idaresinin kendi ihtiyaçlarını bir an önce karşılamak için çiftçileri elde tutmak yolunu takip ettiklerini, bunun için de türlü yollara başvurduklarını, tütünlerine inhisar idaresi tarafından uygun fiyat verilmeyince çiftçinin fiyat ayarlaması yapmak üzere talep ettiği ikinci bir *“ekspertiz”*e de izin verilmediğini ifade etmişti. İnhisar memuru ise köylünün hiçbir engellemeye tabi tutulmadığını, itiraz hâlinde fen memurlarının tütünleri ikinci bir muayeneden geçirdiğini belirtmişti. Buna karşılık olay tam olarak aydınlanmamış ve Düzceliler ikinci muayeneyi yapanın da inhisar memurları olduğunu, bu nedenle teşkil edilen heyette hariçten bir iki mütehasısın daha bulunmasını istemişlerdi. İnönü bunun üzerine: *“Bunlar söylendiği zaman İnhisarlar Vekili şöyle diyebilir, ‘Fiyatı tahmin ediyorum. Eksik tahmin edildiğini farz etsek bile, zürrai serbest bırakıyoruz ve daha fazla fiyatla alacak olana satabilir.’ Şimdi halledilecek nokta budur: İnhisar idaresi tütünün serbest fiyatla satılmasına gizli, aşikâr tesir yapıyor mu?”* demişti. İnönü, buna karşılık inhisar memuru tarafından bir tesirde bulunulmadığına dair bir cevap olsa da Düzceliler: *“Bu fikri başka türlü de ispat edebiliriz. İnhisar*

idaresi bu sene zürraa verdiği avanslı tütünlerden zürra tarafından satılmamış olanlara bu ay içinde haciz koyarak avansını tahsil etmeğe kalkıyor ve tütünler yok pahasına gidiyor.” demişlerdi. İnönü, avans verilmeyen çiftçilerin de bulunduğunu, onların da ürününü hangi fiyatla sattıklarının belli olduğunu, ancak şikâyet noktasının tam anlaşamadığını beyan etmişti. İnhisar memuru bunun üzerine bazı çiftçilerin tütünlerini kaçığa arz ettiklerini, yalnız mevcut ay içinde 25 olay olduğunu, iyi mahsulün kaçığa sarf edilip de geride düşük kaliteli ürün kalınca idarenin ikinci bir tahmin yapmak zorunda kaldığını, doğal olarak mevcut ürünlere eski fiyatın verilemediğini ifade etmişti. Bunun üzerine karışık bir duruma işaret eden anlaşmazlıktan ötürü İnönü meselenin merkezden daha etraflı bir şekilde tahkik edilmesini önermiş, bu öneri de çiftçiler tarafından kabul görmüştü. İnönü, bundan sonra bir yıl içinde 2 milyon kg tütün mahsul edildiğini, bunun da 1,5 milyon kg’sinin inhisar idaresi tarafından alındığını öğrenmişti. Bu doğrultuda ihracatın nerelere yapıldığı hakkında bilgi almış ve heyete teşekkürlerini bildirmişti.⁴⁹ Belediye reisi, Düzceliler adına köylünün harman makinesi istediğini bildirmişti. Zira ilçede daha önce şahıslara ait 3 harman makinesi bulunmakla birlikte bunlar eskidiğinden dolayı kullanılamaz hale gelmişti. Dahası bunların köylüler tarafından kiralanması söz konusu idi ve bu durum köylüleri maddi sıkıntıya sokuyordu. Heyet ayrıca mahsullerinin nakli için demiryolu talebinde bulunmuştu. Düzce’de buğday, arpa, tütün, mısır, darı ve fasulye ekimi söz konusu idi. Hatta ayçiçek ekimi de yapılarak bundan yağ üretiliyor ya da süs bitkisi olarak yararlanılıyordu. Düzce mümessilleri Düzce’de şeker pancarı ekiminin de desteklenmesini ve Bolu’da bir şeker pancarı fabrikası kurularak bunun değerlendirilmesini talep etmişti. Vali Kıcıman ile bu teklifi değerlendiren İnönü şimdilik bunun makul bir girişim olmayacağı kanaatine varmıştı. Mümessiller Düzce’de mısır üretiminin iyi durumda olması nedeniyle açılacak bir glikoz fabrikası ile üretilcek mısır mahsullerinden ticari anlamda da istifade edilebileceğini dile getirmişti. İnönü görüşme esnasında Düzce’nin civar vilayet ve ilçelerle ticari ilişkilerini de sormuş, Vali Kıcıman Düzce’den Bolu’ya sebze ve karpuz gönderildiğini ancak Düzcelilerin Bolu’dan herhangi bir ürün almadığını ifade etmişti.⁵⁰

Takiben İnönü tarafından Akçakoca’dan gelen heyet kabul edilmişti. Heyet Akçakoca Belediye Reisi Cemal, Halkevi Başkanı Rifat, Parti İdare Heyeti Azası Osman Nabi’den oluşuyordu. Heyet üyeleri Akçakoca’dan Düzce’ye gelirken otomobillerinin yolda hafif bir arıza yaptığını, Bolu’ya yarım saat gecikmeyle 2,5 saatte geldiklerini söylemişlerdi. İnönü bunun üzerine yolun durumunu sormuş, henüz tamamlanmadığı cevabını alınca: *“Akçakoca’ya görmek isterim. Denizden mi, karadan mı gidilse daha enteresan olur?”* sorusunu sormuştu. Kendisine karadan gidilmesinin daha uygun olacağı cevabı verilmişti.⁵¹ Bunun yanı sıra Akçakoca’da az miktarda kereste üretimi yapıldığı,

⁴⁹ Mekki Said, “Millî Şefin Seyahati”, *a.g.m.*, s. 9.

⁵⁰ “Cumhur Reisimiz İnönü Şehirde Tetkikler Yaptılar”, *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 4.

⁵¹ Mekki Said, “Millî Şefin Seyahati”, *a.g.m.*, s. 9.

bunun da Zonguldak'ın ihtiyaçlarını temin için gönderildiği ifade edilmişti. Heyetin fındık üretimi ve ihracatı ile yol işlerine özellikle önem verdiği görülmüştü. İlçede 3-4 fındık fabrikasının bulunduğu, bunların iç pazardan ziyade dış pazara sunulduğu, Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli bir alıcı ülke olduğu ve yöre halkının 20 yıldır fındıkcılık işinden müreffeh bir hale geldiği ifade edilmişti. Ancak fındık için bir “*eksper*” temin edilmesi yapılan üretimin daha iyi değerlendirilmesini sağlayacaktı. Cumhuriyet reisi kendisine sunulan fındık numunelerine bakmış ve beğenmişti. İlçede temiz durumda olan kuyu suyu kullanılmaktaydı. İnönü'nün devam eden soruları doğrultusunda, ilçenin elektrik ihtiyacını karşılamak üzere hayata geçirilmesi planlanan bir projeden bahsedilmişti. Projenin 36 bin liraya Belediyeler Bankası'ndan borçlanılarak hayata geçirileceği, ancak bütçe imkânlarının 12 bin lira olduğu belirtilmişti. 5 sınıflı 2 ilk mektebin bulunduğu Akçakoca'da toplam 5 muallimle eğitim verildiği, toplam 700 talebenin okuduğu bu mekteplerin beldenin eğitim ihtiyacını karşılamadığı vurgulanmıştı. Altyapı imkânlarının uygun olduğu beldede bir de orta mektep inşası talebinde bulunulmuştu. Buna ek olarak Düzcü-Akçakoca yolunun merkezin yardımları ile ıslah edilmesi istenmişti. 1934'te ilçeye dönüştürülmekle birlikte Akçakoca'da adliye teşkilatının genişletilmediği, bu münasebetle bir yaş tashihi talebi için bile diğer beldelere gidildiği ve buradaki sulh hâkimliğinin asliyeye çevrilmesindeki gereklilik dile getirilmişti. Sahilde polis teşkilatı kurulması da beklentiler arasında idi.⁵² İlçede Ziraat Bankası'nın bir şubesinin açılması vatandaşların işlerini kolaylaştıracaktı. Bir hükümet doktoru ile bir eczanenin bulunduğu beldede eczane belediyenin imkânları ile faaliyetine devam ediyordu. Bunun yanı sıra bir dispanserinin açılması elzemdi. Halkevi, hükümet konağı ve parti binasının ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda da cumhuriyet reisinin desteği beklenmekteydi.⁵³

İnönü, bundan sonra vilayet merkezinden çeşitli kesimleri temsilen gelen halkı kabul etmişti. Vilayet halkının başlıca meşgale alanlarından biri olan “*orman amenajman işi*” ile mobilyacılık ve mensucat meseleleri hakkında konuşulmuştu.⁵⁴ Bu şekilde Bolu'dan Demirci Abdullah Gürses, Terzi İhsan Polatlı, Manifaturacı Hüseyin Tosun, Marangoz Necati Babayiğit ve Bolu Ticaret Odası Reisi Muzaffer Samur kabul edilmişti. Bu vatandaşların her biri muhtelif taleplerde bulunmuş; bu arada orman kanununun uygulanması hususu bahse konu olmuştu. İlk olarak söz alan Muzaffer Bey 1937'de yürürlüğe giren “*Orman Kanunu*”nun Bolu'da henüz bir devlet işletmesi teşkilatı kurulmadığından halkın ihtiyaçlarını gidermek hususunda bir takım sorunlara neden olduğunu iddia etmişti. Bunun üzerine çağrılan orman müdürü, mühendislerin Abant ve Kerem Ali ormanlarında çalıştığını ve sonbaharda halkın ihtiyacı olan tomrukları bu ormanlardan temin edebileceğini söylemişti. Muzaffer Bey'in bu

⁵² “Millî Şef Bolu'da Halkla Temaslarına Devam Ediyor”, *Akşam*, S: 7469, 7 Ağustos 1939, s. 6.

⁵³ “Cumhuriyet Reisi İnönü Şehirde Tetkikler Yaptılar”, *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 7.

⁵⁴ “Millî Şef Bolu'da Halkla Temaslarına Devam Ediyor”, *Akşam*, S: 7469, 7 Ağustos 1939, s. 6.

sorun üzerinde ısrarla durması üzerine orman müdürü vaktiyle bölgenin baştanbaşa ormanlarla kaplı olduğunu ve mevcut 130 kadar hızarın keyfi girişimlerin sonucu olarak ormanı erittiğini ifade etmek durumunda kalmıştı. İnönü, Bolu'da görüştüğü herkesin ormanın kıymetini bildiğini, bunun memnuniyet verici olduğunu, ancak halkın sıkıntılarını gidermek üzere orman meselesine esaslı bir çözüm bulmak gerektiğini dile getirmişti. Muzaffer Bey, harmanlarda süpürge olarak kullanılan çam dallarının bile orman mefhumuna dâhil sayılarak yasaklandığını ileri sürmüştü. Bu nedenle söz konusu süpürgelerin fiyatlarında aşırı artışlar söz konusu olmuştu. Orman kanununun yanlış uygulanması bu gibi sorunlara yol açıyordu. Bu yanlışlıkları önlemek üzere orman işlerinin ehil ellere teslim edilmesi talep edilmişti. Yıllık 130 ton tiftik ve 82 ton yün ihraç eden bu bölgede bir mensucat fabrikası tesisinin kamuoyuna faydalı olacağı dile getirilen hususlar arasında idi. Bu münasebetle köylünün 20-30 kuruş ücretle iş aradığı halde bulamadığı, oysaki Bolu'da birçok fabrikayı işler kılacak hammaddenin mevcut olduğu, örneğin kibrit ve kâğıt fabrikalarının kurulabileceği belirtilmişti. Bundan sonra Bolu'da bir telefon santralinin tesisi istenmişti. İnönü, iletişim konusuna değinerek telefon teşkilatının ne durumda olduğunu, Ankara ve İstanbul ile görüşme imkânlarını sormuştu. Ankara telefonunun açık olduğu ve 15-20 gündür kapalı olan İstanbul telefonunun da henüz açıldığı arz edilmişti. Bu doğrultuda Boluluların mülhakat ve nahiyelerle konuşmalarını temin edecek bir telefon şebekesinin ihdası arz olunmuştu. Bundan sonra Manifaturacı Hüseyin Tosun, Bolu'da fabrika tesisi ile köylüye iş bulunması ricasını tekrarlamıştı. Demirci Abdullah ise Bolu'da 25 kömür ocağının bulunduğunu, buna karşın kömür yüzünden ciddi sıkıntılar çekildiğini, daha önce 2 çuvalını 25 kuruşa aldıkları devrik ağaçların budaklarından yapılmış kömürü hâlihazırda bulamadıklarını, özellikle son bir aydır büyük bir sıkıntı içinde olduklarını ifade etmişti. Aralarında ehliyetli ve yetkin kişilerin bulunduğunu, ancak bu kişilerin çoluk çocuklarını bırakıp dışarıya çalışmaya gitmek zorunda kaldıklarını, bu nedenle de zanaatlarının köreldiğini dile getirmişti. İnönü bu aşamada orman müdüründen izahat istemiş, Müdür Vekili Zakir Tuna henüz odun kömürü başvurusunda bulunan bir kişinin olmadığını, bu durumdan da odun kömüründen istifadenin az olduğunun anlaşıldığını belirtmişti. Tuna'ya göre, daha önce ucuz olması ve rüsum bulunmaması nedeniyle odun kömürü alıcılar tarafından talep görmekteydi. Demirci Abdullah bunun üzerine Orman Dairesi'nde fen memuru eksikliğinden şikâyet etmişti. Bu nedenle fakir bir köylünün odun kömürü temini için bir fen memurunu ikna etmek üzere gidip gelmek suretiyle dört ay uğraşması gerekiyordu. Memur sayısının azlığı Tuna tarafından da doğrulanmıştı. Hatta ilgili mercilere memur temini hususunda birçok resmî talepte bulunulmuştu. İnönü benzer bir mesele ile Kastamonu'da karşılaştığını kaydetmiş, Demirci Abdullah'a işlerin en yoğun olduğu zamanı ve maden kömürü kullanımı hususundaki düşüncelerini sormuştu. Demirci Abdullah maden kömürünün de ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olduğunu ancak pahalıya mâl olması ve vesait yokluğu nedeniyle kullanışlı olmadığını ifade etmişti. İnönü bu konudaki

sohbete biraz daha devam ettikten sonra Marangoz Necati Bey'e yönelmişti. Bu sanatı Bursa'da öğrendiğini beyan eden Marangoz Necati, yaptıkları mobilyaların başka yerlere nakilleri sırasında örselendiğini ileri sürmüştü ve bir şimendifer hattının şehir için gerekliliğini dile getirmişti. İnönü, marangozdan şehirde yalnız 3-5 marangoz bulunmakla birlikte köylerde bu meslekle iştil edenlerin sayısının daha fazla olduğunu, her köyde bir demircinin de bulunduğunu öğrenmişti. Manifaturacı Hüseyin Tosun ise Sümerbank fabrikalarının 16-18 ve 20 numaralı iplik yaptığını, dikişleri için ince gelen bu ipliklerin yerine işlerine yarayacak olan 6-10 numara arası iplik üretilmesi hususunu cumhur reisine iletmışti. Bunların yanı sıra Bolulular tam devreli bir de lise istemekteydi.⁵⁵

Cumhur reisi saat 21.00'a doğru Bolu'da yeni yapılacak hastanenin ve altı oklu anıt meydanının maketlerini incelemişti. Ardından bahse konu heyetlere teşekkürlerini bildirerek veda etmiş ve güzergâhta toplanmış olan halkın arasından ikametine tahsis edilen vali konağına gitmişti. Bolu halkı cumhur reisini misafir ettiği o geceyi de neşe ve sevinç içinde geçirmişti. Şehirde fener alayı düzenlenmiş ve yer yer eğlenceler yapılmışti. Bolu halkının misafiri İnönü seyahat programına göre ertesi sabah Gerede istikametine hareket edecekti. Oradan Kızılcahamam'a uğrayarak, güzergâhtaki halkın sorunları ile ilgilenecek ve Ankara'ya varacaktı.⁵⁶

İnönü'nün Bolu'dan Ayrılışı ve Yeniçağa-Gerede Ziyaretleri

Cumhur Reisi İnönü'nün 7 Ağustos salı günü şehirden ayrılacağını haber alan Bolulular sabah erken vakitlerde vali konağının önüne toplanmışti. İnönü ve Mevhibe Hanım saat 10.00'da kesif bir halk kitlesinin samimi tezahüratı ve alkışları arasında konaktan çıkmışti. Cumhur reisi bu arada ihtiram kıtasını teftiş etmiş ve konağın bahçesinde toplanmış olan vilayet, belediye ve parti erkânı ile de tokalaşarak vedalaşmışti. Hareket etmeden önce edindiği bilgiler doğrultusunda orman işlerinde görülen zafiyeti dile getirme gereği hissetmişti. Orman işlerinden sorumlu idareci; orman işleri, orman idaresi ve köylüler arasında cereyan eden sorunlara cevap olmak üzere kendisini tatmin eden bir malumat verememişti. Bu nedenle: *"Bir yer ki orman içindedir, halkı ormanla alakadardır. Fakat o yerin orman işlerinden mesul olan biri bu işler hakkında bana istediğim malumatı veremiyor. Bu hal idraksizlikten başka bir şey değildir. Çok üzüldüm."* diyerek bu hususta hayal kırıklığına uğradığını gizlememişti. Bu sırada bütün Bolu halkı Gerede'ye giden yol üzerinde idi. Esnaf teşekkülleri bayraklarıyla uğurlamaya katılmış, köylüler yer yer şosenin kenarına toplanmış, İnönü candan tezahürlerle uğurlanmışti. Otomobillerine binen ve Gerede istikametinde ilerleyen kafiye Bolu'dan ayrılışı sırasında milletvekilleri, vali,

⁵⁵ Mekki Said, "Millî Şefin Seyahati", a.g.m., s. 9.

⁵⁶ Mekki Said, "Millî Şefin Seyahati", a.g.m., s. 9.

belediye başkanı ve diğer yetkililer otomobil ve otobüsle Yeniçağa ve Gerede'ye kadar eşlik etmişti.⁵⁷

İnönü Bolu'dan hareketinden yarım saat sonra, Bolu ile Gerede'nin arasında yol üzerinde Yeniçağa gölü adı ile anılan genişçe bir gölün kıyısında kurulan "Yeniçağa" nahiyesine ulaşmıştı. Halk burada da cumhur reisini coşkun bir şekilde karşılamıştı. İnönü, gölün kenarındaki küçük köşkte yarım saat kadar istirahatin ardından yöre halkı ile hasbihal etmişti. Eski adı "Reşadiye" olan Yeniçağa'da göl kenarına varıldığı zaman binlerce vatandaşın burada birikmiş olduğu görülmüştü. Göle doğru uzanan iskele bayraklar, dallar ve halılarla süslenmişti. Köylüler, İnönü'den bir kahve içmesini rica etmişti.⁵⁸ Cumhur reisi, eşi Mevhibe Hanım ile halkın arasında ilerlerken köylü kadınlardan oluşan bir topluluk "Hoş geldin" diye haykırıyordu. Bunlardan bir kısmının yüzü kapalıca idi. İnönü bu duruma: "Hoş bulduk ama sizleri göremiyorum ki... Hep kapanmışsınız." diyerek bir latifede bulunmuştu. Kadınlar bunun üzerine gülüşmüş ve hep birden yüzlerini açmışlardı.⁵⁹ İnönü iskeleye doğru ilerlerken etrafını saran Yeniçağalılardan 12 yaşındaki Abdullah Demirkol ile sohbet etmişti. Bu sırada gölün derinliğini sormuş, 20 metre kadar derinlikte olduğu cevabını alınca, bu teorik bilgiyi somutlaştırmak istemişti. Bu münasebetle: "20 metreyi gösterir misin bana, şöyle yürü ve 20 metre ileride dur bakalım." demişti. Çocuk bir asker gibi geri dönerek talim yürüyüşü ile ilerlemiş ve aynı ciddiyetle biraz ileride durmuştu. Çocuğun mesafeyi isabetli tahmini İnönü'yü memnun etmişti.⁶⁰

Yeniçağa gölü suyu berrak ve temiz, içinde yabancı ördeklerin, kazların, toyların ve angutların dolaştığı, Belediye Reisi Reşat Aker'in deyimiyle: "Mehtapta müstesna bir letafet arz eden bir doğa parçası" idi.⁶¹ Gölün üstüne uzanan iskelede İnönü ve Mevhibe Hanım'a soğuk ayran ikram edilmişti. Cumhur reisi bir an duraklayarak karşı sırtları gözden geçirmişti. Sırtlar çıplaktı ve yakın dağlarda tek tük ağaç gözüküyordu. İnönü köylülere: "Sizin köyünüzde orman yok mudur? İçinizde ağaçlıkların eskiden köye ne kadar mesafede olduğunu bilen var mı?" demiş ve içlerindeki en yaşlı kişiye çocukluk dönemindeki orman sınırını sormuştu. Yaşlı vatandaş orman arazisinin 30 sene öncesine kadar Reşadiye gölü kıyılarına doğru uzandığını ifade etmişti. Hâlihazırda ise Garbi Aladağ'a kadar orman yok idi. Diğer yandan İnönü harita üzerinde incelemelere başlamış ve köy muhtarı Hasan Tandut'a da ormanın köye ne kadar mesafede olduğunu sormuştu. Aldığı 4 km cevabının ardından, bir senede ormanın ne kadar geri çekildiğini öğrenmek istemişti. Hâlihazırda olmamakla birlikte eski duruma göre yıllık ortalama 15-20 dakikalık bir

⁵⁷ "Millî Şefimizin Dünkü Tetkikleri", *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

⁵⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 1.

⁵⁹ Mekki Said, "Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara'ya Avdet Etti", *Cumhuriyet*, S: 5474, 8 Ağustos 1939, s. 1.

⁶⁰ "Millî Şefimizin Dünkü Tetkikleri", *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

⁶¹ Aker, a.g.e., s. 29-30.

mesafedeki orman örtüsünün tahrip edildiği cevabını almıştı. Böylece çam ormanları ile dolu olan bölgenin bir kısım bilinçsiz insanın etkisiyle bozkır halini aldığı ve orman sınırının geri çekilmesine neden olduğu anlaşılmıştı.⁶² Bu durumun: “Ormanlar yurdun hazineleri ve ilk safta gelen refah kaynaklarıdır. Ağaç ve ormanını sevmeyen vatanını da, yurdunu da sevmez. Bu sevgiyi göstermeyen millet kurumaya mahkûmdur.”⁶³ düşüncesine sahip İnönü için üzücü bir görüntü arz ettiğine hiç şüphe yoktur. İnönü, tam bu sırada yüzlerce köylü gencin soyunup göle atıldığını görmüştü. Yüzerek iskeleyi kuşatan gençler cumhur reisini alkışlamışlardı. İnönü köylülere gölde yüzüp yüzmediklerini sormuş, buna küçük büyük bütün köylülerin sabah akşam gölde yüzebildikleri cevabını almıştı. Bu cevap İnönü’yü memnun etmişti. Yeniçağlıların kıyafetleri de İnönü’nün dikkatini çekmişti. Yöre insanı hemen hemen aynı tür ve renkte kıyafet giyiyordu. Bu köylülerden birinden kıyafetinin 3 senelik olduğunu, bunların gömlek, pantolon ve kuşak da dâhil olmak üzere koyunlarının yününden imal edildiğini, bunları evde kadınların dokuduğunu ve yerli ürünler olduğunu öğrenmişti. Ancak güz işi yani sonbahar harmanı nedeniyle biraz yıpranmış olan bu kıyafetlerin yalnızca çalışırken giyildiği, çarşıya gidilirken temiz kıyafetlerin tercih edildiği belirtilmişti. İnönü köylüler yanından ayrıldıktan sonra etrafındakilere: “Doğru söylüyorlar. Doğru söyleyince mesele kalmaz. Daima doğruyu söylemeli” demişti. Bu sırada nahiye merkezindeki kadınlar da Mevhibe Hanım’a gölün durumu hakkında bilgi veriyorlardı. Misafirlere ayran, limonata, kahve ikram edilmişti. İnönü, 21 kilometrekare genişliğinde, 1050 rakımlı bu gölün kenarından ayrıldığı sırada binlerce insanın ağzından: “Her zaman bekleriz, çok yaşa, var ol” sesleri çınılıyordu. İnönü, Yeniçağlıların coşkun tezahüratı arasında Gerede’ye hareket etmişti.⁶⁴

Yeniçağa’dan ayrılan İnönü’nün kafilesi öğle üzeri Gerede’ye varmıştı. Gerede, Esentepe’ye yaslanarak cephesini ovaya doğru vermiş şirin bir ilçe idi.⁶⁵ Bu sırada binlerce Geredeli, cumhur reisinin geçeceği yollar üzerine taklar kurmuş, misafirlere için su, ayran ve kahve hazırlamış, heyecanlı bir bekleyişe geçmişti. Geredeliler cumhur reisini sevinç içinde karşılamıştı. Gerede’de halkla temaslarda bulunan cumhur reisi, köylülerin istek ve arzularını ilgi ile dinlemişti.⁶⁶ İnönü organize edilen program gereği maiyetiyle Gerede’ye hâkim bir mevkiye bulunan “Esentepe”ye çıkmıştı. Kesif ve tezahürat hâlindeki halkın arasından ağır ağır Esentepe’ye doğru yoluna devam etmişti. Esentepe’ye gelince otomobilinden inen cumhur reisi halkın arasında gezerken zaman zaman yükselen “yaşa” avazları ve alkışlar sakın çamlığı çınlatmıştı.⁶⁷ Esentepe

⁶² Mekki Said, “Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara’ya Avdet Etti”, *a.g.m.*, s. 1.

⁶³ Celâl Noyan, “Ormanlarımız Hakkında”, *Broşür*, Bolu İli Yayınlarından S: 2, Bolu 1945, s. 3.

⁶⁴ Mekki Said, “Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara’ya Avdet Etti”, *a.g.m.*, s. 1.

⁶⁵ Aker, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁶ “İnönü Gerede ve Kızılcahamam’da Halkı Dinledi”, *Tan*, S: 1444, 8 Ağustos 1939, s. 1;

⁶⁷ Mekki Said, “Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara’ya Avdet Etti”, *a.g.m.*, s. 1.

⁶⁷ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1.

mevkii 1934'te Atatürk'ün ziyaretine kadar "*Ramazan Dede*" olarak anılmaktaydı. Atatürk, Bolu'ya seyahati sırasında Gerede'den geçmiş ve çok beğendiği bu mesire alanının adını Esentepe olarak değiştirmişti.⁶⁸

İnönü tepeden etrafı derin derin süzmüş ve çamlar altında toplanmış halkın arasına girerek Esentepe'de kısa bir gezinti yapmıştı. Kısa süreli yürüyüşü sırasında bir yandan Belediye Başkanı İhsan Yalçın'dan Esentepe hakkında bilgi almıştı. Buna göre 14 tepeden oluşan bu mesire alanı 5 binden fazla çam ağacına sahipti. Bu sırada köyünden yaylaya giderken bir ağacın dibinde dinlenmek ve bir şeyler yemek üzere konuşlanan bir köylü ailesinin yanında durmuştu. Köylü kadın: "*Yaylada yetiştirdiğimiz buğdaydan yaptık. Yayla gömecidir*" diyerek önlerindeki pideden iki parça kopararak: "*alın biraz*" diye İnönü ile Mevhibe Hanım'a uzatmıştı. Her ikisi de pideden alıp tatmıştı. Köylüler yörenin temiz ve taze havası içinde bu ekmeklerin bol miktarda tüketilebildiğini ifade etmişti. Bu mesire alanında tebdili hava için gelmiş aileler bulunuyordu. Kadınlı erkekli bir grup: "*Paşam, biz Gerede'nin Ankaralı misafirleriyiz. Hoş geldiniz.*" demişti. İnönü, bu grubun üyelerinden Berber Hasan Tahsin ile eşine Ankara'ya göre Gerede'de masraf durumunu sormuş, ondan ayda 75 liraya 3 kişi geçinebildikleri cevabını almıştı. Belediye Reisi Yalçın'ın ifadesine göre buraya az bilinmesi, yolun uzaklığı ve tesisatın ancak yetmesi nedeniyle Ankara'dan senelik ancak 5-6 aile gelmekteydi. Yer bulamayanlardan şehirde kalanlar da olabiliyordu. Bu tepeye belediye tarafından ayda 10'ar liraya kiraya verilen küçük, 2 yataklı evcikler yapılmıştı. İnönü, Kaymakam Ramiz Batuk ve Belediye Reisi Yalçın'dan bu evlerin maliyetini sormuş, söz konusu yetkililerden bunların 500 liraya mal olduğunu öğrenmişti. Buna karşılık bu küçük konakların kiralama yöntemi ile kısa zamanda masraflarını çıkardığı ifade edilmişti. Kaymakam Batuk, tren yolu olması halinde Gerede'nin Ankara'nın sayfiye yeri haline geleceğini ve bundan ilçe halkının da geniş ölçüde istifade edebileceğini belirtmişti. İnönü de bunu tasvip ederek Vali Kıcıman'a: "*Bilhassa orta halli aileler için ucuz ve fevkalade tebdili hava yeri olur.*" demişti. Misafirler yiyecek ve içeceklerini dışarıdan kolaylıkla tedarik edebiliyorlardı. Mesire alanında bir de lokanta bulunmaktaydı. Ayrıca büyük bir havuz inşa edilmişti. Belediye bu dinlenme tesisini genişletme planları üzerinde çalışmaktaydı.⁶⁹

İnönü ile refakatindekiler öğle yemeğini Esentepe'deki havuzun kenarında hazırlanmış mükellef bir sofrada hasbihal eşliğinde Gerede hanımlarının da katılımıyla yemişlerdi. Yemekten sonra cumhur reisinin halk ile temasları devam etmişti. Kıyafet meselesi üzerinde duran İnönü, köylülerin elbiselerini incelemiş ve kumaşlarına bakmıştı. Bu sırada cumhur reisine Belediye Reisi Yalçın tarafından köylülerin iç ve dış giyeceklerinin tamamen yerli ürünlerden imal edildiği izah edilmişti.⁷⁰ Dikmenli köyünden Ali bunların

⁶⁸ Evcin, *a.g.m.*, s. 150.

⁶⁹ Mekki Said, "Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara'ya Avdet Etti", *a.g.m.*, s. 1.

⁷⁰ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1.

çarşıda satılmadığını, kullanıma göre değişmekle birlikte ortalama 2 sene kadar giyilebildiğini, 5-6 liraya mâl olduğunu, bunları evde hanımların dokuduğunu, dokuması için arşınına 3 kuruş fiyat biçildiğini, ipliği pamuktan kendilerinin eğirdiğini, pamuğun da Geyve, Akhisar ve civarından temin edildiğini ifade etmişti. Çoraplar ve elbiseler yöre kadınları tarafından yardım almaksızın yoğun bir çalışma ile 3-4 günde dokunabilmekteydi. Köylülerin iyi giyindiklerini belirten İnönü, Sümerbank'ın "*köylü elbisesi*" adı ile ucuz bir elbise ürettiğini vurgulayarak Dikmenli Ali'ye, Çoğullulu Osman'a ve Yağdaşlı Süleyman'a teker teker Sümerbank kumaşının Gerede'ye gelip gelmediğini sormuştu. Köylüler bu kumaşı Gerede'de görmediklerini beyan edince kaymakam manifaturacıların bu kumaşı ilçeye getirdiğini, ancak talep görmediğinden bir daha da getirmediklerini ifade etmişti. Köylülerden biri Sümerbank'ın bahse konu kıyafetleri arasında yalnız ceketin köylüler için uygun olduğunu, pantolonun günlük kullanımda veya at üstünde giymek üzere kullanışlı ve sağlam olmadığını ifade etmişti. Bu münasebetle köylülerin kendi diktikleri elbiseler daha kullanışlı görülmekte idi. Yaşlı bir köylü de kıyafetler için: "*Kadınlarımız bedenimize göre biçerler*" demişti. İnönü'nün kışlık palto giyip giymedikleri sorusu üzerine köylüler, buna ihtiyaç duymadıklarını zira kendi diktikleri kıyafetlerin yeterince sıcak tuttuğunu ifade etmişti. Cumhuriyet reisi köylünün zirai faaliyetleri ile de ilgilenmiş; köylülere mahsul durumunu, meyve ağacı yetiştirip yetiştirmediklerini, bağ kurup kurmadıklarını sormuştu. Köylü zirai faaliyetlerin özellikle de patates ziraatının iyi durumda olduğunu, ancak bağ yetiştirmekte güçlük çektiklerini ifade etmişti. Köylüler: "*Erik, armut yetiştiriyoruz. Fakat kendi sarfiyatımıza göredir. Bağ yoktur. Tecrübe ettik, olmuyor. Meyve veriyor ama tatlılanmıyor. Sadece kuruk oluyor.*" demişlerdi. Bundan sonra Halim isminde küçük bir çocuk İnönü'den: "*5. sınıftan çıktım. Orta mektebe girmek istiyorum. Burada bir orta mektep açılmasını rica ederim.*" demişti. Ardından Suat adında Geredeli diğer bir küçük çocuk ağlayarak İnönü'nün yanına yaklaşmış ve elini öpmek suretiyle: "*Babam öldü, annem fakir okutamıyor, beni yatılı mektebe verir misiniz paşam?*" demişti. Çocuk İnönü'nün soruları üzerine babasının Türk Ticaret Bankası'nda veznedar olarak çalıştığını, daha sonra müdürlüğe terfi ederek Safranbolu'ya gittiğini, Adapazarı'nda iken vefat ettiğini, hâlihazırda Gerede'de annesiyle yaşadığını ve kendileriyle dayısının ilgilendiğini anlatmıştı. İnönü'nün devam eden soruları üzerine 3. sınıfa geçtiğini, derslerine çok çalıştığını, yatılı mektebe başlarsa annesinin de kendisiyle geleceğini belirtmişti. Cumhuriyet reisi küçük Suat'ın saçları okşamış ve yaverlerine adresini almaları talimatını vermişti. Halkın dileklerini bir müddet daha dinleyen cumhuriyet reisi ile Mevhibe Hanım Esentepe'yi çok beğenmişti. Buradan ayrılırken intibalarını dile getirmek üzere takdim edilen belediyenin hatıra defterine cumhuriyet reisi: "*Esentepe'de çok güzel vakit geçirdik; Gerede'yi çok sevdik.*" satırlarını kaydetmişti. Bayan Mevhibe İnönü de bu satırların altına imza atmıştı. Bu mevkiinin geliştirilmesi hususunda kendisine talimat verilen Vali Kıcımın da deftere: "*Esentepe'nin imarı birinci vazifelerimizdendir.*" şeklinde not düşmüştü. Esentepe'den ilçe merkezine inen

İnönü, Gerede Hükümet Konağı'nı ziyaret etmişti. Elektrik fabrikasını görmüştü. Gerede'nin mühim ihtiyaçları ve halkın dilekleri etrafında resmî erkâna cumhur reisi tarafından gereken talimat verilmişti. Takiben de Geredelilerin coşkun tezahürleri arasında Kızılcahamam'a doğru yola çıkılmıştı. Yol halk tarafından taklarla süslenmiş durumda idi. Bolu valisi, belediye reisi ve Bolu'dan gelen diğer yetkililer vilayet hududunda vedalaşmak suretiyle cumhur reisinin heyetinden ayrılmıştı.⁷¹

Ankara'ya Dönüş Yolculuğu

İnönü, beraberindeki heyet ile Kızılcahamam'a yaklaşırken Korkmazlı köyü yakınlarında Salim Er adlı bir delikanlının söz konusu heyeti karşılamak üzere köye doğru koştuğunu görmüştü. Bunun üzerine cumhur reisi delikanlıyı otomobile alarak sohbet etmiş ve köye birlikte girmişlerdi. Korkmazlı ahalisi köyün girişinde kurdukları takın önünde cumhur reisini alkışlarla karşılamıştı. Takın üstünde: "*İnönü Zaferi Zulme Atılan İlk Tokattır*" yazısı asılmıştı. Nihayetinde henüz tam olarak ikmal edilmemiş ancak iki yanında çamlı dağların yükseldiği bir boğazdan geçilerek saat 16.30'da Kızılcahamam'a varılmıştı. Burada da kesif bir halk kitlesi bayraklarla donanmış hükümet konağının önündeki caddede ve meydanda cumhur reisine: "*hoş geldin*" demiş ve "*var ol, sağ ol*" nidaları ile coşkun bir şekilde alkışlamıştı. Mevhibe Hanım'a güzel bir çiçek buketi takdim edilmişti. Köylü kadınlar yakından görmek ve konuşmak üzere Bayan İnönü'nün yanına koşmaktaydı. Bu sırada memurlar güvenlik kaygılarıyla tedbir olmak üzere bir köylü kadının Mevhibe Hanım'a yaklaşmasını engellemişti. Bu girişime engel olduğunu gören Cumhur Reisi İnönü uzaktan: "*Niçin bırakmıyorsunuz hanımı, bırakınız görüşünler*" şeklinde seslenmişti. İnönü'nün bu sözleri şiddetli bir alkış tufanı ile karşılanmıştı. Cumhur reisi halkın arasından ve halılarla döşenmiş bir yoldan yürüyerek hükümet dairesine girmişti.⁷² İnönü diğer ziyaret mahallerinde olduğu gibi Kızılcahamam'da da halkla mühim temaslarda bulunmuş, köylülerin istek ve arzularını ilgi ile dinlemişti.⁷³

Coşkun tezahüratta bulunan halkı kaymakam odasının balkonundan şapkasını sallamak suretiyle selamlamıştı. Ardından odaya çekilerek Ankara Vali Vekili Dilâver, Nafia Müdürü Aziz ve Kaymakam Hamdi Bey'den bazı hususlarda malumat almıştı. Örneğin Kaymakam Hamdi Bey Kızılcahamam'da yeni yapılan cezaevi binası ile Edirne'den buraya getirilen 11-18 yaşlarındaki çocuk mahkûmlar hakkında bilgi vermişti. İnönü, bu çocukların %65'inin "*katl*" suçu ile ıslahhaneye düşmüş olmaları hususu üzerinde özellikle durmuştu. İdari ve mülki yetkililerden yolların durumu ve yol programı gibi diğer hususlarda da izahat almıştı. Ankara-Kızılcahamam yolunun henüz tamamlanmamış 17 km'lik

⁷¹ Mekki Said, "Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara'ya Avdet Etti", *a.g.m.*, s. 1.

⁷² "Millî Şefimizin Dünkü Tetkikleri", *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

⁷³ "İnönü Gerede ve Kızılcahamam'da Halkı Dinledi", *Tan*, S: 1444, 8 Ağustos 1939, s. 1; Mekki Said, "Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara'ya Avdet Etti", *a.g.m.*, s. 1.

kısımının ihale edilmiş olduğunu ve kış mevsimine kadar şosenin tamamlanmış olacağını memnuniyetle öğrenmişti. Kızılcahamam'dan ayrılan İnönü Ankara'ya doğru ilerlerken yol üzerinde gittikçe artan bir tezahüratla uğurlanmıştı. Güzergâh üzerinde Akdoğan, Pazar, Kazan, Susuz köylüleri taklar kurmuş, kurbanlar kesmişlerdi. Cumhuriyet reisi kendilerinden köylere ve yolları hakkında bilgi almıştı. Kazan nahiyesi önünde eski Ankara Milletvekili Hatı (Satı) Çırpan Hanım'ın da içinde bulunduğu bir heyet elinde bayraklarla otomobilleri karşılamıştı. Ankara'ya doğru henüz tamamlanmamış yol üzerinde güçlükle ilerlenebilmişti. Susuz köyünden Ankara istikametinde ilerlerken ot yüklü bir arabanın dar vaziyetteki yolu kapamış olduğu görülmüştü. Cumhuriyet reisinin içinde bulunduğu heyet bu nedenle durmak zorunda kalmıştı. Arabayı Susuz köyünden Fatma Hanım ile oğlu Mehmet idare ediyordu. Cumhuriyet reisi otomobilinden inip Fatma Hanım ile görüşmüştü. Fatma Hanım'ın arabası heyetin ihtimamlı nezareti altında yolun kenarına çekilmişti. Otomobillerin yolu açılmış ve İnönü'nün talimatı ile Fatma Hanım'ın arabası tekrar yola indirilmişti. Otomobiline binerek yola devam eden İnönü bu sırada Nafia Müdürü Aziz Bey'e Ankara-Kızılcahamam yolunun kışa kadar tamamlanması hususunda yeni talimatlar vermişti. Hatta: *"Kışın bu yoldan gene geçeceğim"* diyerek işin bizzat takipçisi olacağını ima etmişti.⁷⁴

Saat 19.00'a yaklaşırken Etimesgut'u çevreleyen yoldan geçilmişti. Akköprü'nün başlangıcına varıldığı sırada İnönü kendisini karşılamak için bekleyen Başvekil Doktor Refik Saydam, diğer vekiller ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüşmek üzere otomobilinden inmiş ve bu zevatla teker teker tokalaşmıştı. Cumhuriyet reisi Ankara'dan uzakta olduğu süre içinde iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler ve yapılan işler hakkında izahat istemişti. Bu arada Hariciye Vekilinden hususi olarak malumat istediği görülmüştü. Takiben köşke gitmek üzere otomobiline bineceği sırada Başvekil Saydam'a: *"Gerede'de Esentepe'ye uğradık. Fevkalade güzel bir sayfiye.. Bir tebdili hava yeri... Orada Ankaralıları gördük."* demişti. Doktor Refik Saydam: *"Fakat biz sizi Ayaş ve Beypazarı'ndan dönüyor biliyoruz."* demişti. Cumhuriyet reisi İnönü gülümseyen bir çehre ile: *"Ayaş, Beypazarı derken Nallıhan'ı, oradan Mudurnu'yu görelim dedik, Abad gölüne geçtik. Bolu'ya gidelim dedik. Ansızın oldu. Fakat seyahatimiz çok iyi geçti. Çok istifade ettik."* şeklinde bir cevap vermişti.⁷⁵ Ulus gazetesi muhabirinin belirttiğine göre İnönü'nün karşılama heyetine ayrıca: *"Güzel yerler gezdim. Bolu'da ve Gerede'de tetkikler yaptım. Güzel mesireler haline gelebilecek birçok yerler gördüm. Bazıları için valiye söyledim."*⁷⁶ şeklinde bir ifadede bulunduğu anlaşılmaktadır. İnönü bu kısa süreli görüşmelerin ardından otomobiline binerek Çankaya'ya çıkmıştı. Bu suretle devletin zirvesi tarafından 6 Ağustos 1939 Cumartesi sabahı başlayıp 7

⁷⁴ "Millî Şefimizin Dünkü Tetkikleri", *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

⁷⁵ Mekki Said, "Cumhuriyet Reisinin Dün Akşam Ankara'ya Avdet Etti", *a.g.m.*, s. 1.

⁷⁶ "İsmet İnönü Yurt Seyahatlerinden Memnun Döndüler", *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 1.

Ağustos akşamına kadar devam eden 2 gece 3 günlük seyahat tamamlanmış oluyordu.⁷⁷

İsmet İnönü'nün Bolu Ziyaretinin Kamuoyundaki Yankıları

Cumhur Reisi İnönü, 5 Ağustos 1939 tarihinden itibaren 3 gün Ankara'nın ilçeleri ile Bolu vilayet merkezi ve ilçelerinde halkın arasında bulunmuştu. Bu inceleme seyahatinin hem cumhur reisi hem de halk için oldukça verimli geçtiği anlaşılmaktadır.⁷⁸ Cumhur reisinin Bolu seyahatine gerek yerel anlamda şehirde dönemin tek basın organı durumunda olan Bolu gazetesinin gerekse Türk millî basınının özel bir ihtimam gösterdiği görülmektedir. Bu münasebetle bahse konu basın organlarının görevlendirdikleri hususi muhabirlerle İnönü'nün Bolu seyahatini anbean takip ettikleri gözlemlenmişti.

Bolu gazetesi İnönü'nün şehre gelişini: “*Hoş Geldin! Büyük ve Kahraman Reiscumhurumuz İsmet İnönü*” manşetiyle halka duyurmuştu. İnönü'nün Bolu'daki görüşmeleri ve faaliyetleri gazete tarafından en ince ayrıntılarına kadar kamuoyuna aksettirilmişti. Bolu Memleket Hastanesi Başhekimisi Dr. Lütfi Oğultürk Bolu gazetesinde kaleme aldığı bir makale ile Cumhur Reisi İnönü'nün Bolu'yu ziyaretini değerlendirmişti. Boluluların duygularına da tercüman olan bu makale aşağıda aynen aktarılmıştır:⁷⁹

“İnönü... Türk inkılabının başından sonuna kadar aynı enerjiyi muhafaza ederek Türk'ün kalbinde sarsılmaz ve oynamaz yer yapan Milli Şef İnönü Bolu'ya geldi. Millî gururun kırılmak üzere bulunduğu günlerde Atatürk'ün ilk elini uzattığı İnönü, Atatürk'e ayrılmaz bağlılığını onun son demlerine kadar göstermiş ve onun için içinde öz kardeş acısı duyan ilk insan olmuştur. İnkılabın hazırladığı masa başında, sonra beraber yürüdüğü ateşli yollarda, alevlerin sıçradığı harp meydanlarında, sulh ve selamet konferanslarında daha sonraları inkılabın her tekâmül safhalarında Atatürk ile el ele, baş başa ve can cana çalışan ilk insan yine o olmuştur. Atatürk inkılabının yaratıcısı yanında yapıcı olan bu büyük siyasî ve kumandan harp meydanlarında bir tarih yaratmış ve sulh masasında bu tarihî şeref kalemiyle imzalamış ve uzun seneler Başvekâlet yaparak tarih ve şerefi demir çemberler ve tüten bacalarla süslemiştir. Ordunun ve milletin bütün bir doğrulukla bağlandığı İnönü Bolu'ya şen bir çehre, zinde bir başbuğ sempatisi ile girdi. Gözlerinde 20 senenin bütün renkleri parlıyordu. Her an değişebilen bakışlarında, insanın en erişilmez uzaklığını kendine çeken bir kuvvet vardı. Dik ve beyaz başının her beyaz telinde tertemiz geçen, çalışının doğru ifadeleri ve kahraman-

⁷⁷ “Millî Şef Dün Akşam Ankara'ya Döndüler”, *Son Posta*, S: 3242, 8 Ağustos 1939, s. 1, 3; “Reiscumhurumuz Dün Ankara'ya Döndü”, *Vakit*, S: 7751, 8 Ağustos 1939, s. 1; “Cumhur Reisimiz Bolu'dan Ankara'ya Avdet ettiler”, *Türk Dili*, S: 4251, 9 Ağustos 1939, s. 1.

⁷⁸ “Reiscumhur Dün Ankara'ya Döndüler”, *Akşam*, S: 7470, 8 Ağustos 1939, s. 1; “Millî Şef Ankara'ya Döndüler”, *İkdam*, S: 3300, 8 Ağustos 1939, s. 1.

⁷⁹ “İnönü”, *Bolu*, S: 1209, 10 Ağustos 1939, s. 1-2.

lığının şahlanan mısraları vardı. Bolu'yu selamlayan gür sesinde 20 senedir halka ve orduya hitap eden mert ve dürüst ahengin başbuğlukla yükselen kükreyişi vardı. Bolu, bundan bir müddet evvel bir 17 Temmuz günü geçirdi.⁸⁰ Onun acısı içinde en dalgalı üzüntülerle kaynarken İnönü'nün gelişi buna sükün verdi. Onun gelişi gününde döktüğümüz gözyaşlarımız Millî Şef'in teselli sunan varlığı ile silindi. Üç gün şeflerini gözleriyle, kalpleriyle kucaklayan Bolulular o gidince sanki bir rüyanın azlığından üzülür gibi uyandılar. Üç gün kaldı ve gitti. İçimizdeki bağa büyük bir sevgi ilmeği daha vurup kaldığı üç günde bize üçün en büyük rakamıyla can verdi. Şimdi Bolu giden babasını uğurladığı günde göreceği gelen bir çocuk gibi... Seven ve bekleyen..."

Bolu gazetesinde Cumhuriyet Reisi İnönü'nün Bolu'yu ziyaretine ilişkin olarak Bolu halkından Necati Özçağlar'ın kaleme aldığı "Büyük Önderimize" adlı şiir ise şu şekilde idi:⁸¹

"Bayrağın al kanına/Boyanan bu topraklar/Sizin kuvvetinizle/Sizin göz nurunuzla.
Koyu bir karanlıkla/Kapalı olan o gün/Bir güneş gibi, yanan/Yeniden doğan adam.
Güzel günleri bize/Yadigâr eden Ata/ve onun arkadaşı/İsmet İnönü Paşa."

İnönü'nün Bolu seyahati yerel basın yanı sıra muhtelif yönleri ile millî basında da yer bulmuştu. Örneğin Gazeteci ve Yazar Yunus Nadi (Abaloğlu) Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı yazısında İnönü'nün Bolu ve havalisine yaptığı kısa süreli seyahati çok faydalı olarak değerlendirmişti. Buna göre İnönü'nün yaptığı alışıldık seyahatlerden olarak memleket ve halk bir kez daha yerinde görülmüş ve vatandaşların sorunları bizzat kendilerinden dinlenmişti. Nadi, "*millete hizmetten hayati bir zevk duyan İnönü*"nün Bolu halkı tarafından büyük sevinç ve heyecanla karşılandığını ifade etmişti. Bu vesileyle İnönü Bolu'da hayatın içinden meselelerle ilgili olarak muhtelif heyetlerle görüşmüştü. İklim özellikleri ve doğal güzellikleri ile dikkat çeken Bolu'da susuzluk sorununun bizzat İnönü tarafından dile getirilmiş olmasını hayretle karşılayan Nadi, soruna yine bizzat İnönü tarafından el atılması hususunda duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Esasında İnönü'nün Bolu'da gözlemlediği bu sorun az bir istisna ile bütün ülkenin içinde bulunduğu büyük bir meseleye işaret etmekteydi. Bolu da dâhil olmak üzere Anadolu coğrafyasının sunduğu imkânlardan; yeraltı sularından ve akarsulardan istifade edilerek bütün ülkede su sorununun çözümü için önemli bir hamle yapmak mümkündü. Bu şekilde zirai ve ticari faaliyetlerin gelişmesi ile iktisadi hayatın bir bütün olarak canlanması

⁸⁰ 17 Temmuz 1934 tarihinde Bolu'yu ziyaret eden Atatürk'ün hatırasını yâd etmek üzere takip eden yıldan itibaren her 17 Temmuz günü Bolu'da "*Atatürk Günü*" olarak kutlanmaya başlanmıştır.

⁸¹ Yılmaz, a.g.m., s. 1.

mümkün olabilecekti. Nadi, Düzce’de tütün mahsulü sorununun hâl yoluna girmesini de memnuniyet verici bir haber olarak değerlendirmişti. Ormanlarla çevrili olmasına rağmen Bolu’da görülen kömür sıkıntısının giderilmesi konusunda ise hem orman idaresi tarafından halkın mağdur edilmemesi hem de ormanların korunması yolu ile bir çare bulunabilirdi. Ormandan istifada serbestlik, ormanların tahribine yol açtığı gibi bunu önlemek üzere alınan geçici tedbirler de halkı bazı yerlerde orman üretim faaliyetlerinden mahrum edebiliyordu. Buna karşılık Nadi, İnönü’nün idaresinde bilgi ve azimle bütün bu sorunların üstesinden gelinebileceğini vurgulamıştı.⁸²

Siyasetçi ve gazeteci kimliği ile ön plana çıkan Burhan Belge de Ulus gazetesinde İnönü’nün Bolu seyahatini değerlendirmişti. Cumhuriyet’in bu seyahat vesilesiyle Bolu’nun güzelliklerini bizzat gözlemlediğini ve halkın dertlerini dinlediğini ifade etmişti. Belge’ye göre İnönü’nün seyahatini hafta sonuna denk getirmesinin de bir sebebi vardı. İnönü’nün bizzat deneyimlediği üzere Ankara’da çalışan ülke insanı ailesi ile hafta sonunu Bolu’nun göllerinde, dere kıyılarında, subaşlarında ve ormanlarında değerlendirebilir ve hafta başında işinin başına dönebilirdi. Ankara ile İstanbul’un arasında özel bir konumda bulunan ve doğal güzellikleri ile dikkat çeken Bolu’nun yıllardan beri vatandaşlarını geçindirebilecek istihdam alanları yaratamaması ve bu nedenle Boluluların iş yapmak ve geçimini temin etmek üzere şehir dışına gitmek zorunda kalması oldukça düşündürücü idi. Belge, Bolu’nun Osmanlı döneminde de kapanan tezgâhları, iflas eden elişleri ile istismara uğrayan şehirler arasında bulunduğunu vurgulamıştı. Oysa Bolu Köroğlu gibi bir halk şairini yetiştiren, halk kültürü ve geleneksel değerleri ile önem arz eden yurt köşelerinden biri idi. İnönü de bu seyahatini bizzat söz konusu hususları yerinde incelemek üzere gerçekleştirmişti. Doğal güzellikleri ile ön plana çıkan şehri yalnız iç turizme açmak için değil, ülke sathında gerçekleştirilen büyük inşaa hamlesine katmak için de bu seyahatin önem arz eden yönleri vardı. Belge; şehrin çalışma, kazanma, yaşama zorluklarını tespit ve tedavi etmekle bu işe başlanabileceğini vurgulamıştı. İnönü’nün bu seyahati ile artık Bolu’nun hem ülke ekonomisine katılması hem de ikmal edilecek yolları ile yurttaşların ziyaretine açılması hususunda ciddi bir başlangıç yapılmıştı.⁸³

Ulus gazetesinin bir diğer yazarı Kemal Ünal da cumhuriyet’inin cumartesi günü Ankara’dan ayrılarak yol üstündeki kasaba ve köy halkları ile temas içinde Bolu’ya yaptığı seyahati ele alan bir başka gazeteci olmuştu. Bolu’da İnönü’nün iki gün yoğun bir çalışma içinde bulunduğunu, gidiş ve dönüş istikametlerinin farklı olmasının da inceleme sahasını biraz daha genişlettiğini vurgulamıştı. Seyahat süresince halkın her yerde gösterdiği coşkun tezahürler “*Millî Şef*”e derin bağlılığı ve başarılacak işler hususunda inancı bir daha ispat etmişti. İnönü yakın dönemde yaptığı seyahatler münasebetiyle

⁸² Yunus Nadi, “Cumhuriyet’inin Bolu’yu Ziyareti”, *Cumhuriyet*, S: 5474, 8 Ağustos 1939, s. 1, 7.

⁸³ Burhan Belge, “Talihli Bolu”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

Kastamonu ve Zonguldak muhitinde köylü ve kasabalılarla üretim şekilleri, mahalli sanatlar, geçim şartları ve giyim durumları üzerinde konuşmuştu. İstanbul'da ise muhtelif iş zümrelerinden vatandaşları dinlemişti. Bu minvalde Bolu seyahatinde de merkez ve ilçe halkıyla, esnaf ve tüccar ile muhitin özellikleri bağlamında icra edilen sosyal, kültürel ve iktisadi faaliyetlere temas etmişti. İnönü halkın içine karışarak halkçı idarenin idamesi hususundaki hassasiyetini göstermişti. İnönü'nün samimi duyguları ve icraatı halkın memnuniyetine sebep olmuştu. Cumhuriyetin sorunların çözümüne yönelik olarak halkı işin içine ortak etmek suretiyle verdiği istikamet hızlı bir şekilde uygulamaya geçirilmekteydi. İnönü'nün halkevinde okumanın önemine temas etmesi, ormanların korunması hususuna dikkat çekmesi, Türk köylüsünün iyi ve temiz giyinmesi ve kıyafetlerinin olabildiğince ucuz bir şekilde temini konusunu dile getirmesi Ünal'ın seyahatle ilgili dikkat çektiği hususlar arasında yer almaktaydı. Köylünün sosyal, kültürel ve iktisadi hayata daha etkin bir şekilde katılımı hususunda bazı alışkanlıkların değiştirilmesi konusunda da halkevlerine yeni vazifeler düştüğü anlaşılmaktaydı. Yine Ünal'ın vurguladığı üzere İnönü inceleme gezileri münasebetiyle ziyaret ettiği bölgelerde Atatürk'ün kaybının yarattığı üzüntüyü bir nebze de olsun dindirmek üzere geniş bir teselli kaynağı oluyordu. Bu, Cumhuriyet Reisi İnönü'nün halk nezdindeki saygınlığını artırıyor ve onun idaresinde geleceğe güvenle bakmanın samimi bir ifadesi anlamına geliyordu.⁸⁴

Vakit gazetesinde Asım Us ise İnönü'nün Bolu gezisi sırasında halkla ziraat faaliyetleri hususunda yaptığı temasları temel alan bir yazı kaleme almıştı. Bu münasebetle İnönü ile görüşmek üzere Düzce'den Bolu'ya gelen heyet tütün satışının serbest bırakılması talebinde bulunmuş, ürünlerinin ancak bu şekilde kazanç sağlayacağını belirtmişti. Zira heyet, inhisar idaresinin tütünlere avans verdiğini, bu nedenle hariçten gelen tüccarın inhisar idaresinin kendilerine transfer ve manipülasyon işlerinde çıkarabileceği zorluktan dolayı idareden daha fazla fiyat vererek tütünlerini almaktan çekindiğini ifade etmişti. Bu görüşleri hayretle karşıladığını belirten Us, esasen tütün üreticilerini tüccar anlaşmalarına karşı korumak için bizzat üreticiler tarafından talepte bulunulduğunu belirtmişti. İnhisar idaresinin satış işleri ile ilgilenerek ve üreticilere avans vererek her ihtimale karşı garantili müşteri tavrı takınmasının üreticilerin lehine bir durum olduğunu vurgulamıştı. Us'a göre, üreticilerin inhisar idaresinden avans almak gibi bir zorunluluğu da yoktu. Eğer avans alınmıyorsa idarenin tütün üreticilerinin ürünlerini, verdikleri avansın karşılığı olarak kontrollerinin kaçınılmaz bir sonuç olduğunu; avans alınmadığı takdirde ise üreticilerin istedikleri yerden kredi alabileceklerini, bu suretle de ürünlerini istedikleri tüccara satabileceklerini belirtmişti. İnhisar idaresinin manipülasyonuna ilişkin şikâyetlerin ise üreticiden değil alıcı tüccardan gelmesinin daha beklenebilir bir durum olduğunu vurgulamıştı. Buna karşılık inhisar idaresinden: *“avans versin de mahsul satışı zamanında yalnız verdiği parayı istesin, ürünün kime ve kaçta satılacağına*

⁸⁴ Kemal Ünal, “Bolu Günleri”, *Ulus*, 9 Ağustos 1939, s. 1, 6.

müdahale etmesin” şeklinde bir talepte bulunulabileceğini, ancak bu şekilde bir talebin gerçekleştirilebilmekle birlikte tütün üreticileri için faydalı olmayacağını ifade etmişti. Zira tütün tüccarı piyasada üreticiden tütünü ucuza alabilmek için bir takım suni girişimlerde bulunabilir, mesela fiyat kırmak üzere aralarında anlaşmak gibi çeşitli yollara tevessül edebilirdi. Bu münasebetle yine Us’a göre, inhisar idaresinin avans verdiği ürünler için tayin edilen fiyattan daha aşağı bir meblağa satış yapılamaması piyasayı düzenleyici ve üreticileri korumaya yönelik bir uygulama idi.⁸⁵

Sonuç

İsmet İnönü 1920’de Millî Mücadele’ye fiili olarak katılmak üzere İstanbul’dan Ankara’ya geçerken bir er kıyafeti ile ilk kez geldiği Bolu’ya 1939’da cumhur reisi sıfatıyla ikinci kez gelme fırsatı bulmuştur. 3 günlük seyahat programı kapsamında Bolu merkezi hedef bölge olarak belirlenmiş olmakla birlikte bunun için Ayaş, Beypazarı, Haymana, Mudurnu, Bolu, Yeniçağa, Gerede, Kızılcahamam ve Kazan gibi uzun bir güzergâh takip edilmiş ve geniş bir coğrafyada incelemelerde bulunulmuştur. Bu durum bahse konu seyahatin önem derecesini artırmıştır.

Seyahatin zamanlaması açısından iki temel husus dikkat çekmektedir. İlk olarak seyahat İnönü’nün cumhur reisi seçilmesinin ardından gerçekleştirdiği ilk yurt içi seyahatler arasında yer almaktadır. İnönü bu suretle Atatürk’ün bıraktığı yerden görevi devralan ve halka moral aşıl原因 kudretli bir devlet adamı portresi çizmiş, cumhuriyete sadık bir idareci olarak inkılapların yakın takipçisi olacağını halka bizzat hissettirmiştir. Bütün dünyada siyasi ve askerî hareketliliğin arttığı İkinci Dünya Savaşı’na giden bir dönemde gerçekleşmesi ise Bolu seyahatinin ikinci önemli özelliğini teşkil etmektedir. İnönü, Bolu da dâhil olmak üzere bu süreç içindeki söz konusu seyahatleri vasıtasıyla ülkenin iktisadi koşullarını, potansiyellerini, ülke insanının moral durumunu ve devletten beklentilerini bizzat ve yerinde gözleme fırsatı bulmuştur.

Cumhur reisine söz konusu seyahatinde eşi Mevhibe Hanım ile önde gelen devlet erkânının eşlik etmesi seyahatin kapsamının genişliği ve önemi hakkında bilgi vermektedir. Bu münasebetle mülki, askerî ve yerel idareler, parti ve halkevi yetkilileri ziyaretlerin gerçekleştirildiği resmî makamları teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra seyahatin asıl önem arz eden yönü halkla ilgili olan kısmı olmuştur. İnönü seyahati sırasında halkın içine karışmış, halkla hemhal olmuş ve hasbihallerde bulunmuştur. Memleketin ve ülkenin fertleri ve mukimi olarak esnaf, köylü, işçi, memur, talebe, kadın, erkek her yaştan ve her kesimden vatandaşın veya halk temsilcisinin sorunlarını ve taleplerini büyük bir dikkat ve ilgiyle dinlemiştir. Vatandaşlar devlet reisine gayet rahat ve açık bir şekilde önemli gördüğü hususlarda bildiklerini, duygularını, düşüncelerini, şikâyetlerini ve taleplerini aksettirmiştir. İnönü’nün memleketin genel durumu ile ilgili

⁸⁵ Asım Us, “Memlekette Tütün Satışı Serbest Değil mi?”, *Vakit*, S: 7751, 8 Ağustos 1939, s. 1, 10.

sorunların yanı sıra fertlerin kişisel sorunları ile de yakından ilgilendiği görülmüştür. Yanındaki erkânın ve yaverlerinin sürekli aldığı notlara ek olarak bazı hususlar hakkında bizzat kalemi defteri alıp not tutması İnönü'nün halka duyduğu saygının bir göstergesi durumundadır. Böylece ülkenin içinde bulunduğu sorunları bizzat gözlemlene fırsatı bulan İnönü cumhur reisi sıfatı ve halkçı kimliği ile halkçı idarenin idamesi hususundaki hassasiyetini bir kez daha göstermiştir. Bu nedenle İnönü'nün samimi duyguları ve icraatı halkın memnuniyetine sebep olmuştur.

Şehrin iktisadi durumu, yol-su altyapısı ve hizmetleri, halkın zirai ve ticari faaliyetleri İnönü'nün odaklandığı temel konular arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra halkın eğitim durumu, sosyal ve kültürel faaliyetleri, giyim-kuşam tarzı da İnönü'nün üzerine eğildiği hususlara birer örnek teşkil etmektedir. Bizzat devlet reisinin muhatap olarak halkın içine karışması ve halkla temasları sorunların çözülmesi ve taleplerin karşılanması hususunda hızlı ve etkin adımların atılmasına sebebiyet vermiştir. Ayak sesleri duyulan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle yaşanabilecek olağanüstü gelişmelere karşı İnönü'nün halkın iaşesine yönelik iktisadi meseleler hakkında özellikle durduğu hissedilmektedir. Yerelde halledilebilecek meseleler hususunda yerel yöneticiler ve milletvekillerine talimat verilmiş, merkezde masaya yatırılması gereken konular ise icra vekilleriyle ele alınmak üzere Ankara'ya taşınmıştır.

Türk basını bu inceleme seyahatine özel bir önem vermiş ve bu nedenle görevlendirdikleri hususi muhabirler aracılığı ile seyahatin bütün safhalarını sütunlarına taşımıştır. Bolu yerel basınının yanı sıra Yunus Nadi, Burhan Belge, Asım Us gibi Türk basınının önde gelen kalemleri basın organlarında cumhur reisinin Bolu seyahatini muhtelif açılardan ele almıştır. Basında tartışılan meseleler böylelikle ülke kamuoyunun da dikkatine sunulmuş ve gündem yaratmıştır. Seyahat kapsamında meseleler muhite göre ele alınmış ancak ülke sathındaki benzer sorunlar için de değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu şekilde seyahat ülkenin genel durumunu çok yakından ilgilendiren birçok sorunun da gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur.

Şüphesiz ki İnönü'nün Bolu'ya teşrifi Bolu şehri için faydalı olduğu gibi Bolu halkının refah seviyesinin ve saadetinin artırılması doğrultusunda da önemli bir fırsat yaratmıştır. Seyahat bu münasebetle Bolu halkının birçok sorununun en yetkili merci tarafından ele alınması ve çözülmesi anlamına geliyordu. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak halkın İnönü'yü coşkun bir sevinç ve gurur ile karşıladığı görülmektedir. Cumhur Reisi İnönü'nün de Bolu seyahatini gayet memnun intibalarla tamamladığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CAB), 490.1.0.0.293.1178.2.66.

2. Gazeteler

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, “Cumhur Reisimizin Bolu’yu Ziyareti”, *Cumhuriyet*, S: 5474, 8 Ağustos 1939, s. 1,7.

BELGE, Burhan, “Talihli Bolu”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

“Bolu Dün Tarihi Bir Gün Yaşadı”, *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 1.

“Bolu’da İnönü Günü”, *Cumhuriyet*, S: 6816, 6 Ağustos 1943, s. 3.

BOZKURT, Mahmut Esat, “İnönü’nün Etrafında Kaya Gibi”, *Bolu*, S: 1226, 14 Kanûnuevvel 1939, s. 1-2.

“Cumhur Reisimiz Bir Yurt Seyahatine Çıktılar”, *Ulus*, 6 Ağustos 1939, s. 7.

“Cumhur Reisimiz Bolu’da Tetkiklerde Bulundu”, *Vakit*, S: 7750, 7 Ağustos 1939, s. 1, 3.

“Cumhur Reisimiz Bolu’dan Ankara’ya Avdet ettiler”, *Türk Dili*, S: 4251, 9 Ağustos 1939, s. 1.

“Cumhur Reisimiz İnönü Şehirde Tetkikler Yaptılar”, *Ulus*, 7 Ağustos 1939, s. 1, 4, 7.

“Halk Partisi Büyük Kurultayının Toplantısında”, *Bolu*, S: 1178, 29 Kanûnuevvel 1938, s. 1.

İŞİTMAN, Tarık Ziya, “Yeni Bir Güneş ve Yeni Ufuklar Doğuyor”, *Bolu*, S: 1189, 23 Mart 1939, s. 1.

“İnönü Gerede ve Kızılcahamam’da Halkı Dinledi”, *Tan*, S: 1444, 8 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü”, *Bolu*, S: 1209, 10 Ağustos 1939, s. 1-2.

“İsmet İnönü”, *Bolu*, S: 1175, 8 Kanûnuevvel 1938, s. 1.

“İsmet İnönü Bolu’yu Şereflendirdi”, *Vakit*, S: 7749, 6 Ağustos 1939, s. 1.

“İsmet İnönü Yurt Seyahatlerinden Memnun Döndüler”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 1.

Mekki Said, “Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara’ya Avdet Etti”, *Cumhuriyet*, S: 5474, 8 Ağustos 1939, s. 1, 9.

_____, “Cumhur Reisimiz Dün Memleket Seyahatine Çıktı”, *Cumhuriyet*, S: 5472, 6 Ağustos 1939, s. 1-3.

_____, “Millî Şefin Seyahati”, *Cumhuriyet*, S: 5473, 7 Ağustos 1939, s. 1, 9.

“Millet Meclisinin Tarihi Toplantısı”, *Bolu*, S: 1173, 17 Teşrin-i Sâni 1938, s. 2-3.

“Millî Şef Ankara’ya Döndüler”, *İkdam*, S: 23300, 8 Ağustos 1939, s. 1.

“Millî Şef Bolu’da Halkla Temaslarına Devam Ediyor”, *Akşam*, S: 7469, 7 Ağustos 1939, s. 1, 6.

“Millî Şef Bolu’da”, *İkdam*, S: 23300, 6 Ağustos 1939, s. 1.

“Millî Şef Bolu’da”, *Tan*, S: 1442, 6 Ağustos 1939, s. 1.

“Millî Şef Dün Akşam Ankara’ya Döndüler”, *Son Posta*, S: 3242, 8 Ağustos 1939, s. 1, 3.

“Millî Şef Dün Akşam Bolu’yu Şereflendirdi”, *Son Posta*, S: 3240, 6 Ağustos 1939, s. 1, 11.

“Millî Şef Dün Bolu’da Çiftçi ve Esnafın Dileklerini Dinledi”, *Son Posta*, S: 3241, 7 Ağustos 1939, s. 1, 11.

“Millî Şefimiz Bolu’da Halk Mümessillerini Kabul Etti”, *Tan*, S: 1443, 7 Ağustos 1939, s. 1.

“Millî Şefimiz Bolu’ya Şeref Verdiler”, *Ulus*, 6 Ağustos 1939, s. 1.

“Millî Şef Dün Bolu’yu Şereflendirdiler”, *Akşam*, S: 7468, 6 Ağustos 1939, s. 1.

“Millî Şefimiz Zelzele Bölgesinde”, *Cumhuriyet*, S: 7004, 15 Şubat 1944, s. 1, 3.

“Millî Şefimizin Dünkü Tetkikleri”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

“Millî Şefin Dünkü Tetkikleri”, *İkdam*, S: 23300, 7 Ağustos 1939, s. 1-3.

“Reisicumhur Dün Ankara’ya Döndüler”, *Akşam*, S: 7470, 8 Ağustos 1939, s. 1.

“Reisicumhur İsmet İnönü’nün Millete Beyanatu” *Bolu*, S: 1174, 1 Kanûnuevvel 1938, s. 1.

“Reisicumhurumuz Dün Ankara’ya Döndü”, *Vakit*, S: 7751, 8 Ağustos 1939, s. 1.

ÜNAL, Kemal, “Bolu Günleri”, *Ulus*, 9 Ağustos 1939, s. 1, 6.

YILMAZER, Esat, “Hoş Geldin Büyük ve Kahraman Reisicumhurumuz”, *Bolu*, S: 1209, 10 Ağustos 1939, s. 1.

3. Kitap ve Makaleler

AKER, Reşat, *Bolu Gezisi*, İstanbul Matbaacılık T.A.O., İstanbul 1949.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

ATEŞ, Ahmet Emre ve Onur Gökçeler, “12 Temmuz Beyanamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Yurt Gezileri”, *İnsan&İnsan*, S: 21, Yaz 2019, ss. 477-492.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C: II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.

BAŞ, Arda, “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Karabük Ziyareti 1938”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2019, S: 7, ss. 99-111.

AKÇA, Bayram ve Osman Köse, “Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Muğla Vilayetine Yaptığı Geziler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S: 26, 2011, ss. 85-93.

BİRLİK, Gültekin Kâmil, “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Trabzon Ziyaretleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: XVIII, S: 6, Bahar 2018, ss. 295-322.

“Bolu”, *Doküman*, Bolu Özel Sayısı, S: 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1939.

ÇELEBİ, Onur, “Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü’nün 14-26 Eylül 1947 Tarihli Yurt içi Gezisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 54, Aralık 2017, ss. 279-297.

ESKİ, Mustafa, *İsmet İnönü’nün Kastamonu Gezileri*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995.

ETİ, Usman, *Millî Şef İsmet İnönü’nün Güneydoğu Gezileri*, İstanbul 1940.

EVCİN, Erol, “Bolu Livası’na Dair Hatırâtın Millî Mücadele Tarihinde Kaynak Olarak Değerlendirilmesi”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hatırât Uluslararası Sempozyumu / 25-27 Nisan 2018*, (Adnan Menderes Üniversitesi ile Türk Tarih Kurumu işbirliğiyle), Aydın 2018, ss. 1-49.

_____, “Gazi Mustafa Kemal’in Bolu’yu Ziyaretleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S: 21, Bahar 2015, ss. 137-162.

_____, *Birinci Dünya Savaşı’ndan Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

BİLGEHAN, Gülsün, *Mevhibe Çankaya’nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2019.

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler 1919-1973*, Yayına Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

_____, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

“İnönü’nün Eşi Mevhibe Hanım ile Mudurnu’yu Ziyareti”, *Mudurnulular Derneği Bülteni*, S:10, Kasım 2017, s. 31.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.

KOCATÜRK, Utkan, “İsmet İnönü ile Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: I, S: 1, Ankara, 1984, ss. 199-212.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

KONUĞU, Enver, “Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Meb’ûsan-ı Osmânî Reisi Celâleddin Ârif Bey’in Ankara Yolculuğu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: X, S: 28, Ankara, Mart 1994, ss. 77-87.

NOYAN, Celâl, “Ormanlarımız Hakkında”, *Broşür*, Bolu İli Yayınlarından S: 2, Bolu 1945.

TINAL, Melih, “İsmet İnönü’nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler (6-13 Aralık 1938)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 10, S: 52, Ekim 2017, ss. 436-442.

TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003.

US, Asım, “Memlekette Tütün Satışı Serbest Değil mi?”, *Vakit*, S: 7751, 8 Ağustos 1939, s. 1, 10.

YALÇIN, Durmuş ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C: I, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

4. İnternet Kaynakları

“İsmet İnönü’nün Yurt içi ve Yurt dışı Gezileri”, <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/>, Erişim Tarihi: 22.07.2021.

Ekler:

“İnönü’nün Bolu’yu ziyaretine ilişkin haber”, *Bolu*, S: 1209, 10 Ağustos 1939, s.1.

“İnönü, Bolu Halkevi’ne girerken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s.7.

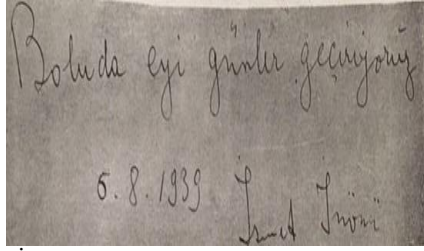
“İnönü Beypazarı’nda”, *Akşam*, S: 7470, 8 Ağustos 1939, s.1.

“İnönü, Bolu Halkevi hatıra defterini imzalarken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s.7.

“İnönü’nün eşi Mevhibe Hanım ile Mudurnu’yu ziyareti”, *Mudurnulular Derneği Bülteni*, S: 10, Kasım 2017, s. 31.

“İnönü’nün Bolu Halkevi hatıra defterine el yazısı ile düştüğü not”, *Doküman*, S: 2, 1939, s. 60.

“İnönü’nün Bolu’da halk tarafından karşılanması”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 7.

“İnönü, Bolu parti meydanında bir gezinti sırasında”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 6.

“İnönü, Bolu Valisi Naci Kıcıman ve Belediye Reisi Reşat Aker ile Bir Arada”, *Doküman*, S: 2, 1939, s. 59.

“İnönü, Bolu ormanlarında bir gezintide”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

“İnönü, Bolu Valisi Naci Kıcıman’dan izahat alırken”, *Akşam*, S: 7471, 9 Ağustos 1939, s.6.

“İnönü, Bolu ormanlarında incelemelerde bulunurken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 7.

“İnönü, Bolu’da Askerî Mahfelin bahçesinde”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 6.

“İnönü, Bolu ormanlarında incelemelerde bulunurken”, *Bolu Gezisi*, s. 1.

“İnönü’nün Bolu seyahatinden izlenimler: 1.Bolu ormanlarında incelemeler, 2. Küçük bir çocukla konuşurken, 3. Bir köylü ile hasbihal”, *İkdam*, S: 23300, 9 Ağustos 1939, s. 3; Ayrıca bkz. *Son Posta*, S: 3243, 9 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü, Bolu’da orman yolunda belediye reisi ile yaprakları incelerken”, *Doküman*, S: 2, 1939, s. 60.

“İnönü, Seben ormanlarında bir köylünün yol talebini harita üstünde inceliyor”, *Cumhuriyet*, S: 5475, 9 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü, Yeniçağa halkını selamlarken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü, Bolu’da bir kereste tacirinin taleplerini dinliyor”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 6.

“Yeniçağa’da bir köylü cumhur reisine taleplerini bildiriyor”, *Cumhuriyet*, S: 5475, 9 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü, Bolu ovasına bakarken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 7.

“İnönü, Yeniçağa halkıyla konuşurken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 7.

“İnönü’nün Bolu’dan hareketi sırasında askerî kıtayı teftişi”, *Tan*, S: 1445, 9 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü’nün Gerede-Esentepe’de halk ile temasları”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 6.

“İnönü, Gerede Esentepe’de köylü elbiselerini inceliyor”, *Cumhuriyet*, S: 5475, 9 Ağustos 1939, s. 1.

İnönü, Kızılcahamam’da halk arasında”, *Akşam*, S: 7471, 9 Ağustos 1939, s. 1.

“İnönü, Esentepe’de kamp kuran Ankara-lılarla”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 8.

“İnönü, Kızılcahamam’da halkı selamlar-ken”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 6.

“İnönü, Gerede’de halk arasında”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 7.

“İnönü, Kızılcahamam’da Ankara Nafia Müdürü’nden yollar hakkında izahat alıyor”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 6.

İnönü’nün Bolu vilayeti hududunda Bolu Valisi ile vedalaşması, *Doküman*, S: 2, 1939, s. 60.

“İnönü’nün Ankara’da karşılanması”, *Cumhuriyet*, S: 5475, 9 Ağustos 1939, s. 7.

“İnönü, Ankara girişinde kendisini karşılayan Başvekil Doktor Refik Saydam ve vekillerle konuşuyor”, *Ulus*, 8 Ağustos 1939, s. 1.

“5 Temmuz 1942 tarihinde Bolu’da İnönü Günü kutlamaları sırasında Öğretmen Tarık Ziya İşıtman söylev verirken”, *CDA*, 490.1.0.0.293.1178.2.66.

GİRESUN RESTORAN MUTFAKLARINDA FINDIĞIN KULLANIM ALANLARI*

Sibel AYYILDIZ**
Aybüke CEYHUN SEZGİN***

ÖZ

Bu çalışma Giresun restoran mutfaklarında findığın bir yemek malzemesi olarak kullanım düzeyini belirlemek amacıyla planlanmıştır. Çalışmanın örneklemini Giresun merkez ve ilçelerindeki restoranlarda şef ve usta pozisyonlarında çalışan 11 katılımcıdan oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda yöneltilen her bir soru için alınan cevaplar ayrı ayrı kategorize edilmiştir. Findığın Giresun'da bulunan restoran mutfaklarındaki kullanım düzeyleri ve malzeme olarak yer aldığı yemek çeşitleri betimsel analiz yapılarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre; şeflerin findığı yemeklerde genellikle lezzet verdiği için ve tatlıları süslemek amacıyla kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca şeflerin findığı Giresun yemek kültürünü ön plana çıkartmada da değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Giresun'da bulunan restoranlarda findığın çorbadan tatlıya birçok menüde yer aldığı görülmüştür. Yapılan görüşmelerde findığın sütlaç ve kadayıf gibi tatlılarda kullanımının yanı sıra yöresel çorbalarda, çiğköfte, köfte, burger ve hatta bazı restoranlarda makarna, özel salata ve pizza yapımında da kullanıldığı belirlenmiştir. Türkiye'nin dünya fındık üretimi ve ihracatı sıralamasındaki konumu dikkate alındığında Giresun ilinin yemeklerde fındık kullanma öncülüğüne katkı sağladığı söylenebilmektedir. Lezzeti ve sağlık açısından önemi yanında ekonomik yönü bakımından findığın önemli bir gastronomi unsuru olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fındık, Giresun, Yöresel Yemekler

USE OF HAZELNUT IN RESTAURANT KITCHENS IN GİRESUN

* *Gönderim Tarihi:* 07.12.2020. *Kabul Tarihi:* 26.07.2021.

** *Öğr. Gör.*, Karabük Üniversitesi Eflani Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programı, KARABÜK, sibelayildiz@karabuk.edu.tr, *ORCID:* 0000-0003-0701-2445.

*** *Doç. Dr.*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ANKARA, aybuke.ceyhun@hbv.edu.tr, *ORCID:* 0000-0003-1068-9940.

ABSTRACT

This study was aimed at exploring the use of hazelnut as a food ingredient in the restaurant kitchens in Giresun. The sample of the study consists of 11 participants working as chefs and master chefs in the city restaurants. A semi-structured interview form was used to collect data. The answers received for each question in the interview form were categorised separately, and a descriptive approach was adopted. The study shows that chefs generally use hazelnuts to flavour meals and decorate desserts. Moreover, the study reveals that the use of hazelnut helps the chefs bring the Giresun food culture to the fore. It is seen that hazelnut is included in the popular menus, and its use ranges from soup to dessert. The interview results indicate that hazelnut is used in desserts such as rice pudding and *kadayıf*, as well as in local soups, *çiğköfte*, meatballs, burgers and even in pasta, special salads and pizza. Considering Turkey's position in the world hazelnut production and export ranking, it can be said that Giresun province contributes to the innovative use of hazelnuts in meals. It has been concluded that hazelnut is an important gastronomy element in terms of its taste and food quality as well as its economic value.

Keywords: Hazelnut, Giresun, Local Foods

Giriş

Sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi olarak bilinen gastronomi, aynı zamanda kültür ve gıda arasındaki ilişkiyi de inceleyerek tatmak, hazırlamak, deneyimlemek, deney yapmak, araştırmak, keşfetmek, anlamak ve yemek hakkında yazmayı içeren bir disiplindir.^{1,2} Gastronomi, insanın beslenmesiyle ilgili olan bilgileri ve insan için gerekli olan en uygun beslenme şeklini önermek ve onun korunmasına özen göstermektir.³ Toplumların beslenme alışkanlıklarını oluşturan yemek tercihleri ile mutfak kültürleri arasındaki ilişki, insanların yaşadıkları coğrafyadaki bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilme ve tüketilme şekline dayanmaktadır. Yemek kültürünü oluşturan unsurlar, insanın ekolojisiyle olan etkileşimi ve birlikte yaşadığı fiziksel ve kültürel coğrafyanın çeşitliliği ile ilişkilidir.⁴ Tarımsal ve hayvansal ürünlere dayanan mutfak kültürleri coğrafi bölgelere, ritüellere, törenlere ve tarihi gelişim sürecindeki sosyal yapıya göre farklılık göstermektedir. Bu çalışma; Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dağlık illerinden biri olan Giresun'da coğrafi şartlara uyumlu olarak yetişen fındığın, restoran

¹ Jaks Kivela-John C. Crotts, "Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience a Destination", *Journal of Hospitality and Tourism Research*, C: 30, S: 3, 2006, s. 354.

² "Gastronomi", *Türk Dil Kurumu*, 2020. <https://sozluk.gov.tr/>

³ Jean Anthelme Brillant-Savarin, *Lezzetin Fizyolojisi ya da Mutfak Üzerine Düşünceler*, İstanbul 2015, s. 53.

⁴ Hayati Beşirli, *Yemek Sosyolojisi, Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*, Ankara 2012, s.126.

mutfaklarında kullanım düzeyini ve malzeme olarak yer aldığı yemek çeşitlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada fındığın Giresun mutfak kültüründeki önemine değinilerek, coğrafi özelliklerin beslenme alışkanlığı üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır.

Fındık: Fındık sözcüğü, Antik Çağ'da Karadeniz'in adı olan "Pont Exinus"tan türetilmiştir.⁵ Fındığa Yunanlar "Kartia Pontica" yani "Karadeniz cevizi" adını vermiştir.⁶ Bu konuda Ksenophon, M.Ö. 401 yılında Greek ordusu ile Doğu Karadeniz'den geçerken, bölgede yetiştirilen küçük bir cevizden bahsetmektedir. Bu meyveye Pontus cevizi anlamına gelen Karla Pontica veya Nut Pontica adı verilmiştir.⁷

Betulacae familyasına ait olan fındık, bademden sonra dünyada en yaygın yetiştiriciliği yapılan sert kabuklu meyvedir.⁸ Fındığın anavatanı konumunda olan ve dünyanın en kaliteli fındık çeşitlerine sahip olan Anadolu, ekonomik anlamda fındık yetiştiriciliği ve ticaretinin yapıldığı ilk yerdir.^{9, 10, 11, 12} Anadolu'da 5000 yıldır var olan^{13,14} fındığın Karadeniz Bölgesi'nden Akdeniz, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerine yayıldığı kabul edilmektedir.^{15, 16, 17}

Türkiye'de sıcaklığın ortalama 13-16°C arasında ve yağışların 700 mm'den fazla olduğu alanlar fındık yetiştiriciliği için uygun alanlardır.¹⁸ Türk fındığı, kalite olarak Giresun ve Levant olmak üzere ikiye ayrılır. Giresun'un kaliteli fındığı, tadı ve bileşimindeki yağ oranı ile yeryüzünün en nitelikli fındığı özelliğindedir. Daha az yağlı olan Levant kalite fındık ise Ordu, Samsun,

⁵ *Fındığın Tarihçesi*, Fındık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2014.

⁶ Zeki Tez, *Lezzetin Tarihi, Geçmişten Bugüne Yiyecek, İçecek ve Keyif Vericiler*, İstanbul 2015, s.136.

⁷ Mehmet Zaman, "Türkiye'de Fındık Bahçelerinin Coğrafi Dağılışı ve Üretimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C: 11, 2004, s. 51.

⁸ *Fındık Sektör Raporu*, Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018.

⁹ Hüseyin Balık-Neriman Beyhan, "Ordu'nun Ünye ilçesinde "Palaz" Fındık Çeşidinin Klon Seleksiyonu", *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, C: 29, S: 3, 2014, s. 179.

¹⁰ Erdal Sıray-Yaşar Akçay, "Giresun İli Merkez İlçede Fındık Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi, Üretim ve Pazarlama Sorunlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C: 27, S: 1, 2010, s. 44.

¹¹ A.İbrahim Köksal-Nevzat Artık-Atilla Şimşek-Nurdan Güneş, "Nutrient Composition of Hazelnut (*Corylus Avellana* L.) Varieties Cultivated in Turkey", *Food Chemistry*, C: 99, S: 33, 2006, s. 509.

¹² Atilla Şimşek-Rafet Aslantaş, "Fındığın Bileşimi ve İnsan Beslenmesi Açısından Önemi", *Gıda Dergisi*, C: 24, S: 3, 1999, s. 2009.

¹³ Cihan Harman, *Karadeniz Bölgesi'ndeki Endemik Tarım Ürünleri: Fındık, Çay ve Kivi'nin Üretimi, Pazarlanması ve Tüketimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2013, s. 23.

¹⁴ Tez, a.g.e., s.136.

¹⁵ Hayati Doğanay, "Türkiye Fındık Meyveciliğindeki Yeni Gelişmeler", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2011, s. 27.

¹⁶ *81 İlde Kültür ve Şehir Giresun*, Giresun Valiliği, İstanbul 2013, s. 52.

¹⁷ Harman, a.g.e., s. 19.

¹⁸ Caudullo Enescu, *Corylus Avellana in Europe: Distribution, Habitat, Usage and Threats*, European Atlas of Forest Tree Species. Publ. Off. EU, Luxembourg, 2016, s. 86-87.

Sakarya, Bolu ve Zonguldak illerinde yetişmektedir.¹⁹ Giresun ve Ordu illeri fındık üretim miktarında uzun yıllar ilk sıraları paylaşmıştır. Fakat 1950 yılları sonrasında meydana gelen hızlı iç göç hareketi ile fındık yetiştiriciliği Samsun, Zonguldak, Düzce ve Sakarya civarına da yayılmıştır.²⁰ Günümüzde Türkiye’de fındık üretiminin tamamına yakın kısmı 6 ilde toplanmaktadır. Bu iller eski üretim bölgesi olarak bilinen Giresun, Ordu ve Trabzon illeri ile yeni üretim bölgesi olarak adlandırılan Sakarya, Düzce ve Samsun illeridir.^{21,22,23} Türkiye, fındık üretiminde dünya üretiminin yaklaşık %75’ini oluşturan lider üretici ve ihracatçı konumundadır. Türkiye’yi %13 ile İtalya, %4 ile ABD ve %3 ile İspanya izlemektedir.^{24, 25, 26, 27} Diğer üretici ülkeler ise Azerbaycan, Gürcistan, İran, Çin, Yunanistan ve Fransa’dır.^{28,29,30} Türkiye’de 2017 yılında 675.000 ton, 2018 yılında ise 515.000 ton fındık üretilmiştir. Türkiye’de üretilen fındığın %85’i ihraç edilirken, geri kalan kısmı iç tüketimde değerlendirilmektedir. Her yıl ortalama 500.000 ton kabuklu fındığa eşdeğer iç fındık ihraç edilerek ülkeye döviz girdisi sağlanmaktadır.³¹

Fındık çeşitleri ve tipleri açısından oldukça zengin bir ülke konumunda olan Türkiye’de Tombul, Palaz, Çakıldak, Foşa, Mincane, Sivri, Kalnkara, İncekara, Allahverdi, Acı, Kan, Yassı Badem ve Yuvarlak Badem olmak üzere toplam 17 standart fındık çeşidi bulunmaktadır. Fakat genel anlamda üretimin büyük kısmı Tombul, Palaz, Çakıldak, Foşa, Mincane, Sivri ve Kalnkara gibi fındık çeşitlerine dayanmaktadır.^{32, 33, 34, 35, 36, 37} Bu fındık çeşitlerden uzun yıllar

¹⁹ Adem Güner-Özlem Güner-Nefise Ülkü Karabay, “Giresun Tombul Fındık (*Corylus avellana L.*) Yağının Serviks, Meme ve Kolon Kanseri Hücrelerinde Sitotoksik ve Antianjiyojenik Aktivitesi”, *Journal of the Institute of Science and Technology*, C: 11, S: 2, 2021, s. 917.

²⁰ Doğanay, a.g.m., s. 27.

²¹ Sıray- Akçay, a.g.m., s. 65.

²² Ömür Duyar, “Fındık İstasyonu’ndan Fındık Araştırma Enstitüsüne”, *Geçmişten Günümüze Giresun*, Haz. Ünsal Bekdemir-Mehmet Fatsa, İstanbul 2015, s. 227.

²³ *Fındık Raporu*, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

²⁴ Nevzat Artık, "Türk Fındıklarının Fenolik Bileşik Dağılımı ve Kavurma Prosesinde Değişimi", *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kesin Raporu*, Ankara 2004, s.1.

²⁵ Marina Contini-Maria Teresa Frangipane-Riccardo Massantini, “Antioxidants in Hazelnuts (*Corylus avellana L.*)”, *Nuts & Seeds in Health and Disease Prevention*, 2011, s. 612.

²⁶ Enescu C.M. vd., a.g.m., s. 86.

²⁷ Güner-Güner-Yavaşoğlu, a.g.m., s. 917.

²⁸ Artık, a.g.e., s. 2.

²⁹ Contini vd., a.g.m., s. 612.

³⁰ Enescu C.M. vd., a.g.m., s. 86.

³¹ Duyar, a.g.m., s. 225.

³² Balık- Beyhan, a.g.m., s. 179.

³³ Hüseyin İrfan Balık-Selda Kayalak Balık-Ahmet Nail Okay, “Yeni Fındık Çeşitleri (Okay 28 ve Giresun Melezi)”, *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, C: 19, S: 2, 2015, s. 104-109.

boyunca yetiştirici seleksiyonlarıyla elde edilen Tombul Fındık dünyanın en önemli fındık çeşidi konumundadır. Türkiye’de ise çok önemli yeri olan Tombul Fındık çeşidinin en fazla yetiştirildiği illerin başında Giresun ve Ordu illeri gelmektedir.^{38, 39}

Fındık sağlık açısından değerlendirildiğinde; Türkiye’deki fındığın ve fındığın yeşil yaprak kısımlarının antiradikal aktivite ve antioksidan kapasiteye sahip olduğu yapılan bir çalışmada rapor edilmiştir.⁴⁰ Doğal antioksidan özellik gösteren fındık, O₂ köklerini tahrip etmesi nedeniyle hücre yaşlanması ve karsinogenik nitrozoaminlerin oluşumunu engelleyerek kanseri önlemektedir.⁴¹ Bileşimindeki antioksidan kapasitesinden dolayı vücutta serbest radikal oluşumunu engellediği gibi oksidatif stres aracılı bozuklukların ilerlemesini de önlemektedir.⁴² Doymamışlık oranına sahip olması kalp ve damar sağlığının korunması açısından oldukça önemlidir.⁴³ Fındığın birçok alanda tercih edilmesinin yanı sıra ileri laboratuvar teknikleriyle de desteklenerek Giresun Tombul Fındığının kaliteli bir antikanser ajanı olarak geliştirilme potansiyeline sahip olduğu ortaya koyulmuştur.⁴⁴

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Nisan 2014 tarihinde başlatılan “Home of Turkey” kampanyası kapsamında kültürel ve tarihi miras ile sosyal ve günlük hayat konularında farkındalık oluşturmak amacıyla fındık tanıtımına yer verilmiştir. *Home of Hazelnut* tanıtım afişinde Türk bayrağına ve fındığın yurdunun Türkiye olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca tanıtım afişinde fındığın sağlığa olan faydaları hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Afişte “Fındığın yurdu Türkiye’yi keşfedin” sloganı dikkat çekmektedir.⁴⁵

³⁴ Ersin Gülsoy-Mikdat Şimşek-Cumhur Çevik, “Ordu İlinin Farklı Rakım ve Lokasyonlarında Yetiştirilen Bazı Fındık Çeşitlerinin Meyve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi”, *Uluslararası Tarım ve Yaban Hayatı Bilimleri Dergisi*, C: 5, S: 1, 2019, s. 26.

³⁵ Hasan Karaosmanoğlu-N. Şule Üstün, “Organik ve Konvansiyonel Fındıkların (*Corylus avellana* L.) Bazı Fiziksel Özellikleri”, *Akademik Gıda*, C: 15, S: 4, 2017, s. 378.

³⁶ Feramus Özdemir-İbrahim Akıncı, “Physical and Nutritional Properties of Four Major Commercial Turkish Hazelnut Varieties”, *Journal of Food Engineering*, C: 63, S: 3, 2004, s. 342.

³⁷ Şimşek- Aslantaş, *a.g.m.*, s. 210.

³⁸ Sıray- Akçay, *a.g.m.*, s.5.

³⁹ Balık- Balık- Okay, *a.g.m.*, s.105.

⁴⁰ Sibel Bayıl Oğuzhan-Serpil Uğraş-Merve Can-Ayşe Uzun-Sultan Ülger-Şebnem Üzmez-Bora Karagül-Halil İbrahim Kılıç-Mehmet Özarslan-Halil İbrahim Uğraş, “Fındık (*Corylus avellana* L.) Yeşil Kabuk ve Yaprak Ekstraktlarında Biyolojik Aktivite Tayini”, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, C: 19, S: 4, 2016, s. 376.

⁴¹ Şimşek- Aslantaş, *a.g.m.*, s. 210.

⁴² Marina Contini vd., *a.g.m.*, s. 614.

⁴³ Karaosmanoğlu- Üstün, *a.g.m.*, s.378.

⁴⁴ Güner-Güner-Yavaşoğlu, *a.g.m.*, s. 924.

⁴⁵ Aybuke Ceyhun Sezgin-Kadir Çetin, “Türk Turizm İmajında Yer Alan Geleneksel Lezzetler”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar*, Ed. Zafer Gölen ve Hasan Babacan, Cetinje-Karadağ 2019, s. 980.

Giresun Mutfak Kültürü ve Fındık: Bulunduğu coğrafi konumdan doğrudan etkilenen Giresun mutfak kültürü otsu bitkiler, ot yaprakları, diken uçları, sebzeler, mantarlar ve deniz ürünlerinden oluşmaktadır.⁴⁶ Bu yönüyle Giresun yöresi vejetaryen ve vegan bireylerin de ilgisini çeken önemli bir mutfak kültürüne sahiptir.⁴⁷ En spesifik lezzet türleri ise sebze tuzluları ile kiraz ve taflan gibi meyvelerden yapılan bitkisel içerikli yemekleridir. Sebzelerin (fasulye, karalahana, lahana) ve bazı meyvelerin (kiraz, taflan) yağda soğanla birlikte kavrulması ve pirincin eklenmesiyle yapılan yemeğe “dible” adı verilmektedir. Pirinç ile yapılan kiraz ve taflan diblesi Giresun mutfak kültürüne ait özel yemekler arasındadır.^{48, 49} Gastronomik yönüyle Giresun ili mutfak kültürü incelendiğinde Tablo 1’de yer alan yiyecek gurupları karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Giresun Mutfak Kültürüne Ait Yiyecek Gurupları

Yiyecek Grubu	Kullanıldığı Alanlar
Et ve Et ürünleri	Giresun yöresinde et ve ürünleri hayvancılık yapılan iç bölgelerde tüketilirken, yörenin kıyı kesimlerinde genellikle balık tüketilmektedir. En çok yapılan balık yemekleri Hamsi kızartma, Hamsi çıratma, Hamsi buğulama, Hamsi sebzeli, Hamsi böreği (hamsi pilavı), Hamsi salatası, Çalar buğlama, Barbun buğlama, Mezgit Tava, Kefal prasti ve çeşitli balıkların (izmarit, tirsi, istavrit) kızartmasıdır.
Meyve ve Sebzeler	Giresun yöresinde sebze olarak özellikle karalahana, taze fasulye, taze bezelye, patates, yeşil domates, maydanoz ve marul yetiştirilmektedir. Fasulyeden piyaz, fasulye yemeği, fasulye kavurma, fasulye tava, fasulye turşusu kavurması, fasulye diblesi ve fırın fasulyesi yemekleri yapılmaktadır. Yörede 26 çeşit mantar türü bulunmaktadır. Mantarlardan yapılan yemekler arasında mantar kavurma ve mantar tuzlusu gelmektedir. Giresun yöresinde yetişen meyveler; kiraz, taflan (karayemiş), incir, dut, elma, armut, üzüm, ahlat, kızılıcak, Trabzon hurması, böğürtlen çilek, mayıs çileği ve dağ çileğidir.
Yenilebilir Otlar	Gerek iç bölgelerin ve gerekse kıyı bölgelerin mutfak kültürünü belirleyen unsur kendiliğinden yetişen ısırgan, pezük (pazı), galdirik, sakarca, merevcen (dikenucu), gabalak ve mendek otlarıdır. Yörede bu otlarla kavurma, tava, dible, kızartma, mücver, mıhlama, turşu kavurması yemekleri yapılmaktadır. Madımak otu sadece iç bölgelerde taze ve kurutulmuş olarak yemek yapımında kullanılmaktadır.
Yağlar	Geçmişte iç yağlar ve yöresel tereyağları tüketilirken, günümüzde yöresel tereyağının yanında ayçiçek ve mısır yağı gibi bitkisel yağlar da kullanılmaktadır. Fakat zeytinyağı Giresun mutfak kültüründe neredeyse hiç yer almamaktadır.

⁴⁶ *Giresun Yemekleri*, Giresun 2008, s. 1.

⁴⁷ Sezgin- Çetin, *a.g.e.*, s. 519.

⁴⁸ Hüsne Demirel-Sibel Ayyıldız, “Mutfak Kültürü ve Değişimi; Giresun İli Örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C: 5, S: 4, 2017, s. 288.

⁴⁹ Osman Güldemir-Nevin Halıcı, “Özel Bir Lezzet: Kiraz Diblesi”, *Geleneksel Gıdalar Sempozyumu* (27-29 Mayıs 2009), Van, s. 562.

Giresun ilindeki tarım alanlarının %71,3'ünde fındık tarımı yapılmaktadır. Giresun mutfağında fındık sadece pasta, tatlı ve kurabiye gibi fırın ürünlerinde değil aynı zamanda çeşitli yemek, unlu mamuller ve mezelerin yapımında da kullanılmaktadır. Giresun Tombul Fındığı, 2001 yılında FİSKOBİRLİK (Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği)'in başvurusuyla coğrafi işaret alan tescilli bir üründür.⁵⁰ Aynı zamanda Avrupa Komisyonu'na 26.04.2018 tarihinde başvurusu yapılan Giresun Tombul Fındığı mahreç işareti tescili için değerlendirilme sürecindedir. Giresun'da fındık kültürel ve sosyolojik açıdan da önemli bir üründür. Fındık insanların düğün ritüellerinin ve gurbetten dönüş tarihini belirleyen birçok hayalin ve yaşamın başlangıcını oluşturmaktadır.⁵¹

Çalışmanın Yöntemi

Giresun ilinde bulunan restoran mutfaklarında fındığın kullanım düzeyini incelemek amacıyla yürütülen bu çalışmada, fındığın malzeme olarak hangi yemek ve tatlılarda ayrıca ne şekillerde kullanıldığının belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Durum çalışmaları temel olarak belirli bir ünitenin, konunun, kavramın derinlemesine kendisi ve çevresi ile ilişkilerini belirlemeyi, o ünite, konu ve kavram hakkında bir yargıya varmayı, ne sorusundan ziyade nasıl ve niçin sorularına cevap almayı amaçlamaktadır.⁵² Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam alanı (sınıf, bir mahalle, örgüt vb.) içinde gerçekleştirilir ve çalışmaya konu olan ortam veya olayların bütüncül bir yorumunu hedefler.⁵³

Çalışmanın evrenini Giresun'da ikamet eden restoran çalışanları oluşturmaktadır. Örneklemi ise Giresun merkez ve ilçelerindeki restoranlarda çalışan şefler ve aşçılar oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem olarak belirlenen restoranların seçilme nedeni ise bu restoran menülerinde standart yemeklerin yanı sıra yöresel yemeklerinde yer almasıdır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmış ve yapılan tüm görüşmeler katılımcının izniyle video çekimi ve yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Çalışma görüşme tekniğine uygun olarak 02.06.2019-08.07.2019 tarihleri arasında, fındığı menülerinde kullanan 7 ile 40 yıllık tecrübeye sahip 11 şef ve aşçı ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 60 dakika sürmüştür. Yazarlardan birinin uzun süredir Giresun'da yaşıyor olması ve görüşmeleri onun gerçekleştirmesi daha güvenilir bilgi toplanmasına katkı sağlamıştır.

⁵⁰ Türk Patent ve Marka Kurumu, 2018.

⁵¹ Giresun Valiliği Kültür Yayını, *a.g.e.*, s.2.

⁵² Florian Kohlbacher, "The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study", *FQS. Forum: Qualitative Social Research*, C: 7, S: 1, 2006, s. 4.

⁵³ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2016, s. 289.

Görüşme formunda yöneltilen her bir soru için alınan cevaplar kategorize edilerek betimsel analiz yapılmıştır. Çalışmada araştırmacılar tarafından katılımcılara önceden belirlenen tema ve kodlar doğrultusunda sorular yöneltilmiştir. Bu tema ve kodlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Tema ve Kodlar

Temalar	Kodlar
1. Fındık ile İlgili Bilgiler	1.Fındığın temin edildiği yer 2.Fındık satın alınımında dikkat edilen hususlar 3.Fındığın depolanma şekli ve yanlış depolama sonucu fındıkta oluşan zararların bilinirliği
2. Fındık Kullanım Alanları	1.Fındığın restoran mutfaklarında kullanım amacı 2.Fındığın kullanım şekli 3.Yemeklerde fındığın çiğ ya da kavularak kullanımı 4. Fındığın kullanım miktarı
3. Fındık Yağı Kullanımı	1.Yemek yapımında fındık yağı kullanma durumu 2.Fındık yağının kullanım miktarı 3.Fındık yağının en fazla kullanıldığı yemekler
4. Fındığın Yemeklerde Kullanımı	1.Fındığın en fazla kullanıldığı yemek çeşitleri 2.Fındığın en fazla kullanıldığı tatlılar 3.Restoranda fındık ile yapılan en önemli iki yiyeceğin (yemek, salata, tatlı) reçete ve tarif detayları

Bulgular

Giresun restoran mutfaklarında fındığın kullanım düzeyini incelemek amacıyla planlanan bu çalışmada elde edilen veriler, temalar ve temaların altında yapılan kodlamalara ait alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Bulgular kısmında, fındık ile ilgili bilgiler, fındık kullanım alanları, fındık yağı kullanımı ve fındığın yemeklerde kullanımı başlıklı temalar işlenmiştir. Bu tema ve kodlar ayrıntılı bir şekilde ana başlıklarla aşağıdaki gibi incelenmiştir.

Tema 1: Fındık ile İlgili Bilgiler

Fındık ile ilgili bilgiler kısmında; fındığın temin edildiği yer, fındık satın alırken dikkat edilen hususlar, fındığın depolanma şekli ve yanlış depolama sonucu fındıkta oluşan zararların bilinirliği ile ilgili sorulara cevap aranmıştır.

Kod 1.Fındığın temin edildiği yer: Giresun’da bulunan restoranlardaki şef ve aşçılardan K3 restoranda kullanmak üzere fındığı fındık dükkânlarından satın alırken, K5’in fındığı doğrudan üreticisinden tedarik ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte diğer tüm katılımcıların fındık tedarikini toptancıdan yaptığı belirlenmiştir. Yıllardır fındığı aynı fındık toptancısından aldıklarını belirten K1, K7 ve K8 kodlu katılımcıların amaçlarının güvenilir kişilerle çalışmak olduğu ifade edilmiştir.

Kod 2. Fındık satın alınırken dikkat edilen hususlar: Katılımcılardan K2 ve K7 fındık satın alırken “marka” ya önem verdiklerini ve bu nedenle aynı markayla çalıştıklarını belirtmişlerdir. K8 ve K11 en çok “etiket bilgilerini” önemsediklerini, ne kadar güvenilir firmalar olursa olsun mutlaka etiket bilgilerini kontrol ederek satın alma işlemini gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılardan K1, K3, K4, K5, K6, K9, K10 fındık satın alırken en çok “kalite” ye dikkat ettiklerini vurgulamışlardır. Bununla birlikte K1, K4, K6 kaliteye çok önem verdiklerini bu nedenle fındık satın alımında mutlaka tadına baktıklarını iletmışlerdir.

İklim şartları, çeşit, lokasyon ile teknik ve kültürel işlemler fındıkta meyve kalitesini ve kimyasal bileşimi etkilemektedir. Bazı araştırmacılar yükseltiye bağlı olarak nem ve sıcaklık gibi faktörlerde görülen farklılıkların bitkilerin morfolojik ve anatomik özelliklerini değiştirdiğini bildirmişlerdir. Örneğin; yapılan bazı çalışmalarda rakımın artmasıyla birlikte kabuklu ve iç meyvelerin ağırlığında azalma olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca rakım fındık çeşitlerinin yağ asidi bileşimi üzerinde de etkili olmaktadır.⁵⁴ Fındığın meyve kalitesini etkileyen bu koşullar satın alma konusunu oldukça önemli kılmaktadır. Çalışmada Giresun restoranlarında çalışan şef ve aşçıların çoğunluğunun işletmesine fındık satın alırken kaliteye önem vermeleri bu durumun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kod 3. Fındığın depolanma şekli ve yanlış depolama sonucu fındıkta oluşan zararların bilinirliği: Yapılan görüşmelerde fındığın depolama şekli ile ilgili olarak katılımcılardan aynı cevap alınmıştır. Restoranlarda fındığın kuru hava depolarında muhafaza edildiği belirlenmiştir. Yanlış depolama sonucunda fındıkta oluşan zararlılar konusunda ise K1, K2, K3, K5, K10, K11 fındığın yanlış depolama sonucunda küflendiğini ve insan sağlığına zararlı olduğunu belirtmiştir. Mesleki deneyimleri 12-20 yıl arasında olan bu katılımcılar görüşme sırasında fındığın doğru bir şekilde kurutulması gerektiğini ve fındığın kurutulması esnasında nem oranının iyi ayarlanması gerektiği ile ilgili bilgiler de eklemiştir. K7, K8 ve K9 fındığın hatalı depolanması sonucunda küflenme sırasında aflatoksin oluşabileceğini ve bu toksinin kanserojenik etkide olabileceğini belirtmiştir.

Uygun olmayan hasat, kurutma ve depolama yöntem ve koşulları neticesinde fındık depolarında önemli oranda zararlı ve hastalık etmenin ortaya çıkması⁵⁵ fındıkta küf gelişiminin artışına neden olmaktadır. Bu duruma neden olarak Karadeniz Bölgesi'nin sahip olduğu nem ve yağış düzeyi gösterilebilir. Küflerin ürettikleri mikotoksinlerden birisi olan aflatoksinler, fındığın kalitesini bozduğundan ekonomik kayıplara neden olmakta ve insan sağlığını olumsuz

⁵⁴ Gülsoy- Şimşek- Çevik, a.g.m., s. 26.

⁵⁵ Salih Karabörklü-Nedim Altın, “Düzce İli Fındık Depolarında Görülen Zararlı Böcekler ve Patojen Fungusların Tanımlanması”, *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C: 6, S: 4, 2016, s. 868.

yönde etkilemektedir.⁵⁶ Yapılan bu çalışmada Giresun restoranlarında çalışan şef ve aşçıların fındıkta oluşabilecek zararlılar ve hastalıklar konusunda oldukça bilinçli olduğu görülmüştür. Katılımcılar hangi mevsimlerde hangi böcek ve haşerelerin ortaya çıktığı ve bu sorunlar için nasıl önlemlerin alınabileceği konusunda görüşlerini paylaşmışlardır.

Tema 2: Fındık Kullanım Alanları

Restoranlarda fındık kullanım alanlarını belirlemek amacıyla fındığın kullanım şekli, yemeklerde fındığın çiğ mi yoksa kavrulmuş olarak mı kullanıldığı ve restoranlarda fındık kullanım miktarı sorularına alınan cevaplar kodlar başlığıyla aşağıda verilmiştir.

Kod 1. Fındığın restoran mutfaklarında kullanım amacı: Şekerleme, pastane ve çikolata sanayinde lezzet vermek amacıyla kullanılan fındığın %80'i çikolata üretiminde, %15'i şekerleme, bisküvi ve pastacılık sanayinde kullanılırken, %5'i işlenmeden tüketilmektedir.^{57,58} Organoleptik özelliklerinden dolayı en önemli hammaddelerden biri olan fındık, endüstriyel alanlarda ekmek, hamburger, dondurma, şekerleme, mandıra, salata, soslar, tatlı, sosis, çorba, dondurulmuş tatlı ve kek yapımında, peynir ezmesi, şurup, krokan, draje, helva ve pralin üretiminde kullanıldığı gibi posası ve küspesiyle de hayvan yemi olarak değerlendirilmektedir.^{59, 60, 61}

Yapılan bu çalışmada şeflerin ve aşçıların restoranlarda fındık kullanım amaçları değerlendirilmiştir. Buna göre Giresun restoranlarında fındığın en çok “lezzet” özelliğinden dolayı kullanıldığı belirlenmiştir. K7 ve K9 diğer kullanım amaçlarının dışında fındığı sadece tatlılarda değil sebze salataları ve makarna gibi yemeklerde lezzet vermek amacıyla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Giresun yöre mutfak kültürünü ön plana çıkartmak amacıyla da yemeklerde fındık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmada görüldüğü gibi fındığın lezzet vermek amacıyla kullanılması oldukça düşündürücüdür. Çünkü yapılan araştırmalara göre fındığın bileşiminde birçok biyoaktif madde bulunduğundan besin değeri oldukça yüksektir ve sağlığa yararlıdır.^{62,63} Fındık insan sağlığı için elzem olan zengin bir yağ, lif,

⁵⁶ Sibel Özçakmak- Muhammet Dervişoğlu, “Fındıkta Aflatoksin Oluşumuna Etkili Faktörler, Avrupa Birliğinin Limit Değerlerle İlgili Düzenlemeleri ve Türk Fındığı İhracatına Etkileri”, *Gıda*, C: 32, S: 1, 2007, s. 34.

⁵⁷ Köksal- Artık- Şimşek- Güneş, *a.g.m.*, s.509.

⁵⁸ Nazlı Gökçe, *Meyveler, Gıda Coğrafyası*, Ed. Semra Günay Aktaş, Eskişehir 2016, s.150.

⁵⁹ Özdemir- Akıncı, *a.g.m.*, s. 341.

⁶⁰ Şimşek- Aslantaş, *a.g.m.*, s. 209.

⁶¹ Feyza Tatar- Merve Tuğçe Tunç- Talip Kahyaoğlu, “Turkish Tumbul Hazelnut (*Corylus avellana* L.) Protein Concentrates: Functional and Rheological Properties”, *Journal of Food Science and Technology*, C: 52, S: 2, 2013, s. 1024.

⁶² Cesarettin Alasalvar- Bradley Bolling, “Review of Nut Phytochemicals, Fat-Soluble Bioactives, Antioxidant Components and Health Effects”, *British Journal of Nutrition*, C: 113, 2015, s. 68.

⁶³ Köksal- Artık- Şimşek- Güneş, *a.g.m.*, s. 515.

protein, mineral ve antioksidan kaynağıdır. Karbonhidrat yanında potasyum, fosfor, kalsiyum ve magnezyum gibi başlıca mineralleri içerdiği gibi önemli miktarlarda bakır, manganez ve selenyum da içermektedir.^{64, 65, 66, 67, 68, 69} Ayrıca fındık, B₁, B₅, B₆, niacin ve E vitamini gibi elzem vitaminleri de ihtiva etmektedir.^{70,71,72,73} Fındığın 100 g'da yaklaşık 19.5-65.5 mg E vitamini bulunduğu tespit edilmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla fındığın sağlıkla ilişkisinin önemi yiyecek-içecek işletmelerinde görev yapan şeflere, aşçılara ve müşterilere farklı yollarla vurgulanmalıdır.

Kod 2. Fındığın kullanım şekli: Fındık çiğ olarak, kavrulmuş, doğranarak, dilimlenerek, un halinde ve püre haline getirilerek fındık ezmesi ve yağ malzemesi formatında kullanılmaktadır.⁷⁵ Giresun restoran mutfaklarında fındığın kullanım şekline ilişkin konu değerlendirildiğinde; K1, K2, K3, K5, K9 fındığı öğütürerek, K4, K6, K7 ve K10 ise fındığı hem öğütürerek hem de un haline getirerek, K8, K11 yemeklerinde fındığı öğütürerek, un haline getirerek ve bütün haliyle kullandığını belirtmiştir. Fındığın yemeklerde kullanım şeklinin lezzet ve görsellik ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Kod 3. Yemeklerde fındığın çiğ ya da kavrulmuş olarak kullanımı: Uygun sıcaklık ve sürede kavrulmuş fındık lezzetli bir gıda haline dönüşmektedir. Bu işlem ayrıca ürüne renk, tat, koku ve tekstür sağlamak, proteinlerin sindirilebilirliğini artırmak, toksinleri azaltmak, enzimleri parçalamak, mikrobiyolojik kaliteyi iyileştirmek, fındığın uygun depolama koşullarında dayanıklı hale gelmesini sağlamak gibi görevleri yerine getirmektedir.⁷⁶ Giresun restoran şeflerinin fındığı hem çiğ hem de kavrulmuş halde kullandıkları tespit edilmiştir. Çünkü kavurma işleminin fındığa lezzet kattığını ve bu nedenle özellikle tatlılarda kavrulmuş fındık kullandıklarını ortak bir görüşle bildirmişlerdir. Bununla birlikte salata, çorba, köfte gibi yiyeceklerde ise işlem görmemiş çiğ fındık kullandıkları tespit edilmiştir. Sadece K1, K2 ve K6 adlı katılımcılar daha lezzetli olduğunu düşündükleri için tüm yemeklerinde ve tatlılarında kullandıkları fındığın kavrulmuş fındık olduğunu vurgulamışlardır.

⁶⁴ Artık, *a.g.m.*, s. 3.

⁶⁵ Contini vd., *a.g.m.*, s. 612.

⁶⁶ Karaosmanoğlu- Üstün, *a.g.m.*, s. 378.

⁶⁷ Karabörklü- Altın, *a.g.m.*, s. 859.

⁶⁸ Şimşek- Aslantaş, *a.g.m.*, s. 215.

⁶⁹ Tatar-Tunç-Kahyaoglu, *a.g.m.*, s. 1024.

⁷⁰ Artık, *a.g.m.*, s. 3.

⁷¹ Füsün Dikmen, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, Ankara 2015, s. 1-224.

⁷² Gökçe, *a.g.m.*, s.151.

⁷³ Karaosmanoğlu-Üstün, *a.g.m.*, s. 378.

⁷⁴ Nuri Güleşçi-İmdat Aygül, "Beslenmede Yer Alan Antioksidan ve Fenolik Madde İçerikli Çerezler", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C: 5, S: 1, 2016, s. 109.

⁷⁵ Köksal-Artık-Şimşek-Güneş, *a.g.m.*, s. 509.

⁷⁶ Artık, *a.g.m.*, s. 5.

Kod 4. Fındığın kullanım miktarı: Katılımcı şef ve aşçıların verdiği bilgilere dayanarak restoranların aylık fındık kullanım miktarları Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Restoranlarda Aylık Fındık Kullanım Miktarı (Aylık)

K1	K2	K3	K4	K5	K6
20-25 Kg	40-50 Kg	10-15 Kg	30-35 Kg	15-20 Kg	40-50 Kg
K7	K8	K9	K10	K11	
30-40 Kg	20-25 Kg	30-40 Kg	10-15 Kg	20-30 Kg	

Fındığı aylık olarak en fazla kullanan işletme K2 ve K6 adlı katılımcıların çalıştığı restoran (40-50 kg) iken en az kullanan K3 ve K10 adlı katılımcıların çalıştığı restorandır (10-15 kg).

Tema 3: Fındık Yağı Kullanımı

Çalışmanın bu kısmında şef ve aşçıların yemek yapımında fındık yağı kullanma durumu, fındık yağı kullanım miktarı ve fındık yağının en fazla kullanıldığı yemekler ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Kod 1. Yemek yapımında fındık yağı kullanma durumu: Omega 3 yağ asidi kaynağı olan fındığın bileşiminde, doymamış yağ asitleri (linoleik asit, linolenik asit, oleik asit, palmitik asit, stearik asit) bulunmaktadır. İnsan beslenmesinde önemli bir rol oynayan bu yağ asitlerinin kalp ve damar sağlığının koruduğu⁷⁷, kolesterolü düşürdüğü ve hipertansiyonun olumsuz etkilerini kontrol ettiği rapor edilmiştir.^{78,79} Bu nedenle yiyecek-içecek işletmelerinde fındık yağı kullanımını oldukça fazla önemsenmesi gereken bir konudur. Yapılan çalışmada görüşme yapılan tüm katılımcıların işletmelerinde fındık yağı kullandığı tespit edilmiştir. Giresun restoranlarında çalışan şeflerin fındık yağını yemek yapımında ve özellikle de tatlılarda kullandıkları belirlenmiştir. Restoranlarda fındık yağının kullanımı, bölgede fındık yağı tesislerinin bulunması ve erişim kolaylığı ile ilişkilendirilmiştir.

Kod 2. Fındık yağı kullanım miktarı: Katılımcıların aylık olarak kullandığı fındık yağ miktarı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Restoranlarda Fındık Yağı Kullanım Miktarı (Aylık)

K1	K2	K3	K4	K5	K6
40-60 Litre	60-70 Litre	30-40 Litre	40-45 Litre	30-40 Litre	60-70 Litre
K7	K8	K9	K10	K11	
40-50 Litre	30-40 Litre	30-40 Litre	10-15 Litre	40-50 Litre	

⁷⁷ Karaosmanoğlu-Üstün, *a.g.m.*, s. 378.

⁷⁸ Köksal- Artık- Şimşek- Güneş, *a.g.m.*, s. 510.

⁷⁹ Özdemir- Akıncı, *a.g.m.*, s. 322.

Restoranlarda kullanılan aylık fındık yağ miktarı en fazla 60-70 litre iken, en az yağ 10-15 litre olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmada restoranların aylık fındık yağı kullanımı ile aylık fındık kullanımının birbirine paralel olduğu belirlenmiştir (Tablo 3 ve Tablo 4).

Kod 3. Fındık yağının en fazla kullanıldığı yemekler: Giresun restoranlarında çalışan K1, K2, K6 adlı katılımcıların hemen hemen tüm yemeklerinde fındık yağı kullandıkları belirlenmiştir. K4 adlı katılımcının işletmesinde çıkardığı yöresel çorbalar ve tatlıların yanı sıra köftelerde de fındık yağı kullandığı belirlenmiştir. K3, K4, K5, K7, K8, K9, K10, K11 adlı katılımcıların genellikle tatlılarda fındık yağı kullandığı K5, K7, K11 adlı katılımcıların ise tatlıların yanı sıra tuzlu yemeklerden olan tava yemekleri ve kızartmalarda da fındık yağı kullandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5: Restoranlarda Fındık Yağının En Çok Kullanıldığı Yemekler

K1, K2, K6	Tüm yemeklerde
K3, K8	Yöresel çorbalarda, tatlılarda
K4	Yöresel çorbalarda, köftelerde ve tatlılarda
K5	Kızartma ve tatlılarda
K7	Kızartmalarda, yöresel çorbalarda ve tatlılarda
K9, K10	Tatlılarda
K11	Kızartma, tava yemeklerinde ve tatlılarda

Tema 4: Fındığın Yemeklerde Kullanımı

Çalışmanın son teması fındığın kullanıldığı yemek çeşitleri ile ilgilidir. Katılımcıların fındığı en fazla hangi çeşit yemeklerde ve tatlı çeşitlerinde kullandıkları belirlenirken, katılımcılardan restoranlarda fındık ile yapılan en önemli iki yiyeceğin (yemek, salata, tatlı) reçete ve tarif detayları da talep edilmiştir.

Kod 1. Fındığın en fazla kullanıldığı yemek çeşitleri: Fındığın en fazla kullanıldığı yemek çeşitleri sırasıyla Tablo 6'da yer almaktadır. Yapılan görüşmelerden fındığın sütlaç ve kadayıf gibi tatlılarda kullanımının yanı sıra yöresel çorba, çiğ köfte, köfte ve burger yapımında da kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca cafe-restoran olan K7, K9, K11'in çalıştıkları restoranlarda fındığın makarna, özel salatalar ve burger köfte gibi yemeklerde kullanıldığı ifade edilmiştir. Katılımcılardan K3, "...fındıklı pizza üretmek müşterilerime sunum yapıyorum, çok beğeniyorlar" demiştir.

Tablo 6: Giresun'daki Restoranlarda Fındığın En Fazla Kullandığı Yemek Çeşitleri

K1	Fındık tatlısı, sütlaç, bal kabağı tatlısı, fındıklı köfte ve çiğ köfte
K2	Sütlaç, bal kabağı tatlısı, kadayıf, kadayıf sarması ve yöresel çorbalar
K3	Sütlaç, kadayıf, fındıklı burma tatlısı, fındıklı pizza
K4	Sütlaç, kadayıf, dondurma süsleme
K5	Kadayıf, fındıklı burma tatlısı, fındıklı çiğ köfte
K6	Yöresel çorba, sütlaç, kadayıf, kadayıf sarması, bal kabağı tatlısı

K7	Yöresel çorbalarda, makarnalar, özel salatalarda, fındıklı kurabiye ve kroatlar
K8	Sütlaç, kadayıf, dondurma süsleme
K9	Salatalar, fındıklı kek, fındıklı kurabiyeler, fındıklı burma tatlısı ve dondurma süsleme
K10	Fındıklı burma tatlısı, sütlaç, kadayıf
K11	Fındıklı köfte, fındıklı waffle, sıcak dondurmali fındık tatlısı

Kod 2. Fındığın en fazla kullanıldığı tatlı çeşitleri: Restoranların menülerinde en çok yer verdiği tatlı çeşitleri sırasıyla kadayıf, sütlaç, fındıklı burma tatlısı, dondurma süsleme, kadayıf sarma, fındık tatlısı, fındıklı kurabiye, fındıklı kroat, fındıklı kek, fındıklı acı badem, waffle ve sıcak dondurmali fındık tatlısıdır. Yöresel tatlılardan kadayıf, sütlaç ve fındıklı burma tatlısı gibi tatlılar restoran menülerinde yer alırken, fındıklı kurabiye, kek, waffle, sıcak dondurmali fındık tatlısı gibi yöresel olmayan tatlıların cafe-restoran menülerinde (K7, K9, K11) yer aldığı belirlenmiştir.

Kod 3. Restoranda fındık ile yapılan en önemli iki yiyeceğin (yemek, salata, tatlı) reçete ve tarif detayları: Görüşmelerde şef ve aşçılardan restoranlarında fındığı malzeme olarak en çok kullandıkları iki yiyeceğe ait reçete ve tarif istenmiştir. Yiyeceklere ait bilgiler Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Şef ve Aşçıların İşletmelerde Fındık ile Yaptığı Önemli Yemekler

Katılımcı	Ürün 1	Ürün 2	Katılımcı	Ürün 1	Ürün 2
K1	Fındık tatlısı	Fındıklı bal kabağı	K7	Makarna	Fındıklı salata
K2	Sütlaç	Fındıklı burma tatlısı	K8	Sütlaç	Kadayıf
K3	Fındıklı pizza	Sütlaç	K9	Fındıklı kek	Fındıklı kurabiye
K4	Sütlaç	Fındıklı bal kabağı	K10	Fındıklı burma tatlısı	Kadayıf
K5	Fındıklı çiğköfte	Kadayıf	K11	Fındıklı köfte	Fındıklı waffle
K6	Yöresel fındık çorbası	Fındıklı burma tatlısı			

Restoran Menülerinde Yer Alan Fındık İçeren Ürün Reçete ve Tarifleri

Restoran menülerinde fındık içeren yiyeceklere ait reçete ve tarifler tablolar halinde aşağıda yer almaktadır.

Fındık Çorbası: Katılımcılardan K2, K6 ve K7’nin restoran menüsünde yer alan yöresel fındık çorbasının tarifi K6 tarafından verilmiştir.

Malzemeler

5 çorba kaşığı buğday unu
5 çorba kaşığı fındık unu
3 çorba kaşığı salça
2 su bardağı süt
4 su bardağı su fındık yağı
Baharat

İşlem Basamakları

Tencerede buğday unu yağ ile unun kokusu çıkana kadar kavrulur ve üzerine fındık unu ve salça ilave edilerek biraz daha kavrulur. Su ve süt eklenerek 10 dakika kadar kaynatılarak baharat ilave edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Çiğ Köfte: K1 ve K5 restoranlarında aperatif amaçlı çiğ köfte yapıldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca K1 “...Özellikle balık yemeye gelen müşterilerimiz öncesinde arayarak fındıklı çiğ köfte siparişi vermektedir.” demiştir.

Malzemeler

4 su bardağı fındık içi
300 g köftelik bulgur
200 g biber salçası
100 g domates salçası
2 diş sarımsak
9 dal yeşil soğan
2 adet kuru soğan
1 su bardağı fındık yağı
Maydanoz, baharat

İşlem Basamakları

Köftelik bulgur ayıklanır, yıkanır ve geniş bir tepsiye konulur. Üzerine un haline getirilen fındık ilave edilir ve iyice yoğrulur. Salça, sarımsak ve yağ ile yoğrulmaya devam edilir. Son olarak kalan tüm malzemeler hazırlanarak karışımın üzerine eklenir. Yoğurma işleminden sonra 15-20 dakika dinlendirilir ve şekil verilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Burma Tatlısı: K2, K6, K10 restoranlarında fındık ile yapılan yemeklere örnek olarak fındıklı burma tatlısını vermişlerdir. K6 adlı katılımcı “...Yaz mevsiminde yurt dışında bulunan gurbetçiler 3-4 aylığına memleketine (Giresun iline) gelmektedir. İşletme olarak yaz aylarında menülerimiz farklı ve daha fazla çeşit içermektedir. Memleket yemeklerini özleyen ziyaretçilerimize daha iyi hizmet sunabilmek ve onları özlediği lezzetlerle buluşturmak adına yöresel ürünlere öncelik vermekteyiz. Fındıklı burma tatlısı da bu özlenen lezzetlerden birisidir” demiştir. Katılımcılardan K6 “...Özellikle akşam yemeklerinde fındıklı burma tatlısını erkek müşterilerimiz daha çok talep etmektedir” bilgisini paylaşmıştır.

Malzemeler

500 g un
500 g nişasta
400 g fındık içi
300 g tereyağı
300 g margarin
1 adet yumurta
1 çay bardağı süt

İşlem Basamakları

Yumurta, yağ, yoğurt, un ve su yoğurulur. Hazırlanan bezeler nişasta yardımıyla açılır. Kesilen hamurun üzerine fındık serpiştirilerek oklavaya dolanır. Dolanan hamur, oklava üzerinde iki el ile bir araya getirilerek burulur ve oklava çekilir. Üzerine tereyağı gezdirilerek pişirilir. Şerbet sıcak olacak şekilde burmanın üzerine dökülerek şerbetin çekmesi sağlanır.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındık Tatlısı: Katılımcılardan K1 fındık tatlısını gerek çalıştığı restoranda gerekse katıldığı gastronomik etkinliklerde mutlaka yaptığını belirtmiştir. K1 "...Giresun fındık diyarıdır, aynı zamanda bizim coğrafi işaretli ürünümüzdür. Bu anlamda yöremizin önemli bir gastronomi unsuru olan fındık ve fındık tatlısını yer aldığımız platformlarda tanıtmaktayız. Yöresel ürünlerimize sahip çıkmalı ve gerekli alanlarda tanıtımını yapmalıyız" demiştir.

Malzemeler

1 kg fındık ezmesi
1 kg fındık unu
0.5 kg fındıklı kakao
0.5 kg sütlü fındık kreması
1 kg çifte kavrulmuş pirinç fındık
1 litre su

İşlem Basamakları

Kaynamış su sırası ile fındık ezmesi, kakaolu fındık kreması, sütlü fındık kreması karıştırılır. Un fındıklı bağlanır. Bir tepsiye pirinç fındıkları serip üzerine karışım boşaltılır. Soğuduktan sonra servis edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Bal Kabağı: Kabak tatlısına restoranlarında yer veren K1 ve K4 katılımcıları Giresun yöresinde yetişen kabakları kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca K1 "...İşletmemizde ağırlıklı olarak deniz mahsullerine ait yemekler hazırlanmaktadır. Balık yemeklerinden sonra damak zevkine hitap ettiğinden tahin tüketimini fındıklı bal kabağı tatlısıyla sağlamaktayız. Bu tatlımızı tahin ve bol fındık ile süsleyerek servis etmekteyiz" demiştir.

Malzemeler

1 kg bal kabağı
1 su bardağı şeker
1 su bardağı
doğranmış fındık
1 çay bardağı su
1 çay bardağı tahin

İşlem Basamakları

Kabak dilimlenerek yayvan bir tepsiye dizilir. Üzerine şekeri ilave edilerek 10-12 saat bekletilir. 1 çay bardağı su ilave edilir ve ocağa koyulur. Köpürüp kaynamaya başlayınca dek orta ateşte daha sonrasında kısık ateşte pişirilir. Servis tabaklarına alınarak soğutulur. Üzerine fındık ve tahin dökülerek servis edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Sütlaç: K2, K3, K4 ve K8 işletmelerinde fındıklı ürün olarak sütlacın reçete ve tarifini paylaşmıştır. Sütlacın restoranlarında neredeyse her gün yapıldığını belirten K2 "...Karadeniz'in olmazsa olmaz geleneksel lezzetlerinden birisi de sütlaçtır. Sütlaç Giresun'da oldukça fazla tüketilen bir tatlı türüdür. Bayan müşterilerimiz evlerinde sütlaç yapıp tüketmesine rağmen işletmemizde de sütlaç tatlısını tercih etmektedir" demiştir. Katılımcılarımızdan K8 "...Sütlaç oldukça hafif bir sütlü tatlı olduğundan müşterilerimiz çoğunlukla sütlacı tercih etmektedir, tatlı çabuk tükendiğinde ise müşterilerimizden olumsuz tepki almaktayız" demiştir.

Malzemeler

1 kg süt
1 kahve fincanı
pirinç
1 su bardağı
şeker
2 su bardağı su
1 yemek kaşığı
mısır nişastası

İşlem Basamakları

Bir tencerede süt kaynatılıp şeker ilave edilir. Pirinçleri ayrı bir tencerede 1 bardak suyla yumuşayınca kadar haşlanır. Süt ve şekere tereyağı ekleyip eritilir. Pirinç sütlü karışıma eklenir ve 15 dakika kaynatılır. Bir cam kâse içinde yumurta sarısı, 1 bardak su ve nişasta pürüzsüz olana kadar çırpılır. Bu karışımı sütlü karışıma yavaş yavaş eklenir. 5-6 dakika kaynattıktan sonra ocaktan alınır. Toprak kaplara dökülür ve önceden ısıtılmış 250 derecelik fırında üstleri kızarana kadar pişirilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Pizza: Fındığı yemeklerinde kullanan şeflerden K3 restoran menüsünde fındıklı pizzaya yer vermektedir. Fındığı yoğurduğu hamura ilave eden şef talep doğrultusunda malzemelerin üzerinde de kullandığını bildirmiştir.

Malzemeler

25 g yaş maya
2.5 su bardağı un
2 su bardağı fındık unu
1.5 su bardağı ılık su
1 çay kaşığı tuz
1/2 çay kaşığı şeker,
Salça, sucuk, kaşar,
mantar

İşlem Basamakları

Maya ılık su içerisinde eritildikten sonra un, fındık unu, tuz ve şeker ile yoğurularak hamur elde edilir. Hamur tepsiye istenilen kalınlıkta serilir ve fırına verilir. Hamur kabardıktan sonra seyretilmiş salça sosu üzerine sürülerek istenilen malzemeler hamurun üzerine serilir, tekrar fırına verilerek pişirilir. Dilimlenerek servis edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Kadayıf (Tel Kadayıf): Katılımcılardan K5, K8 ve K10 reçete ve tarif paylaşımını kadayıf tatlısı olarak yapmıştır. Şeflerden K8 "...Yapımı zahmetsiz, malzemelere ulaşım kolay, yerel bir lezzet olduğu için talepte çok, dolayısıyla kadayıf yapmayalım da ne yapalım. Ayrıca sütlaç ve kadayıf gibi yöresel tatlılar cafe-restoranlarda sunulmadığından bize olan talebi arttırmaktadır. Yöresel tatlılara olan talep gurbetçilerin geldiği dönemde artmaktadır. Bu nedenle menülerimiz yazlık-kışık şeklinde revize edilmektedir" demiştir.

Malzemeler

500 g kadayıf
120 g tereyağı
1 su bardağı fındık

Şerbeti için
3.5 su bardağı toz şeker
3.5 su bardağı süt

İşlem Basamakları

Şerbet hazırlanır. Tereyağı eritilerek kadayıfın üzerine dökülür ve birbirine yedirilir. Tepsiye bir sıra dizilir. Üzerine bol fındık dökülerek ikinci kısmı fındık kapanana kadar dizilir. Fırında kızarmaya bırakılır. Şerbet soğuk, kadayıf sıcak olacak şekilde şerbet ilavesi yapılır. Üzeri fındıkla süslenir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Makarna: İşletmesinde fındıklı makarna yapan şeflerden K7 "...Genellikle gençlerin talep ettiği bu lezzet cafe-restoranımızda oldukça tutulan bir lezzet olmuştur. Hem hafif hemde sağlıklı bir ürün olduğundan menümüzde her daim yerini korumaktadır" demiştir.

Malzemeler

500 g penne makarna
250 g ince çekilmiş fındık içi
300 g rendelenmiş kaşar peynir
100 g tereyağı

İşlem Basamakları

Makarnalar haşlanır, kaynar suyun içindeyken süzgeçle alınarak üzerine eritilmiş sıcak tereyağı, rendelenmiş kaşar peyniri ilave edilir. Son olarak fındıklar makarnanın üzerine dökülerek sıcak servis edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Salata: Katılımcılardan K7 restoranda fındıklı salata çıkaran şeflerdendir. Sağlıklı lezzet kavramına vurgu yapan K7 “...İşletmemizde yerel ürünleri kullanmaya gayret ediyoruz. Çünkü hem daha taze hem de erişimi kolay oluyor. Fındığı salataya fazla miktarda katıyoruz. Fındıklı salatalarımızı genel anlamda diyet yapan kişiler talep etmektedir. Şu ana kadar hiç salatanın fındığını azaltın diye bir şikayet almadık” demiştir.

Malzemeler

1 su bardağı haşlanmış iç fasulye,
1 su bardağı haşlanmış mısır
1 su bardağı iri kıyılmış fındık Kırmızılahana, beyaz lahana, yeşil soğan, maydanoz, dereotu, marul, sıvı yağ, nar ekşisi, tuz

İşlem Basamakları

Ayıklanmış, yıkanmış yeşillikler ince doğranır. Haşlanmış fasulye, haşlanmış mısır ve diğer malzemeler ilave edilir. En son fındıklar ve soslar eklenerek servis edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Kek: İşletmesinde fındık ile yapılan yiyeceklere örnek olarak K9 kek reçetesi ve tarifine yer vermiştir. Yapılan görüşmede K9 “.... Fındıklı kek ve fındıklı kurabiye cafe-restoranımızda herkese hitap eden bir lezzet, ayrıca çayların yanında mutlaka tüketilen önemli ürünler arasındadır” demiştir.

Malzemeler

3 adet yumurta
1.5 su bardağı toz şeker
1 su bardağı süt
1 su bardağı sıvı yağ
2.5 su bardağı un
2 su bardağı kıyılmış fındık
1 paket vanilya
1 paket kabartma toz
50 g damla çikolata

İşlem Basamakları

Yumurta ve şeker köpürene kadar çırpılır. Süt ve sıvıyağ ilave edilir. Un, kabartma tozu, vanilya elenerek karışıma eklenir. Son olarak fındık ve damla çikolata ilave edilerek karıştırılır. Harç kek kalıbına döküldükten sonra kekin üstüne iri kıyılmış 1 bardak fındık eklenir. 180 derece önceden ısıtılmış fırında 35 dakika pişirilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Kurabiye: Katılımcılardan K9 çalıştığı restorandafındıklı kurabiye çıkardıklarını belirterek, kurabiyenin reçetesi ve tarifini vermiştir.

Malzemeler

250 g margarin
1 adet yumurta
1 paket vanilin
1 çay kaşığı kabartma tozu
1 su bardağı kıyılmış
findık

Üzeri için:

1.5 su bardağı çekilmiş
findık
1 adet yumurtanın akı

İşlem Basamakları

Un, kabartma tozu, margarin ve yumurta derin bir kaba alınır. Vanilya, tarçın ve findık eklenerek yoğrulur. Hamurdan findık büyüklüğünde parçalar kopartılıp yuvarlanır. Hamurlar önce yumurta akına daha sonra çekilmiş findığa batırılarak yağlanmış fırın tepsisine dizilir. Önceden ısıtılmış 180 derece fırında pişirilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Fındıklı Köfte: Fındığı yemeklerinde kullanan şeflerden K11 restoranda fındıklı köfte yapmaktadır. Köfteleri aynı reçeteyle burger şeklinde de yaparak hamburger de üreten şef "...Farklı lezzetler denemeyi ve denetmeyi seviyorum, yöresel ürün olan findık ile daha fazla lezzetler üretilebileceğine inanıyorum" demiştir.

Malzemeler

1 kg kıyma
3 adet orta boy soğan
3 dilim bayat ekmek
içi
4 dal maydanoz
Tuz, karabiber,
kimyon,
1 su bardağı mısır unu
1 su bardağı findık içi

İşlem Basamakları

Kıyma, rendelenmiş soğan, robottan geçirilmiş ekmek içi, kıyılmış maydanoz, ince çekilmiş findık içi, tuz ve baharatı bir kaptaki yoğrulur. Köfte harcından parçalar koparılıp yassı köfteler elde edilir. Köfteler önce mısır ununa bulanır sonra da kızgın yağda kızartılır ve sıcak servis edilir.

Fotoğraf kaynağı: Kişisel Arşiv

Sonuç ve Öneriler

Fındığın Giresun restoranlarında kullanım düzeyinin ve malzeme olarak yer aldığı yemek çeşitlerinin belirlenmesini konu alan bu çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların çeşitli yemek ve tatlı yapımında kullandıkları fındıkları satın alırken marka, etiket bilgileri ve kaliteyi dikkate aldığı belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde restoranların fındığı kuru hava depolarında muhafaza ettikleri ve uygun muhafaza edilmemesi halinde fındıkta küflenmenin ve zararlıların olabileceğini iletilmişlerdir. Dolayısıyla Giresun restoranlarında çalışan şef ve aşçıların fındık muhafazası konusunda yetkin olduğu, bu durumun

da şef ve aşçıların birer fındık yetiştiricisi olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Şeflerin yemeklerinde ve tatlılarında fındığı kullanma nedenlerinin çoğunlukla “lezzet” olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın restoran şeflerinin fındığı daha çok lezzet amaçlı kullanmasının fındığın besin içeriği ve sağlık boyutunu geri plana ittiği belirlenmiştir. Fonksiyonel gıdaların kullanım miktarının gittikçe arttığı günümüzde, tüketicilere fındığın fonksiyonel amaçlı kullanımının gerekliliği ile ilgili olarak motive edici teşviklerin yapılması önemlidir. Çünkü fındığın sağlık boyutlarıyla da irdelenmesinin satış ve pazarlama konusunda da yiyecek-içecek işletmelerine destek olacağı düşünülmektedir. Son olarak şeflerin fındığı lezzet kazandırmasının yanında, tatlıları süslemek ve Giresun yöre mutfak kültürünü ön plana çıkartmak amacıyla da kullandığı belirlenmiştir.

Yapılan çalışmada şeflerin ve aşçıların fındık yağını çoğunlukla tatlılarda, yöresel çorbalarda ve az da olsa kızartmalarda kullandıkları belirlenmiştir. Giresun restoranlarında fındığın sütlaç, kadayıf ve fındıklı burma gibi tatlılarda kullanımının yanı sıra yöresel çorbalarda, çiğ köfte, köfte, burger ve hatta bazı restoranlara da makarna, özel salatalar ve pizza yapımında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Fındıktan yapılan yöresel tatlıların (kadayıf, sütlaç, fındıklı burma tatlısı) çoğunlukla restoran menülerinde yer aldığı, fakat yöresel olmayan tatlıların (fındıklı kurabiye, kek, waffle, sıcak dondurmali fındık tatlısı) genellikle cafe-restoranlarda yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Fındıklı burma tatlısının özellikle erkek müşterilerin talep ettiği, fındık tatlısının Giresun mutfak kültürünün tanıtıldığı platformlarda kullanıldığı, gençlerin ve kadınların özellikle fındıklı makarna, fındıklı pizza ve fındıklı burger talep ettiği, fındıklı salatının genellikle diyet yemeği olarak değerlendirildiği ve balık yemeye gelecek olan müşterilerin öncesinde fındıklı çiğ köfte siparişi verdiği tespit edilmiştir.

Giresun’da bulunan restoranların yaz dönemlerine ait menülerinin yurt dışından gelen gurbetçiler dikkate alınarak planladığı görülmüştür. Gurbetçilerin Giresun’a geldiği dönemlerde yöresel yemeklerin ve tatlıların yapımında daha fazla fındık ve fındıklı ürün kullanıldığı belirlenmiştir. Gurbetçilerin Giresun restoranlarında en çok fındıklı burma tatlısı ile fındıklı kadayıfı talep ettikleri görülmüştür.

Giresun’daki restoranlarda şef ve aşçı pozisyonunda çalışan katılımcılar ile yapılan görüşmeler sonucunda fındığın çorbadan tatlıya kadar birçok üründe yer aldığı belirlenmiştir. İnsan sağlığı üzerinde olumlu etkileri olan fındığın bu kadar farklı yemek çeşidinde malzeme olarak kullanımı fındığın gastronomik platformlarda daha fazla tanıtılmasını gerekli kılmaktadır. Geleneksel mutfak zenginliklerine sahip çıkan restoran şefler ve aşçıları, bu kültürel değerlerini gerek sosyal medya kanallarında gerekse eğitimsel faaliyetlerde daha fazla paylaşarak, farklı gastronomik platformlara ulaştırmalıdır. Kültürel miras kapsamında fındığın faydaları ve fonksiyonelliği ile ilgili farkındalık yerli halka da aşılansak sürdürülebilir gastronomi desteklenmelidir.

KAYNAKLAR

ALASALVAR, Cesarettin-BOLLING Bradley, “Review of Nut Phytochemicals, Fat-Soluble Bioactives, Antioxidant Components and Health Effects”, *British Journal of Nutrition*, C: 113, 2015, ss. 68-78.

ARTIK, Nevzat, *Türk Fındıklarının Fenolik Bileşik Dağılımı ve Kavurma Prosesinde Değişimi*, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kesin Raporu, Ankara 2004, ss.1-64.

BALIK, Hüseyin İrfan-BEYHAN Neriman, “Ordu’nun Ünye ilçesinde “Palaz” Fındık Çeşidinin Klon Seleksiyonu”, *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, C: 29, S: 3, 2014, ss. 179-185.

BALIK, Hüseyin İrfan-KAYALAK Selda-OKAY Ahmet Nail, “Yeni Fındık Çeşitleri (Okay 28 ve Giresun Melezi)”, *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, C: 19, S: 2, 2015, ss. 104-109.

BEŞİRLİ, Hayati, *Yemek Sosyolojisi, Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.

BRILLANT-SAVARİN, Jean Anthelme, *Lezzetin Fizyolojisi ya da Mutfak Üzerine Düşünceler*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2015.

CEYHUN SEZGİN, Aybuke-ÇETİN Kadir, “Türk Turizm İmajında Yer Alan Geleneksel Lezzetler”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar*, Ed. Zafer Gölen-Hasan Babacan, IVPE Yayınevi, Cetinje-Karadağ 2019.

CONTINI, Marina-FRANGIPANE, Maria Teresa-MASSANTINI Riccardo, “Antioxidants in Hazelnuts (*Corylus avellana* L.)”, *Nuts & Seeds in Health and Disease Prevention*, 2011, ss. 611-625.

DEMİREL, Hüsne-AYYILDIZ, Sibel, “Mutfak Kültürü ve Değişimi; Giresun İli Örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C: 5, S: 4, 2017, s. 288.

DİKMEN, Füsün, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, Tutku Yayınları, Ankara 2015.

DOĞANAY, Hayati, “Türkiye Fındık Meyveciliğindeki Yeni Gelişmeler”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2011, ss. 1-22.

DUYAR, Ömür, “Fındık İstasyonu’ndan Fındık Araştırma Enstitüsüne”, Geçmişten Günümüze Giresun, Haz. Ünsal Bekdemir-Mehmet Fatsa, Giresun İl Özel İdaresi, İstanbul 2015, ss. 224-228.

ENESCU, Caudullo, *Corylus Avellana in Europe: Distribution, Habitat, Usage and Threats*, European Atlas of Forest Tree Species, Publ. Off. EU, Luxembourg, 2016, ss. 86-87.

Fındığın Tarihiçesi, Fındık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2014, <https://arastirma.tarim.gov.tr/findik/Sayfalar/Detay.aspx?>, s. 26.

Fındık Raporu, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

Giresun Yemekleri, Giresun Valiliği Kültür Yayını, Bilgi Ajans, Giresun 2008.

81 İilde Kültür ve Şehir Giresun, Giresun Valiliği, İstanbul 2013.

GÖKÇE, Nazlı, *Meyveler, Gıda Coğrafyası*, Ed. Semra Günay Aktaş, Eskişehir 2016, ss. 1-246.

GÜLDEMİR, Osman-HALICI, Nevin, “Özel Bir Lezzet: Kiraz Diblesi”, *Geleneksel Gıdalar Sempozyumu* (27-29 Mayıs 2009), Van, ss. 562-563.

GÜLEŞÇİ, Nuri-AYGÜL, İmdat, “Beslenmede Yer Alan Antioksidan ve Fenolik Madde İçerikli Çerezler”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C: 5, S: 1, 2016, s. 109.

GÜLSOY, Ersin-ŞİMŞEK, Mikdat-ÇEVİK, Cumhuriyet, “Ordu İlinin Farklı Rakım ve Lokasyonlarında Yetiştirilen Bazı Fındık Çeşitlerinin Meyve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi”. *Uluslararası Tarım ve Yaban Hayatı Bilimleri Dergisi*, C: 5, S: 1, 2019, ss. 25-30.

GÜNER, Adem-GÜNER, Özlem-KARABAY, Nefise Ülkü, “Giresun Tombul Fındık (*Corylus avellana L.*) Yağının Serviks, Meme ve Kolon Kanseri Hücrelerinde Sitotoksik ve Antianjiyojenik Aktivitesi”, *Journal of the Institute of Science and Technology*, C: 11, S: 2, 2021, ss. 916-926.

HARMAN, Cihan, *Karadeniz Bölgesi'ndeki Endemik Tarım Ürünleri: Fındık, Çay ve Kivi'nin Üretimi, Pazarlanması ve Tüketimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2013, s. 23.

KARABÖRKLÜ, Salih-ALTIN, Nedim, “Düzce İli Fındık Depolarında Görülen Zararlı Böcekler ve Patojen Fungusların Tanımlanması”, *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C: 6, S: 4, 2016, ss. 860-870.

KARAOŞMANOĞLU, Hasan-ÜSTÜN N., Şule, “Organik ve Konvansiyonel Fındıkların (*Corylus avellana L.*) Bazı Fiziksel Özellikleri”, *Akademik Gıda*, C: 15, S: 4, 2017, ss. 377-385.

KIVELA, Jaks- JOHN, Crotts, “Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience a Destination”, *Journal of Hospitality and Tourism Research*, C: 30, S: 3, 2006, s. 354-377.

KOHLBACHER, Florian, “The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study”, *FQS. Forum: Qualitative Social Research*, C: 7, S: 1, 2006, ss. 1-30.

KÖKSAL, A. İbrahim-ARTIK, Nevzat-ŞİMŞEK, Atilla-GÜNEŞ, Nurdan, “Nutrient Composition of Hazelnut (*Corylus Avellana L.*) Varieties Cultivated in Turkey”, *Food Chemistry*, C: 99, S: 33, 2006, ss. 509-515.

OĞUZHAN, Sibel Bayıl-UĞRAŞ, Serpil-CAN, Merve-UZUN, Ayşe-ÜLGER, Sultan-ÜZMEZ, Şebnem-KARAGÜL, Bora-KILIÇ, Halil İbrahim-ÖZARSLAN, Mehmet-UĞRAŞ, Halil İbrahim, “Fındık (*Corylus avellana L.*) Yeşil Kabuk ve Yaprak Ekstraktlarında Biyolojik Aktivite Tayini”, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, C: 19, S: 4, 2016, ss.373-378.

ÖZÇAKMAK, Sibel-ERVİŞOĞLU, Muhammet, “Fındıkta Aflatoksin Oluşumuna Etkili Faktörler, Avrupa Birliğinin Limit Değerlerle İlgili Düzenlemeleri ve Türk Fındığı İhracatına Etkileri”, *Gıda*, C: 32, S: 1, 2007, ss. 33-40.

ÖZDEMİR, Feramus-AKINCI, İbrahim, “Physical and Nutritional Properties of Four Major Commercial Turkish Hazelnut Varieties”, *Journal of Food Engineering*, C: 63, S: 3, 2004, ss. 341-347.

SIRAY, Erdal-AKÇAY, Yaşar, “Giresun İli Merkez İlçede Fındık Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi, Üretim ve Pazarlama Sorunlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C: 27, S: 1, 2010, ss. 43-56.

ŞİMŞEK, Atilla-ASLANTAŞ, Rafet, “Fındığın Bileşimi ve İnsan Beslenmesi Açısından Önemi”, *Gıda Dergisi*, C: 24, S: 3, 1999, ss. 209-216.

TATAR, Feyza-TUNÇ, Merve Tuğçe-KAHYA OGLU, Talip, “Turkish Tombul Hazelnut (*Corylus avellana* L.) Protein Concentrates: Functional and Rheological Properties”, *Journal of Food Science and Technology*, C: 52, S: 2, 2013, ss. 1024-1031.

TEZ, Zeki, *Lezzetin Tarihi, Geçmişten Bugüne Yiyecek, İçecek ve Keyif Vericiler*, Hayy Kitap, İstanbul 2015.

Fındık Sektör Raporu, Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018 <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/findiksektorraporu2018.pdf>

“*Gastronomi*”, Türk Dil Kurumu, 2020, <https://sozluk.gov.tr/>

YILDIRIM, Ali-ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2016.

ZAMAN, Mehmet, “Türkiye’de Fındık Bahçelerinin Coğrafi Dağılışı ve Üretimi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, C: 11, 2004, ss. 49-92.

Görüşme Yapılan Restoranlar

No	Restoranın Adı	İşletmenin Yaşı	Şef ve Aşçıların Tecrübe Yılı
1	Manzara Cafe	4	11
2	Ayvasıl Liman Restoran	12	18
3	Zeytinlik Restoran	13	7
4	Alesta Cafe	5	10
5	Çınar Cafe&Restoran	11	18
6	Doğal Dükkân	20	13
7	Kuzey Cafe Restoran	5	12
8	Çamlıca Lokantası	29	17
9	Corylus Cafe & Patisserie	5	11
10	Ayvasıl Ayhan Usta	30	40
11	OrtaKahve 246	8	9

2018-2019 YÜZEY ARAŞTIRMALARI İŞİĞİNDA VEZİRKÖPRÜ ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEKLERİ*

*Davut YİĞİTPAŞA**
Boran ÖNTAŞ****

ÖZ

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Samsun, eski çağlardan beri yerleşim görmüş, önemli kültür bölgelerinden birisidir. Samsun'un önemli bir kültür bölgesi olmasını sağlayan en büyük etmende kuşkusuz, sahip olduğu fiziki coğrafyasından gelir. Genelde Karadeniz sıra dağları sebebiyle, Karadeniz kıyılarından Anadolu'nun içlerine geçiş zor ve meşakkatlidir. Lakin Samsun bölgesinde Karadeniz sıra dağlarının yükseltisi azalmaya başlamış ve bu durum neticesinde Samsun, İç Anadolu ile Karadeniz arasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Samsun iline bağlı olan Vezirköprü ilçesi ise; verimli topraklara ve yaşanabilir bir iklime sahip olmasının yanı sıra yer altı ve yerüstü suları bakımından da zengin olması sebebiyle, geçmişten günümüze kadar yörede yerleşimin devam etmesine olanak sağlamıştır. Öyle ki Vezirköprü'de en erken yerleşim Kalkolitik Çağ (MÖ 5500–MÖ 3000)'de başlayıp¹, Tunç, Demir, Hellenistik, Roma ve Bizans Çağı'na kadar kesintisiz devam etmektedir. Lakin Vezirköprü'de araştırmalar daha çok Roma ve Bizans çağları üzerine yoğunlaşmış, bölgenin Erken Tunç Çağı'na ait çanak çömlekleri ise diğer dönemlere nazaran daha az çalışılmıştır. Bu çalışma, 2018 ve 2019 yıllarında yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Tunç Çağı çanak çömleklerini incelemek, çağdaşı olan diğer yerleşimlerle karşılaştırmak ve bahsettiğimiz araştırma azlığını gidermek adına ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Samsun, Vezirköprü, Erken Tunç Çağı, Çanak Çömlek.

EARLY BRONZE AGE POTTERY IN THE LIGHT OF THE 2018-2019 VEZİRKÖPRÜ SURFACE RESEARCH

* *Gönderim Tarihi: 04.03.2021. Kabul Tarihi: 22.06.2021.*

** *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, SAMSUN. davut.yigitpasa@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8821-5628.*

*** *Arkeolog (MA), boran.ontas@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2396-5270.*

¹ Rainer M. Czichon, *Oymaağaç-Nerik 2007* yılının kazı çalışmalarına ait raporda, Oymaağaç Höyük Tabaka VI'ı Kalkolitik Dönem'e tarihlendiğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rainer Maria Czichon, *Oymaağaç-Nerik Kazı Çalışmaları Raporu 2007*, <http://www.nerik.de>, 2007, 9.

ABSTRACT

Located in the Middle Black Sea part of the Black Sea Region, Samsun is one of the important cultural regions that has been settled since ancient times. Samsun's most significant factor as an essential cultural region is undoubtedly its physical geography. Samsun plays a crucial role in transportation since it connects Central Anatolia and the Black Sea region. Whereas the Black Sea mountain range hampers the transition from the Black Sea coast to the interior of Anatolia, the mountain range decreases in the Samsun region. Samsun's Vezirköprü district has fertile soils and a livable climate and is rich in underground and surface waters. The earliest settlement in Vezirköprü appeared in the Chalcolithic Age (5500 BC - 3000 BC), and it has thus far been a welcoming settlement in the region. Its importance continued uninterrupted until the Bronze, Iron, Hellenistic, Roman and Byzantine Ages. However, research so far in Vezirköprü mostly focused on the Roman and Byzantine periods, and the pottery belonging to the Bronze Age of the region was rarely studied. This study examines the Bronze Age pottery found during the surveys in 2018 and 2019 and discusses the findings compared with other contemporary settlements.

Keywords: Black Sea, Samsun, Vezirköprü, Early Bronze Age, Pottery.

Giriş

Samsun iline bağlı bir ilçe olan Vezirköprü, Samsun merkezden yaklaşık olarak 115 km uzaklıkta konumlanmaktadır. İlçenin en erken yerleşimi Kalkolitik Çağ itibarıyla başlamakta olup, Tunç, Demir, Hellenistik, Roma ve Bizans Çağı'na kadar kesintisiz olarak devam etmektedir.²

Vezirköprü'de bu zamana kadar yapılan kazı ve yüzey araştırmaları daha çok Roma ve Bizans Çağları üzerine yoğunlaşmış, ilçenin Tunç Çağları'na ait çanak çömlekleri ise detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu nedenden dolayı, A. Temür ve D. Yiğitpaşa'nın 2018 ve 2019 yıllarında Vezirköprü ilçesinde gerçekleştirdikleri yüzey araştırmaları sonucu, 12 yerleşim yerinde tespit ettikleri Tunç Çağı çanak çömlekleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmada yer alan çanak çömlekler incelenirken, ilk başta çizim ve tanımları yapılmıştır. Çizimler neticesinde formları belli olan çanak çömleklerin tipolojileri oluşturulmuş, daha sonra dijital ortama aktarılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Tanımlanan, çizimleri, fotoğrafları çekilen ve tipolojileri oluşturulan çanak çömleklerin, öncelikle hamur ve astar özellikleri, tipolojileri, yapım teknikleri göz önünde bulundurularak; yerel, bölgesel ve Anadolu'da diğer yerleşimlerde ele geçen benzerleri tespit edilmiştir.

² Czichon, *a.g.e.*, s. 9; Akın Temür-Davut Yiğitpaşa, "Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoriyumu 2018 Yüzey Araştırması ve Envanter Çalışmaları", *History Studies*, 12/2, 2020a, s. 619; Akın Temür-Davut Yiğitpaşa, "Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoriyumu 2019 Yüzey Araştırması ve Envanter Çalışmaları", *History Studies*, 12/6, 2020b, s. 2865.

Çalışmamızda amacımızı oluşturan en önemli olgu; Vezirköprü'nün Erken Tunç Çağı'na ait çanak çömlekleri hakkında, bu zamana kadar detaylı bir çalışmanın ele alınmamış olmasıdır. Bu nedenle, 2018 ve 2019 yıllarında, Samsun iline bağlı Vezirköprü ilçesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilmiş Erken Tunç Çağı'na ait çanak çömlekleri incelemek, hakkında yeni bilgi ve sonuçlar elde etmek, çağdaşı olan diğer yerleşimlerle karşılaştırmak ve bahsettiğimiz araştırma azlığını gidermek amaçlanmıştır.

2018-2019 Vezirköprü yüzey araştırmaları neticesinde Erken Tunç Çağı'na ait toplamda 130 adet olan çanak, çömlek, amorf, dip, kulp ve tutamak parçaları ele geçmiştir. Ele geçen tüm Erken Tunç Çağı keramikleri elle yapılmıştır. Bu makalede ise, yalnızca profil veren, toplam sayısı 53 olan, 20 adet çanak ve 33 adet çömlek incelenmiştir.

1. Vezirköprü İlçesinin Erken Tunç Çağı Yerleşimleri

Vezirköprü'de en erken yerleşim Kalkolitik Çağ (MÖ 5500–MÖ 3000)'de başlayıp, Tunç, Demir, Hellenistik, Roma ve Bizans Çağı'na kadar kesintisiz devam etmektedir.³

Vezirköprü'de en kapsamlı çalışmalar Oymaağaç Mahallesi sınırları içinde bulunan Oymaağaç Höyüğü'nde yürütülmüştür. Oymaağaç Höyük, ilk olarak 1970 yılında Dengate tarafından tespit edilmiştir.⁴ Daha sonraları U. B. Alkım ve ekibi tarafından, 1971-1977 yılları arasında Samsun ve ilçelerinde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. U. B. Alkım tarafından gerçekleştirilen bu yüzey araştırmaları sonucu, Vezirköprü'de konumlanan; Çörlentepe,⁵ Keltepe,⁶ Kurudere,⁷ Acısabaşı⁸ ve Doğanentepe'nin,⁹ Erken Tunç Çağı'na ait yerleşim yerleri olduğu belirtilmiştir. 2005 yılından günümüze kadar ise Oymaağaç Höyük kazıları R. Czichon tarafından sürdürülmektedir. Gerçekleştirilen kazılar sonucu Oymaağaç Höyük'ünün, Hititlerin kutsal kenti Nerik olduğu anlaşılmıştır.¹⁰

Antik kaynaklarda adı geçen, ancak şu ana kadar yeri tam olarak belirlenememiş olan Neoklaudiopolis antik kentinin sınırlarının belirlenebilmesi için, çok kapsamlı ve her yönüyle değerlendirmeye tabi tutulan, uzun soluklu bir araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 2018 yılında Vezirköprü İlçe merkezi

³ Czichon, *a.g.e.*, s. 9; Temür-Yiğitpaşa, 2020a, *a.g.m.*, s. 619-654.

⁴ James Andrew Dengate, "A Site Survey along the South Shore of Black Sea", *Ed.: Ekrem Akurgal, "The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, 23-30 Eylül 1973, Ankara-İzmir, C: 1, 1978, s. 245-258.*

⁵ U. Bahadır Alkım, "Samsun Bölgesi 1973 Çalışmaları", *Belleten, C: XXXVIII, S: 151, 1974a, s. 553-556.*

⁶ Alkım, *a.g.m.*, s. 554; U. Bahadır Alkım, "Samsun Region, 1973", *Anatolian Studies, C: XXIV, 1974b, s. 51; U. Bahadır Alkım, "Samsun Bölgesi Çalışmaları (1973)", Türk Arkeoloji Dergisi, C: XXII, 1975, S: 1, s. 6.*

⁷ Alkım, *a.g.m.*, s. 554; *a.g.m.*, 51; *agm*, s. 6.

⁸ Alkım, *a.g.m.*, s. 554; *a.g.m.*, 51; *agm*, s. 6.

⁹ Alkım, *a.g.m.*, s. 554; *a.g.m.*, 51; *agm*, s. 6.

¹⁰ Rainer Maria Czichon-Mehmet Ali Yılmaz, "Vezirköprü/Oymaağaç (Nerik?) Projesi", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, Ankara, 2014, s. 341.*

ve köylerini kapsayacak bir şekilde “Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu” adıyla yeni bir yüzey araştırması projesi başlatılmıştır.¹¹ Araştırmalar sırasında Samsun Müzesi envanterinde bulunan birçok antik malzemenin¹² geldiği yer olarak kayıtlara geçen Neoklaudioplis antik kentinin yayılım alanını gösteren çok sayıda Roma yerleşimine ait keramik,¹³ mimari yapı kalıntısı ve mezarı tespit edilmiştir.

2. 2018-2019 Vezirköprü Yüzey Araştırmalarında Keşfedilen Erken Tunç Çağı Keramiklerinin Yerleşim Yerleri

Vezirköprü’de 2018-2019 yıllarında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde Erken Tunç Çağı’na ait olduğu anlaşılan keramikleri, U. B. Alkım’ın bahsettiği Acısabaşı ve Doğantepe’de dahil olmak üzere, Avren, Cami Tepesi, Gavurevi, Harmankaya, Höbeğin Doruk, Höyük, Kilisekaya, Tepe (Bayrak Tepe), Tepecik ve Tevekleşme mevkiğinde ele geçmiştir.

2.1. Acısabaşı

Acısabaşı (Resim 2), Vezirköprü merkezinin 7 km kuzeybatısındaki Yağınözü Köyü’nün 2 km güneydoğusunda yer almakta olup, U. B. Alkım tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucu MÖ 3. bin yıla ait bir yerleşme olduğu belirtilmiştir.¹⁴ 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar sonucu, höyüğün büyük bir kısmının iş makinelerinin yol yapım çalışmaları için aldıkları toprak sebebiyle tahrip olduğu belirtilmiş ve yapılan incelemelerde Erken Tunç, Geç Demir, Roma, Orta Çağ ve Geç Antik Çağ’a tarihlenen çok sayıda keramik buluntusu tespit edilmiştir.¹⁵

2.2. Avren

Avren, Vezirköprü merkezinin 20 km kuzeybatısında yer alan Narlısaray Mahallesi’nin yaklaşık 2,2 km kuzeyinde konumlanır. 2019 yılında gerçekleştirildikleri yüzey araştırmaları sonucu çok sayıda Erken Tunç Çağı çanak çömleği ve 330 m çapında bir kale tespit edilmiştir.¹⁶

¹¹ Temür-Yiğitpaşa, 2020a, a.g.m., s. 621.

¹² Akın Temür, “EinOhrring mit Sphingenmotivaus Vezirköprü-Samsun (Nordtürkei)”, *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, S. 148, 2016, s. 165-177; Akın Temür-Özkan Özbilgin, “Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe”, *Tüba Kültür Envanteri Dergisi*, S: 20, 2019a, s. 41-72; Akın Temür-Özkan Özbilgin, “A Group of GlassBraceletsfrom Samsun Museum”, *Settlementsand Necropoleis of the Black Seaandits Hinterland in Antiquity*, Ed. Gocha R. Tsetskhladzeand Sümer Atasoy, *Archaeopress*, 2019b, s. 281-288.

¹³ Akın Temür-Semanur Karadeniz, “Neoklaudiopolis’ten Bir Grup Roma Seramiği”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 2020, s. 22-36.

¹⁴ Alkım, a.g.m., s. 554; a.g.m., 51; a.g.m., s. 6.

¹⁵ Temür-Yiğitpaşa, 2020b, a.g.m., s. 2872.

¹⁶ Temür-Yiğitpaşa, a.g.m., s. 2868.

2.3. Cami Tepesi Höyük

Cami Tepesi Höyük (**Resim 3**), Vezirköprü merkezinin 4 km kuzeydoğusunda, Çal (Çalköy) Mahallesi'ndeki Kayalı mevkinin kuzeyinde yer alır.¹⁷ 2018 yılında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde höyük üzerinde; Erken Tunç, Demir, Roma ve Bizans Çağı'na ait keramik buluntuları tespit edilmiştir.¹⁸

2.4. Doğantepe Höyük

Vezirköprü merkezinin 20 km kuzeybatısındaki Narlısaray Mahallesi'nin, 1 km güneydoğusunda yer alan Doğantepe Höyük (**Resim 4**) U. B. Alkım tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucu MÖ 3. bin yıl ve MÖ 2. bin yıla ait bir yerleşim yeri olduğu belirtilmiştir.¹⁹ 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde höyük üzerinden; Tunç ve Demir Çağı'na ait çok sayıda keramik buluntusu ele geçirilmiş, ayrıca kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir.²⁰

2.5. Gavurevi

Gavurevi, Çalköy'den Yürükçal yönüne giden yolun sol tarafında, köylüler tarafından Gavurevi (**Resim 5**) olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır. Yürükçal yolunun üstünden başlayan yamaç yerleşimi, 2018 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde keşfedilmiştir. Yerleşimden Erken Tunç, Demir ve Orta Çağ'a tarihlenen yoğun bir keramik buluntusu ele geçirilmiş ve bu keramik buluntusunun yerleşimin aşağısından geçen İstavloz Çayı'na kadar uzandığı belirtilmiştir.²¹

2.6. Harmankaya

Harmankaya (**Resim 6**), Vezirköprü merkezinin 19 km kuzeydoğusundaki Kaplancık Mahallesi'nin 500 m güneyinde yer alır.²² 2018 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde yerleşimde; Erken Tunç, Demir ve Roma Çağı'na ait keramik buluntuları tespit edilmiştir.²³

2.7. Höbeğin Doruk

Vezirköprü merkezinin 10 km kuzeybatısındaki İnkaya Mahallesi'nde yer alan Höbeğin Doruk (**Resim 7**), 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde keşfedilmiştir. Höyüğün üzerinden çok az sayıda Erken Tunç Çağı,

¹⁷ Akın Temür-Davut Yiğitpaşa-Kemalettin Şahin-Merve Çelik-Özkan Özbilgin-Volkan Kaytmaz-Murat Sangül-Bünyamin Kıvrak, "Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoriyumu 2018 Yılı Yüzey Araştırması", *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17-21 Haziran 2019, Diyarbakır, C: 1, 2019, s. 84; Temür-Yiğitpaşa, *a.g.m.*, 2020b, s. 2892.

¹⁸ Temür-Yiğitpaşa, 2020a, *a.g.m.*, s. 626.

¹⁹ Alkım, *a.g.m.*, s. 554; *a.g.m.*, s. 51; *a.g.m.*, s. 6.

²⁰ Temür-Yiğitpaşa, 2020b, *a.g.m.*, s. 2872 vd.

²¹ Temür-Yiğitpaşa, 2020a, *a.g.m.*, s. 624.

²² Temür vd., *a.g.m.*, s. 87.

²³ Temür-Yiğitpaşa, 2020a, *a.g.m.*, s. 625.

yoğun olarak Erken Demir, Orta Demir, Geç Demir, Roma ve Geç Antik Çağ keramikleri tespit edilmiştir.²⁴

2.8. Höyük Mevki

Höyük mevki (**Resim 8**), Vezirköprü merkezinin 8 km güneybatısında bulunan Taşlyük Mahallesi'nde yer almaktadır. Yüksekliği 79 m olan bir tepenin, güneydoğu ve batı eteklerine doğru genişleyen alanında konumlanmaktadır. 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir. Yerleşim üzerinden Erken Tunç, Demir ve Roma Çağı'na ait keramik parçaları ele geçirilmiştir.²⁵

2.9. Kilisekaya

Kilisekaya, Vezirköprü merkezinin 4 km doğusunda bulunan Hacıkurt Mahallesi'nde,²⁶ köylüler tarafından Kilisekaya mevki (**Resim 9**) olarak adlandırılan yerde konumlanmaktadır. 2018 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde keşfedilmiş olan yamaç yerleşiminden; Erken Tunç, Demir, Hellenistik, Bizans ve Orta Çağ'a ait keramik buluntuları ele geçirilmiştir.²⁷

2.10. Tepe (Bayrak Tepe)

Tepe (Bayrak Tepe) mevki (**Resim 10**), Vezirköprü merkezinin 7 km kuzeybatısında yer alan Avdan Mahallesi'nde konumlanmaktadır. 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde mahallenin 200 m güneyinde tespit edilen kale yerleşimi üzerinden; Erken Tunç Çağı yoğun olmak üzere, Demir ve Roma Çağı'na ait keramik parçaları ele geçirilmiştir.²⁸

2.11. Tepecik Höyük

Tescilli bir höyük olan Tepecik Höyük (**Resim 11**), Vezirköprü'nün 6.5 km kuzeyindeki Adatepe Mahallesi'nde yer alan ilköğretim okulunun arka tarafında bulunmaktadır. 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde höyüğün geç dönemde nekropol olarak kullanıldığı anlaşılmış, Erken Tunç ve Demir Çağı'na tarihlenen keramik parçaları ele geçirilmiştir.²⁹

2.12. Tevekleşme

Tevekleşme (**Resim 12**), Vezirköprü merkezinin 4 km kuzeyinde yer alan Akören Mahallesi sınırları içerisinde konumlanmaktadır.³⁰ Akören Mahallesi'ne giden yolun 60 m kuzeyinde, tescilli DökmetepeTümülüsü'nün 200 m doğusunda

²⁴ Temür-Yiğitpaşa, 2020b, *a.g.m.*, s. 2872.

²⁵ Temür-Yiğitpaşa, 2020b, *a.g.m.*, s. 2873.

²⁶ Temür vd., *a.g.m.*, s. 86.

²⁷ Temür-Yiğitpaşa, 2020a, *a.g.m.*, s. 625.

²⁸ Temür-Yiğitpaşa, 2020b, *a.g.m.*, s. 2868.

²⁹ Temür-Yiğitpaşa, 2020b, *a.g.m.*, s. 2873.

³⁰ Temür vd., *a.g.m.*, s. 85.

bulunan yamaç yerleşiminde, 2018 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucu; Erken Tunç, Demir, Roma ve Bizans Çağı'na ait çok sayıda keramik buluntusu tespit edilmiştir.³¹

3. 2018-2019 Vezirköprü Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Erken Tunç Çağı Çanak Çömleklerinin Mal Grupları

Yapılan incelemeler sonucu ele geçirilen çanak ve çömlek parçalarının hepsinin, elde yapıldığı anlaşılmıştır. Çömleklerde; siyah/gri astarlı, devetüyü astarlı, kahverengi astarlı, kiremit astarlı ve çift renkli olmak üzere 5, çanaklarda ise; siyah/gri astarlı, devetüyü astarlı, kiremit astarlı ve çift renkli olmak üzere 4 mal grubu tespit edilmiştir. Çanaklarda ve çömleklerde, yoğun olarak görülen mal grubu çift renklilerdir.

3.1. Çift Renkli

Çift renkli mallar tüm çanak formları olan açık ağızlı konik gövdeli (**Levha 1/1-2**), kapalı ağızlı konik gövdeli (**Levha 7/1-2**), içe dönük ağızlı keskin omurgalı çanaklarda (**Levha 9/1-2**; **Levha 10**; **Levha 11**) ve boyunsuz çömleklerde görülmektedir.

Çift renkli mal grubundaki çanakların hamur renkleri devetüyü, siyah/gri, kiremit ve kahverengi, iç astarları kahverengi ve devetüyü, dış astarları siyah/gri renklerindedir. Genelde orta kum katkılı, kötü pişmiş, açık-açkısız oranı birbirine eşit mallardır. Çift renkli tüm çanakların ağız yapıları basit (yuvarlak) ağız kenarlı olup, hepsi elle yapılmıştır. Çift renkli çanaklar; Tepecik, Cami Tepesi, Kilisekaya, Avren ve Tepe (Bayrak Tepe)'de ele geçirilmiştir.

Çift renkli çömleklerin hamur renkleri ise, bir adet siyah hamurlu çömlek hariç (**Levha 12/4**) geri kalanlar kahverengi ve devetüyü renklerindedir. Dış astarları kahverengi veyahut devetüyü renklerine, iç astarları aynı çanaklarda olduğu gibi siyah/gri renge sahiptir. Genelde orta kum katkılı, orta veya kötü pişmiş, açık ve açkısız malların oranı birbirine eşittir. 3 adet düz ağız kenarlı (**Levha 12/6**; **Levha 14/2-3**) ve 1 adet basit (sivri) ağız kenarlı (**Levha 19**) malzemeler hariç geri kanal tüm çift renkli çömlekler yuvarlak ağız kenarına sahiptir. Yine çift renkli çanaklarda olduğu gibi hepsi elle yapılmıştır. Çift renkli çömlekler; Tepecik, Tepe (Bayrak Tepe), Avren, Höyük Mevki, Cami Tepesi ve Kilisekaya'da ele geçirilmiştir.

3.2. Kiremit Astarlı

Kiremit astarlı mallar, açık ağızlı konik gövdeli çanaklarda (**Levha 1/3-4**; **Levha 2/2**), boyunsuz çömleklerde (**Levha 20**) ve tek örnek olan uzun boyunlu çömlekte (**Levha 12/7-9-11**; **Levha 15/3**; **Levha 16/5**; **Levha 17**; **Levha 20**) görülmektedir.

Kiremit astarlı açık ağızlı konik gövdeli çanakların hepsi siyah hamura sahip, basit (yuvarlak) ağız kenarlı ve açkılıdır. Genelde kaba kum katkılıdır.

³¹ Temür-Yiğitpaşa, 2020a, *a.g.m.*, s. 624.

Pişme dereceleri olarak orta ve kötü pişmiş malların sayısı birbirine eşittir. Tepecik ve Cami Tepesi mevkilerinde ele geçirilmiştir.

Kiremit astarlı çömlekler ise, genelde siyah hamurlu, ince kum katkılı ve orta pişmiştir. Bir adet uzun boyunlu olan çanak hariç (**Levha 20**) geri kalanı açıktır. Ağız yapıları olarak basit (sivri) (**Levha 12/7-11**), basit (yuvarlak) (**Levha 12/9-;** **Levha 15/3;** **Levha 17;** **Levha 20**) ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlarına (**Levha 16/5**) sahiptirler. Tepecik, Höyük, Höbeğin Doruk ve Doğan-tepe’de ele geçirilmiştir.

3.3. Devetüyü Astarlı

Devetüyü astarlı mallar, açık ağızlı konik gövdeli çanaklar (**Levha 3;** **Levha 4/1-2**), **1 adet** kapalı ağızlı küresel gövdeli çanak (**Levha 8**), **1 adet** içe dönük ağızlı keskin omurgalı çanak (**Levha 9/1**), ve boyunsuz çömleklerde (**Levha 13/1-2;** **Levha 14/4-5-6;** **Levha 16/1**) görülmektedir.

Devetüyü astarlı çanakların hepsi, yuvarlak ağız kenarına sahiptir. **1 adet** açık kapalı ağızlı küresel gövdeli çanak hariç (**Levha 8**), gerisi açıksızdır. Genelde devetüyü rengi hamura sahip, orta kum katkılı, orta pişmiş mallardır. Tepe (Bayrak Tepe), Doğan-tepe ve Höyük mevkilerinde ele geçirilmiştir.

Devetüyü astarlı çömleklerde ise; aynı çanaklarda oldu gibi genelde devetüyü rengi hamur kullanılmıştır. **2 adet** dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı olanları hariç (**Levha 13/1;** **Levha 16/1**), geri kalanları basit (yuvarlak) ağız kenarlarına sahiptir. Çoğunlukla kötü pişmiş, kaba kum katkılı, açıksız mallardır. Tepe (Bayrak Tepe), Avren ve Höbeğin Doruk’ta ele geçirilmiştir.

3.4. Siyah/Gri Astarlı

Siyah/gri astarlı mallar, açık ağızlı konik gövdeli çanaklar (**Levha 5/ 1-2-3**), içe dönük ağızlı küresel gövdeli çanak (**Levha 10**) ve **1 adet** boyunsuz çömlek (**Levha 15/4**) üzerinde görülmektedir. Siyah/gri astarlı çanak ve çömleklerin hepsi Höyük mevkinde ele geçmiştir.

Siyah/gri astarlı çanakların **2 tanesi** yuvarlak ağız kenarına sahip, kahverengi hamurlu, ince kum katkılı, açık olup, biri kötü (**Levha 5/1**), diğeri orta pişmiştir (**Levha 5/3**). Siyah astara sahip bir diğeri çanak ise dışa eğik ağızlı kenarlı (**Levha 5/2**), siyah hamurlu, ince kum katkılı, kötü pişmiş ve açıksızdır.

Siyah/gri astarlı tek çömlek ise, yuvarlak ağız kenarlı, gri hamurlu, ince kum katkılı, kötü pişmiş ve açıksızdır (**Levha 15/4**).

3.5. Kahverengi Astarlı

Kahverengi astarlı malların hepsi sadece boyunsuz çömleklerden (**Levha12/10;** **Levha16/2-3-4**) oluşmaktadır. **2 adet** yuvarlak ağız kenarlı (**Levha 12/10;** **Levha 16/4**), **2 adet** dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı (**Levha 16/2;** **Levha 16/4**) olan çömleklerin hepsi orta kum katkılıdır. Genelde kahverengi hamura sahip, orta pişmiş, açıksız mallardır. Tepecik ve Höbeğin Doruk mevkilerinde ele geçirilmiştir.

4. Çanaklar ve Çömlekler

2018-2019 yıllarında Vezirköprü'de yapılan araştırmalar sonucu Acısubaşı, Avren, Cami Tepesi, Doğan-tepe, Gavurevi, Harmankaya, Höbeğin Doruk, Höyük, Kilisekaya, Tepe (Bayrak Tepe), Tepecik ve Tevekleşme merkezlerinden Erken Tunç Çağı'na ait keramik parçaları tespit edilmiştir. Bu merkezlerden çanak parçalarına ait buluntular, yoğun olarak Tepecik mevkinde; Tepecik mevki haricinde ise, Tepe (Bayrak Tepe), Avren, Doğan-tepe, Höyük, Cami Tepesi, Kilisekaya ve Höbeğin Doruk'ta ele geçmiştir. Çömlek parçaları da çanak parçaları gibi, yoğun olarak Tepecik mevkinde tespit edilmiştir. Çömlek parçalarına Tepecik mevki haricinde, Cami Tepesi Höyük, Doğan-tepe, Avren, Höyük, Kilisekaya ve Tepe (Bayrak Tepe) mevkilerinde rastlanılmıştır.

4.1. Çanaklar

Çanaklar kendi içerisinde ağız yapıları ve gövde uzantıları itibariyle; açık ağızlı konik gövdeli, içe dönük ağızlı keskin omurgalı ve kapalı ağızlı küresel gövdeli olmak üzere üçe ayrılır. 1 adet dışa eğik kesilmiş ağız kenarlı hariç (**Levha 5/2**), diğer tüm çanaklar basit (yuvarlak) ağız kenarlıdır. Siyah astarlı, içe dönük ağızlı keskin omurgalı, 1 adet çanak parçasında, dalga bezeme (**Levha 10**) bulunmaktadır.

4.1.1 Açık ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

Açık ağızlı konik gövde (**Levha 1, Levha 2, Levha 3, Levha 4, Levha5**), çanaklarda en sık kullanılan formdur. Açık ağızlı konik gövdeli forma sahip çanaklar; siyah/gri astarlı, devetüyü astarlı, kiremit astarlı ve çift renkli mal gruplarından oluşur. Açık ağızlı konik gövdeli çanakların geneli; orta pişmiş, ince kum katkılı ve ağızlıdır.

Tepecik'te 4 adet, Cami Tepesi'nde 2 adet, Tepe (Bayrak Tepe)'de 1 adet, Doğan-tepe'de 2 adet ve Höyük'te 3 adet olmak üzere, toplamda 12 adet açık ağızlı konik gövdeli çanak parçası ele geçirilmiştir.

4.1.2.Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanaklar

Kapalı ağızlı küresel gövdeli çanaklar (**Levha 6; Levha 7; Levha 8**), çift renkli ve devetüyü astarlı mallardan oluşmaktadır. Kapalı ağızlı küresel gövdeli çanakların geneli; kötü pişmiş ve ince kum katkılıdır. Hepsinde ağızlıya rastlanılmıştır.

Kilisekaya'da 1 adet, Tepecik'te 2 adet ve Höyük'te 1 adet olmak üzere, toplamda 4 adet kapalı ağızlı küresel gövdeli çanak parçası ele geçirilmiştir.

4.1.3. İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanaklar

İçe dönük ağızlı keskin omurgalı çanaklar (**Levha 9; Levha 10; Levha 11**), çift renkli, siyah/gri astarlı ve devetüyü astarlı mallardan oluşmaktadır. İçe dönük ağızlı keskin omurgalı çanakların geneli; orta pişmiş, ince kum katkılı ve ağızsızdır. Çanaklarda tek bezeme olan siyah astarlı malzemede dalga bezek tespit edilmiştir (**Levha 10**).

Avren'de 2 adet, Tepe (Bayrak Tepe)'de 1 adet ve Kilisekaya'da 1 adet olmak üzere, toplamda 4 adet içe dönük ağızlı keskin omurgalı çanak parçası ele geçilmiştir.

4.2. Çömlekler

Çömleklerde genelde; orta pişmiş, katkı maddesi olarak orta kum kullanılmıştır. Açıklı çömlekler ile açıklı çömleklerin oranı, hemen hemen birbirine eşittir. 1 adet uzun boyunlu basit yuvarlak ağızlı çömlek parçası (**Levha 20**) hariç, geri kalanlar boyunsuz çömlektir. Çömlekler, basit (yuvarlak, düz, sivri) ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlarına sahiptir.

4.2.1. Boyunsuz Çömlekler

Boyunsuz çömlekler, basit (yuvarlak, düz, sivri) ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlarına sahiptir. Genelde devetüyü hamurlu, orta pişmiş, ince kum katkılı ve açıklıdır. Üzerlerinde; dalga (**Levha 12/3**), yiv (**Levha 12/2**), saklı astar bant (**Levha 14/2**), yuvarlak kabartmalı düz şerit (**Levha 14/4**) ve çentik bezemeye (**Levha 14/6**) rastlanılmıştır. Boyunsuz çömlekler yukarıda bahsettiğimiz tüm mal gruplarında tespit edilmiştir. Bezemelerin, bir adet devetüyü astarlı çömlek parçası hariç (**Levha 14/6**) hepsi, çift renkli mallar üzerindedir.

Tepecik'te 11 adet, Tepe (Bayrak Tepe)'de 3 adet, Avren'de 6 adet, Doğan-tepe'de 1 adet, Cami Tepesi'nde 1 adet, Kilisekaya'da 1 adet, Höbeğin Doruk'ta 5 adet olmak üzere, toplamda 32 adet boyunsuz çömlek parçası ele geçirilmiştir.

4.2.2. Uzun Boyunlu Çömlek

Uzun boyunlu tek çömlek parçası Höyük mevkinde tespit edilmiştir (**Resim 32; Levha 20**). Kiremit astarlı olan uzun boyunlu çömlek parçası; basit yuvarlak ağız kenarlı, devetüyü hamurlu, orta kum, kötü pişmiş ve açıklıdır.

5. Karşılaştırma ve Sonuç

2018-2019 yıllarında A. Timur ve D. Yiğitpaşa'nın Vezirköprü'nün Acısubaşı, Avren, Cami Tepesi, Doğan-tepe, Gavurevi, Harmankaya, Höbeğin Doruk, Höyük, Kilisekaya, Tepe (Bayrak Tepe), Tepecik ve Tevekleşme merkezlerinde gerçekleştirdikleri yüzey araştırmaları sonucu ele geçirdikleri 20 adet çanak, 33 adet çömlek parçasında; çift renkli, kiremit, devetüyü, siyah/gri ve kahverengi olmak üzere toplamda 5 mal grubu tespit edilmiştir. Çömlekler bahsi geçen tüm mal gruplarında yer alırken çanaklarda ise; siyah/gri astarlı, devetüyü astarlı, kiremit astarlı ve çift renkli olmak üzere 4 mal grubunda tespit edilmiştir. Bahsi geçen tüm çanak çömlek parçaları elle yapılmıştır.

Çanaklar kendi içerisinde ağız yapıları ve gövde uzantıları itibariyle; açık ağızlı konik gövdeli, içe dönük ağızlı keskin omurgalı ve kapalı ağızlı küresel gövdeli olmak üzere 3 ayrılırlar. Çanaklar yoğun olarak Tepecik mevkinde; Tepecik mevki haricinde ise, Tepe (Bayrak Tepe), Avren, Doğan-tepe, Höyük, Cami Tepesi, Kilisekaya ve Höbeğin Doruk'ta ele geçmiştir.

Açık ağızlı konik gövdeli çanaklarda en sık kullanılan form olup, siyah/gri astarlı, devetüyü astarlı, kiremit astarlı ve çift renkli mal gruplarından oluşur. Açık ağızlı konik gövdeli çanakların geneli; orta pişmiş, ince kum katkılı ve açıkıldır.

Kapalı ağızlı küresel gövdeli çanaklar, çift renkli ve devetüyü astarlı mallardan oluşmaktadır. Kapalı ağızlı küresel gövdeli çanakların geneli; kötü pişmiş ve ince kum katkılı, açıkıldır.

İçe dönük ağızlı keskin omurgalı çanaklar ise, çift renkli, devetüyü astarlı ve siyah/gri astarlı mallardan oluşmakla birlikte geneli; orta pişmiş, ince kum katkılı ve açkısızdır.

Çömlek ise 1 adet uzun boyunlu çömlek parçası hariç geri kalanları boyunsuz çömlekler olmak üzere 2 gruba ayrılmaktadır. Çanaklar olduğu gibi çömleklerde yoğun olarak Tepecik mevki ele geçirilmiş, Tepecik mevki haricinde, Cami Tepesi Höyük, Doğantepe, Avren, Höyük, Kilisekaya ve Tepe (Bayrak Tepe) mevkilerinde rastlanılmıştır.

Boyunsuz çömlekler, basit (yuvarlak, düz, sivri) ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlarına sahiptir. Boyunsuz çömlekler genelde devetüyü hamurlu, orta pişmiş, ince kum katkılı ve açıkıldır. Üzerlerinde; dalga, yiv, saklı astar bant yuvarlak kabartmalı düz şerit ve çentik bezemeye rastlanılmıştır.

Uzun boyunlu tek çömlek parçası ise kiremit astarlı olan uzun boyunlu çömlek parçası; basit yuvarlak ağız kenarlı, devetüyü hamurlu, orta kum, kötü pişmiş ve açkısızdır.

Mal gruplarına baktığımızda; çift renkli mal grubundaki çanakların hamur renkleri devetüyü, siyah/gri, kiremit veya kahverengi, iç astarları kahverengi veya devetüyü, dış astarları siyah/gri renklerinde oldukları gözlemlenmiştir. Genelde orta kum katkılı, kötü pişmiş, açık-açkısız oranı birbirine eşit mallardır. Çift renkli tüm çanakların ağız yapıları basit (yuvarlak) ağız kenarlıdır. Tepecik, Cami Tepesi, Kilisekaya, Avren ve Tepe (Bayrak Tepe)'de ele geçirilmiştir.

Çift renkli çömleklerin hamur renkleri ise, bir adet siyah hamurlu çömlek hariç geri kalanlar kahverengi ve devetüyü, dış astarları kahverengi veyahut devetüyü renklerine sahiptir. Çift renkli çömlekler genelde; orta kum katkılı, orta veya kötü pişmiş, açık ve açkısız malların oranı birbirine eşittir. Ağız yapıları olarak basit (yuvarlak, sivri, düz) ağız kenarlarına sahiptirler. Tepecik, Tepe (Bayrak Tepe), Avren, Höyük Mevki, Cami Tepesi ve Kilisekaya'da ele geçirilmiştir.

Kiremit astar, açık ağızlı konik gövdeli çanaklarda, boyunsuz çömleklerde ve tek örnek olan uzun boyunlu çömlekte görülmektedir. Kiremit astarlı açık ağızlı konik gövdeli çanakların hepsi siyah hamura sahip, basit (yuvarlak) ağız kenarlı ve açıkılı, genelde kaba kum katkılı mallardır. Pişme dereceleri olarak orta ve kötü pişmiş malların sayısı birbirine eşittir. Tepecik ve Cami Tepesi mevkilerinde ele geçirilmiştir.

Kiremit astarlı boyunsuz çömlekler ise, genelde siyah hamurlu, ince kum katkılı ve orta pişmiştir. Bir adet uzun boyunlu olan çanak harici geri kalanı açıkıldır. Ağız yapıları olarak, basit (yuvarlak, sivri) ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlarına sahiptirler. Kiremit astarlı olan uzun boyunlu çömlek parçası; basit

(yuvarlak) ağız kenarlı, devetüyü hamurlu, orta kum, kötü pişmiş ve açkısızdır. Tepecik, Höyük, Höbeğin Doruk ve Doğantepe’de ele geçirilmiştir.

Devetüyü astar, açık ağızlı konik gövdeli, 1 adet içe dönük ağızlı keskin omurgalı çanak, kapalı ağızlı küresel gövdeli çanaklarda ve boyunsuz çömleklerde görülmektedir. Devetüyü astarlı çanakların hepsi, yuvarlak ağız kenarına sahiptir. 1 adet açık kapalı ağızlı küresel gövdeli çanak hariçgerisi açkısızdır. Genelde devetüyü rengi hamura sahip, orta kum katkılı, orta pişmiş mallardır.

Devetüyü astarlı çömleklerde ise; aynı çanaklarda oldu gibi genelde devetüyü rengi hamur kullanılmıştır. 2 adet dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı olanları hariç, geri kalanları basit (yuvarlak) ağız kenarlarına sahiptir. Çoğunlukla kötü pişmiş, kaba kum katkılı, açkısız mallardır.

Siyah/gri astar, açık ağızlı konik gövdeli çanaklar, 1 adet içe dönük ağızlı keskin omurgalı çanak ve 1 adet boyunsuz çömlek üzerinde görülmektedir. Siyah/gri astarlı çanaklar, basit (yuvarlak) veya dışa eğik ağız kenarlarına sahip, siyah veya kahverengi hamurlu, ince kum katkılı, orta veya kötü pişmiş mallardır. Siyah astarlı tek çömlek ise, yuvarlak ağız kenarlı, gri hamurlu, ince kum katkılı, kötü pişmiş ve açkısızdır.

Kahverengi astarlı malların hepsi sadece boyunsuz çömleklerden oluşmaktadır. 2 adet yuvarlak ağız kenarlı, 2 adet dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı olan çömleklerin hepsi orta kum katkılıdır. Genelde kahverengi hamura sahip, orta pişmiş, açkısız mallardır.

Ele geçen çanak çömleklerin benzerlerine bakacak olursak; açık ağızlı konik gövdeli çanakların devetüyü astarlılara benzerleri, Erken Tunç Çağı I evresine tarihlendirilen Elmacık Tepe,³² Tepetarla,³³ Gökçeboğaz,³⁴ Dedetepe’de³⁵; siyah/gri astarlılara benzerleri Erken Tunç Çağı III evresine tarihlendirilen İkiztepe,³⁶ -Tepe III’de, çift renkli olanlara benzerleri ise yine Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilen Kürkürün³⁷, ve Çakmaklı³⁸, da rastlanılmaktadır.

³² Şevket Dönmez, *İlk Tunç Çağı Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak-Çömleği ile Küçük Eserler Işığında)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2000, Lev. 60/3 ve 6.

³³ Dönmez, a.g.t., Lev. 62/2.

³⁴ Dönmez, a.g.t., Lev. 62/2.

³⁵ Dönmez, a.g.t., Lev. 62/4.

³⁶ Önder Bilgi, “Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1993 ve 1994 Dönemleri Sonuçları)”, *Anadolu Araştırmaları*, S: XV, 1999a, 163, Çizim 3B/8; Önder Bilgi, “Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1995 Dönemi Sonuçları)”, *Anadolu Araştırmaları*, S: XV, 1999b, 187, Çizim 2/5.

³⁷ Davut Yiğitpaşa, “Samsun İlinde Geç Kalkolitik Çağ’a? Tarihlenen Deliklitepe ve Kürkürün Tepe Höyüğü”, Eds. Tekin, O. - Sayar, M. H.- Konar, E., *Tarhan armağanı-M. Taner Tarhan’a sunulan makaleler/Essays in Honour of M. Taner Tarhan*, 2013, 356, Lev. III/7.

³⁸ Sachihiro Omura, “1993 Yılında İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları”, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, s. 237, Çizim 3/11.

Kapalı ağızlı küresel gövdeli çanaklarda; çift renkli dışı siyah, içi kırmızı astarlı olanlarına benzerleri; Erken Tunç Çağı'na tarihlenen Dündertepe,³⁹ 2. tabakada, Kale Doruğu,⁴⁰nda ve Höyük-Behram⁴¹,da; devetüyü astarlılara benzerleri Erken Tunç Çağı'na tarihlenen ve 2b tabakasında açığa çıkartılan Oluz Höyük⁴², Sıçan Höyük,⁴³ Bornova Anadolu Lisesi Höyük,⁴⁴ Pınarbaşı (Tepebağ),⁴⁵ Yenmiş Höyük,⁴⁶ Taşkaracaören Tepe,⁴⁷de ve Erken Tunç Çağı I evresine tarihlenen 09-11 tabakalarında açığa çıkarılmış Alişar⁴⁸,da görülmektedir.

İçe dönük ağız kenarlı keskin omurgalı çanakların siyah astarlıya benzerleri; Erken Tunç Çağı III evresine denk gelen İkiztepe,⁴⁹-Tepe III'de ve Erken Tunç Çağı'na tarihlenen Bozköy-Hanaytepe,⁵⁰ 'de, devetüyü astarlılara benzerlerine Erken Tunç Çağı'na tarihlenen Dündertepe,⁵¹ Bornova Anadolu Lisesi Höyük,⁵² Pınarbaşı (Tepebağ),⁵³ Yenmiş Höyük,⁵⁴te; çift renkli dışı siyah içi kahverengi olanlarının benzerlerine ise yine Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen Horoztepe'de,⁵⁵ Tekkeköy,⁵⁶ ve Kale Doruğu,⁵⁷nda rastlanılmıştır.

Boyunsuz çömleklerde ise Erken Tunç Çağı'na tarihlenen benzerlerine bakacak olursak; kahverengi⁵⁸ ve kiremit astarlılara⁵⁹ Kürkürün'de, siyah/gri

³⁹ Tahsin Özgüç, "Samsun Hafriyatının 1941-1942 Neticeleri", *III. Türk Tarih Kongresi*, 15-20 Kasım 1943, Ankara 1948, Lev. V/1 ve 2.

⁴⁰ Özgüç, *a.g.m.*, Lev. X/5.

⁴¹ Omura, *a.g.m.*, Çizim 8/13-14.

⁴² Aslıhan Yurtsever-Beyazıt, "An EarlyBronze Age Site. In North - Central Anatolia: Oluz Höyük/ Kuzey - Orta Anadolu'da Bir Erken Tunç Çağı. Yerleşmesi: Oluz Höyük", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji*, S: 24, 2019, 18, Lev. ½.

⁴³ İ. Kılıç Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, C: XI, S: 43, 1947, Lev. XC/4.

⁴⁴ Zafer Derin-Atilla Batmaz, "Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envarteri 2003", *Tüba Kültür Envanteri Dergisi*, S: 2, 2004, 90, Lev. 4, Şekil 6/5.

⁴⁵ Derin-Batmaz, *a.g.m.*, 92, Lev. 6, Şekil 6/4.

⁴⁶ Derin-Batmaz, *a.g.m.*, 96, Lev. 10, Şekil 14/6.

⁴⁷ Dönmez, *a.g.m.*, Lev. 67/3.

⁴⁸ HanksHenningvon der Osten, *TheAlishar Hüyük Season Of 1930-32*, TheUniversity Of Chicago Pres, Chicago, 1937, Fig. 248/14.

⁴⁹ Bilgi, 1999c, 222, Çizim 1/6; 225, Çizim 4/3.

⁵⁰ Derya Yılmaz, "Doğu Ege'de Yeni Bir Erken Tunç Çağı Kenti: Troas Bölgesi'nde Bozköy-Hanaytepe Yüzey Araştırmaları/A New EarlyBronze Age Site InTheEasternAegean: Surveys At Bozköy-HanaytepeInTheTroad", *International Journal of SocialScience*, C: 6, S. 5, 2013, 66, Fig. 7.

⁵¹ Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 10/2, 4.

⁵² Derin-Batmaz, *a.g.m.*, 90, Lev. 4, Şekil 6/6.

⁵³ Derin-Batmaz, *a.g.m.*, 92, Lev. 6, Şekil 6/6.

⁵⁴ Derin-Batmaz, *a.g.m.*, 96, Lev. 10, Şekil 14/9.

⁵⁵ Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, "HoroztepeEserleri", *Belleten*, C: XXI, S. 82, 1957, Lev. CXXI/43

⁵⁶ Özgüç, *a.g.m.*, Lev. IX/3.

⁵⁷ Özgüç, *a.g.m.*, Lev.X/9.

⁵⁸ Yiğitpaşa, *a.g.m.*, 356, Lev. III/6; 349, Lev. V/9

⁵⁹ Yiğitpaşa, *a.g.m.*, 358, Lev. V/1.

astarlılara Tepetarlar,⁶⁰ Bağtepe,⁶¹ Şirlek,⁶² Aytepe⁶³, Ağcı Tepe⁶⁴, İkiztepe,⁶⁵ ve Oluz Höyük,⁶⁶te; çift renklilere Mahmatlar,⁶⁷ Dündartepe,⁶⁸ Tekkeköy,⁶⁹ Kale Doruğu⁷⁰ ve İkiztepe⁷¹’de; devetüyü astarlılara Elmacık Tepe,⁷² Alişar⁷³ ve Sıçan Höyük⁷⁴’te karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında, 2018 ve 2019 yıllarında yüzey araştırmalar sonucu ele geçen Erken Tunç Çağı çanak çömleklerinin benzerleri göz önünde bulundurularak daha çok bölgesel etkili mallar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Karadeniz Bölgesi’nde Alucra-Gavur Kale’si⁷⁵, Şiran⁷⁶ ve Melet Irmağı Havza’sında⁷⁷ gerçekleştirilen araştırmalar sonucu Karaz kültürü ile ilişkili çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Lakin incelediğimiz malzemelerimizde söz edilen Karaz çanak çömlemleri ile benzerlik teşkil edecek unsurlar bulunamamıştır.

KAYNAKLAR

ALKİM, U. Bahadır, “Samsun Bölgesi 1973 Çalışmaları”, *Belleten*, C: XXXVIII, S: 151, 1974a, ss. 553-556.

ALKİM, U. Bahadır, “Samsun Region, 1973”, *Anatolian Studies*, C: XXIV, 1974b, s. 50-53.

ALKİM, U. Bahadır, “Samsun Bölgesi Çalışmaları (1973)”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, C: XXII, S: 1, 1975, ss. 5-12.

ALKİM, U. Bahadır-BİLGİ ALKİM, Handan, Önder, *İkiztepe I Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974-1975)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.

⁶⁰ Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 64/3.

⁶¹ Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 60/1.

⁶² Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 63/1.

⁶³ Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 64/1.

⁶⁴ Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 59/4.

⁶⁵ Bilgi, *a.g.m.*, 221, Çizim 3/2.

⁶⁶ Yurtsever-Beyazıt, *a.g.m.*, 29, 1-3; 20, 1-2.

⁶⁷ Hamit Koşay-Mahmut Akok, “Amasya Mahmatlar Köyü Definesi”, *Belleten*, C: XIV, S: 55, 1950, Lev. XXXVII

⁶⁸ Özgüç, *a.g.m.*, Lev. V/5; Lev. 4/3; Lev. V/6.

⁶⁹ Özgüç *a.g.m.*, Lev. IX/7; Lev. X/1.

⁷⁰ Agm, Lev. X/6-7.

⁷¹ Alkim, *a.g.m.*, Lev. LII/1 ve 3.

⁷² Dönmez, *a.g.t.*, Lev. 64/5 ve Lev. 65/1-3; Lev. 59/3.

⁷³ von der Osten, *age*, Fig. 248/34.

⁷⁴ Kökten, *a.g.m.*, Lev. LXXXVIII/2/3.

⁷⁵ Salih Kahmakçı, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Erken Trans Kafkasya Kültürüne Ait Yeni Bir Yerleşim: Alucra-Gavur Kalesi, Giresun”, *Tüba-Ar*, S: 212017, s. 25-34.

⁷⁶ Süleyman Çiğdem, vd. “2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması”, *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C: 1, 24-28 Mayıs Konya, 2005, 294.

⁷⁷ Bölgede gerçekleştirilen çalışma, henüz yayın aşamasında olması sebebiyle iletişime geçtiğimiz Doç. Dr. Atakan Akçay’a, yapılan çalışmayla alakalı malzemelerimizi karşılaştırılması açısından verdiği değerli bilgiler için teşekkür ediyoruz.

ALKİM, U. Bahadır-ALKİM, Handan-BİLGİ, Önder, *İkiztepe II Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.

BİLGİ, Önder, “Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1993 ve 1994 Dönemleri Sonuçları)”, *Anadolu Araştırmaları*, S: XV, 1999a, ss. 137-165.

BİLGİ, Önder, “Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1995 Dönemi Sonuçları)”, *Anadolu Araştırmaları*, S: XV, 1999b, ss. 167-190.

BİLGİ, Önder, “Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1996 Dönemi Sonuçları ve Genel Değerlendirme)”, *Anadolu Araştırmaları*, S: XV, 1999c, ss. 191-230.

CZICHON, Rainer Maria, *Oymaağaç-Nerik Kazı Çalışmaları Raporu 2007*, 2007 <http://www.nerik.de>.

CZICHON, Rainer Maria-YILMAZ, Mehmet Ali, “Vezirköprü/Oymaağaç (Nerik?) Projesi”, *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, 2014, ss. 339-346.

ÇAKAN, İlker, *Karadeniz Bölgesi*, Eser Ofset, Samsun 2005.

ÇALIŞKAN, Kıvanç-ERSAN, Aytek-ÇOŞKUNLU, Emre-UÇARLI, Levent-DOĞRAMACI, Emre-TEKİN, Erkin-SANCAK, Kemal Gökhan, “Samsun İli Vezirköprü İlçesinin Heyelan ve Kaya Düşmesi Duyarlılık Haritalarının Üretilmesi”, *6. Uzaktan Algılama-Cbs Sempozyumu*, 5-7 Ekim 2016, Adana 2016, ss. 981-989.

ÇİĞDEM, Süleyman-ÖZKAN, Haldun, YURTTAŞ, Hüseyin, “2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması”, *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2004, Konya, C: 1, 2005, ss. 285-300.

ÇOBAN, Asım, “Vezirköprü İlçesinin İdarî Coğrafya Analizi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C: 6, S: 6, 2013, ss. 403-420.

DENGATE, James Andrew, “A Site Survey along the South Shore of Black Sea”, *Ed. Ekrem Akurgal, “The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 23-30 Eylül 1973, Ankara-İzmir, C: 1, 1978, ss. 245-258.

DERİN, Zafer-BATMAZ, Atilla, “Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri 2003”, *Tüba Kültür Envanteri Dergisi*, S: 2, 2004, ss. 75-100.

DÖNMEZ, Şevket, *İlk Tunç Çağı Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak-Çömleği ile Küçük Eserler Işığında)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2000.

GÜL, Seyfullah-KIVRAK, Bünyamin, “Kültür Coğrafyası Bağlamında Vezirköprü'de Kendircilik ve Urgancılık”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 6, 2018, ss. 201-219.

KAYMAKÇI, Salih, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'ne Ait Yeni Bir Yerleşim: Alucra-Gavur Kalesi, Giresun”, *Tuba-Ar*, S: 27, 2017, ss. 25-34.

KOŞAY, Hamit -AKOK, Mahmut, “Amasya Mahmatlar Köyü Definesi”, *Belleten*, C: XIV, S: 55, 1950, ss. 481-485.

KÖKTEN, İ. Kılıç, “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Belleten*, C: XI, S: 43, 1947, ss. 431-472.

OMURA, Sachihiro, “1993 Yılında İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları”, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, ss. 215-244.

ÖZGÜÇ, Tahsin, “Samsun Hafriyatının 1941-1942 Neticeleri”, *III. Türk Tarih Kongresi*, 15-20 Kasım 1943, Ankara, 1948, ss. 393-419.

ÖZGÜÇ, Tahsin-AKOK, Mahmut, “Horoztepe Eserleri”, *Belleten*, C: XXI, S: 82, 1957, ss. 201-219.

TEMÜR, Akın, “Ein Ohrring mit Sphingenmotivaus Vezirköprü-Samsun (Nordtürkei)”, *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, S: 148, 2016, ss. 165-177.

TEMÜR, Akın-YİĞİTPAŞA, Davut-ŞAHİN, Kemalettin-ÇELİK, Merve-ÖZBİLGİN, Özkan-KAYTMAZ, Volkan-SARIGÜL, Murat-KIVRAK, Bünyamin, “Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2018 Yılı Yüzey Araştırması”, *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17-21 Haziran 2019, Diyarbakır, C: 1,2019, ss. 81-102.

TEMÜR, Akın-ÖZBİLGİN, Özkan, “Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe”, *Tüba Kültür Envanteri Dergisi*, S: 20, 2019a, ss. 41-72.

TEMÜR, Akın-ÖZBİLGİN, Özkan, “A Group of Glass Bracelets from Samsun Museum”, *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, Eds. Gocha R. Tsetskhladze and Sümer Atasoy, *Archaeopress*, 2019b, ss. 281-288.

TEMÜR, Akın-Karadeniz, Semanur, “Neoklaudiopolis’ten Bir Grup Roma Seramiği”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 2020, ss. 22-36.

TEMÜR, Akın-YİĞİTPAŞA, Davut, “Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2018 Yüzey Araştırması ve Envanter Çalışmaları”, *History Studies*, C: 12, S: 2, 2020a, ss. 619-654.

TEMÜR, Akın-YİĞİTPAŞA, Davut, “Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2019 Yüzey Araştırması ve Envanter Çalışmaları”, *History Studies*, C: 12, S: 6, 2020b, C: 12, S: 6, 2865-2894.

VON DER OSTEN, Hanks Henning, *The Alishar Hüyük Season Of 1930-32*, The University Of Chicago Pres, Chicago 1937.

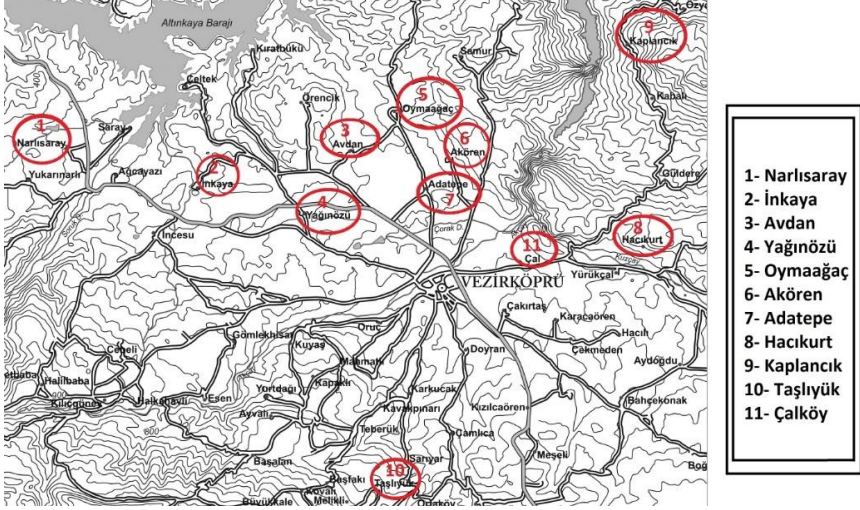
YILMAZ, Derya, “Doğu Ege’de Yeni Bir Erken Tunç Çağı Kenti: Troas Bölgesi’nde Bozköy-Hanaytepe Yüzey Araştırmaları/A New Early Bronze Age Site In The Eastern Aegean: Surveys At Bozköy-Hanaytepe In The Troad”, *International Journal of Social Science*, C: 6, S: 5, 2013, ss. 857-858.

YILMAZ, Ali-GÜL, Seyfullah, “Vezirköprü’de (Samsun) Tarihsel Koruma ve Halkın Koruma Çalışmalarına Yaklaşımı”, *Studies of Ottoman Domain*, C: 5, S: 8, 2015, ss. 1-28.

YİĞİTPAŞA, Davut, “Samsun İlinde Geç Kalkolitik Çağ’a? Tarihlenen Delikli Tepe ve Kürkürün Tepe Höyüğü”, Eds Tekin, O. -Sayar, M. H.-Konar, E., *Tarhan armağanı-M. Taner Tarhan’a sunulan makaleler/Essays in Honour of M. Taner Tarhan*, 2013, ss. 339-358.

YURTSEVER-BEYAZIT, Aslıhan, “An *Early Bronze Age Site, In North - Central Anatolia: OluzHöyük/ Kuzey - Orta Anadolu’da Bir Erken Tunç Çağı Yerleşmesi: Oluz Höyük*”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji*, S: 24, 2019, ss. 11-26.

Ekler

Resim 1: 2018-2019 Vezirköprü Yüzeı Araştırmalarında Tespit Edilen Erken Tunç Çağı Keramiklerinin Lokalizasyonları(D. Yiğitpaşa Arşivi)

Resim 2: Aculuk (Acısubaşı) Höyük

Resim 3: Cami Tepesi Höyük

Resim 4: Doğantepe Höyük

Resim 5: Gavurevi Mevki

Resim 6: Harmankaya Mevki Resim

7: Höbeğin Doruk Höyük

Resim 8: Höyük Mevki Resim

9: Kilisekaya Mevki

Resim 10: Tepe (Bayrak Tepe) Mevki

Resim 11: Tepecik Höyük

Resim 12: Tevekleşme Mevki

Resim 13: Tepecik Mevki Açık Ağzılı Konik Gövdeli Çanaklar (Levha 1)

Resim 14: Cami Tepesi Açık Ağzılı Konik Gövdeli Çanaklar (Levha 2)

Resim 15: Tepe (Bayrak Tepe) Açık Ağzılı Konik Gövdeli Çanak (Levha 3)

Resim 16: Doğantepe Açık Ağzılı Konik Gövdeli Çanaklar (Levha 4)

Resim 17: Höyük Açık Ağzılı Konik Gövdeli Çanaklar (Levha 5)

1

2

Resim 18: Kilisekaya Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanak (Levha 6)

Resim 19: Tepecik Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanaklar (Levha 7)

Resim 20: Höyük Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanak (Levha 8)

1

2

Resim 21: Avren İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanaklar (Levha 9)

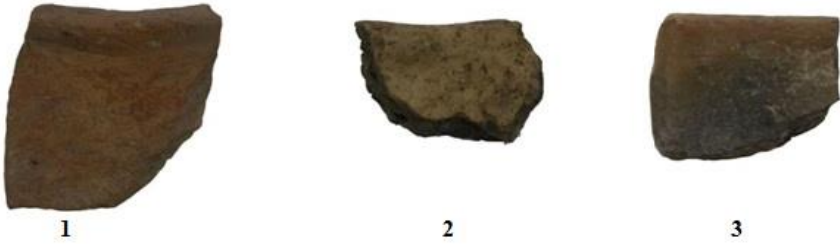
Resim 22: Tepe (Bayrak Tepe) İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanak (Levha 10)

Resim 23: Kilisekaya İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanak (Levha 11)

Resim 24: Tepecik Boyunsuz Çömlekler (Levha 12)

Resim 25: Tepecik (Bayrak Tepe) Boyunsuz Çömlekler (Levha 13)

Resim 26: Avren Boyunsuz Çömlekler (Levha 14)

Resim 27: Höyük Boyunsuz Çömlekler (Levha 15)

Resim 28: Höbeğin Doruk Boyunsuz Çömlekler (Levha 16)

Resim 29: Doğantepe Boyunsuz Çömlek (Levha 17)

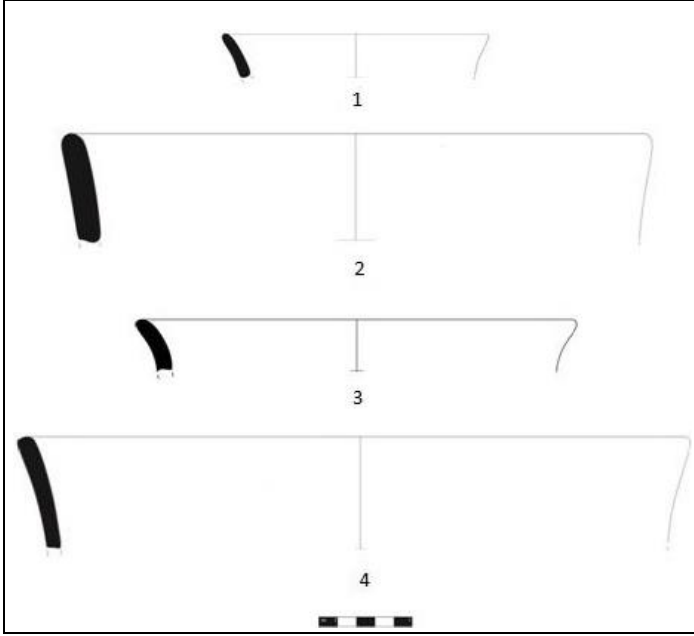
Resim 30: Cami Tepesi Boyunsuz Çömlek (Levha 18)

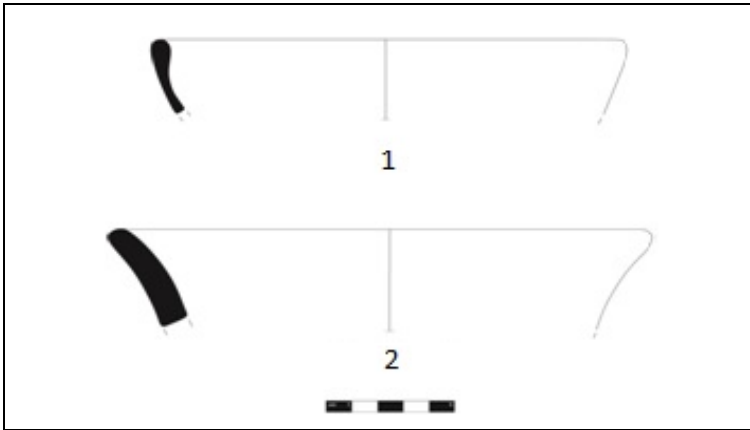
Resim 31:Kilisekaya Boyunsuz Çömlek (Levha 19)

Resim 32: Höyük Uzun Boyunlu Çömlek (Levha 20)

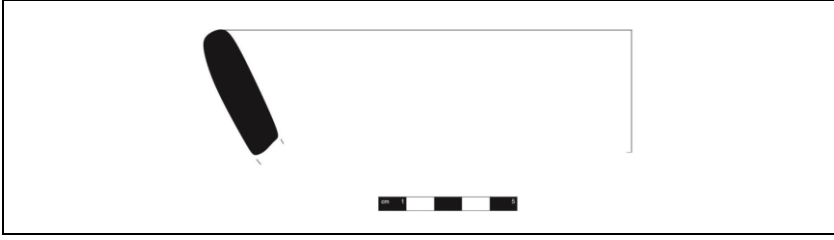
Katalog*

Levha 1: Tepecik Mevki Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

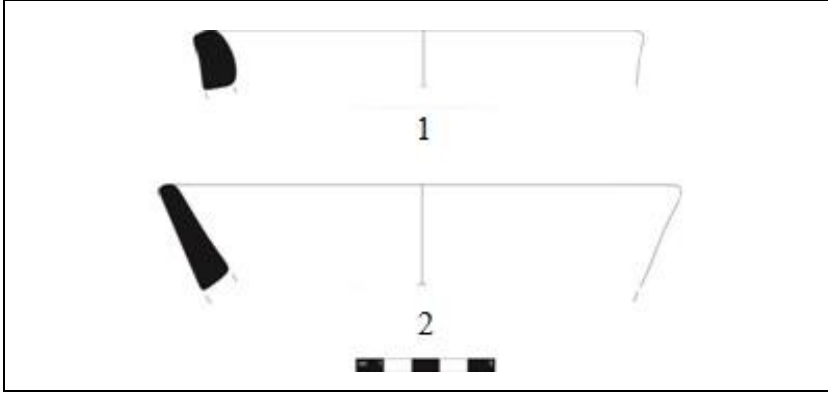

Levha 2: Cami Tepesi Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

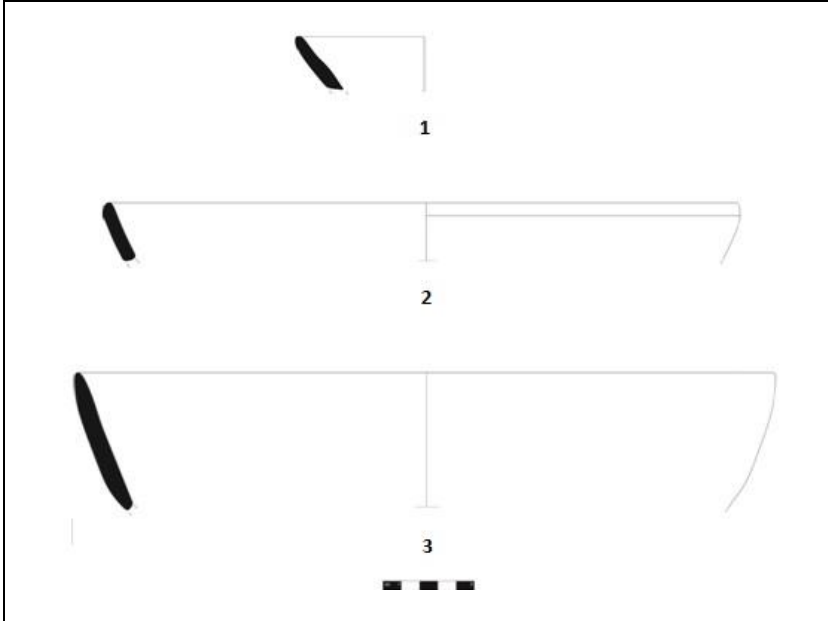
* Kum içindeki tanelerin 1 mm. çapından daha küçük olduğu durumlarda 'İnce kum katkı'; 2 mm. ise 'orta kum katkı'; 2 mm.'den daha büyük ise 'kaba kum katkı' kullanılmıştır. Özü tamamen siyah ya da kurşuni renkteyse 'kötü pişirilmiş'; iç ve dış çeper hamurunun renginde, öz siyah renkteyse 'orta pişirilmiş'; öz tümüyle hamurunun rengindeyse ve kesitte bir renk değişimi yoksa 'iyi pişirilmiş', terimleri kullanılmıştır. Renkler için *MunsellSoilColorCharts (GretagMacbeth 2000)* katalogundan yararlanılmıştır.

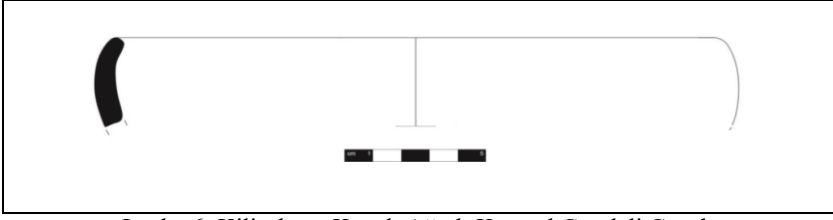
Levha 3: Tepe (Bayrak Tepe)Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanak

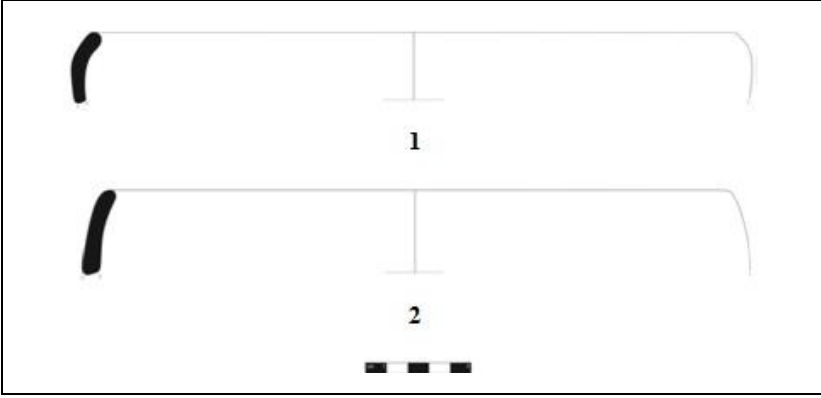
Levha 4: Doğantepe Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

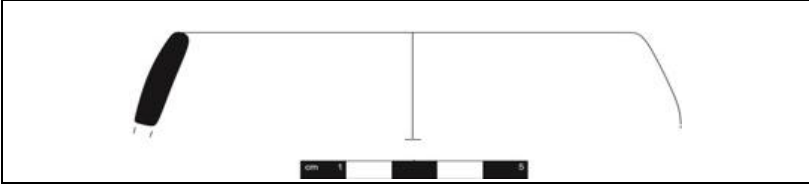
Levha 5: Höyük Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

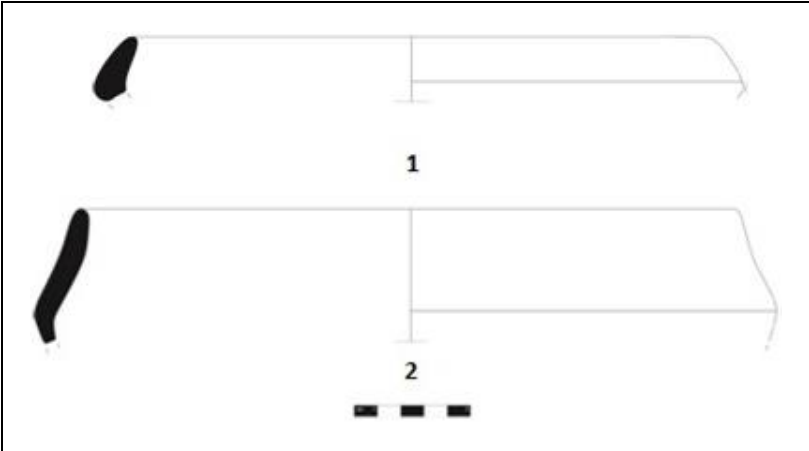
Levha 6: Kilisekaya Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanak

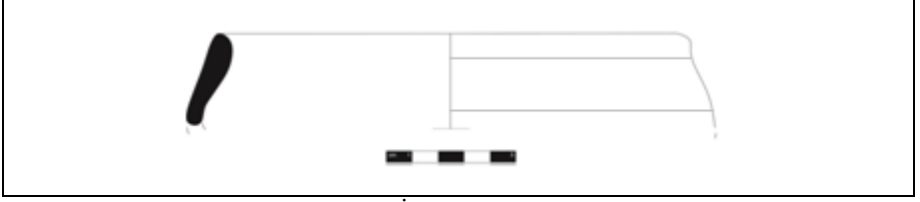
Levha 7: Tepecik Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanaklar

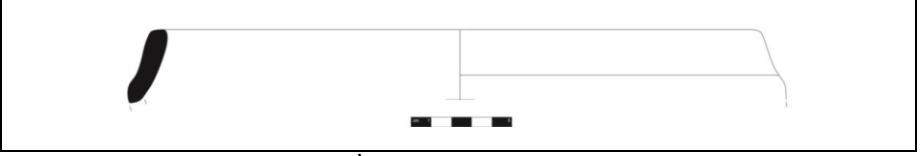
Levha 8: Höyük Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanak

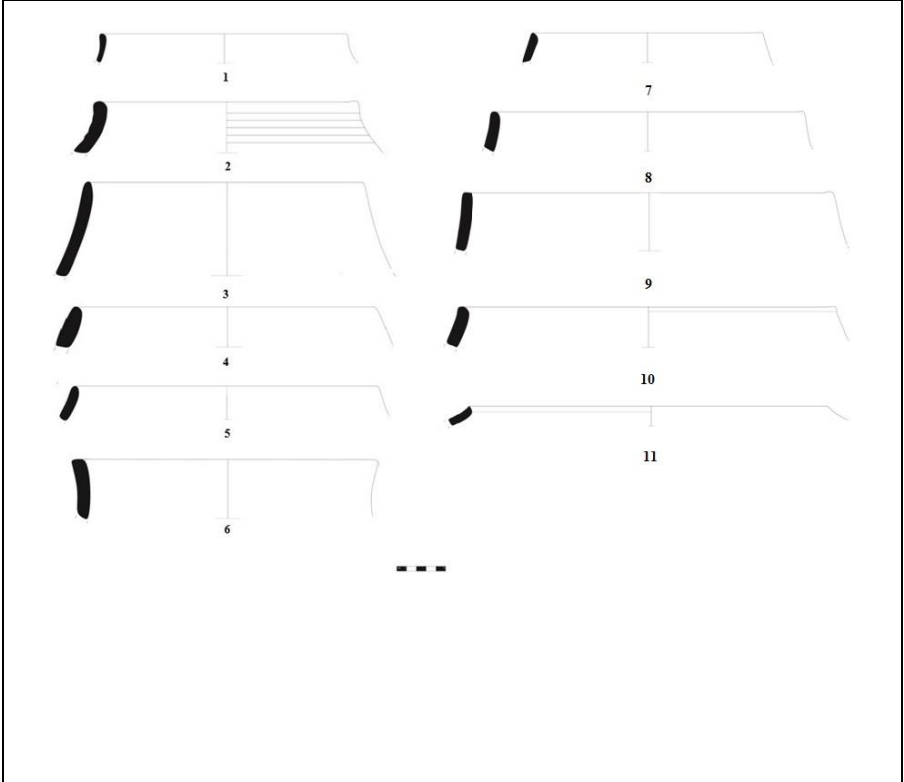
Levha 9: Avren İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanaklar

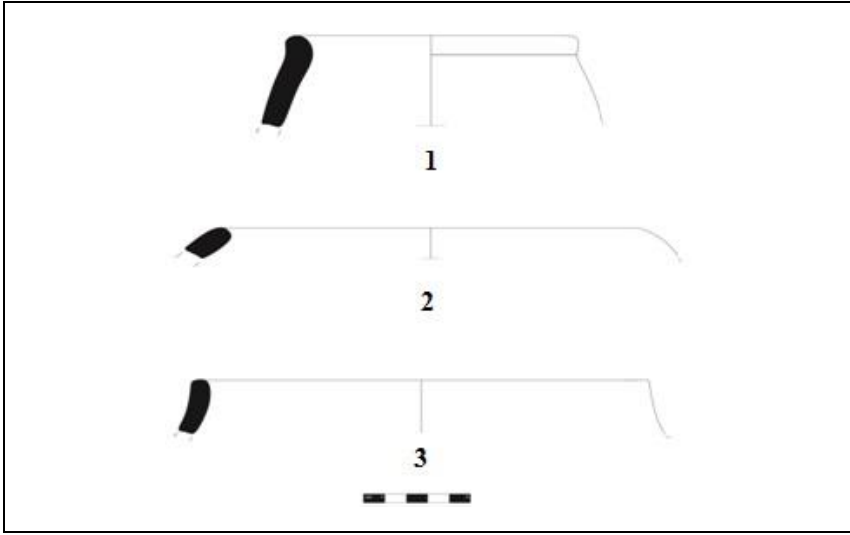
Levha 10: Tepe (Bayrak Tepe)İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanak

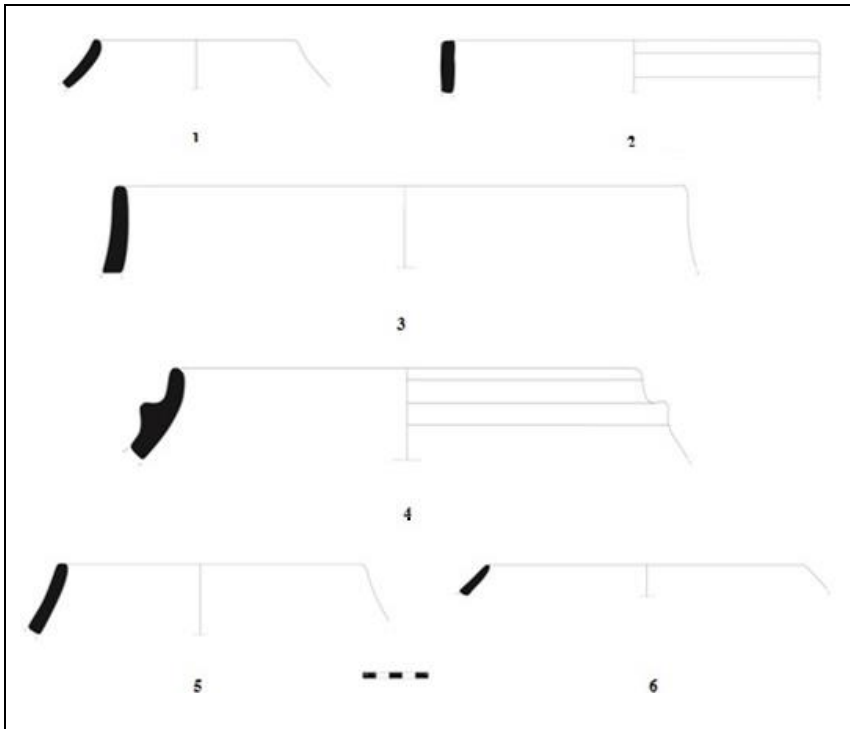
Levha 11: Kilisekaya İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanak

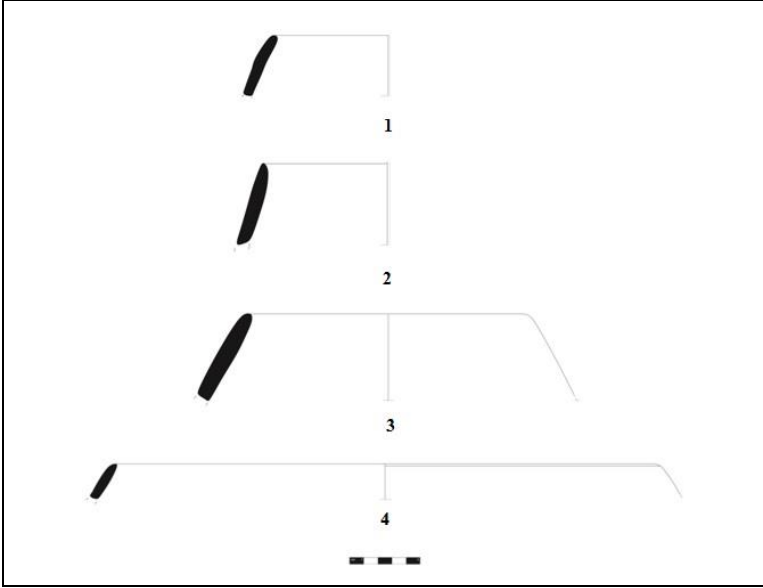
Levha 12: Tepecik Boyunsuz Çömlekler

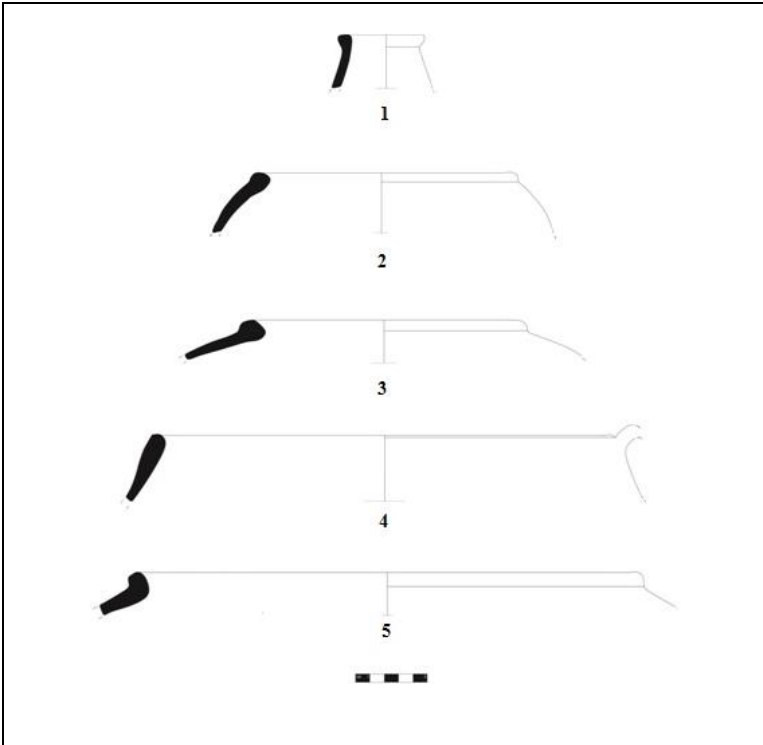
Levha 13: Tepe (Bayrak Tepe) Boyunsuz Çömlekler

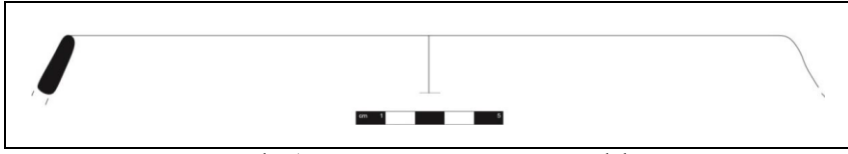
Levha 14: Avren Boyunsuz Çömlekler

Levha 15: Höyük Boyunsuz Çömlekler

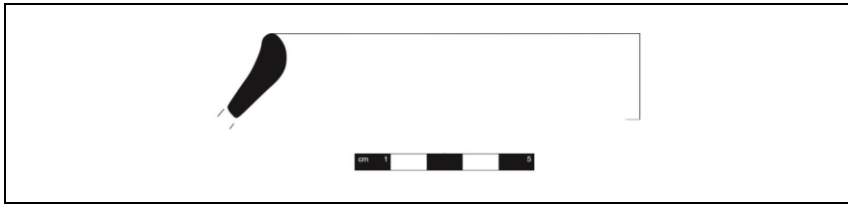
Levha 16: Höbeğin Doruk Boyunsuz Çömlekler

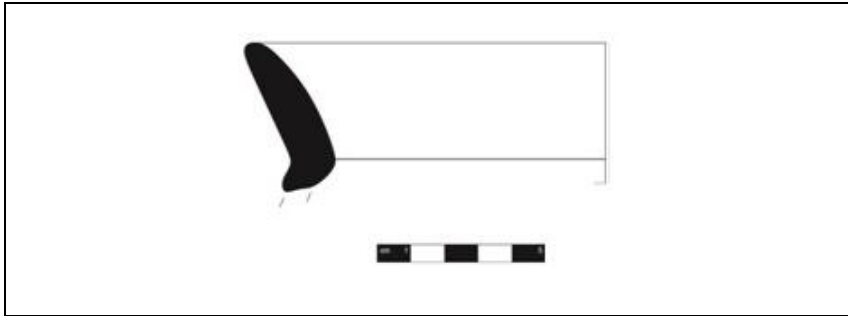
Levha 17: Doğantepe Boyunsuz Çömlek

Levha 18: Cami Tepesi Boyunsuz Çömlek

Levha 19: Kilisekaya Boyunsuz Çömlek

Levha 20: Höyük Uzun Boyunlu Çömlek

Levha 1: Tepecik Mevki Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 12 cm, yükseklik 2.1 cm, cidarı 0.9 cm, devetüyü (7.5YR 5/6) hamurlu, siyah (7.5YR 3/1) astarlı, ince kum ve kireç katkılı, iyi pişmiş, açkısız, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 32 cm, yükseklik 4 cm, cidarı 1.2 cm, siyah (5YR 3/1) hamurlu, içi kiremit (10R 4/8) astarlı, dışı devetüyü (7.5YR 5/6) astarlı, orta kum, biyotit (siyah mika) ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

3- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 22 cm, yükseklik 3.3 cm, cidarı 0.9 cm, siyah (5YR 3/1) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5YR 5/8) astarlı, kaba kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

4- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 36 cm, yükseklik 5.3 cm, cidarı 0.9 cm, siyah (2.5YR 3/1) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, ince kum ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

Levha 2: Cami Tepesi Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 18 cm, yükseklik 3.2 cm, cidarı 1 cm, siyah (2.5YR 3/1) hamurlu, içi hamur rengi astarlı, dışı kiremit (5YR 5/8) astarlı, ince kum, şamot, kireç ve saman katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı, iç astarı ağız kenarına kadar taşmış vaziyette. (ÇİFT RENKLİ)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 20 cm, yükseklik 4.7 cm, cidarı 1.2 cm, siyah (5YR 3/1) hamurlu, içi kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, dışı kiremit (10R 4/6) astarlı, orta kum, saman, kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

Levha 3: Tepe (Bayrak Tepe) Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanak

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı bilinmiyor, yükseklik 4.8 cm, cidarı 1.4 cm, devetüyü (7.5YR 5/6) hamurlu, hamur rengi astarlı, kaba kum ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

Levha 4: Doğanstepe Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı,, ağız çapı 15 cm, yükseklik 2.9 cm, cidarı 1.2 cm, devetüyü (10YR 5/4) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum, biyotit (siyah mika), beyaz mika, kireç ve saman katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 18 cm, yükseklik 4 cm, cidarı 1 cm, siyah (2.5YR 2.5/1) hamurlu, içi ve dışı devetüyü (10YR 5/6) astarlı, orta kum, kireç, biyotit (siyah mika) ve saman katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

Levha 5: Höyük Açık Ağızlı Konik Gövdeli Çanaklar

1- Basit (yuvarlak) ağız parçası, ağız çapı bilinmiyor, yükseklik 4.2 cm, cidarı 0.8 cm, kahverengi (2.5 YR 4/6) hamurlu, içi ve dışı siyah (2.5 YR 3/1) astarlı, ince kum ve biyotit (siyah mika) katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı. (SİYAH/GRİ ASTARLI)

2- Dışa eğik kesilmiş ağız parçası, ağız çapı 34 cm, yükseklik 3.5 cm, cidarı 0.8 cm, siyah (2.5YR 3/1) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı. (SİYAH/GRİ ASTARLI)

3- Basit (yuvarlak) ağız parçası, ağız çapı 38 cm. yükseklik 7.1 cm, cidarı 1 cm, kahverengi (2.5YR 4/6) hamurlu, içi ve dışı siyah (5YR 4/1) astarlı, ince kum, şamot ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (SİYAH/GRİ ASTARLI)

Levha 6: Kilisekaya Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanak

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 21 cm, yükseklik 3.4 cm, cidarı 0.6 cm, gri (7.5YR 4/1) hamurlu, içi siyah (7.5YR 2.5/1) astarlı, dışı kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, orta kum ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 7: Tepecik Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanaklar

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 29 cm, yükseklik 3.8 cm, cidarı 0.7 cm, devetüyü (7.5YR 5/6) hamurlu, içi kahvemsî siyah (7.5YR 4/2) astarlı, dışı kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, ince kum ve saman katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 29 cm, yükseklik 3.8 cm, cidarı 0.7 cm, devetüyü (7.5YR 5/6) hamurlu, içi siyah (7.5YR 2.5/1) astarlı, dışı kiremit (10R 4/6) astarlı, ince kum, kireç ve şamot katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 8: Höyük Kapalı Ağızlı Küresel Gövdeli Çanak

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 10 cm, yükseklik 3.1 cm, cidarı 0.6 cm, koyu devetüyü (2.5 YR 6/6) hamurlu, içi ve dışı hamur rengi astarlı, orta kum, biyotit (siyah mika), şamot katkılı, iyi pişmiş, açkılı, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

Levha 9: Avren İçe Dönük Ağızlı Keskin Omurgalı Çanaklar

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 23 cm, yükseklik 3.2 cm, cidarı 1 cm, siyah (2.5YR 3/1) hamurlu, açık devetüyü (2.5YR 6/6) astarlı, ince kum, kireç ve saman katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 28 cm, yükseklik 7 cm, cidarı 0.8 cm, kiremit (5YR 6/8) hamurlu, içi koyu devetüyü (5YR 4/8) astarlı, dışı siyah (2.5 YR 3/1) astarlı, ince kum, saman ve kireç katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 10: Tepe (Bayrak Tepe)İçe Dönük Ağzılı Keskin Omurgalı Çanak

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 17 cm, yükseklik 4.5 cm, cidarı 0.9 cm, kahverengi (7,5YR 5/4) hamurlu, siyah (10YR 3/1) astarlı, ince kum, kireç ve beyaz mika katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı, ağız kenarının alt bölümü dalga bezemeli. (SİYAH)

Levha 11: Kilisekaya İçe Dönük Ağzılı Keskin Omurgalı Çanak

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 29 cm, yükseklik 3.8 cm, cidarı 1.5 cm, devetüyü (5YR 7/8) hamurlu, gri (5YR 4/1) astarlı, orta kum, şamot, beyaz mika ve kireç katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 12: Tepecik Boyunsuz Çömlekler

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 24 cm, yükseklik 3.4 cm, cidarı 0.7 cm, siyah (7.5YR 3/1) hamurlu, içi kiremit (7.5YR 5/6) astarlı, dışı gri (10YR 3/1) astarlı, ağız kısmının bir bölümü ise devetüyü (10YR 7/6) astarlı, orta kum ve şamot katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı, iç astarı ağız kenarına kadar taşmış vaziyette. (ÇİFT RENKLİ)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 25 cm, yükseklik 6 cm, cidarı 2.5 cm, kahverengi (7.5YR 5/4) hamurlu, gri (5YR 4/1) astarlı, ince kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açık, el yapımı, ağız kenarının alt tarafı yiv bezemeli. (ÇİFT RENKLİ)

3-Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 27 cm, yükseklik 8.2 cm, cidarı 1.1 cm, devetüyü (10YR 4/4) hamurlu, siyah (10YR 3/1) astarlı, orta kum, biyotit (siyah mika), beyaz mika ve saman katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı, dalga bezemeli, iç astarı ağız kenarına kadar taşmış vaziyette. (ÇİFT RENKLİ)

4-Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 30 cm, yükseklik 4.3 cm, cidarı 1.8 cm, siyah (10YR 3/1) hamurlu, içi devetüyü (5YR 6/8) astarlı, dışı hamur rengi astarlı, kaba kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açık, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

5-Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 30 cm, yükseklik 3.5 cm, cidarı 1 cm, devetüyü (7.5YR 6/6) hamurlu, siyah (5YR 3/2) astarlı, orta kum ve kireç katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

6- Basit (düz) ağız kenarlı, ağız çapı 29 cm, yükseklik 5.8 cm, cidarı 1.3 cm, koyu devetüyü (10YR 3/3) hamurlu, gri (10YR 3/1) astarlı, kaba kum, saman, kireç ve biyotit (siyah mika) katkılı, kötü pişmiş, açık, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

7- Basit (sivri) ağız kenarlı, ağız çapı 21 cm, yükseklik 3.2 cm, cidarı 0.6 cm, gri (2.5YR 3/1) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, ince kum, şamot, biyotit (siyah mika) ve sarı mika katkılı, iyi pişmiş, açık, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

8- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 28 cm, yükseklik 4 cm, cidarı 1 cm, devetüyü (7.5YR 6/6) hamurlu, içi ve dışı kiremit (5YR 5/8) astarlı, orta kum, saman, beyaz mika ve kireç katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

9- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 35 cm, yükseklik 5.5 cm, cidarı 1.2 cm, siyah (5YR 2.5/1) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5YR 5/8) astarlı, orta kum, kireç ve saman katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı.(KİREMİT ASTARLI)

10- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 37 cm, yükseklik 3.6 cm, cidarı 1.2 cm, siyah (2.5YR 2.5/1) hamurlu, kahverengi(5YR 5/6) astarlı, orta kum, saman, biyotit (siyah mika) ve kireç katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı. (KAHVERENGİ ASTARLI)

11- Basit (sivri) ağız kenarlı, ağız çapı 33 cm, yükseklik 2.4 cm, cidarı 2.8 cm, siyah (2.5YR 3/1) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, orta kum, kireç ve şamot katkılı, orta pişmiş, açık, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

Levha 13: Tepe (Bayrak Tepe) Boyunsuz Çömlekler

1- Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, ağız çapı 12 cm, yükseklik 4.3 cm cidarı 1 cm, devetüyü (10YR 4/6) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum, saman ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 19 cm, yükseklik 2.6 cm, cidarı 1.1 cm, gri (7.5 YR 3/1) hamurlu, açık devetüyü (10YR 6/3) astarlı, kaba kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

3- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 20 cm, yükseklik 3.1 cm, cidarı 1 cm, koyu devetüyü (5YR 5/6) hamurlu, gri (7,5YR 3/1) astarlı, orta kum ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı, iç astarı ağız kenarına kadar taşmış vaziyette. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 14: Avren Boyunsuz Çömlekler

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 14 cm, yükseklik 4.4 cm, cidarı 0.9 cm, koyu devetüyü (7.5YR 5/8) hamurlu, gri (7.5YR 4/1) astarlı, orta kum, kireç ve beyaz mika katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

2- Basit (düz) ağız kenarlı, ağız çapı 29 cm, yükseklik 4.9 cm, cidar 1 cm, koyu kahverengi (5YR 4/6) hamurlu, siyah (10R 3/1) astarlı, ince kum, kireç, saman ve beyaz mika katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı, ağız kenarının alt bölümü 1.8 cm genişliğinde yapılmış saklı astar bant bezemeli. (ÇİFT RENKLİ)

3- Basit (düz) ağız kenarlı, ağız çapı 41 cm, yükseklik 8 cm, cidarı 1.5 cm, kahverengi (5YR 4/4) hamurlu, siyah (5YR 3/1) astarlı, kaba kum, kireç, saman ve beyaz mika katkılı, iyi pişmiş, açkılı, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

4- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 34 cm, yükseklik 6.2 cm, cidarı 1.4 cm, kahverengi (5YR 5/6) hamurlu, koyu devetüyü (5YR 5/4) astarlı, kaba kum, kireç, beyaz mika, saman ve feldispar/feldispat katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı, ağız kenarının alt kısmı yuvarlak kabartmalı düz şerit bezemeli. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

5- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 22 cm, yükseklik 7.1 cm, cidarı 1 cm, açık devetüyü (5YR 7/8) hamurlu, hamur rengi astarlı, orta kum, biyotit (siyah mika), beyaz mika ve kireç katkılı, iyi pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

6- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 23 cm, yükseklik 3.2 cm, cidarı 1.7 cm, devetüyü (10YR 5/4) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum, beyaz mika ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı, ağız kenarının alt bölümü çentik bezemeli. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

Levha 15: Höyük Boyunsuz Çömlekler

1- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı bilinmiyor, yükseklik 4.9 cm, cidarı 0.8 cm, açık devetüyü (2.5Y 6/4) hamurlu, içi hamur rengi astarlı, dışı gri (2.5YR 4/1) astarlı, ince kum, biyotit (siyah mika) ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı, iç astar ağız kenarının bir bölümünden gövdeye doğru taşmış vaziyette. (ÇİFT RENKLİ)

2- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı bilinmiyor, yükseklik 5.5 cm, cidarı 1 cm, kiremit (2.5YR 5/6) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

3- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 20 cm, yükseklik 7.8 cm, cidarı 1 cm, açık kahverengi (2.5 YR 6/8) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5 YR 5/8) astarlı, ince kum, beyaz mika, biyotit (siyah mika) ve kireç katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

4- Basit (yuvarlak) ağız parçası, ağız çapı 38 cm, yükseklik 3.3 cm, cidarı 0.9 cm, gri (2.5YR 4/1) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum ve saman katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı. (SİYAH/GRİ ASTARLI)

Levha 16: Höbeğin Doruk Boyunsuz Çömlekler

1- Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, ağız çapı 5 cm, yükseklik 4,2 cm, cidarı 1 cm, devetüyü (10YR 5/8) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı. (DEVETÜYÜ ASTARLI)

2- Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, ağız çapı 17 cm, yükseklik 5.8 cm, cidarı 0.9 cm, kahverengi (10YR 4/5) hamurlu, hamur rengi astarlı, orta kum, biyotit (siyah mika), kireç ve beyaz mika katkılı, orta pişmiş, açkısız, el yapımı. (KAHVERENGİ ASTARLI)

3- Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, ağız çapı 18 cm, yükseklik 6 cm, cidarı 0,8 cm, kahverengi (7.5.YR 5/8) hamurlu, hamur rengi astarlı, orta kum, feldispat/feldispar, biyotit (siyah mika) ve kuvars katkılı, açkısız, orta pişmiş, el yapımı. (KAHVERENGİ ASTARLI)

4- Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 30 cm, yükseklik 5,7 cm, cidarı 1 cm, devetüyü (7.5YR 5/6) hamurlu, hamur rengi astarlı, orta kum ve kireç katkılı, iyi pişmiş, açkısız, el yapımı. üzerinde yassı şerit kulpa ait kırık kulp parçası mevcuttur (KAHVERENGİ ASTARLI)

5- Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, ağız çapı 34 cm, yükseklik 4 cm, cidarı, 0,9 cm, kiremit (10YR 3/6) hamurlu, hamur rengi astarlı, ince kum ve biyotit (siyah mika) katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

Levha 17: Doğantepe Boyunsuz Çömlek

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 24 cm, yükseklik 2.4 cm, cidarı 1.2 cm, gri (10YR 4/2) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5YR 4/8) astarlı, ince kum, kireç ve biyotit (siyah mika) katkılı, iyi pişmiş, açkılı, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

Levha 18: Cami Tepesi Boyunsuz Çömlek

Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı 14 cm, yükseklik 2.9 cm, cidarı 0.9 cm, koyu kahverengi (10YR 4/4) hamurlu, içi açık kahverengi (7.5YR 5/8) astarlı, dışı gri (7.5YR 3/1) astarlı, orta kum, kireç ve biyotit katkılı, kötü pişmiş, açkılı, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 19: Kilisekaya Boyunsuz Çömlek

Basit (sivri) ağız kenarlı, ağız çapı bilinmiyor, yükseklik 2.8 cm, cidarı 0.8 cm, devetüyü (7.5YR 6/6) hamurlu, siyah (7.5YR 3/1) astarlı, ince kum, kireç ve beyaz mika katkılı, iyi pişmiş, açkısız, el yapımı. (ÇİFT RENKLİ)

Levha 20: Höyük Uzun Boyunlu Çömlek

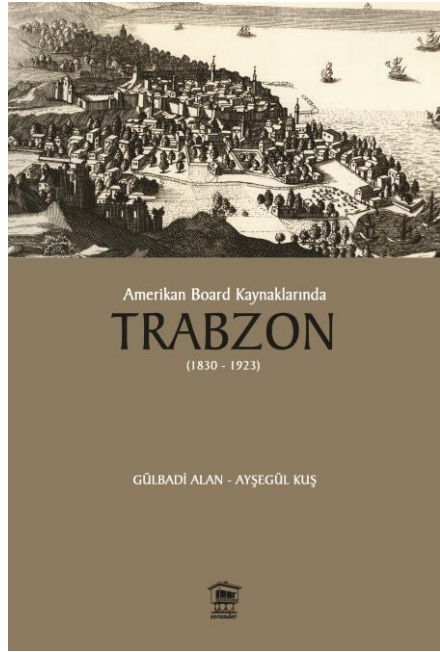
Basit (yuvarlak) ağız kenarlı, ağız çapı bilinmiyor, yükseklik 4.3 cm, cidarı 1.2 cm, devetüyü (7.5 YR 5/6) hamurlu, içi ve dışı kiremit (2.5 YR 5/6) astarlı, orta kum, beyaz mika, kireç ve biyotit (siyah mika) katkılı, kötü pişmiş, açkısız, el yapımı. (KİREMİT ASTARLI)

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Gülbadi Alan-Ayşegül Kuş, *AMERİKAN BOARD KAYNAKLARINDA TRABZON (1830-1923)*, Serander Yayınları, Trabzon 2021, 265 s., ISBN: 978-605-2104-15-6*

*Tekin Aycan TAŞCI***

Bilimsel araştırmalarda şehir tarihinin; kendine ait soru, konu, yöntem ve kaynakları olan bir disiplin veya bilim dalı olduğu ortak kabul gören bir görüş haline gelmiştir. Buna paralel olarak bu alanda yapılan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Ülkemizde konuyla ilgili yapılan araştırmalarda temel kaynak olarak arşiv belgeleri, yapılar ve yüzey araştırmaları, görsel kaynaklar, edebi eserler, el yazması eserler, mezarlıklar ve mezar taşları, efsaneler, şehirlerdeki çeşitli kurum arşivleri vb. kullanılmaktadır. Şehir tarihi açısından son dönemlerde misyonerlik konusu da ciddi şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren ve günümüzde de çalışmalarını devam ettiren Amerikan Board örgütüne mensup misyonerler tarafından kaleme alınan raporlar, mektuplar, yazışmalar vb. kaynakların da önemi artmıştır. Amerikan Board, kurulduğu andan itibaren gerek kendi ülkesinde gerekse

* *Gönderim Tarihi:02.03.2022. Kabul Tarihi:06.04.2022.*

** *Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KAYSERİ. aycantt@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6340-035X.*

yabancı ülkelerde yürüttüğü çalışmalar hakkında kaleme alınan belgeleri bir araya getirerek önemli bir örgüt arşivi oluşturmuştur. Aynı zamanda kuruluşundan itibaren yayınlamaya başladığı *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Herald* adıyla bastığı aylık dergide faaliyet alanları, burada yürüttüğü çalışmalar, bu çalışmalarda görevlendirdiği elemanlar, çalışma bölgelerinde kendilerine karşı sergilenen resmi ve gayri resmi tutum vb. konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gülbadi Alan ve Ayşegül Kuş tarafından kaleme alınan *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon 1830-1923* başlıklı çalışma, 19. ve 20. yüzyıllarda Trabzon ve çevresinin tarihini yazma noktasında, Amerikan Board örgütünün kaynaklarını bir değerlendirme süzgecinden geçirerek okuyucuya sunmuştur.

Eser Amerikan Board örgütünün Osmanlı vilayeti olan Trabzon ile bağlantısını, *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Herald*'in yayınlamış olduğu ciltlerden ve Amerikan Board örgütünün resmi belgelerinin bir araya getirildiği *Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM)* isimli koleksiyondan elde edilen bilgilerle desteklenerek zengin bir kaynakça sunmaktadır. Önsöz ve Giriş'in ardından altı bölüme ayrılan eser, temel olarak Amerikan Board örgütünün 1830-1923 yılları arasında Trabzon'da yürütmüş olduğu misyonerlik faaliyetlerini, teşkilatlanma biçimlerini ve örgüte karşı halkın tepkisini incelemektedir.

Kitabın Önsöz'ünde yazar, Amerikan Board örgütünün Trabzon'da yürütmüş olduğu faaliyetleri, *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Herald*'da verilen bilgiler doğrultusunda eleştiri süzgecinden geçirerek ortaya koyduğunu vurgulamakta, bu doğrultuda çalışmanın konusunu ve tarihi sınırlarını açıklamaktadır.

Eserin Giriş bölümünde, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmeye başlandığı süreç ele alınmaktadır. Bu çerçevede 18. yüzyıldan itibaren Protestan misyoner örgütlerinin ortaya çıkışı ile ilgili tespitlere ve Osmanlı ülkesinde kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren Amerikan cemiyetlerine yer verilmektedir. Bununla birlikte, "Amerikan Board yıllık raporlarında Trabzon", "*The Missionary Herald*'da Trabzon", "Amerikan Board Mikrofilmlerinde Trabzon" (*PABCFM*) gibi alt başlıkların yer aldığı bir kaynak değerlendirilmesi yapılmakta ve Trabzon'da ilk Amerikan Board misyonerleri hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir.

Trabzon'da istasyonun kurulmasını konu edinen birinci bölüm; Trabzon'un 1835'te Küçük Asya Misyonu içerisinde (İzmir, Sakız, Bursa ile birlikte) bir istasyon olarak tanımlanması ile 1922'de istasyon olarak teşkil edilmesinden vazgeçilmesine kadarki süreci incelemektedir. Bir başlıktan oluşan bu bölümde, Anadolu'daki misyon bölgesinin *Türkiye misyonu* adını alması, ilerleyen süreçte bu ismin *Ermeni misyonuna* dönüşmesi, Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesinde teşkilatlanma bakımından son şeklini alması ve Trabzon'un istasyon haline getirildiği dönemde geçirdiği değişimler ele alınmaktadır.

1833'te Amerikan Board örgütünün Trabzon'a misyoner göndermeye karar vermesiyle başlayan gelişmelerin dört alt başlık halinde ele alındığı ikinci

bölümde ilk olarak Trabzon'da görev alan Amerikan Board misyonerlerinin ayrı ayrı özgeçmişleri ve Trabzon'daki faaliyetleri incelenmektedir. Bölümün ikinci alt başlığında Trabzon'un, farklı istasyonlarda görev alan birçok misyonere ev sahipliği yapması, üçüncü alt başlıkta buradaki Amerikalı misyonerlere yardım sağlamaları için yerli halktan nasıl istifade edildiği ele alınmaktadır. İkinci bölümde son olarak, Trabzon'da bulunan Amerikan konsolosların hayatları, görevleri ve faaliyetleri, Amerikan Board kayıtlarından hareketle anlatılmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde Trabzon'da yürütülen dini çalışmalar dört başlık halinde incelenmektedir. Üç döneme ayrılan dini çalışmaların ilk dönemi uyanma, ikinci dönemi baskı ve zulüm, üçüncü dönemi ise elenme ve ayıklanma dönemi olarak nitelendirilmektedir. Dini kitapların bedava veya para karşılığı dağıtıldığı dönem ise dini çalışmaların en önemli dönemi şeklinde değerlendirilmektedir.

Eserin dördüncü bölümünde Board misyonerlerinin Trabzon bölgesinde eğitim alanında giriştikleri faaliyetlere yer verilmektedir. Bu kapsamda misyonerlerin Trabzon'a geldikten sonra bölgedeki okuma-yazma bilmeyen Ermenilere kendi evlerinde birer oda ayarlayarak okuma-yazma dersleri verdiklerinden, kısa süre sonra bu odaların okula dönüştüğünden bahsedilmektedir. Bu bölümde Board teşkilatının Trabzon ve ona bağlı dış istasyonlarda verdiği eğitim faaliyetlerinin istatistiki verileri de paylaşılmış olup, bu veriler bölgede misyonerlerin eğitiminden geçen erkek ve kız çocuk sayısını ortaya koymaktadır. Ayrıca bölümde eğitim faaliyetlerinde görev alan misyoner ve yerli Ermenilerden oluşan kadro, şehirdeki misyoner okullarının eğitim-öğretim kurumu olarak hangi seviyede eğitim verdiği, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası eğitim faaliyetlerinin durumu ve bunun bölgeye yansımaları hakkında bilgiler paylaşılmaktadır.

Beşinci bölümde Trabzon'da görev yapan misyonerlerin düzenledikleri geziler, tek başlık altında ele alınmaktadır. Anadolu coğrafyasına gelen misyonerlerin yapmış oldukları gezilere teferruatıyla değinilen bu bölümde özellikle şahıslar üzerinde durularak, misyonerlerin yapmış oldukları gezilerin temel amaçları tartışılmaktadır. Buradan hareketle de Samsun, Çarşamba, Ünye, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan ve Erzurum içerisinde neden okul açmak için Erzurum'un seçildiği ortaya konulmaktadır. Bölümde ayrıca misyonerlerin gezi faaliyetlerinde neden genel olarak güney, doğu ve kuzey istikametlerini tercih ettikleri ve bu tercihte Ermeni nüfusun rolü incelenmektedir.

Eserin son bölümü misyoner kayıtlarında Trabzon'da meydana gelen önemli olaylara ayrılmıştır. Dört alt başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak 1895-1896 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'nun doğu illerinde artan Ermeni olaylarının Trabzon'a sirayeti ve *Yıllık Kayıtlar*'da Trabzon'daki olayların misyoner raporlarına nasıl yansdığı incelenmektedir. Bu kısımda misyoner raporlarındaki "*soykırım*" iddialarına Osmanlı arşiv belgeleri ışığında cevap verilmiş olması oldukça önemlidir. Bu alt başlıkta ayrıca Amerikan Board kayıtları üzerinden Ermeni tehciri meselesi de ele alınmaktadır. Bölümdeki diğer

alt başlıklarda ise sırasıyla 1853-1856 Kırım Savaşı, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) ve Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da yaşanan olaylar, şehrin genel durumu yine Amerikan Board teşkilatı kayıtları penceresinden okuyucuya aktarılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un uğradığı Rus bombardımanı ve işgali ile ilgili kayıtlara bu kısımda ayrıca değinilmektedir. Altıncı bölümde son olarak Amerikan Board kaynakları üzerinden Trabzon'da görülen veba salgını, Trabzon gümrüğü ve ulaşım yolları ile ilgili bilgi içeren kayıtlar paylaşılmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise yazarlar, Amerikan Board'un Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, teşkilat tarafından Trabzon'un istasyon olarak belirlenmesi, Trabzon'daki faaliyetleri ve bütün bunların önemi hakkında genel değerlendirmelerde bulunmaktadırlar.

Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyetleri yürüten en önemli örgütlerden biri olan Amerikan Board'un Trabzon vilayetindeki faaliyetleriyle ilgili Gülbadi ALAN ve Ayşegül KUŞ'un kaleme aldığı söz konusu çalışmada incelenen kayıtlar birinci el kaynak özelliği taşımaktadır. Bu kayıtlar Amerikan Board misyonerlerinin Trabzon merkezli bölge hakkındaki siyasi, sosyal ve kültürel açıdan bakış açılarını ortaya koyma açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Ayrıca Trabzon ve çevresini her anlamda tarihi boyutta anlama ve analiz etme açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu zengin içerik özellikle şehir tarihçiliği alanında araştırma yapanlar için büyük bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla eser, şehir tarihçiliği alanında çalışma yapacak olanlara yeni bir kaynak grubu sunarken, bu kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde yapılacak olan çalışmalara da yeni bir bakış açısı getirecektir.

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ **YAYIN İLKELERİ**

1-Derginin dili Türkçedir. Ancak, anadili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda iki makaleyi geçmemek kaydıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe *öz* ve İngilizce *abstract* ile bunların yanısıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 150 ile 200'er kelime arasında, anahtar kelimeler ise en çok 8'er kelime olmalıdır.

2-Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3-Dergide; bilimsel makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve özgün olmalıdır. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenecek ve uygun görülmeyenler yayımlan-mayacaktır. Özel durumlar hariç sayfa sayısı 25'i aşmamalıdır.

4-Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik açıdan Yayın Kurulu tarafından incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması duru-munda yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ise makale üçüncü hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler, raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse, düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyorsa nedenini açıklamalıdır.

5-Yazılarda, Türk Dil Kurumunun yazım kurallarına uyulması önerilir. Bununla birlikte, yazıların yazım kurallarından yazarları sorumludur.

6-Yazılar, basılı iki kopya ve disketleriyle birlikte gönderilmelidir.

7-Yazılar, IBM veya Macintosh uyumlu bilgisayarlarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete eklenmelidir. Metin 11 punto, dipnot 9 punto olmalıdır.

8-Dipnotlarda izlenecek yöntem:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s.

58.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl,

cilt, sayfa.

Örnek: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1998, C: I, s. 186.

Birden çok yazarlı eserlerde: Yazar Adı Soyadı-İkinci Yazar Adı Soyadı- Üçüncü Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Durmuş Yalçın-Yaşar Akbıyık-Dursun Ali Akbulut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004, s. 58.

Çevireni veya hazırlayanı olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Çeviren Çev. veya Hazırlayan Haz. adı soyadı, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alâaddin Şenel, İstanbul 2003, s. 58.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, "Makale adı", *Dergi Adı* (veya kısaltması), Cildi, Sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, C: LI, S: 420, Ankara 1986, s. 504-511.

Gazetelerden yapılan alıntılarda *Gazete adı*, sayı (no), tarih, (Hicri veya Rumi tarihli ise parantez içinde Miladi tarih) verilmelidir. Hicri ve Rumi ay adları bitişik olarak yazılmalıdır.

Örnek: *İstikbal*, No: 356, 15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912).

Dipnotlarda atf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde yazar soyadından sonra *a.g.e.*, şeklinde; eğer atf yapılan makale ise yazar soyadından sonra *a.g.m.*, olarak kısaltılmalıdır.

Makalenin sonunda bir "Kaynaklar" bölümü bulunmalıdır. Burada yazar soyadı (büyük harflerle), adı, kitap adı, varsa çeviren veya hazırlayan adı, cilt, yayınevi, basım yeri, basım tarihi verilmelidir. Makalelerde ayrıca sayfa aralıkları da ss. şeklinde verilmelidir.

Örnek: ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalifin Portresi Kadırbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Yayınevi, Konya 2011.

Arşiv malzemelerinin kullanımında arşiv adları *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

Örnek: TŞS, Defter No: 1899, s. 44. veya BOA, MAD, Defter No: 3598, s. 37. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi ilk künyede, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ise ilk künyede *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BCA)* olarak gösterilir.)

9-Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10-Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11-Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 2'şer adet basılı dergi verilir.

12-Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.